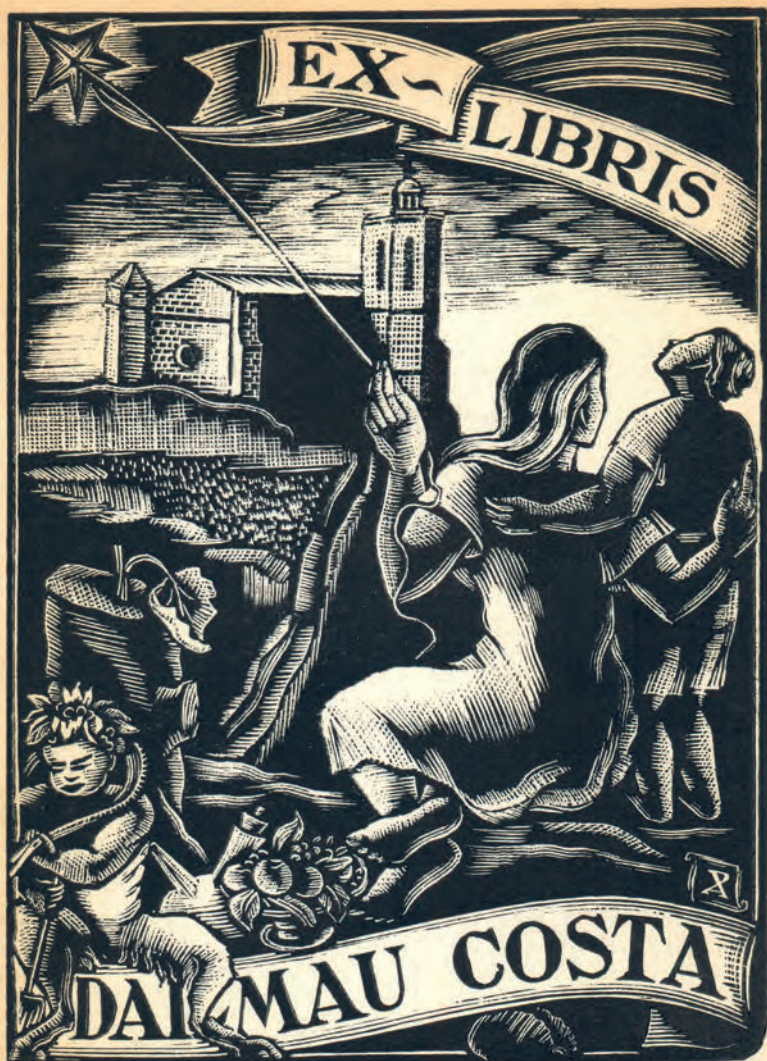

DALMAU COSTA

MESTRE DE CERIMÒNIES DE DUES NACIONS

LLUÍS BURILLO

Circa 1950

Làmina ex-libris de Dalmau Costa, obra de l'artista Pompeu Audóvert,
reproduïda a mida real.

LBT

Coberta

Circa 1950

Dalmau Costa en una imatge d'estudi feta a l'exili.

FOTO SEMO / ALG

DALMAU COSTA

MESTRE DE CERIMÒNIES DE DUES NACIONS

DALMAU COSTA

MESTRE DE CERIMÒNIES DE DUES NACIONS

LLUÍS BURILLO

BARCELONA, NOVEMBRE DE 2020

VERSIÓ ELECTRÒNICA: NOVEMBRE DE 2021

A la Isabel.
Per l'ahir, per l'avui i pel demà.

*«Adheriu-me homenatge Dalmau
amic dilectíssim correligionari exemplar ardent patriota.
L'Esquerra sense ell fóra com Catalunya sense l'Empordà,
com la rosa dels vents sense la tramuntana.
Stop. Salut a tots i llibertat.»¹*
Ventura Gassol

*«Dalmau Costa fue y es el gran maestro de la gastronomía
de la emigración. Si Cortés rindió a México con las armas y lo
que con ellas traía, Dalmau Costa rindió a una selecta porción
de la sociedad mexicana con las tentaciones al paladar. Con
su mesura y amabilidad sin empalagos, Dalmau Costa me hizo
pensar alguna vez, que veinte o treinta hombres de sus con-
diciones repartidos por el mundo le hubieran valido más a Es-
paña que todo el personal que desde hace muchos años es di-
rigido desde el palacio de la Plaza de Santa Cruz.»²*

1 «Sopar d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic,
en commemoració del XXII aniversari de la fundació del partit
i en homenatge d'amistat a Dalmau Costa. Telegrames d'adhesió»,
Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic, 8 de juny de 1953, p. 7.

2 Carlos MARTÍNEZ. *Crónica de una emigración: la de los Republicanos
Españoles en 1939*, p. 35-36.

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

historia@irla.cat

EDITOR

JOSEP VALL

EQUIP EDITORIAL

JOAN ALMACELLAS

CARME PUJOL

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA

SOFIA LOZANO

DISSENY ORIGINAL

JORDI VINYETS

IMPRESSIÓ

GRÀFIQUES CUSCÓ

ISBN

978-84-09-25404-0

DIPÒSIT LEGAL

B 21156-2020

Diputació de Girona

L'obra editada en aquest llibre

va ser la guanyadora de la

Beca d'Estudis Històrics President Irla 2019

convocada per la Fundació Josep Irla

amb el suport de la Diputació de Girona.

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de la xarxa telemàtica o d'internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP**Burillo i Toledano, Lluís, 1975- autor**

Dalmau Costa, mestre de cerimònies de dues nacions

Bibliografia. Índex

ISBN 9788409254040

I. Fundació Josep Irla, entitat editora

1. Costa, Dalmau, 1902-1974. 2. Republicanisme - Catalunya - Història - S. XX. 3. Assessors en relacions públiques - Catalunya - Biografia. 4. Assessors en relacions públiques - Mèxic - Biografia. 5. Restauradors (Alimentació) - Mèxic - Biografia

329.23(460.23)(091)

929Costa, Dalmau

Sumari

PRESENTACIÓ. Un pioner del protocol, eficaç i discret	13
ROGER TORRENT	
PRÒLEG. Un llibre deliciós	15
MARIA ROSA COLLELL	
DALMAU COSTA,	
MESTRE DE CERIMÒNIES DE DUES NACIONS	
LLUÍS BURILLO	
INTRODUCCIÓ. Instrument passatger de la catalanitat perenne	19
Metodologia.....	23
1. Els anys de formació. 1902-1931	29
1.1. Orígens familiars.....	29
1.2. El Seminari de Girona	31
1.3. Primers contactes amb el republicanisme.....	35
1.4. El grup del Port de la Selva	41
1.5. Els misteriosos anys vint	45
2. El període republicà. 1931-1939	57
2.1. Cap de majordomia i cerimonial del Parlament	57
2.2. La Guerra Civil	69
2.3. Camí de l'exili	83
2.4. A bord del Manhattan.....	89
2.5. El judici contra Remei Vilanova	101
3. L'exili a Mèxic. 1939-1974	105
3.1. Refugiats a Amèrica	105
3.2. Revolució a la restauració mexicana	115
3.3. L'home d'Esquerra a Mèxic.....	163
3.4. L'amistat amb Josep Tarradellas	199
3.5. Mecenatge cultural	213

4. Emma Alonso, actriu.....	223
4.1. Orígens familiars artístics.....	223
4.2. Teatre català a Mèxic.....	237
5. Llegat	249
Fons documentals i gràfics.....	259
Bibliografia.....	261
Índex onomàstic.....	269

Barcelona, 6 de desembre de 1932

Primera sessió del Parlament de Catalunya en la qual es produí l'elecció de Francesc Macià com a president de la Generalitat de Catalunya.

A la mesa, d'esquerra a dreta: Josep Maria Casabò, Antoni Dot, Lluís Companys i Martí Rouret.

Al costat del president Macià, els consellers Pere Comas, Josep Tarradellas i Carles Pi i Sunyer.

Dempeus, darrere el president Macià, el cap de cerimonial del Parlament, Dalmau Costa i assegut darrere una taula, l'oficial major, Carles Soldevila.

PAU LLUÍS TORRENTS / FJI

PRESENTACIÓ

Un pioner del protocol, eficaç i discret

ROGER TORRENT

PRESIDENT DEL PARLAMENT DE CATALUNYA

Hi ha biografies que ens permeten resseguir i aprofundir en la història del país. La d'en Dalmau Costa és una d'elles. En la seva trajectòria personal hi trobem la inquietud cultural i política de la seva generació, la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya, el somni republicà, la restauració de les institucions d'autogovern, la guerra i l'exili.

En els seus anys a Catalunya no és mai el protagonista de grans esdeveniments, però el descobrim sovint en un segon pla, desenvolupant amb eficàcia funcions imprescindibles perquè d'altres duguessin a terme responsabilitats elevades. Presència habitual en els principals cercles intel·lectuals i polítics de l'època, amic íntim de Josep Tarradellas, home de confiança dels presidents Casanovas i Companys, la recerca exhaustiva duta a terme per Lluís Burillo ens permet entreveure i intuir la importància de les seves gestions, sempre protegides per una discreció extrema.

A l'exili mexicà, s'obre pas amb l'esperit emprenedor que tants cops ha definit el poble català, fins al punt d'esdevenir una personalitat de referència internacional en el món de la restauració. I a través d'ell, en el camí del seu ascens social al país d'acollida, albirem la inserció dels refugiats catalans en la societat mexicana, se'ns revelen detalls de les xarxes de col·laboració i solidaritat que els van permetre tirar endavant, i ens apropem al mecenatge que va sostenir la producció cultural lluny de la pròpia terra. Alhora, les responsabilitats assumides al partit i la seva estreta relació amb el president Tarradellas ens ofereixen una perspectiva interessant d'aquella convulsa etapa d'Esquerra Republicana a l'exili, i del mateix president.

El seu recorregut vital, per tant, complementat amb el de la seva dona i companya de tota una vida, l'actriu Emma Alonso, ens mostren un bocí d'història de la Catalunya republicana i exiliada que el franquisme va intentar esborrar. En aquest sentit, el present llibre és un exercici valuós de recuperació de la memòria històrica, i en particular, de la del Parlament, que en l'etapa republicana va tenir la immensa sort de comptar amb Dalmau Costa, un cap de Cerimonial i Majordomia exemplar, pioner del protocol, les relacions públiques i la diplomàcia cultural catalana.

Barcelona, 3 de juny de 1937

Dalmau Costa, darrere Carme Ballester, esposa del president Lluís Companys, en l'ofrena que va fer la «primera dama» al simbòlic arbre de Guernica, instal·lat al monument al milicià desconegut, durant els actes de la Setmana d'Euzkadi a Catalunya, en el context de la rereguarda de la Guerra Civil.

PAU LLUÍS TORRENTS / AGA

PRÒLEG

Un llibre deliciós

MARIA ROSA COLLELL

PROFESSORA DE COMUNICACIÓ AUDIOVISUAL I PUBLICITAT
DE LA UNIVERSITAT DE GIRONA

Els professionals del protocol, del cerimonial i de les relacions públiques sabem com n'és de difícil donar solucions que funcionin i resoldre conflictes. Hem d'aprendre a ser persones equilibrades i honestes en tot moment. I, sense que ens tremoli el llapis, hem de dissenyar les millors estratègies per tal que el dia a dia no s'enfonsi.

Qui va afinar la ment i disposava de tots aquests atributs té nom propi: Dalmau Costa. Les persones que ens dediquem a aquestes disciplines hem de tenir present en Dalmau a la nostra vida. Fins ara, poc o res s'havia escrit d'una persona que tenia com a bandera la humilitat, que tractava tothom de la mateixa manera sense saber de la supèrbia. Aquest comportament només el pot tenir algú que porta el cor i l'ànima des del naixement, gens fàcil per l'època que va viure. La bondat no es pot fingir, la noblesa no es pot comprar i això fa que la persona del Dalmau Costa es faci estimar.

Bon gestor i millor mediador, la seva vida va ser un circ amb moltes pistes obertes, controlant en tot moment el caos, planificant minuts i hores amb incertesa, donant vida a una nova professió que naixeria de l'espontaneïtat. Nova perquè no hi havia càrrec de protocol legalment documentat fins que ell arriba. Aquest és un agraïment etern pels qui treballem en aquest camp. Tenia l'expertesa de fer de la responsabilitat virtut. Diligent i amb un esperit de servei que poques vegades trobem. Un representant de peripècies protocol·làries que només es poden resoldre essent diplomàtic com ell era. No li calia formació, ho portava, era innat.

Un carisma que li va permetre viure i veure, observar i escoltar. I amb una personalitat com la seva, amb el coratge per vestir, va provar sort en un altre país, Mèxic, on va acabar essent la llum de moltes persones que vivien a les fosques. Amb tota la seva finesa i gust troba en l'hostaleria el mirall perfecte del que ell era i amb la seva dona de companya de vida posen la primera pedra del que seria un bloc de negocis que duraria per sempre.

L'Ambassadeurs o el del Lago ens ofereixen el seu record per a la posteritat, tenint en compte que no es posava a figurar i menys deixar-se entrevistar per fer un recull escrit de la seva vida. En aquest cas, podríem dir que es va passar de discret, ja que necessitàvem de la seva intel·ligència i saviesa per ajudar-nos

Ciutat de Mèxic, 18 de març de 1964

Dalmau Costa acomoda el president de la República Francesa, Charles de Gaulle, a la taula presidencial durant el dinar en honor al president de Mèxic, Adolfo López Mateos, ofert pel mandatari gal a la seva ambaixada.

Els acompanyen les seves esposes Yvonne Vendroux i Eva Sámano.

FCV

en el dia a dia. Tot i la seva discreció, per sort, el nom del seu primer restaurant a Mèxic embolcalla en tot el seu concepte i el que representava com a persona.

Els restaurants, però, no feien justícia a la part humana d'en Dalmau. Amic incondicional fins i tot en els moments més antipàtics, pare i espòs, conscient del que volien dir cadascun d'aquests rols. Esplèndid mecenes, dels qui li anaven a demanar i dels que no li demanaven res. I el que no sabrem mai, donada la seva discreció i prudència. Extraordinari en tot.

Però és en aquest punt on ens hem d'aturar per posar en majúscules la paraula «agrair». L'agraïment al Dr. Lluís Burillo per donar veu, vida i lletra a l'obra d'en Dalmau Costa. Al llibre que tenim a les mans li devem un reconeixement immens a la persona que l'ha fet possible. Massa vegades passem per alt la figura de l'investigador i resulta que és qui dona veu als oblidats.

En Lluís ha fet parlar al punt i a la coma, és a dir, no ha passat res per alt. Aquesta és una lectura neta, acurada i amb l'esperit d'algú que en sap molt. Cal intuïció i perícia per esbrinar el que no existeix, el que no se sap. Convé tenir mà esquerra per anotar amb la mà dreta els detalls que normalment es passen per alt. Afegim perseverança i saber esperar, i el resultat és un llibre com aquest. I el repòs de la informació com a ingredient final.

Sense investigadors no hi ha coneixement, són l'altaveu de l'opinió pública. En aquest cas, si no fos per la intel·ligència emocional de l'autor ens haguéssim quedat sense saber del protagonista. L'un va amb l'altre. L'autor de l'obra ens dona el seu temps i afina del tot explorant la vida d'aquest protagonista que ens podia haver passat per alt. Aquestes pàgines existeixen gràcies a les seves hores invertides, impossibles de calcular, redactades per una mà exquisida. Una recerca que neix del pressentiment des del primer dia i que acaba amb un resultat d'informació extraordinària. Una informació que se'ns devia però que no podíem exigir.

Des de la primera pàgina ja s'endinsa cap a una excursió que es descriu gairebé amb lletres de seda. Una recerca que només la fa algú que té la mirada entrenada, l'observació plena i atenta, la capacitat d'ende-

vinar el que encara no hi ha, capaç de llegir on no hi ha. Fets i dades que s'han furgat fins a l'últim arxiu possible fan que el llibre tingui un valor històric i acadèmic ben merescut. Poques preguntes s'han deixat sense resposta i, si eren estèrils en un primer moment, la perseverança les ha fet fèrtils.

Tot això ha estat possible gràcies a la seva generositat, intel·ligència i saviesa emocional. Els coneixements hi són, l'estimació per la feina feta també. En Dalmau Costa no podia demanar res més. Qui li escriu ho fa des de la seva part més noble. Li quedarà clar, és un llibre deliciós.

Barcelona, circa 1933

Dalmau Costa, cap de ceremonial del Parlament de Catalunya, al seu despatx.

MERLETTI / IEFC

INTRODUCCIÓ

Instrument passatger de la catalanitat perenne

L'estiu del 2015 vaig passar una bona colla de dies a l'Arxiu General de la Diputació de Barcelona, ubicat a l'antic edifici de la bugaderia i als safareigs del complex conegut com a Recinte Maternitat de la ciutat de Barcelona. La recerca documental de la meua tesi doctoral *Protocol i cerimonia oficial de la Generalitat de Catalunya. Continuïtats i discontinuïtats (1931-1981)* m'hi havia dut tot seguint la pista dels papers de la Generalitat republicana. D'entre els lligalls i les capses del protocol dels anys trenta del segle XX van començar a aparèixer papers, factures, albarans, notes i altres documents relacionats amb l'exercici de les tècniques de cerimonia oficial practicades en aquells anys de tanta efervescència política i social. Un nom es repetia més que els altres: Dalmau Costa.

En un primer moment no hi vaig prestar atenció, però a mesura que examinava més expedients, més omnipresent resultava aquest nom. En tornar a casa vaig iniciar una nova cerca, ara a Internet, per esbrinar més dades del misteriós personatge. Gràcies a una digitalització que fou pionera, una de les fonts que solem utilitzar més els investigadors de la història contemporània de Catalunya és l'hemeroteca del diari *La Vanguardia*. En aquest cas, els resultats que donava el cercador foren concloents: en Dalmau Costa havia estat un personatge important en l'organigrama polític de les administracions catalanes dels anys trenta perquè hi havia un bon reguitzell de notícies que, d'una manera o altra, el citaven en llocs i moments determinants de la història de la Segona República.

Una cerca una mica més exhaustiva per la xarxa donava resultats desconcertants: un altre Dalmau Costa havia triomfat en el negoci de la restauració a la capital de Mèxic. Era el mateix Dalmau? Entrava en escena l'altra font indispensable per als investigadors del passat recent del nostre país: l'Arxiu de Revises Catalanes Antiques de la Biblioteca de Catalunya, conegut pel seu acrònim ARCA. Es tracta d'una obra magna d'un valor científic immens que posa a la lliure disposició de tot el món el riquíssim patrimoni periodístic de la premsa catalana dels segles XIX i XX. Tot i que en aquell moment la pàgina web encara funcionava de manera precària —la nova versió és molt més potent—, ben aviat van començar a aparèixer referències, cites i fotografies relacionades amb el nostre protagonista i, efectivament, el misteri es va desvelar: el Dalmau responsable del protocol del Parlament de Catalunya durant els anys trenta era el restaurador de

Barcelona, 27 d'abril de 1937

Capçalera del seguici fúnebre de l'enterrament de Roldan Cortada, secretari del conseller Rafael Vidiella, assassinat per incontrolats a la rereguarda.

A la capçalera, Joan Comorera, Vladímir Antónov-Ovséienko, el president Lluís Companys, Josep Tarradellas, Aurelio Fernández, Carles Pi i Sunyer, Felip Díaz i Sandino i Josep Andreu i Abelló. Unes passes més endavant, Dalmau Costa, amb el barret a la mà.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

fama internacional que havia fet una carrera fulgurant a l'altra banda de l'Atlàntic després de la Guerra Civil.

Arribats a aquest punt, el dilema estava servit: la raó imposava la consecució de la investigació doctoral sobre el protocol de les institucions catalanes durant la República, la dictadura i la transició; però el cor insistia en cercar més i més informació sobre aquest personatge fascinant que restava pràcticament oblidat per la historiografia catalana (i també la mexicana). Com que, de tota manera, havia de fer una biografia concisa de Dalmau Costa per incloure-la a la tesi, el següent pas fou la recerca bibliogràfica i, altra vegada, noves dades van permetre reconstruir la vida de l'enigmàtic personatge. Un llibre sobre Manuel Fontanals,¹ l'escenògraf de Mataró que va prosperar exitosament al cinema asteca i que va col·laborar amb en Dalmau en la decoració d'un dels seus restaurants, em va posar sobre la pista dels seus respectius descendents mexicans. Gràcies a projectes d'investigació basats en fonts orals que jo havia dut a terme en anys anteriors, era sabedor de la importància d'aquesta tècnica aplicada a qualsevol recerca d'història contemporània i, per aquest motiu, vaig llançar-me a l'aventura de provar el contacte directe amb els fills o nets de Dalmau Costa, ja fossin a Mèxic o a Catalunya. L'autora del llibre sobre Manuel Fontanals, la professora catalana Rosa Peralta, em va donar el contacte de la filla mexicana de Fontanals, qui, al seu torn, em va fer arribar les adreces electròniques dels nets de Dalmau Costa (els seus dos fills havien mort feia uns anys). El cas és que a l'estiu del 2016, pocs mesos abans de lliurar la tesi doctoral, vaig aconseguir contactar amb quatre dels vuit nets mexicans de Dalmau. La seva sorpresa va ser considerable perquè no s'esperaven gens que algú els truqués des de Catalunya i els demanés pel seu avi, més tenint en compte que feia ja quaranta anys del seu traspàs.

Els terminis d'execució de la recerca doctoral van vèncer i la raó es va imposar: vaig acabar la investigació, en la qual hi vaig incloure una petita biografia de Dalmau Costa i el març del 2017 vaig llegir la tesi

1 Rosa PERALTA. *Manuel Fontanals, escenógrafo: teatro, cine y exilio*.

a la Facultat de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra. En el torn de preguntes del tribunal, el catedràtic d'història de la Universitat de Girona i polític de llarga trajectòria, Joaquim Nadal, em va dir: «...d'en Dalmau Costa, o es fa una biografia o té una novel·la. I algú pot començar a fer-la!». Aquestes paraules em van quedar gravades a la memòria i foren el detonant perquè aquell mateix any m'embarqués en un viatge cap a Mèxic, a descobrir el país i a conèixer els nets de Dalmau Costa. L'experiència fou extraordinària i, com a anècdota inoblidable, haig de citar el dia que els germans Jaumà-Costa em van convidar a dinar a casa seva: quan vaig seure a taula vaig adonar-me que l'havien parada amb la vaixella de l'Ambassadeurs, el mític restaurant que el seu avi va obrir el 1944 i que es va convertir en un dels més importants del món. Els plats de porcellana blanca encara conservaven el rivet d'or i el logotip amb les tres A que van caracteritzar la imatge del restaurant durant dècades.

Com el lector es pot imaginar, la llavor que havia estat plantada mesos enrere creixia amb més i més força: en Dalmau Costa mereixia una biografia exhaustiva i rigorosa i, no m'estaré de dir-ho, em feia moltíssima il·lusió fer-la. La solució al problema de l'edició va arribar de manera inesperada: pocs mesos després de tornar de Mèxic, en una de les visites a l'Arxiu Diocesà de Girona tot seguint la petja del Dalmau Costa seminarista, vaig trobar-me amb el fulletó de la Beca d'Estudis Històrics President Irla de la fundació homònima. Justament, aquest ajut cerca recuperar la memòria de personatges republicans de les comarques de Girona i, en aquest cas, en Dalmau encaixava perfectament a les bases del premi. El projecte que vaig presentar a la Fundació Josep Irla va ser el més valorat pel Jurat i el resultat el teniu a les mans. La concessió de la beca va comportar un segon viatge a Mèxic per fer una recerca encara més exhaustiva que la primera. La fi de la redacció del llibre va coincidir amb la irrupció de la pandèmia global i la publicació es va haver de posposar. Aquesta circumstància em va permetre seguir investigant i, quan menys m'ho esperava, la meua dona va tenir l'oportunitat d'impartir unes classes a les universitats de Ciutat de Mèxic i de Guadalajara, motiu més que suficient per organitzar una tercera estada al país

Ciutat de Mèxic, 29 de maig de 1952

El secretari general d'Esquerra Republicana, Josep Tarradellas, i el president de l'agrupació mexicana del partit, Dalmau Costa, s'abracen amb evident emoció després de trobar-se per primer cop en sis anys, a l'arribada del primer a l'aeroport de la capital mexicana.

AMTM

americà, aprofundir una mica més en la petja de Dalmau Costa i, de passada, conèixer millor la història de l'exili català a Mèxic.

Vaig descartar escriure una novel·la sobre aquest personatge per diverses raons: l'una, la meua nul·la experiència literària en el camp de la ficció. Una novel·la és un gènere compromès que no es pot abordar alegrement, encara que disposis de totes les dades biogràfiques del protagonista. Cal una estructura narrativa, una trama i, sobretot, inventar parts de la realitat, quelcom que no em semblava adient en aquest cas. Per altra banda, vaig pensar que l'assaig històric o la biografia oferiria molt més rigor científic i el personatge ho requeria. Ja tenia experiència en escriure llibres semblants i hi havia un element que em semblava indispensable: la nota al peu. Em refereixo a la documentació. El procés de recerca d'informació d'en Dalmau Costa ha estat, en ell mateix, una petita aventura i, a vegades, una obsessió. La tasca, gairebé detectivesca, d'anar cercant pistes, proves i dades pot servir per elaborar una novel·la, però en el cas d'una biografia esdevé absolutament indispensable perquè resulti creïble. No es poden resoldre les incògnites amb vaguetats. Com a màxim, es poden formular hipòtesis, i en aquest llibre se'n formulen un reguitzell, però sempre tenint en compte el context i les informacions adjacents. Finalment, conèixer els descendents de Dalmau Costa i vincular-m'hi personalment em va fer sentir amb el deure de construir un relat real, autèntic, que coincidís amb les seves pròpies vivències i que respectés la memòria dels seus avantpassats.

Metodologia

Com acabo d'esmentar, el procés de recerca d'informació per reconstruir un esdeveniment històric com la biografia d'un personatge contemporani passa per la consulta d'un ventall molt ampli de fonts. A diferència de fa uns anys, cada vegada hi ha més arxius digitalitzats que poden consultar-se en línia i, en aquest sentit, la feina de l'historiador passa per estar-se moltes hores navegant per la xarxa i fent servir múltiples motors de cerca. Les hemeroteques digitalitzades dels diaris

són una font informativa de primer ordre perquè permeten accedir a la informació fent les preguntes adequades i estalvien a l'investigador el desplaçament als arxius i pentinar els diaris un per un, com es feia antigament. En aquest sentit, abans he citat els webs de *La Vanguardia* i l'ARCA de la Biblioteca de Catalunya, però també vaig haver de desplaçar-me físicament a consultar, per exemple, l'Hemeroteca Nacional de México, ubicada al campus gegantí de la Universidad Nacional Autónoma de México, per veure els microfilms del diari *Excelsior*, el més important del país durant el segle XX. Malauradament, els propis arxius del diari ubicat al Paseo de la Reforma de la Ciutat de Mèxic no són consultables pel públic en general. En el meu cas, vaig fer la petició expressa i no se'm va concedir. Aquest arxiu, i la seva col·lecció fotogràfica en especial, és d'un valor enorme per a la present recerca perquè el restaurant que en Dalmau Costa va obrir a Mèxic i amb el qual va triomfar professionalment estava ubicat al mateix edifici que la redacció principal de l'*Excelsior*, els seus treballadors n'eren clients habituals i els fotògrafs solien documentar tots els esdeveniments que s'hi celebraven.

Pel que fa als arxius pròpiament dits, va ser útil la informació localitzada a l'Arxiu General de la Diputació de Barcelona, que conserva part de la documentació de la Generalitat republicana i, en especial, una col·lecció molt dispersa de documents que pertanyien al protocol oficial de la institució. A l'Arxiu Nacional de Catalunya es custodien els pocs papers que es van salvar del Parlament de l'època de la República i que, durant dècades, van restar oblidats al Mas Perxés d'Agullana; els escassos testimonis documentals contenen diverses referències a Dalmau Costa en l'exercici de la majordomia i del cerimonial de la cambra catalana. Els altres fons consultats de l'Arxiu Nacional foren, principalment, arxius personals de polítics republicans que van conformar el cercle social i polític de Dalmau Costa. A l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià de Poblet hi ha un epistolari força extens de la relació a distància que Josep Tarradellas va mantenir amb el seu company de partit i protagonista d'aquest llibre; el zel documental de l'antic president de la Generalitat va permetre salvar un munt de papers que, altrament,

Veracruz, 24-29 de gener de 1956

Àpat amb Pau Casals, durant la seva visita a Mèxic.

D'esquerra a dreta: asseguts, Indalecio Prieto, Pau Casals, José Miaja i Dalmau Costa.

ANC-FONS PAU CASALS

s'haguessin perdut. Pel que fa als arxius mexicans, van ser valuosos els documents dispersos que guardava algun descendent indirecte del nostre protagonista i, també, l'arxiu de l'Asociación Mexicana de Restaurantes, fundada per en Dalmau el 1948. No es conserva, per desgràcia, la seva fabulosa biblioteca personal de la qual vam trobar un segell d'ex-libris² i alguns llibres solts;³ tampoc han sobreviscut els arxius del seus tres negocis de restaurants; i l'arxiu del matrimoni Costa-Alonso ha quedat desmembrat i també extraviat en la seva major part. Pel que fa els arxius de l'Orfeó Català de Mèxic, de l'Instituto Nacional d'Antropología e Historia, i de l'Ateneo Español de México hem de dir que han ofert molt poca informació.

En el cas de personatges relativament recents són d'importància cabdal els testimonis vius que els van conèixer i aquests han estat un objectiu preferencial d'aquesta recerca. Els nets d'en Dalmau per la banda de la seva filla Glòria, els germans Jaumà-Costa, i per la banda d'en Dalmauet, els germans Costa-González van ser de gran ajuda i en converses pausades i agradables em van donar —a banda de bones referències documentals— una gran quantitat de valoracions qualitatives de la vida dels seus avis que hagués estat impossible de copsar només amb l'estudi dels documents recopilats. Els seus comentaris, records i anècdotes, juntament amb la seva extraordinària predisposició, van resultar de moltíssim valor a l'hora de redactar aquestes pàgines. Ells van fer honor a la llegendària hospitalitat mexicana, d'expressió catalana, mentre m'obsequiaven amb generositat, bonhomia i, per damunt de tot, amistat. A Barcelona, l'Augusto Leguía, un parent de la banda d'Emma Alonso, la dona d'en Dalmau, va esdevenir el meu principal proveïdor de fotografies, objectes, records i retalls de diari dels seus familiars mexicans, amb qui sempre va mantenir el contacte. La seva ajuda va ser de les més valuoses de totes per la qualitat de l'arxiu familiar que el seu pare va crear i que ell ha guardat durant anys amb interès i dedicació.

2 Gràcies a Elena Carramiñana, neboda de Dalmau Costa.

3 Gràcies a Emma Jaumà, néta de Dalmau Costa.

Al Port de la Selva vaig poder comptar amb la col·laboració totalment desinteressada de l'historiador local Isidre Corominas, un personatge excepcional que té al seu cap tota la història contemporània del poble i que, casualment, va viure uns quants anys a Mèxic. Conèixer l'Isidre, president de la República Independent del Cap de Creus, com li agrada autodenominar-se, va significar entendre la manera de fer i de pensar dels selvatans i, en certa manera, aproximar-se moltes dècades més tard a la psicologia de Dalmau Costa i dels seus convilatans. Gràcies a ell també vaig poder visitar els indrets emblemàtics de la família Costa al Port de la Selva i aprendre'n els detalls històrics.

El procés de recollida d'informació de tots aquests arxius, biblioteques i testimonis va ser llarg i, com he dit abans, podria ser infinit, motiu pel qual sempre és necessari establir uns límits i traspasar la informació al paper. La redacció del llibre va transcórrer durant sis mesos i va partir dels materials que la Unitat d'Estudis Biogràfics de la Universitat de Barcelona, fundada per Anna Caballé, havia publicat respecte de l'elaboració de biografies.⁴ Les indicacions dels materials que publica aquest grup de recerca foren fonamentals per decidir quin tipus de relat era el més adequat per narrar la vida de Dalmau Costa. El lector podrà comprovar que el fil conductor d'aquesta biografia és, com no podia ser d'una altra manera, cronològic; no obstant, la complexitat de les activitats dutes a terme pel protagonista d'aquest llibre després de la Guerra Civil exigia tres capítols que, si bé es presenten correlatius per la naturalesa lineal d'una monografia, podrien ser llegits simultàniament o separatament perquè els tres cobreixen el període 1939-1972 però des de tres punts de vista: el Dalmau restaurador, el Dalmau polític i el Dalmau mecenes cultural.

En tant com va ser possible, vaig intentar que el relat fos un compendi de fonts múltiples per tal de donar la màxima objectivitat al text i per reduir al mínim la idealització del personatge, quelcom que el pas del temps pot accentuar. Les fonts escollides eren, en la seva majoria, escrites i contemporànies al propi biografat. La

4 Anna CABALLÉ. «¿Cómo se escribe una biografía?».

Ciutat de Mèxic, circa 1958

Dalmau Costa amb la seva esposa Emma Alonso al restaurant Ambassadeurs.

CASASOLA / INAH

major part eren benèvoles amb ell perquè, com sol ser habitual, els passatges conflictius o foscos de la vida de les persones no solen quedar recollits als arxius com sí que es registren els èxits i les conquestes personals o professionals. Vaig voler, doncs, alternar la interpretació de les fonts amb la veu d'altres testimonis o protagonistes que directament o indirecta van tractar amb en Dalmau Costa. Per altra banda, hi ha tres subcapítols que poden ser llegits independentment perquè tracten aspectes autònoms que tenen sentit en ells mateixos; són el viatge de l'exili, l'amistat amb Josep Tarradellas i una aproximació biogràfica a l'actriu Emma Alonso, esposa d'en Dalmau. Per tot plegat, aquesta és una biografia que es pot llegir de manera cronològica o, si el lector ho prefereix, es pot abordar per capítols solts. No obstant, cal dir que, malgrat la seva exhaustivitat, el present no és el relat biogràfic definitiu i que la porta queda oberta a explorar noves fonts i a revisar la trajectòria vital de Dalmau Costa i la seva contribució a la història de Catalunya i de Mèxic.

Acabo aquesta introducció amb un profund agraïment a totes les persones que, d'una manera o altra, han contribuït a aquesta recerca biogràfica de Dalmau Costa. En primer lloc, vull esmentar a Josep Vall, director executiu de la Fundació Josep Irla, per l'interès i la dedicació que ha posat en tota aquesta investigació i, més concretament, en la recerca infatigable d'imatges per il·lustrar el llibre; agraeixo als professors Maria Rosa Collell, Mònika Jiménez-Morales, Ferran Lalueza, Joaquim Nadal i Jordi Xifra el seu bon consell per tirar endavant aquest estudi biogràfic; als historiadors i especialistes Francesc Canosa, Isidre Corominas, Joan Esculies, Betsabé García, Julià Guillaumon, Víctor Hurtado, Elisa Lozano, Josep Maria Murià, Rosa Peralta, Eulàlia Ribera, Pau Vinyes, Joan Safont i Anna Teixidor els correspon el meu reconeixement per l'atenció que m'han dispensat; també he rebut el suport de l'actriu recentment traspasada Montserrat Carulla, de la filla de Joaquim Ventalló, Eulàlia Ventalló, dels periodistes Josep Maria Cadena i Oriol Domingo, del delegat del Govern de la Generalitat de Catalunya a Mèxic, Lleïr Daban, de la cap de l'Oficina de Protocol del Departament d'Acció Exterior de la Generalitat de Catalunya, Mercè Romagosa, de l'experta en relacions institucionals Sílvia

Rodríguez, i del cap del Departament de Relacions Institucionals del Parlament de Catalunya, Eduard Triay; i als professionals d'arxius i biblioteques, així com alguns particulars que han facilitat imatges i informació sobre les mateixes: Judith Montserrat i Lourdes Prades de la Biblioteca del Pavelló de la República; Núria Gavarro i Rosa Maria Brull de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià; Susana Penelo, Francesc Sánchez i Imma Navarro de l'Arxiu Nacional de Catalunya; Carme Sáez del Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques; Èrika Serna de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà; Jordi Algué de l'INSPAI Centre de la Imatge de la Diputació de Girona; Joan Pujadas de la Fundació Pere Corominas; Maryrose Grossman de la John F. Kennedy Presidential Library and Museum; Ryan Pettigrew de la Richard Nixon Presidential Library and Museum; Sílvia Borau del Museu Nacional d'Art de Catalunya; Marian Moreno de Sabino Arana Fundazioa; Isabel Balsinde de la Fundación Universitaria Española; Elisenda Marsal i Pol Peñarroya de Serra d'Or; Raimon i Annalisa Corti; el periodista Vicenç Relats; a Mèxic he comptat amb l'ajuda desinteressada de Magdalena Boronat —filla de Roc Boronat—, Jacqueline Rosenzweig, Pepe Mayora i Aaron Ventura, de l'Asociación Mexicana de Restaurantes, també la de Marcela Zárate, gerent de l'Orfeó Català de Mèxic i Diana López Font, col·laboradora del mateix, de Juventina Herrera de l'Ateneo Español de México, de Guillermo Cerón de la UNAM, de Paco Vega i Honorio Molina, treballadors del restaurant El Lago, de Montserrat Pecanins, galerista, i de Leticia Fontanals, filla de l'escenògraf Manuel Fontanals; també a Mèxic he tingut la immensa sort de conèixer els descendents d'en Dalmau Costa, els germans Emma, Alfredo, Diana i Lluís Jaumà Costa, d'una banda i Maria Carmen, Dalmau i Carlos, de l'altra, els quals m'han obert les portes de casa seva i dels seus cors; altres familiars de la nissaga també han col·laborat en major o menor mesura en aquest estudi i a tots els ho agraeixo profundament, són Adolfo Barrio, Gemma Bordas, Elena Carramiñana, María del Carmen González, Marie-Noëlle Costa, Mar Costa, Salvador Costa, Dalmau Costa Villegas, Augusto Leguía i, molt especialment, Nacho Pérez.

Circa 1920

Salvador Costa i Abras i Remei Vilanova i Bosch, pares de Dalmau Costa i Vilanova.

FCV

Els anys de formació

1902-1931

1

1.1. Orígens familiars

En Dalmau Costa i Vilanova va néixer al Port de la Selva, a l'Alt Empordà, el 28 de juliol de 1902, amb els noms de Dalmau Alfons Enric.⁵ El pare i l'avi paterns també hi havien nascut, mentre que la família materna provenia de la vila veïna de Llançà. Els progenitors d'en Dalmau, en Salvador Costa i Abras i la Reimei Vilanova i Bosch, van tenir cinc fills: la Teresa, la Consol, en Dalmau mateix, l'Antoni i la Maria. A principis del segle XX, el Port de la Selva era un poble pescador d'uns mil cinc-cents habitants aixecat entre els roquissars del cap de Creus i les aigües del Mediterrani. Es vivia de la pesca i l'agricultura en un entorn natural que no facilitava cap de les dues activitats.

L'àvia paterna d'en Dalmau, la Teresa Abras, vídua als quaranta anys, va posar en marxa una petita fonda de deu habitacions. Era el 1869, el primitiu turisme europeu es limitava a les rutes del Grand Tour italià i el Port de la Selva, evidentment, encara no formava part de cap itinerari d'interès; els visitants de la fonda eren marxants, viatjants i passavolants que sojornaven a la vila durant períodes curts de temps. La preparació de menjars completava els ingressos migrats que donaven les poques pernoctacions que es produïen.

En casar-se els pares d'en Dalmau, pels volts de 1896, van fer-se càrrec del negoci i van mantenir-ne l'esperit mentre naixien i creixien els seus cinc fills. El 1918, però, tot aprofitant una conjuntura favorable com fou l'augment de persones en trànsit per causa dels atzars de la Primera Guerra Mundial, el matrimoni Costa-Vilanova va decidir canviar l'emplaçament de la fonda: van llogar per cinquanta anys unes dependències del Pòsit dels pescadors al Moll d'en Balleu i hi van reobrir el negoci, la fonda nova, que al cap d'uns anys es denominaria Hotel Comerç. L'escultor, col·leccionista i primer cronista del Port de la Selva, Frederic Marès, va escriure al respecte: *«con este nombre se pensó, seguramente, adaptarlo a la realidad del medio ambiente en que la población vivía, sumergida en el comercio de pescado, aceite y vino, la industria de la*

5 ANC. Fons Parlament de Catalunya. Còpia de l'acta de naixement número 201 del Registre Civil del Port de la Selva.

El Port de la Selva, circa 1910

Una colla de nens es banyen davant del moll d'en Balleu,
quan encara no acollia ni el Pòsit de Pescadors ni la fonda nova de la família Costa-Vilanova.

THOMÀS / IEFC

*salazón y de los caldos, cuya exportación a Francia e Italia, constituía la auténtica riqueza del país».*⁶

Els primers anys de la vida d'en Dalmau van transcórrer entre l'humil negoci hotelier dels pares, les anades i vingudes a l'escola, i l'activitat quotidiana dels pescadors. Com explica l'historiador local Isidre Corominas: *«la pesca ha estat tradicionalment l'activitat primordial dels habitants del Port de la Selva i fins els nostres dies ha arribat la fama del gran Art Comunal, dit l'Art Gros, xarxa de cànem de grans dimensions, molt resistent, que es tirava quan entraven a la badia els bancs de tonyines per fresar-hi; es tirava des del port de Reig en una operació on participava tot el poble, convocat per les campanes de l'església [...]; els llaguts tancaven la badia des de la Lloia a la punta de s'Arenella i tota la gent del poble, des de la platja o des de les barques, tenia una tasca assignada».*⁷

1.2. El Seminari de Girona

Fora d'aquests esdeveniments periòdics, els al·licients que podia oferir el Port de la Selva per a un jove inquiet com en Dalmau eren escassos. En complir els dotze anys, la seva mare Remei, que era una dona molt creient, va decidir enviar-lo a estudiar al Seminari de Girona i, possiblement, aquest fos un revulsiu pel vailet. Hem de creure, a més, que per tal que la família prengués aquesta decisió calia que abans el noi hagués demostrat bones dots d'estudiant. Així doncs, l'1 d'octubre de 1914 en Dalmau va començar el primer dels vuit cursos de l'anomenat «segon ensenyament» al Seminari Diocesà a la capital de la província.⁸ Aquell mateix any, gairebé quatre-cents joves de les comarques gironines estudiaven al mateix centre educatiu, la majoria provinents de famílies de pagès, «de religi-

ositat intensa» que cercaven una carrera segura i assequible.⁹

L'allotjament al Seminari Major implicava una despesa de gairebé dues-centes pessetes anuals,¹⁰ que podien ser menys si l'estudiant s'hostatjava en alguna casa particular o pensió, opció que no era ben vista per les autoritats religioses pel fet que els seminaristes es barrejaven amb altres estudiants i podien desenvolupar conductes «impròpies». No sabem exactament on es va allotjar en Dalmau durant els anys que va estudiar al Seminari de Girona, però en tot cas és evident que els seus pares van haver de fer un esforç econòmic considerable per tenir-lo intern a Girona.

Els estudis que conduïen al sacerdoci estaven estructurats de manera que, durant els tres primers anys, es cursaven exclusivament les assignatures de llatí, castellà i altres coneixements elementals, com la història d'Espanya. Segons els llibres de qualificacions, en Dalmau va obtenir gairebé sempre la mateixa valoració, expressada en llatí: *benemeritus*. Aquesta gradació estava entre el *meritus*, de rang inferior, i el *meritissimus*, la màxima nota.¹¹ Deduïm que l'interès del jove per sortir del Port de la Selva i anar a estudiar a la capital es deuria esvaïr progressivament davant del panorama poc falaguer que representaven la institució i els estudis. Si bé hi va haver professors prominents que van excel·lir en la docència, l'ambient general del Seminari era molt poc engrescador. L'escriptor Joan Mínguez, antic alumne, va explicar a la seva novel·la autobiogràfica *Dies verges*: *«passats els primers temps, constatava només que plenitud i rutina allà on imaginà sublimitat, i s'esfondrava el somni. Tot hi era de segona mà, mobles i paraules; mai una expressió inèdita, amb foc propi, sinó els símbols rebregats que el retornaven a la nyonya de les primeres lletres. Havia anat al Seminari a fer-se home i hi troba-*

6 Frederic MARÈS. *Port de la Selva. Notas històricas*, p. 67.

7 Isidre COROMINAS. *La mar d'amunt. El Port de la Selva. Un caràcter comú, un tarannà i una forma de fer de tot un poble*, p. 30.

8 ADG. Fons Seminari de Girona, «Llibre de qualificacions, 1914-1918».

9 Jordi BOHIGAS. «Ciència i cultura en el Seminari Diocesà: 1900-1936», p. 199.

10 *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, 1917 p. 385.

11 ADG. Fons Seminari de Girona, «Llibre de qualificacions, 1914-1918».

Circa 1920

El jove Dalmau Costa
en un indret indeterminat.

FCV

va tan sols un tracte d'infant, uns llibres d'infant i unes sancions més puerils encara...».¹²

De la seva part, Josep Maria de Sagarra, en la seva novel·la *All i salobre* —inspirada, segons l'escriptor Vicenç Riera Llorca, en les vivències de Dalmau Costa—¹³ va retratar amb cruesa el mateix sentir: «*el Quimet no és un mal estudiant: fa un paper discret entre el ramat espès d'aspirants a teòleg. Els que van a teologia ja són els granadets del seminari. [...] El Quimet, posat entre els del seu curs, resulta un de tants; el fet que visqui a dispesa i de que sigui d'un poble de mar li dóna una mica de prestigi de persona independent. En general, els seminaristes de la costa són mirats com l'element liberal de la classe. Els professors acostumen a ésser capellans competents en la matèria. Gent d'un exterior anacrònic, cabells blancs, ulls entelats i sivella de plata. [...] Entre els professors i els seminaristes existeix una relació de terra d'escudelles, rasposa, freda i descolorida. L'entrada del Quimet als estudis, després de les tempestats estivals, ha estat pel minyó una prova inhumana. Els primers dies, en la cara dels professors, en les lletres dels llibres, en els llençols de la dispesa i en el cel de Girona hi ha trobat un gust d'oli de fetge de bacallà. La timidesa, que és el seu pecat essencial, ha fet, però, que l'ànima se li avesés a aquest gust repulsiu*».¹⁴ Mentre anava i venia del Seminari, l'estiu de 1916 en Dalmau va fer d'aju-

dant de la barberia d'en Pericu «Barber», al Port de la Selva. Ara bé, ni l'experiència laboral va reeixir, ni va acabar els estudis, com ell mateix va explicar anys més tard: «*es veu que no tenia prou vocació d'erudit i, quan tot just feia un any, vaig penjar els hàbits a la figuera per primera vegada*».¹⁵ Segons Riera Llorca, en Dalmau «*va deixar el Seminari perquè va perdre la vocació —si és que l'havia tinguda—, sense perdre, però, la fe. Un dia, en demanar-me si jo era creient, li vaig dir que no, i em va dir que no ho comprenia i em va explicar que ell havia sortit del Seminari perquè no se sentia dotat per al sacerdoci, però no perquè hagués deixat de creure*».¹⁶

Aquest desencís, sumat a d'altres motius no revelats, van precipitar l'abandonament dels estudis al Seminari de Girona. És probable que no acabés el quart curs ja que a l'edició anual del *Boletín Oficial Eclesiástico* amb les millors qualificacions del 1918 ja no hi apareix el seu nom i això devia ser conseqüència d'una davallada del seu rendiment acadèmic o, directament, de la baixa que hauria causat en Dalmau del centre escolar. A més a més, els arxius del Seminari s'estronequen just el 1918 i no reprenen la continuïtat fins el 1936, de manera que no és possible seguir-ne la pista. L'esmentada novel·la de Sagarra, *All i salobre*, fou escrita el 1929, i en ella s'hi descriu la vida d'un jove que es troba empès a fer una carrera religiosa en la que no creu perquè, en realitat, està bojament enamorat d'una noia del seu poble. El relat, agre i trist, com escrigué el crític literari Domènec Guansé,¹⁷ no té per què ser una translació exacta de la vida del jove Dalmau Costa en un moment crucial de la seva existència, però sí que és un retrat amarg i descarnat de les passions i les mesquineses dels habitants d'un llogaret del qual no se n'esmenta el nom però que s'assimila al Port de la Selva; el mateix poeta Josep Vicenç

12 Jordi BOHIGAS, *Op. cit.* nota 3, p. 186-187.

13 Vicenç RIERA LLORCA. «Morts a l'exili. Dalmau Costa», *Avui*, 1 de juliol de 1977, p. 4. En un altra publicació, Riera Llorca va explicar que en el curs de llargues assentades, Sagarra féu explicar a Costa la seva vida de seminarista i en recrear-la a la novel·la desfigurà el protagonista. «*Per dissimular que era jo —em deia Dalmau Costa a Mèxic— va convertir l'estudiant en un fill de puta*». A: Vicenç RIERA LLORCA. *El meu pas pel temps (1903-1939)*, p. 109. Per altra banda, segons Joan Casanelles, la novel·la es va publicar per entregues en un dels primers números del diari *L'Opinió*, del qual n'era fundador i la seva difusió va produir un gran escàndol: Alguns sectors reaccionaris gironins consideraren, equivocadament, que aquell text constituïa una ofensa per les dames de la ciutat i de la comarca. A: Joan B. CULLA. *Joan Casanelles i Ibarz (1904-1986). Memòries i biografia*, p. 51.

14 Josep Maria de SAGARRA. *All i salobre*, p. 266-267.

15 Dalmau COSTA. «A l'amic Pol, germà de l'ànima», *Ressorgiment*, agost de 1956, p. 7.743.

16 Vicenç RIERA LLORCA. «Dalmau Costa ens ha precedit», *Serra d'Or*, maig de 1974, p. 20.

17 Domènec GUANSÉ. «"All i salobre", de Josep Maria de Sagarra», *La Publicitat*, 6 de gener de 1929, p. 5.

El Port de la Selva, 1928

La secció excursionista de L'Amistat posa amb la població al fons.
Es pot apreciar el rètol de la fonda nova de la família Costa-Vilanova
que ja portava una dècada en funcionament.

VALENTÍ FARGNOLI / INSPAI

Foix ho corrobora quan diu que «*era de debò que cap a l'any divuit el viure humà, la misèria humana i el paisatge per reflex, eren talment com, amb gruixos de mangra i engruts de quitrà, evoca En Sagarra*»;¹⁸ i, en aquest sentit, la lectura de la novel·la permet fer-nos una idea de les raons que van empènyer en Dalmau a cercar fortuna a una altra banda.

Abandonats, doncs, els estudis sacerdotals, el jove Costa va tornar a Port de la Selva amb una formació acadèmica prou sòlida com per iniciar-se en la lectura de textos complexos, ja fos pel simple gaudi de la literatura en els seus gèneres més diversos, ja fos per l'interès en assimilar les idees i els conceptes polítics que per tot arreu circulaven a l'Europa de la Primera Guerra Mundial. És per això que «*pels molts que no arribaren al sacerdoci, [el Seminari] fou ben sovint una plataforma d'elevació cultural a l'abast de gent modesta i d'extracció rural*».¹⁹ Però, com hem dit, el panorama era poc falaguer: en Dalmau havia conegut l'ambient de la ciutat i les oportunitats que ara li oferia el seu poble eren ben minses. No hi havien possibilitats laborals, més enllà de la vida del pescador o del pagès, si no totes dues, o alguna feina menor al sector dels serveis; ni opcions socials, tenint en compte l'ambient resclosit que es respirava en aquell racó de món; ni, en definitiva, oferta de lleure més enllà de seure als cafès del poble i escoltar les mateixes converses de sempre. A la fonda familiar, «*només hi havia quatre habitacions primàries ocupades per viatjants de comerç o per socialistes de l'Empordà amb unes barbes plenes de microbis humanitaris*», va escriure amb una bona dosi de sorna en Josep Maria de Sagarra uns anys més tard.²⁰

Deduïm que en un primer moment en Dalmau va haver de donar un cop de mà al negoci dels pares, com la resta dels seus germans. De fet, el 1918 el seu

germà petit, en Tonet, ja feia les seves primeres pràctiques de cuinar als fogons de la fonda vella amb la seva mare Remei, i aquest seria l'ofici en què es professionalitzaria. Per en Dalmau, però, la perspectiva d'entomar la gestió de l'establiment i ocupar-se'n la resta de la seva vida no li devia fer cap gràcia i podria molt ben ser que, aleshores, obligat a haver de portar uns ingressos a casa, preferís fer cas a uns familiars seus i enrolar-se al cos de treballadors duaners del ferrocarril de Portbou,²¹ a l'espera de noves perspectives laborals. Aquesta ocupació li permetia seguir fent una vida més o menys independent com la que havia viscut durant els anys del Seminari, donat que no pernoctava al Port de la Selva, i també li donava la possibilitat de desplaçar-se regularment a Figueres, autèntica meca del republicanisme que hauria de canviar per sempre la vida d'en Dalmau. Pel que fa a les seves obligacions de joventut amb l'exèrcit cal tenir en compte que, segons el seu primer biògraf, Vicenç Riera Llorca, en Dalmau «*s'havia alliberat del servei militar per "estret de pit", la qual cosa els amics escoltaven els uns amb admiració i els altres amb incredulitat, perquè era un home corpulent, en alçada i en amplada*».²² El fet és que, efectivament, a l'Archivo General Militar de Guadalajara no hi ha cap antecedent seu, segons consta en l'ofici de resposta a la nostra demanda d'informació.²³

1.3. Primers contactes amb el republicanisme

En els anys de la Primera Guerra Mundial, Figueres era una de les ciutats més properes al front de guerra que, no només vivia en pau sinó que, a més, pertanyia a un país neutral. Aquest fet propiciava una presència permanent d'un col·lectiu forà integrat per exiliats,

18 Josep Vicenç FOIX. «Pròleg» a: Josep Maria de SAGARRA. *Op. cit.*, p. 12-13.

19 Esteve ANDREU et al. *Dominus Vobiscum. Història i vida del Seminari de Girona (del 1563 al 2003)*, p. 21.

20 Josep Maria de SAGARRA. «L'aperitiu. El diàleg amb el mar», *Mirador*, 8 de setembre de 1932, p. 2.

21 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

22 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 188.

23 Ofici de l'Archivo General Militar de Guadalajara, expedit el 17 d'octubre de 2019.

Figueres, abril de 1930

Retorn de les despulles de Martí Vilanova des de París a la seva ciutat natal.

(RESSORGIMENT)

desertors, viatgers i gent de tota mena que trobaven en la capital de l'Alt Empordà un espai de repòs en el seu camí de supervivència.²⁴ Al mateix temps, la comarca de l'Alt Empordà i la seva capital eren un «dels territoris de referència dins de l'imaginari del republicanisme contemporani» de Catalunya, per no dir de tota Espanya, degut a una sèrie de factors complexos que van des de la proximitat amb França fins a l'estructura socioeconòmica del territori.²⁵ Per l'historiador Ramon Batalla, ser republicà a Catalunya a les primeres dècades del segle XX volia dir «identificar la república amb la democràcia autèntica, la justícia social, el laïcisme. Creure que l'educació, la ciència i la cultura són el millor camí cap a la modernització i el progrés econòmic i social».²⁶ En aquest context, en Dalmau va entrar en contacte amb les idees republicanes de la mà de personalitats empordaneses que deixaren una empremta inesborrable en ell i en l'esdevenir històric: hem identificat relacions directes en la seva joventut amb Hipòlit Nadal, Josep Puig Pujades, Jaume Miravittles i Martí Vilanova, per bé que en suposem moltes d'altres.

L'Hipòlit Nadal i Mallol era del Port de la Selva, com en Dalmau i, des del seu exili argentí, va començar a editar la revista *Ressorgiment* el 1916, com és sabut. En motiu del quarantè aniversari de la publicació —arribaria a complir-ne cinquanta-sis— en Dalmau va escriure: «[...] l'any 1916 Hipòlit Nadal i Mallol (pels seus convilatans "Pol"), es preocupava, des de Buenos Aires, per donar sortida als seus neguits patriòtics. En ténim memòria; ens en recordem. Havíem complert tot just catorze anys i periòdicament llegíem la revista. Va ser el nostre primer catecisme catalanista. Arribava a casa. Vull aclarir que, per antonomàsia, quan diem a casa, volem dir El Port i si diem El Port s'entén que fem referència al Port de la Selva, la capital de la Costa

24 Ramon BATALLA. *Jaume Miravittles i Navarra. Intel·lectual, revolucionari i home de govern. Els anys joves: 1906-1939*, p. 39.

25 Enric PUJOL, (dir.). *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines 1900-1936*, p. 151.

26 Ramon BATALLA. *Jaume Miravittles i Navarra. Els anys de joventut (1906-1939)*, p. 31.

*Brava de l'Alt Empordà. Bé, doncs, quan arribava "Ressorgiment", la revista d'en Pol, era llegida i comentada pels assidus a la barberia de l'Esteve. El seu fill, en Pericu, i en Medir, el sastre, eren sense cap dubte, els qui la glossaven i la feien córrer de mà en mà amb més entusiasme».*²⁷

Pel que fa a en Josep Puig Pujades, qui fou el seu secretari en els anys que va ser comissari de la Generalitat a Girona, Agustí Cabruja, explicava: «en Valero me'l va presentar; allí, a l'entrada d'aquella botiga que un temps després m'hauria d'ésser tan familiar i on tot sovint trobaria els Pi i Sunyer, en Carles i l'August, en Joan Casanovas, en Dalmau Costa, en Màrius Pujolar —el braç dret d'en Puig—, l'Alexandre Deulofeu, el professor Pei, en Casals, l'oncle d'en Miravittles, en Guillaumet, en Soler...» Malgrat que no ho diu, entenem que el record de Cabruja pertany als darrers anys vint, al final de la dictadura de Primo de Rivera, però ens sembla versemblant afirmar que en Dalmau ja feia temps que participava d'aquestes trobades informals al negoci de Puig Pujades o a d'altres indrets de Figueres en les quals escoltava amatent tot el que s'hi deia. De tornada a casa, molt probablement duia sota el braç el darrer número d'*Empordà Federal*, el setmanari republicà catalanista fundat per Puig Pujades, i el llegia de cap a cap. També és molt probable, tot i que no en ténim la confirmació, que en Dalmau s'iniciés en la francmaçoneria a redós d'aquestes coneixences, tenint en compte la prèdica que aquesta organització va tenir a la província de Girona en aquells anys.²⁸ Testimonis documentals del posterior exili mexicà demostren que en Dalmau fou un maçó actiu que va arribar a assolir el grau de gran mestre.²⁹

D'en Jaume Miravittles no podem assegurar que rebés una influència política determinant en tant que en Dalmau era quatre anys més gran; potser es devien

27 Dalmau COSTA. «A l'amic Pol, germà de l'ànima», *Ressorgiment*, agost de 1956, p. 7.743.

28 Josep CLARA. «Masonería y Segunda República. El caso de Girona», a: José Antonio FERRER BENIMELI (coord.). *Masonería, política y sociedad*. Vol. I.

29 FBL. Nota mecanoscrita de Manuel Galés a Dalmau Costa. 19 de juliol de 1954.

El Port de la Selva, circa 1930

La fonda nova de la família Costa-Vilanova al moll d'en Balleu donà lloc a l'Hotel Comerç, amb una ampliació de l'edifici que es dotà de més habitacions.

VALENTÍ FARGNOLI / INSPAÍ

conèixer per primera vegada quan el jove va abandonar el Seminari als setze anys i aleshores en Miravittles era un vailet de dotze. Altrament, hi ha un capítol de joventut compartit entre els dos que es repeteix sovint a les biografies de Miravittles, ja que fou el que el va acabar menant a la presó per primera vegada: al 1924 Jaume Miravittles i Dalmau Costa feien d'enllaç entre el grup d'exiliats de Francesc Macià a França i la clandestinitat de l'interior de Catalunya. En Jaume estudiava a Barcelona però cada cap de setmana pujava amb el tren a Figueres per complir amb els seus compromisos futbolístics. De la seva part, en Dalmau treballava a la duana i tenia certes facilitats de trànsit a les dues bandes de la frontera. El mateix Miravittles va escriure anys després: «*A Perpinyà hi havia una oficina d'Estat Català dirigida, des de París, per Macià mateix. L'enllaç París-Barcelona es feia a través de Dalmau Costa i jo. Els documents els portava dintre el maletí on portava l'equip de futbol*». ³⁰ Quan en Manuel Carrasco i Formiguera fou empresonat per un delictes d'opinió, en Francesc Macià va escriure un manifest de protesta perquè fos distribuït a Barcelona. Miravittles recordava que «*aquell vibrant manifest, arribà a mi a través d'una cadena humana feta per Macià, des de Perpinyà, Dalmau Costa, que passà els manifestos a Portbou, i de Martí Vilanova que me'ls donà a Figueres*». ³¹ En una de les trameses a Barcelona, el jove Miravittles fou enxampat per la policia, empresonat i processat.

Pel que fa l'ascendent que el polític Martí Vilanova va tenir sobre els dos joves, estem segurs que fou important: tant en Dalmau com en Jaume sentien admiració pel líder republicà i ambdós van créixer políticament al seu recer. En el cas de Miravittles, aquest aprenentatge ha quedat perfectament testimoniats perquè ell mateix ho va deixar escrit en diverses ocasions, com acabem de veure; en Dalmau, en canvi, fou molt poc procliu a plasmar sobre el paper les seves vi-

vències de joventut i es fa molt difícil documentar-les, però sabem que en Martí Vilanova era cosí seu. ³² Per sort, ens ha arribat una crònica escrita per ell mateix a *Ressorgiment*, la revista del seu admirat Hipòlit Nadal, que pot il·lustrar el grau de coneixença que tenia amb Martí Vilanova. Quan aquest va morir prematurament a principis de 1930 a París, el seu fèretre va ser dut a Figueres per rebre sepultura. En Dalmau va ser el responsable d'esperar-lo a Portbou —on havia treballat d'agent de duanes, com ja hem dit— i a vetllar-lo durant tot el recorregut des de la frontera francesa fins a la capital empordanesa.

En el text periodístic, en Dalmau explica el zel amb què els agents de seguretat espanyols van seguir la comitiva fúnebre quan el tren va arribar a Portbou: «*en obrir-se el vagó que el portava els primers en abocar-s'hi van ésser els policies. No sé què hi cercaven amb tanta pressa. Un d'ells murmurà aquestes paraules sacrílegues: "Así los demás deberían volver a la patria". Les sangs se'ns enardiren a tots, però ofegàrem la seva força*». ³³ El cap de policia destacat a Portbou va fer saber a en Dalmau que allò que passés fora d'ordre seria responsabilitat seva. Ell va respondre que confiava que la policia espanyola es comportés bé. El primer incident, però, no es va fer esperar, i en voler disposar una corona de flors damunt del taüt, els agents ho van voler evitar perquè duia una llaçada amb la inscripció: «*Al germà Martí Vilanova, cavaller, rebel i heroi*». Segons la crònica d'en Dalmau, els guàrdies consideraven que el text era subversiu. Després d'una llarga discussió, van poder posar la corona com estava previst inicialment i van prosseguir el viatge fins a Figueres. A la capital empordanesa, «*una gentada enorme envaïa l'andana de l'estació. Hi havia representacions de tots els pobles de l'Empordà, de molts de les comarques gironines, de Barcelona i d'arreu de Catalunya*», incloïa la Maria Macià, filla de Francesc Macià.

30 Jaume MIRAVITLLES. *Gent que he conegut*, p. 39.

31 «Sopar d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic, en commemoració del XXII aniversari de la fundació del partit i en homenatge d'amistat a Dalmau Costa», *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 8 de juny de 1953, p. 9.

32 Segons Cèsar Pi-Sunyer, bioquímic de Roses i expresident de l'Orfeó Català de Mèxic. BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

33 Dalmau COSTA. «L'enterrament d'En Martí Vilanova», *Ressorgiment*, abril de 1930, p. 2.668-2.669.

El Port de la Selva, circa 1930

Vista de la platja des de la terrassa de l'Hotel Comerç.

LLENSÀ / FJI

El fèretre fou portat al cementiri de la ciutat damunt les espatlles dels seus coreligionaris. Les autoritats policials van frustrar qualsevol intent de fer discursos, el d'en Dalmau inclòs, i només foren permeses unes paraules d'un familiar. En Dalmau va escriure: «*Hi havia molt policia. Tota la de la frontera, la de Figueres, de Girona i àdhuc de Barcelona*». I amb sarcasme, va afegir: «*Gairebé es podria dir que el primer i el segon dols els feien la policia*». El darrer intent de donar transcendència política al sepeli el protagonitzà un dels assistents, que va voler posar una senyera sobre el taüt quan aquest era introduït al nínxol: «*La policia, amatent, ho va impedir*», va escriure en Dalmau.

A banda d'aquests quatre referents (Nadal, Puig Pujades, Miravittles i Vilanova) hem d'esmentar els escrits polítics que Dalmau va començar a produir durant l'exili mexicà perquè contenen algunes pistes que ens permeten esbossar el seu recorregut ideològic. Així, el 25 d'abril de 1953 en Dalmau va ser objecte d'un homenatge a Mèxic i en el discurs que hi va pronunciar es poden copsar perfectament els seus referents polítics: «*Després del redreçament nacional, a la dinovena centúria, Catalunya lliscava suaument, massa suaument potser, pel camí de la seva evolució redemptora. Per aquest camí d'història, la nostra generació havia deixat endarrere i algú de nosaltres l'havia oblidat, el mestratge d'uns definidors de tot allò que inquietava als nostres pares i que s'havia intentat determinar amb modismes nous: "provincianisme", "federalisme", "catalanisme", "regionalisme". Per a nosaltres, interpretats i interpretadors, "La Nacionalitat Catalana" d'en Prat de la Riba va representar la veritat filosòfica de tot aquell procés de consciència nacional. La nostra generació va assimilar tan bé aquella obra que arribàrem, a través d'ella, a un límit de formació. I en aquesta generació, amics, no sols hi havia la tendència exclusivament nacionalista; hi havia, també, i el grup inicial i heterogeni de l'Esquerra ho evidencia, l'home batallador que no acceptava la monarquia borbònica, el sortit del federalisme pimargallià i, en conjunt, el que tenia una ànsia de renovació que Esquerra Republicana de Catalunya interpretà en una harmonia que va superar l'optimisme dels seus fundadors. [...]*

*El catalanisme polític va ser la conseqüència primera de la nova doctrina filosòfica, i no podem en aquestes hores reflexives que imposa el silenci perllongat, ignorar els pioners de la lluita parlamentària que van fer possible el nostre èxit el 1932. No vull citar noms; [...] Però cal llegir la història del catalanisme polític per comprendre que en la maduresa nacional, no eren homes que anaven a Madrid com ho havien fet els nostres connacionals en el regnat de Carles III o quan les Corts de Cadis, sinó que era gent que obria un camí pel qual nosaltres després ens faríem pas. Per això els recordo a tots».*³⁴

1.4. El grup del Port de la Selva

El 1921 en Dalmau Costa tenia dinou anys i moltes incògnites al davant. Els estudis estroncats al Seminari de Girona eren tota la seva formació acadèmica i la feina d'agent de duanes a Portbou, tot el seu bagatge professional. Les anades i vingudes a Figueres i les coneixences que hi va fer, com hem vist, li van despertar les inquietuds polítiques, però la seva naturalesa reservada i un pèl mandrosa, com ell mateix ho reconeixeria anys més tard, no el feien destacar massa en res.³⁵ És possible que la mare Remei pressionés el noi perquè es fes càrrec de l'hotel familiar i pot ser que ell no ho descartés del tot. Al cap i a la fi, la seva germana gran, la Teresa, s'havia casat amb un veí de Girona i havien anat a viure a Reus, on regentaven l'Hotel Europa, de manera que estava clar que la dona no tenia intencions de quedar-se a l'hostal de la família.³⁶ En Dalmau era l'hereu i, segons la consuetud, tenia dret a

34 «Parlament del senyor Dalmau Costa», *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 8 de juny de 1953, p. 14.

35 «*Realment, amic Pep, observo que s'ha produït en mi un canvi bastant diferent. No ho entenc. No havia estat mai massa treballador i ara, diuen, que en sóc; l'ordre de les coses no era pas una norma meua i ara a vegades sóc una mica víctima del meu ordre*». AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 19 de setembre de 1945.

36 Josep Maria-Tomàs GRAU; Roser PUIG. «Migració gironina a la ciutat de Reus (1820-1930)».

**El Port de la Selva,
14 d'abril de 1931**

Celebració
per la proclamació
de la República.
Salvador Costa
i Maria Costa, al balcó
de l'Hotel Comerç
on onejen les banderes
catalana i republicana.
FCV

succeir els pares al capdavant de l'Hotel Comerç del Port de la Selva. Però no ho va fer. Potser perquè l'ordre dels procediments ja s'havia alterat quan el van enviar al Seminari, perquè el camí del sacerdoti era el destí tradicionalment reservat als germans petits de la família i, per tant, en Tonet és qui hauria d'haver anat a Girona a estudiar per a capellà.

Segons un article que el periodista Andreu-Avel·lí Artís —conegut com a Sempronio més endavant— va escriure als anys vuitanta, després de passar pel Seminari «en Dalmau havia vingut a treballar a Barcelona al ram de les duanes. Però, el periodisme i la política eren les seves febleses».³⁷ La dada que esmenta Artís és determinant perquè és l'única font, de les moltíssimes que hem consultat per bastir la present biografia, que aporta aquesta informació: en Dalmau marxa del Port de la Selva ben aviat i se'n va a Barcelona. Podria ser, efectivament, que decidís anar a provar sort a la capital catalana en fer els divuit o els vint anys en un sector que coneixia per haver-hi treballat breument a Portbou.

En tot cas, tant si vivia a Portbou com a Barcelona, en Dalmau va ser protagonista de primer ordre de la formació de l'anomenat «grup d'intel·lectuals de Port de la Selva». La història del grup de Port comença un bon dia del 1921 quan els l'escriptors Josep Maria de Sagarra i Tomàs Garcés, que aleshores tenien vint-i-set i vint anys, respectivament, van aparèixer per primera vegada al poblet pescador del cap de Creus. No és que s'hi deixessin caure per casualitat, perquè segurament ja coneixien en Dalmau si confiem en l'agudesa de la memòria de Sempronio i ens creiem que el noi de les duanes ja treballava a Barcelona. En una carta que en Dalmau va escriure a Josep Andreu i Abelló dècades després feia referència a aquesta primera visita de Sagarra i Garcés: «Josep Maria de Sagarra arribà al Port el dia 25 de setembre de l'any 1921 acompanyat de Tomàs Garcés. Tots dos venien de Santa Coloma de Farners de recollir un premi de 250 pesetes en els Jocs Florals d'aquella vila on el patró és Sant Dalmau Moner i hi celebraven la festa major. Fe-

ren nit a Figueres i jo, que venia de Girona, ens trobàrem a l'estació de Figueres i anàrem junts fins a Llançà i des d'aquesta estació, amb la tartana, arribàrem els tres a Port de la Selva. Ell, Sagarra, va retornar-hi pel Nadal proper invitat per Garcés i la família Brusés de la Selva de Mar.»³⁸

Si, com diu Sempronio, als anys vint Dalmau ja treballava a Barcelona d'agent de duanes i freqüentava determinats ambients polítics, com el de la Joventut Nacionalista La Falç, és possible que hagués fet un bon recull de coneixences a la ciutat. Les amistats de l'Empordà residents a la capital el podien haver posat en contacte amb els cercles catalanistes del cap i casal i no podem dir a on va conèixer en Josep Maria de Sagarra, però suposem que ho feu a l'Ateneu Barcelonès, com explicava el seu amic Francesc Ferreras i Duran en l'acte d'homenatge pòstum que es va fer a la memòria d'en Dalmau: «Recordo, més que res, el medi ambient d'aquells anys anteriors a la nostra República: la penya de la llibreria del també perdut i enyorat Armand Otero i la penya de l'Ateneu. Teníem molts amics comuns, com el doctor Quim Borralleras, ànima de l'Ateneu, l'advocat i exdiputat de la Mancomunitat, Joan Casanovas, després president del Parlament de Catalunya, el poeta Josep Maria de Sagarra, el periodista Josep Maria Planes, l'escriptor Joan Santamaria, l'advocat Pere Comas i tants i tants d'altres».³⁹

38 Aquest text —manuscrit al cos de la carta i també mecanografiat en un full a banda— respon a la pregunta que el destinatari havia fet a en Dalmau en una missiva anterior. Deduïm que l'homenatge que es volia fer a Sagarra al Port de la Selva l'estiu de 1971 necessitava de dades precises que foren preguntades a en Dalmau. Per això en Costa acaba la carta d'una manera taxativa: «Això que et dic és l'Evangeli, i t'ho comunico pel teu govern per tal que el dia de l'homenatge no es diguin inexactituds. Entesos? Pots consultar-ho amb Tomàs Garcés». ANC. Fons Josep Andreu i Abelló. Carta de Dalmau Costa a Josep Andreu i Abelló, 13 de juliol de 1971.

39 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

37 SEMPRONIO. «Els meus estius... Quan les platges eren propícies», *Avui*, 16 d'agost de 1985, p. 16-17.

Banyuls de la Marenda, estiu de 1932

La colla d'amics del Port de la Selva, de festes al Rosselló.

D'esquerra a dreta: dempeus, Francesc Ferrer i Aymar, Consol Garcia, Josep Maria Planes, Carles Sentís, Vives, Mercè Devesa, Josep Maria de Sagarra, Lluís Vidal i Ernest Guasp; asseguts, Josep Manyé, Miquel Cabré, Joaquim Ventalló, Emma Alonso i Dalmau Costa.

ANC- FONS JOAQUIM VENTALLÓ

1.5. Els misteriosos anys vint

Com hem vist, en començar la dècada dels anys vint, s'obre un període de la vida de Dalmau Costa que ha esdevingut inescrutable per l'escassetat de dades que n'hem pogut recopilar. Podem, però, aventurar algunes hipòtesis que siguin coherents amb la seva trajectòria vital a partir de tres elements coneguts: la seva vinculació amb el grup de joves literats que «descobreixen» el Port de la Selva; la seva implicació en l'activisme polític catalanista i republicà; i, com a conseqüència, la repressió viscuda durant la dictadura de Miguel Primo de Rivera i l'exili posterior a França i a Bèlgica.

Unes línies més amunt hem parlat de l'arribada de Sagarra i Garcés al Port de la Selva. Certament, a partir de 1921, quan en Dalmau acaba de fer els dinou anys, una colla de joves intel·lectuals provinents, en la seva majoria, de Barcelona, comencen a visitar amb regularitat la petita vila del cap de Creus. No són els primers a arribar-hi ja que, uns anys abans, el pintor malagueny Rafael Martínez Padilla, amic de Picasso i assidu a les tertúlies dels Quatre Gats, ja s'hi havia instal·lat per reproduir el paisatge del Port de la Selva des de tots els angles possibles. Així ho certificava a les pàgines del setmanari *Meridià* el seu amic periodista i crític d'art Rafael Moragas: «Rafael Padilla, el malagueny, és el descobridor de Port de la Selva, on havia fet anar tothom. Quan fèiem colla als "Quatre Gats", amb Àngel, Mateu i Wenceslau Soto, ja ens parlava d'aquella mar i d'aquella garnatxa. Padilla s'ha passat la vida cantant les excel·lències d'aquella contrada i traslladant-les a les seves magnífiques teles.»⁴⁰ Efectivament, el grup de joves que desembarca al Port de la Selva als anys vint ho fa seguint la brama que ha escampat el pintor Padilla en els seus cercles barcelonins, com rememorava el periodista Sempronio molts anys després: «[...] el descobridor de les gràcies d'aquell racó del cap de Creus tinc entès que havia estat el poeta Tomàs Garcés, que hi fou arrossegat

pel pintor Padilla. Amb en Sagarra, hi feren cap Alexandre Plana, Màrius Gifreda, Josep Maria Planes, J.V. Foix, Joaquim Ventalló, Xavier Regàs, Just Cabot i una colla més de gent de pèl i ploma».⁴¹ De la seva part, el científic de Roses, també exiliat a Mèxic, Cèsar Pi-Sunyer, va dir que molts d'aquests escriptors foren portats al Port «per en Dalmau mateix».⁴²

La història oficial diu que tots ells queden extasiats per la bellesa del paisatge, per la singularitat de l'indret i per la naturalesa insòlita dels seus habitants, característiques que després traslladaran a la prosa i a la poesia amb gran habilitat i transcendència. Quan gratem una mica més, però, descobrim que aquest jovent també hi troba un espai de llibertat,⁴³ recòndit, on tot els sembla nou, insòlit i divertit; allí es disfressen amb abillaments mariners —els veïns els anomenen «culs blancs» perquè vesteixen d'aquest color, mentre que els pescadors duen pantalons blaus—, surten a pescar amb els vilatans, freqüenten els cafès, tasten la gastronomia local, canten havaneres i celebren tertúlies, timbes i festes fins ben entrada la nit. En Sempronio, novament, ho descriu: «Jo en recordo, sobretot, les cantades d'havaneres antigues amb mariners dels d'abans, asseguts a les taules del cafè "Los Bienvenidos". En Sagarra dirigia el cor i hi intercalava qualche vella cançó de taverna que, aquells temps, la gent pudorosa es tapava les orelles per a no sentir».⁴⁴

Els integrants d'aquesta colla foren, certament, els escriptors Alexandre Plana i Josep Maria de Sagarra, els periodistes Joaquim Ventalló i Josep Maria Planes, els poetes Tomàs Garcés i Josep Vicenç Foix i, com a

40 Rafael MORAGAS. «Dels anys de Xamberg, Pipa i Xalina. D'un taller del carrer de Valldonzella surten Bagaria i Padilla», *Meridià*, 26 d'agost de 1938, p. 3.

41 SEMPRONIO. «Els meus estius... Quan les platges eren propícies», *Avui*, 16 d'agost de 1985, p. 16-17.

42 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit companyí Dalmau Costa. Orfeo Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

43 La filla de Joaquim Ventalló, Eulàlia, explica que abans de la Guerra Civil —i fins i tot després— el Port de la Selva era un poble afrancesat i que els aires de llibertat es respiraven per tot arreu. Entrevista a Eulàlia Ventalló, a Barcelona, el 16 de setembre de 2019.

44 SEMPRONIO. «Els meus estius... Quan les platges eren propícies», *Avui*, 16 d'agost de 1985, p. 16-17.

**El Port de la Selva,
circa 1932**

Dalmau Costa
i Emma Alonso
quan festejaven.
FJC

amfitrió de tots ells, en Dalmau Costa. Eventualment, els visitaven altres joves periodistes o literats com Josep Pla, Carles Sentís, Eduard Ragasol, l'esmentat Sempronio, o artistes diversos, tots ells a la descoberta d'un paisatge i d'una autenticitat que cada vegada tenien més anomenada en els ambients cultes de Barcelona. De ben segur que en Dalmau va viure l'arribada d'aquest grup d'intel·lectuals amb molta il·lusió i una gran fruïció, ja que no només en va poder ser testimoni directe sinó que en fou el primer amfitrió, el qui els va allotjar a casa seva, els va presentar a la gent del poble i els va mostrar els encants paisatgístics i gastronòmics del cap de Creus.

A més, per primera vegada a la seva vida, en Dalmau podia sentir que formava part d'un cercle selecte de personalitats: gent amb formació, criteri i idees polítiques amb qui poder contraposar les seves i aprendre dels coneixements dels altres. Els veterans del grup, Sagarra, Plana i Foix, tenien una bona trajectòria professional i gaudien d'un prestigi creixent; els més joves encara no havien pogut demostrar la seva vàlua però ja despuntaven. El contacte amb aquesta colla hauria de canviar per sempre en Dalmau i li devia obrir un món de possibilitats impenables fins aquell moment. Com a anècdota, Cèsar Pi-Sunyer recorda que «els nois més joves [del grup del Port] eren grans amics nostres [dels de Roses], tant, que amb ells arribàrem a formar un equip mixt de futbol que anomenàrem modestament l'*Esparta de Roses*».⁴⁵ I, justament, pel que fa al futbol, en Pi-Sunyer recorda que en Dalmau no era massa esportista, però això no va ser impediment perquè exercís de corresponsal amateur a Portbou del setmanari *L'Esport Català*, una capçalera que, entre 1925 i 1927, va liderar la premsa esportiva a Catalunya.⁴⁶ No és casualitat que entre els seus redactors hi hagués diversos integrants de la colla del Port: com ara Ventalló, Planes o Regàs.

45 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

46 «Agraïment als nostres corresponsals de Catalunya», *L'Esport Català*, 27 de desembre de 1926, p. 2.

Els textos que van deixar escrits Sagarra, Ventalló i Foix, entre d'altres, van contribuir —com no podria ser d'altra manera— a crear una imatge idealitzada del Port de la Selva en l'imaginari col·lectiu de Catalunya. Durant el darrer segle, qualsevol incursió literària, periodística o científica en la història d'aquest llogaret empordanès havia de citar inevitablement l'article de Josep Maria de Sagarra recollit a *Cafè, copa i puro* (el de la «*dolcíssima cinta blanca, que voreja la corba marina*»⁴⁷ per citar una de les frases que ha fet més fortuna a l'hora de descriure la silueta del Port de la Selva). Certament, el gran novel·lista i poeta de Barcelona va compondre algunes de les millors pàgines sobre aquesta vila empordanesa; unes pàgines que van redefinir la història del poble perquè, al mateix temps que en retrataven l'essència, obrien les seves portes, tancades durant segles, a la resta de Catalunya i del món. El mateix Alexandre Plana va fer un article de dues pàgines amb un bon recull fotogràfic per a la revista *D'ací i d'allà* en el qual feia una defensa aferrissada del Port de la Selva i una aproximació literària del seu entorn: «*En aquest paisatge, una perspectiva nova se us obre cada cent passes. Ni la mar ofega la terra ni la terra anul·la la mar. Són dues forces en equilibri madur. I en el punt dolç d'aquest equilibri trobeu Port de la Selva, un poble rosat i blanc amb un tou esclarissat de vinya al darrere i a on la gent furga en la terra i en la mar, segons el dia que fa*».⁴⁸

Els escrits de Sagarra i dels altres literats, però, cal interpretar-los juntament amb les nombroses fotografies que aquests joves van fer-se al poblet pescador durant les seves vacances d'estiu i que transmeten allò que Sempronio va definir com a «*burguesa bohemia e ingenuo desenfado*».⁴⁹ I és que en les instantànies preses als anys vint apareixen els nois barcelonins en actitud festiva, apinyats, el braç a l'espatlla del

47 Josep Maria de SAGARRA, *Cafè, copa i puro*, p. 11.

48 Alexandre PLANA. «Elogi de Port de la Selva», *D'ací i d'allà*, febrer de 1928, p. 38.

49 SEMPRONIO. «Buscando el tiempo perdido, con Dalmau Costa, embajador de Port de la Selva en el mundo», *Destino*, 5 d'octubre de 1963, p. 41.

El Port de la Selva, circa 1932

Dalmau Costa i Emma Alonso amb amics.

D'esquerra a dreta: Andreu-Avel·lí Artís «Sempronio», x, Alexandre Plana, Emma Alonso, Josep Maria Planes, Dalmau Costa i Rafael Delclós.

FBN

company i la rialla a punt; comparteixen escena amb els pescadors, vesteixen de blanc i de blau amb àncorres brodades, espardeny al peu i casquet al cap tot jugant a ser mariners de ciutat. Transmeten una alegria encomanadissa, una confiança despreocupada i un carisma extraordinari, virtuts que anuncien l'esclat social i cultural que s'esdevindrà amb la Segona República.

El dramaturg i home de teatre Xavier Regàs també formava part del grup, com hem vist. A les seves memòries, publicades als anys setanta, hi diu: «*allí formábamos una colonia veraniega, como dijo alguien en la época, integrada por intelectuales. Mal que la palabrita me reviente. El caso es que no había nadie, o casi nadie, cuyo nombre no apareciera frecuentemente en los periódicos*». I a la llista de noms esmentada unes línies més amunt hi afegeix altres visitants, com ara els poetes Josep Maria Selva i Vicenç Solé de Sojo, el pintor Salvador Dalí, l'escultor Frederic Marès, el cineasta Domènec Pruna, l'escriptor Joan Estelrich i altres personalitats. Després, Regàs afegeix a en Dalmau: «*Toda esta fila impresionante era atendida y "calinada", valga el galicismo, por el fabuloso Dalmau Costa, que ya llevaba dentro el "public relations", especialidad aún no vislumbrada en aquellas décadas supertranquilas*». ⁵⁰ En Farreras i Duran hi va afegir: «*Quan, alguna vegada, a l'estiu ens convidava a uns quants per fer un bon dinar a casa seva al Port de la Selva, on cada comensal es podia pescar amb un sabret una llagosta al viver de prop de l'Hostal, l'amic Dalmau, als seus vint-i-quatre o vint-i-cinc anys, ja resultava un amfitrió notable*». ⁵¹

En l'apartat gastronòmic, el grup de joves del Port, com se'ls coneixeria més endavant, van descobrir el receptari empordanès de la mà de la mare d'en Dalmau, la Remei Vilanova. La dona, al capdavant de l'Hotel Comerç, es feia càrrec també de la cuina de l'establiment i posava a la taula dels amics del seu fill el receptari tradicional del poble mariner. Així, en Sagar-

ra deia que a la fonda dels Costa «*es menjaven els llobarros més essencials del món*»; ⁵² el gastrònom Nèstor Luján parlava del «*toque angélico de la cocina de su madre, que en Port de la Selva elaboró como nadie la cocina de pescado*»; ⁵³ i en Joaquim Ventalló va escriure: «*guardem memòria sobretot [...] d'una Bouillabaisse que ens feu la teva mare, tan deliciosa, que semblava un elixir, i si això és prosa, t'asseguro que és una prosa digna d'un Premi Nobel*». ⁵⁴

En definitiva, doncs, sabem que en Dalmau Costa vivia entre Barcelona i l'Alt Empordà, que havia anat teixint una xarxa de coneixences molt valuosa i que, en conseqüència, s'havia implicat en la causa del catalanisme en una dècada molt complicada políticament i social: la del 1920. Els qui el van tractar, sempre van destacar que la seva formació com a seminarista li havia donat una base de coneixements molt ferma. El seu amic de joventut, Francesc Farreras i Duran recordava en Dalmau «*més aviat com un intel·lectual. Sense exhibicionisme i sense pretensions, però era un d'aquells pocs que no havia deixat rovellar els cinc anys de llatí que havia cursat. Per això es podia conversar amb ell remembrant els clàssics i recordar cites i autors que avui ja només aprenen la poca gent que estudien humanitats*». ⁵⁵ De fet, al llarg de la seva vida, el nostre protagonista va formar una gran biblioteca de tot allò que es va publicar de literari a la Catalunya als anys vint i trenta, incloses edicions de bibliòfil. També va tenir molt d'interès en la producció editorial de l'exili català de la postguerra a Europa i Amèrica, en català i francès. En aquesta matèria, l'esmentat Cèsar Pi-Sunyer va dir d'ell: «*en Dalmau posseïa una forta cultura clàssica bàsica amb grans interessos*

⁵⁰ Xavier REGÀS. *Aquel tiempo perdido*, p. 129-130.

⁵¹ BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

⁵² Josep Maria de SAGARRA. «L'aperitiu. El diàleg amb el mar», *Mirador*, 8 de setembre de 1932, p. 2.

⁵³ Nèstor LUJÁN. «Recuerdo y presencia de Dalmau Costa», *La Vanguardia*, 22 de novembre de 1983.

⁵⁴ ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Joaquim Ventalló a Dalmau Costa, 9 de desembre de 1947.

⁵⁵ BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

El Port de la Selva, circa 1933

Un àpat d'amics al Moll d'en Balleu.

D'esquerra dreta, entre d'altres: Dalmau Costa, Ernest Guasp,
Rosa Maria Arquimbau i Alexandre Plana.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

intel·lectuals que li duraren profundament tota la vida, malgrat el seu aspecte extern posterior, ací a Mèxic, d'home de negocis emprenedor i triomfant. N'hi havia prou amb veure els nombrosos llibres acumulats en diverses habitacions a les seves cases de Las Lomas i de Cuernavaca, així com la seva conversa, interessant sempre, sobre els més diversos temes».⁵⁶

El procés de comprometre's políticament amb la causa catalanista va ser relativament ràpid. A Barcelona, i amb tot el seu bagatge empordanès, en Dalmau es va relacionar amb els grups de joves que, arribats a la capital des de comarques, com ell mateix, van unir-se a la Joventut Nacionalista La Falç, fundada el 1918 a l'Eixample barceloní.⁵⁷ Però, en instaurar-se la dictadura de Miguel Primo de Rivera el 1923 i endurir-se les mesures governatives contra tot tipus d'organitzacions i partits catalanistes, en Dalmau, com molts d'altres, va decidir anar-se'n a França. Les circumstàncies d'aquesta mudança no ens han arribat, per bé que ell mateix ho va qualificar d'exili en el moment en què va haver de respondre els qüestionaris que les autoritats mexicanes li van formular en entrar al país americà com a refugiat de guerra el 1939.⁵⁸ En aquests formularis es preguntava si havia estat emigrat polític o represaliat i ell va contestar que havia hagut de marxar a París el 1923, com hem dit. No hi ha dubte que si va prendre aquesta decisió és perquè va veure amenaçada la seva llibertat a partir del moment que els seus coreligionaris catalanistes i republicans eren perseguits intensament per les forces de l'ordre o, en el pitjor dels casos, detinguts i empresonats.

Les dates i el context condueixen, inevitablement, a pensar que en Dalmau va passar a engruixir la nombrosa comunitat catalana, i espanyola, que va colonitzar la capital francesa durant els anys del directori militar de Primo de Rivera. Qualsevol expert coneixedor de la història de l'exili catalanista al París dels anys vint contemplaria la hipòtesi que en Dalmau es va moure

56 Ibidem.

57 Joan ESCULIES. «La Falç (1918-1934). Història d'una joventut del nacionalisme radical català».

58 BNAH. Fons CTARE Expedient 4.896.

pels ambients del Casal Català, del Café de la Rotonde, dels partidaris d'Estat Català o dels clients assidus a la cafeteria Les Deux Magots, aquells indrets que, en paraules de l'historiador Joan Esculies, «conformarien la maionesa relacional del què serien els lligams per bastir una alternativa a Primo de Rivera i per governar Espanya i la Catalunya autònoma en un futur pròxim. Polítics, literats, activistes, personatges de passat obscur i futur incert van sovintejar aquelles taules i van fer coneixences que amb el temps explicarien actuacions conjuntes de gents d'extracció social i ideari polític ben allunyats».⁵⁹ Doncs bé, en la present recerca no hem trobat ni un sol document que provi la tesi que en Dalmau va transitar cap d'aquests ambients. De fet, no hem pogut localitzar cap referència dels sis anys que la font esmentada diu que va passar a França.

Si partim del fet que a París hi va romandre aquests sis anys, coincidents amb el període durant els quals es va gestar i executar l'intent fallit d'invasió militar de Catalunya per part de Francesc Macià i del grup de joves d'Estat Català, hi ha un percentatge molt elevat de possibilitats que en Dalmau Costa estigués implicat en aquesta operació històrica, més si es tenen en compte els seus antecedents polítics, si es valora la relació de parentiu amb un dels lloctinents de Macià, en Martí Vilanova, i si es contempla la coneixença personal amb molts dels integrants del nucli dur de l'anomenat Complot de Prats de Molló, com ara en Jaume Miravittles. Ni en l'abundosa bibliografia de Josep Carner-Ribalta sobre aquesta operació militar, ni en l'extensa documentació d'Estat Català, de Francesc Macià o de Ventura Gassol de l'Arxiu Nacional de Catalunya, ni en les memòries d'en Miravittles apareix cap vegada el nom d'en Dalmau vinculat a l'exili del període primoriverista. Aquesta circumstància pot explicar-se pel fet que, efectivament, no va tenir contacte directe amb els cercles d'Estat Català a França i tan sols es va dedicar a sobreviure de manera discreta, o bé perquè el seu paper va ser molt secundari, però necessari, i es va circumscriure a complir amb petits encàrrecs de missatgeria interfronterera com el que hem documentat anterior-

59 Joan ESCULIES, Josep Fontbernat. *Conseller de Tarradellas*, p. 43.

El Port de la Selva, circa 1935

Vista panoràmica de la badia del Port de la Selva, amb el dolmen de Mores Altes I en primer terme que havia estat «descobert» en aquella època.

VALENTÍ FARGNOLI / INSPAI

ment i que es limitaven a facilitar el transport de documents clandestins de Macià a Catalunya. Aquesta segona opció, precisament, queda reforçada pel relat que va explicar la filla de Macià, Maria, molts anys més tard en recordar les vegades que ella i la seva mare havien de deixar l'exili de París per ocupar-se personalment d'assumptes relatius a la finca familiar de Vallmanya, a Lleida. En no tenir responsabilitats polítiques, les dues dones podien entrar a Espanya, però quan la Guàrdia Civil les identificava, els complicava deliberadament els tràmits duaners: «Normalment, a la frontera ens venia a rebre en Dalmau. Ens esperava una estació abans de Portbou per fer-nos passar ràpid la duana, ja que altrament, si anàvem soles, ens regiraven les maletes de dalt a baix, molt minuciosament, ens entretenien molta estona i fins i tot havíem perdut el tren algun cop».⁶⁰

Durant aquests sis anys d'exili, sabem que en Dalmau va fer algunes anades i vingudes a Catalunya. Aquestes visites li van comportar diverses detencions i empresonaments. La relació que detalla l'esmentat expedient mexicà d'immigració és la següent: el 1925 va ser detingut quinze dies; el 1926, tres setmanes; el 1927, un mes i mig; i el 1930, un mes. Crida l'atenció que, després del seu exili francès, va romandre tres mesos a Bèlgica, seguint les passes de Francesc Macià i els quatre fidels que, després del judici pel complot de Prats de Molló, havien estat expulsats de França i cercaven un país afí on caure morts i treballar. En aquest punt, cal preguntar-se per què en Dalmau va anar a Bèlgica si no havia format part del cop fallit de Macià, no havia estat detingut per les autoritats gal·les, ni jutjat, ni tampoc havia estat desposseït del dret de residència al país veí, com sí que el van perdre alguns dels seus companys. Ara per ara, no hi ha resposta a la qüestió perquè les fonts documentals consultades no donen cap pista.⁶¹

60 Zeneida SARDÀ. *Francesc Macià vist per la seva filla Maria*, p. 161.

61 Després d'haver revisat a bastament el Fons Macià de l'Arxiu Nacional de Catalunya, el nom de Dalmau Costa no apareix ni a l'Agenda de Catalans a França; ni al registre de voluntaris de l'Exèrcit de Catalunya; ni a les cèdules d'inscripció a l'esmentat exèrcit de les seccions de Perpinyà, Tolosa de Llenguadoc o París.

Cap a la fi de la dècada dels anys vint, en Dalmau reapareix a les hemeroteques en la triple qualitat d'agent de duanes, periodista i militant catalanista. Així mateix, l'octubre de 1929 publica un article al prestigiós diari *La Publicitat* on critica l'actitud poc respectuosa —per absència— del jovent del Port de la Selva en la darrera Festa de la Vellesa celebrada a la vila marinera. El text és un exemple del nou periodisme que naixia a les portes de la dècada dels anys trenta i que es caracteritzava per la narració en primera persona, la descripció acurada dels fets i un llenguatge planer. També és notable l'esforç d'empatia vers les condicions de treball dels pescadors, com reflecteix el text d'en Dalmau: «qui més qui menys, ha portat una vida de privacions i de sofriments, i... —per què no dir-ho?— de misèria, de misèria contínua, al darrere d'un treball seguit a la mar, lluitant contra els elements, capejant temporals i aguantant-se en les tempestats, tot sense profit, deixant-hi alguns, desgraciadament masses, llur vida, total per guanyar un mos de pa per a portar-lo a la llar».⁶²

El 1930, en començar l'anomenada «dictablanda», nom humorístic amb què es coneix el període immediatament posterior a la Dictadura de Primo de Rivera i just abans de la proclamació de la Segona República, en Dalmau és novament detingut, com hem dit en paràgrafs anteriors. No en sabem els motius ni la data exacta. Sabem, en canvi, que el febrer es troba en llibertat perquè ell és un dels responsables d'anar a Portbou a rebre el cos de Martí Vilanova, mort molt jove a París a causa d'una pulmonia, i acompanyar-lo a Figueres per ser inhumat, com hem explicat anteriorment. Al cap d'un mes, en Dalmau apareix com a signant d'un telegrama adreçat al Consell de Ministres del Govern de Madrid en el que un centenar d'agents de duanes, aplegats sota el col·lectiu anomenat Grup de Dependents, Agents de Duana i Consignataris de Vapor, demana l'ampliació de l'amnistia pels delictes socials i polítics i la revisió de la causa del Complot de Garraf.⁶³

62 Dalmau COSTA. «La Festa de la Vellesa del Mariner, al Port de la Selva», *La Publicitat*, 16 d'octubre de 1929, p. 8.

63 «Per l'ampliació de l'amnistia», *La Veu de Catalunya*, 7 de març de 1930, ed. vespre, p. 1.

Barcelona, circa 1936

Dalmau Costa
amb el seu germà Antoni,
al Pati dels Tarongers
del Palau de la Generalitat.
JOSEP MARIA SAGARRA /
ANC

A mesura que avança el 1930, les seves accions públiques van prenent rellevància i, en acabar març, escriu una carta a *La Publicitat*, publicada també a *La Campana de Gràcia*, en defensa del poeta Jacint Verdaguer i blasmant aquelles autoritats catalanes del període primoriverista que van inaugurar un monument en honor al poeta al Passeig de Sant Joan de Barcelona. En Dalmau va aprofitar la tribuna que li oferien aquests diaris per acusar les esmentades autoritats de «*botxins de casa nostra, usurpadors dels nostres drets i costums i fins i tot de la nostra llengua*». El més interessant del text, però, és el seu preàmbul, en el qual en Dalmau descriu en primera persona les experiències viscudes en aquells anys: «*Durant el temps de la Dictadura, quan hem estat atropellats, perseguits, escorcollats, empresonats, atracats —per la policia espanyola en territori estranger—, etc., ens hem defensat com hem pogut, en conseqüència, però, amb els ideals que defensàvem. Hem sofert resignadament, però. Arribant àdhuc per falta de comprensió, és clar, a rompre afectes familiars que tanmateix ens eren ben cars. Mai, però, el nostre plany per nosaltres mateixos s’ha deixat sentir*». ⁶⁴ És significativa l'al·lusió que en Dalmau fa del deteriorament de les relacions familiars per causa del seu compromís polític. Es referia als seus progenitors? No ens ha estat possible aclarir-ho però, en tot cas, un exili de sis anys i un reguitzell d'entrades i sortides a diversos calabossos no devia ser un motiu d'orgull per part del seu pare, ja prou vell a la dècada dels anys vint, més tenint en compte que l'home s'identificava amb les idees monàrquiques. ⁶⁵ Explicava l'amic de Dalmau, l'advocat —i procurador general de Catalunya durant tota l'etapa republicana— Ot Duran d'Ocon, una anècdota al respecte que resulta il·lustrativa: «*en un ocasió, en Dalmau fou detingut i, de camí cap el destacament de la Guàrdia Civil, emmani-*

llat entre els dos policies, es va trobar amb el seu pare. “On aneu?”, va dir-li el pare. “A fer el vermut”, va respondre el noi». ⁶⁶

64 «Informació catalana. El lector intervé», *La Publicitat*, 27 de març de 1930, p. 6.

65 Ho comenta l'advocat defensor de Remei Vilanova i Bosch en el seu escrit de defensa del judici de responsabilitats polítiques que se li farà tan bon punt acabi la Guerra Civil. ACAE. Fons Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona. Expedient núm. 262/61. «Remedios Villanueva Bosch».

66 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

Barcelona, abril de 1931

Candidats i dirigents d'Esquerra Republicana i de la Unió Socialista de Catalunya en la campanya de les eleccions municipals que van portar la República.

D'esquerra a dreta: Dalmau Costa, Francesc Muntanyà, Josep Fontbernat, Maria Teresa Gibert, Francesc Macià, Jaume Aiguader i Josep Tarradellas.

GABRIEL CASAS I GALO BARDES / ANC

El període republicà 1931-1939

2

2.1. Cap de majordomia i cerimonial del Parlament

Durant els darrers mesos del 1930 i bona part de 1931 en Dalmau apareix a les hemeroteques com un personatge definitivament radicat a Barcelona després dels anys difícils d'exilis i persecucions. L'estada a França ha deixat en ell, com en cap altre refugiat, una empremta inesborrable d'home de món que serà visible en la seva ploma periodística, en el seu bagatge cultural —també gastronòmic— i en la indumentària que vestirà. El Dalmau Costa que es mou per Barcelona en la nova dècada dels trenta és una mena de dandi que, malgrat que encara es guanya la vida com a agent de duanes, es comporta com si fos un escriptor consagrat o un intel·lectual prestigiós. El seu amic Andreu-Avel·lí Artís «Sempronio» el recordava com *«uno de los postreros en llevar sombrero hongo en Barcelona [...] Y al sombrero le acompañaba indefectiblemente el bastón de puño de marfil, los guantes, los botines y el cigarro habano, el cigarro que llevaba permanentemente en los labios y que era su bandera. Le prendía fuego con calma y minuciosidad propias de un rito, con el sibaritis-mo de los fumadores de puros de la “belle époque”»*.⁶⁷ En un altre article afe-gia: *«[...] este Dalmau nos parecía la quintaesencia del Empordà, “fatxenderia” incluida, que semejaba consustancial con la Rambla, con el ambiente político-literario, con el teatro catalán»*.⁶⁸ I encara, uns anys més tard, feia la següent descripció del Dalmau Costa dels temps republicans: *«En los medios aduaneros de Barcelona donde se movía profesionalmente, eran populares su ufanía, su bombín, sus botines, sus cualidades de “gourmet”, su habano, su impasibilidad jugando al póquer y, claro, su incondicional adhesión a Tarradellas»*.⁶⁹ Precisament, en una carta adreçada a Tarradellas el 1946 va deixar anar un comentari molt breu però molt il·lustratiu amb relació a la fallida econòmica d'un

67 SEMPRONIO. «Buscando el tiempo perdido, con Dalmau Costa, embajador de Port de la Selva en el mundo», *Destino*, 5 d'octubre de 1963, p. 41.

68 SEMPRONIO. «Dalmau, del Cap de Creus a México», *Destino*, 23 de març de 1974, p. 18.

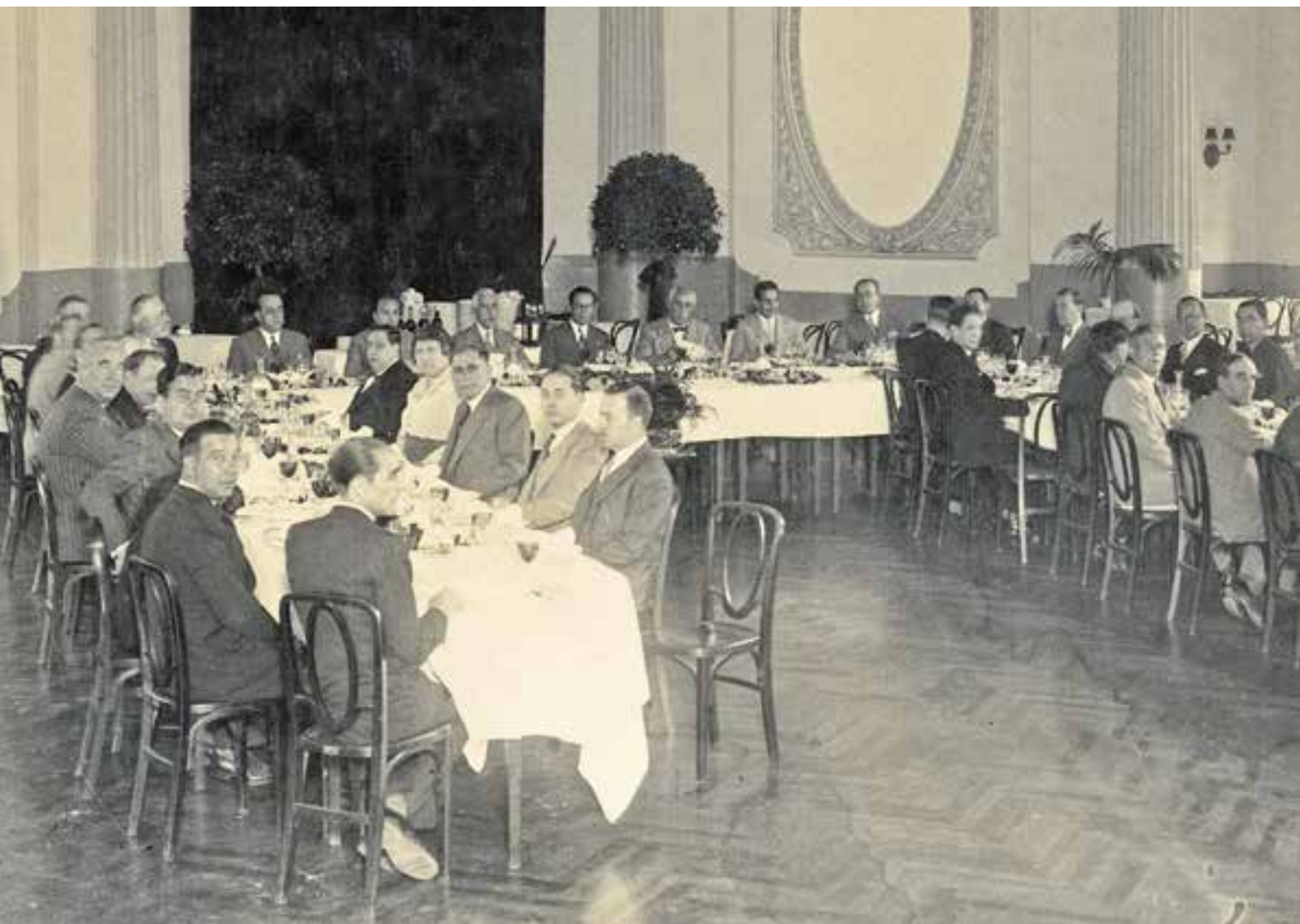
69 SEMPRONIO. «La figura en su pasado», *La Vanguardia*, 10 de juny de 1989, p. 7.

Barcelona, 27 de setembre de 1931

Francesc Macià presideix l'àpat de comiat a Hipòlit Nadal i Mallol, editor catalanista de *Ressorgiment*, de Buenos Aires, que tornava a Argentina després d'una estada a Catalunya.

El banquet, organitzat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, fou celebrat al restaurant del Parc de la Ciutadella. Entre els assistents hi destacaven Joan Solé i Pla, Ventura Gassol, Pere Manén, Josep Grant i Sala, Domènec Pla, Francesc Xavier Casals, Josep Carner-Ribalta, Tomàs Iduarte, Daniel Roig i Pruna i Dalmau Costa.

JOSEP DOMÍNGUEZ / AFB

company d'exili mexicà: «*Dissortadament, també vaig saber un temps el que era el pòquer a Barcelona. Evidentment, el joc és cosa execrable*». ⁷⁰ Entenem, per tant, que la seva relació amb aquest passatempo no fou gaire sana.

En definitiva, aquest jove de vint-i-nou anys va començar a fer-se popular en determinats ambients, ja fos a l'Ateneu Barcelonès, a la redacció de *L'Opinió*, ⁷¹ a les cafeteries més emblemàtiques, als teatres de la ciutat i als restaurants que es podia permetre. Una d'aquestes cafeteries visitades assíduament per en Dalmau era la tan recordada Maison Dorée, la del carrer Bergara. Sempronio ho explica en un dels seus llibres: «*Ens hi reuníem periodistes novençans interessats per la política, com Xavier Regàs, Carles Sentís, Font i Farran, Lladó i Figueras, Miquel Utrillo, Dalmau Costa, alternant amb col·legues que ja gaudien de prestigi, tals Just Cabot, Joan Tomàs, Víctor Hurtado, el caricaturista Guasp, etc. Compartint les nostres il·lusions, persones de diferents gremis, com l'industrial i mecenes Fèlix Capella, el ginecòleg Joaquim Nubiola i d'altres que, com se sol dir, sento no recordar, possiblement perquè decidiren, un dia, no perdre temps en el cafè i dedicar-se a ocupacions més remuneradores*». ⁷² En aquests moments, en Dalmau va escriure alguns articles a l'esmentada capçalera i a algun altre periòdic i es va vincular cada vegada més als sectors republicans que van acabar confluint a Esquerra Republicana de Catalunya a l'inici de 1931. També es va afiliar a l'Associació de Periodistes de Catalunya. Els seus companys foren els mateixos que se citen a tot arreu, aquells que en els darrers anys havien coincidit amb ell a diversos indrets estratègics: als estius del Port de la Selva, a l'exili francès de París i, finalment, a la redacció de *L'Opinió*. Parlem de Joaquim Ventalló, Jaume Miravittles, Joan Casanelles,

Pere Comas, Joan Lluhí i Vallescà, Antoni Xirau, Xavier Regàs, Domènec de Bellmunt i Armand Otero, entre d'altres. ⁷³

Entre el 17 i el 19 de març de 1931 es va celebrar a Barcelona la Conferència d'Esquerres Catalanes, l'assemblea de partits, casals, agrupaments i tot tipus d'organitzacions que van acabar confluint a Esquerra Republicana de Catalunya. Diverses fonts i en Dalmau mateix diuen que ell mateix havia estat membre fundador del partit, però en la documentació consultada pertanyent al període i als esdeveniments esmentats no hi apareix mai el seu nom. Sabem, però, que hi va tenir un paper determinant perquè formava part del col·lectiu organitzador de la Conferència, l'anomenat «Grup de L'Opinió», i perquè si bé no va ser protagonista en, per exemple, la redacció de les ponències, sí que va actuar entre bambolines per tal que la trobada fos un èxit. Així, anticipant el que seria el seu rol durant la República —el d'un «solucionador» polític—, les gestions d'en Dalmau van ser crucials perquè, en un moment crític dels debats, aconseguís calmar els ànims del seu amic Tarradellas i el fes tornar a la taula de negociació quan aquesta havia arribat a un punt mort. L'episodi va quedar registrat vint anys després en una carta que el de Cervelló va enviar a en Dalmau; a la missiva, en Tarradellas celebrava la seva proclamació com a president de la Generalitat a l'exili i, emocionat, rememorava els temps viscuts conjuntament: «*Davant meu tinc aquest paper que em diu que sóc el President i, sense voler, penso solament en aquests darrers trenta anys tan plens de lluites, sacrificis i també alegries i, és clar, no puc oblidar aquell 19 de març de 1931, demostrant ja l'amic que sempre has estat, traient-me de casa per tal que renovéssim el diàleg trencat a la vetlla en la Conferència d'Esquerres*». ⁷⁴ En aquells moments, en Tarradellas i en Dalmau representaven la Joventut Nacionalista La Falç i, pel que es dedueix d'aquest document, si no arriba a ser per la mà esquerra de l'home del Port de la Selva, potser els dos haguessin acabat fora de l'òrbita

70 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 20 de novembre de 1946.

71 El grup de *L'Opinió* celebrava, justament, les seves reunions a l'Ateneu. Maria Dolors IVERN. *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Volum I, p. 25.

72 SEMPRONIO. *Barcelona pel forat del pany*, p. 104.

73 *L'Opinió*, 4 de juny de 1931, p. 3.

74 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 28 d'agost de 1954.

Barcelona, 6 de febrer de 1932

Vetllada necrològica a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, a la memòria de Martí Vilanova.

Asseguts: x, Dalmau Costa, x, Josep Maria de Sucre, Francesc Macià, Ventura Gassol i Jaume Miravittles. Dempeus, entre d'altres: Joaquim Vilà i Bisa, Roc Boronat i Joan Alavedra.

JOSEP DOMÍNGUEZ / AFB

del nou partit que havia de menar el destí de Catalunya durant els anys següents.

Com hem dit, en Dalmau es va formar ideològicament en el republicanisme empordanès de Puig Puigades, en un catalanisme inspirat en Prat de la Riba i en el nacionalisme d'Hipòlit Nadal; després, als anys vint, va entrar en contacte amb l'òrbita de Macià a l'exili francès i en l'activisme separatista. El pas decisiu el va fer, com tants d'altres, amb la fundació d'Esquerra Republicana, moment en el qual va passar, com va escriure anys després, de l'idealisme a la política. És a dir, va fer el salt de les tertúlies de cafè a la política activa. En una carta enviada a Tarradellas el 1953, aquesta evolució ideològica queda recollida en les següents paraules: *«Tant tu com jo, conjuntament amb altres amics, vam ajudar a promoure un ambient propici a la fundació d'un partit nou; ho aconseguírem. En fórem fundadors actius. D'on veníem? Del camp idealista! És que anàrem al clos de la política fugint de l'idealisme? No! El que passà, almenys amb mi, és que creia que la posició idealista [el subratllat és seu] dins del catalanisme en què ens trobàvem agrupats els joves d'aleshores havia de riscar en el joc polític per tal de donar forma a les nostres idees»*.⁷⁵

Potser no se'n va adonar a l'hora d'escriure-ho, però el discurs d'en Dalmau seguia un raonament inspirat en l'ideal platònic: *«Sabíem que la transformació d'aquelles idees en coses concretes no serien sinó una semblança de les nostres il·lusions. Teníem l'esperança, malgrat tot, que arribaria un dia que, sense pressa però sense pausa en la brega, aconseguiríem que els nostres somnis esdevinguessin realitats plenes i vives; teníem una fita: Catalunya lliure! Diuen que és més còmode tancar-se dins de la torre d'ivori; en el nostre cas, per nosaltres, no moure'ns de "La Falç" (primera edició). De fet, no en sortírem, però ens incorporàrem a la lluita. Tota lluita té perills, ho sabíem prou bé. Els afrontàrem i guanyàrem el primer "round". Després, què passa? Jo crec que ens deixàrem embolcallar massa pel mantell de la política. No és cap retret per ningú. És, simplement, una constatació personal, ben meva»*.

75 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 4 d'agost de 1953.

Celebrada, doncs, la Conferència d'Esquerres i aconseguida l'aclaparadora victòria electoral de l'abril de 1931, en Dalmau va passar, efectivament, a la política activa. Donada la seva trajectòria laboral prèvia, la seva primera responsabilitat fou la de fer-se càrrec de la Direcció General de Duanes.⁷⁶ Són molt pocs els documents que demostrin aquest extrem, però en tot cas fou un encàrrec temporal que, amb tota probabilitat ell va acabar declinant abans de finalitzar aquell any. Per què? Doncs perquè en Dalmau tenia altres interessos: ja hem dit anteriorment que va anar a parar al món duaner per raons geogràfiques i familiars, però el seu caràcter no casava en absolut amb el dia a dia administratiu dels burots. Ell volia estar a la primera fila dels esdeveniments socials, culturals i polítics de la capital del seu país i tan aviat podia organitzar una festa, una lectura poètica o un concurs de bellesa. De la mateixa manera, era un assidu de les sales de teatre, dels restaurants i dels clubs nocturns, indrets on transitava, com hem dit, lluint bastó i bombí; també prenia part d'esdeveniments socials de tot tipus en qualitat del que avui anomenaríem periodista cultural. Així, el trobem fent de membre del jurat de la Diada de les Modistes de Sitges, juntament amb els seus amics Josep Maria de Sagarra, Domènec de Bellmunt, Josep Maria Lladó, Faustí Paluzie o Andreu-Avel·lí Artís, entre d'altres;⁷⁷ també, en començar el 1931 apareix com a conferenciant al seu Port de la Selva natal amb una ponència que va dur per títol «Cent anys d'història d'Espanya»; després, a l'abril rep una delegació del Comitè Olímpic Internacional a Portbou, en qualitat de representant de la Generalitat. En definitiva, podem dir que totes aquestes actuacions semiprofessionals que en Dalmau entomava el van anar definint com un home públic lliurat completament a les relacions socials i institucionals, és a dir, el que amb els anys passaria a anomenar-se «relacions públiques».

76 Així ho explica ell mateix en una carta on fa una enumeració de les seves responsabilitats polítiques durant la Segona República i la guerra. ANC. Fons Josep Andreu i Abelló. Carta de Dalmau Costa al delegat de la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE), 9 d'abril de 1940.

77 «La festa de diumenge passat a Sitges» *La Publicitat*, 30 de desembre de 1930, p. 9.

Barcelona, 14 de febrer de 1932

1r Congrés Nacional d'Esquerra Republicana de Catalunya, celebrat al Palau de Congressos de Montjuïc.

A la taula presidencial, d'esquerra a dreta: Miquel Santaló, Pere Comas, Joan Lluhí, Lluís Companys, Ricard Palacín, Josep Tarradellas, Joan Casanovas i Ventura Gassol.

A l'esquerra de la imatge, en una taula més avançada: Joan Lluís Pujol i Font i Manuel Galés.

A la dreta de la imatge, en una taula individual, darrere una màquina d'escriure, Josep Puig Pujades.

I a la taula del seu davant, Dalmau Costa.

SAGARRA I TORRENTS / ANC

No és estrany, doncs, que en acabar el 1932, el seu amic Tarradellas li proposés fer-se càrrec de la majoria del nou Parlament de Catalunya que, en virtut del nou Estatut, havia de ser inaugurat al Parc de la Ciutadella de Barcelona. Amb vint-i-nou anys, en Dalmau assumia el compromís més gran de la seva vida, obria un període d'estabilitat professional i iniciava una carrera de gran responsabilitat, d'aprenentatge intens i de fort creixement personal. La nova normativa que establia les diferents categories de l'aparell administratiu de la Generalitat de Catalunya comportava que en Dalmau fos nomenat interinament com a oficial primer amb el càrrec de cap de departament⁷⁸ amb un sou anual de 12.000 pessetes.⁷⁹ Al seu costat hi havia l'escriptor Carles Soldevila, oficial major del Parlament, i per damunt dels dos, el president de la cambra, que ho seria en Lluís Companys des del desembre de 1932 fins el juny de 1933, quan, nomenat ministre de Marina, passà el relleu a Joan Casanovas. Pel que informa la documentació consultada, la major part del personal contractat per treballar al Parlament fou manllevat de la plantilla de la Generalitat, de manera que mitjançant una comissió de serveis poguessin canviar la seva adscripció laboral a una altra unitat, com fou el cas d'en Costa perquè provenia de l'administració duanera.⁸⁰

El desembre de 1932, la plantilla de personal del Parlament es dividia en cinc grups: presidència (sis secretaris de la mesa de la cambra, escollits com a càrrecs de confiança); secretaria general (una quarantena de treballadors públics, entre oficials, mecanògrafs i auxiliars administratius); arxiu i biblioteca (dos treballadors públics, que eren un bibliotecari-arxiver i un mecanògraf); redacció del *Diari de Sessions* (vint treballadors públics, entre directors, redactors i taquígrafs); i majordomia: seixanta-cinc treballadors pú-

blics, la majoria ordenances, però també xofers, conserges, auxiliars i un cap de departament, en Dalmau. El llibre d'actes del Consell Executiu de la Generalitat recull l'estructura i ordenació de l'ocupació pública a l'administració de la Generalitat de Catalunya que Tarradellas va promoure des de la conselleria de Governació, i que es dividia en tres grups:

1r. Grup superior tècnic: caps de departament, caps de secció i caps de negociat primers.

2n. Grup administratiu tècnic: caps de negociat segons i oficials primers i segons.

3r. Grup administratiu auxiliar: auxiliars primers i segons.

És probable que en Dalmau no tingués els requisits per ocupar la categoria que exigia el seu càrrec ja que, tot i la seva vasta cultura, no estava en possessió del títol de lletrat, metge, enginyer, arquitecte o inventor de cabals públics, imprescindibles per ser cap de departament. Pot ser que pesés més la seva condició d'home de partit per damunt dels mèrits acadèmics o professionals que pogués presentar. En tot cas, en Costa posseïa aquelles qualitats i aquells intangibles que caracteritzen les persones amb grans habilitats diplomàtiques, i així fou recordat sempre pels qui el tractaren. Per tant, les funcions del cap de Cerimonial del Parlament de Catalunya eren, entre d'altres, les següents: acompanyar el seu president a les visites oficials; atendre els mitjans de comunicació que hi treballaven; coordinar-se amb els majordoms d'altres autoritats públiques en actes conjunts; assistir els membres diputats en la seva acció de representació de la sobirania popular; tenir cura del bon estat del mobiliari i la decoració de les instal·lacions; organitzar l'equip d'ordenances, conserges, porters i xofers que es trobaven sota el seu comandament; gestionar el pressupost del seu departament; i atendre les visites concertades a l'edifici de la cambra catalana.

El 6 de desembre de 1932 va tenir lloc la sessió inaugural del Parlament de Catalunya. Fou una jornada històrica —i un dia assolellat— marcada pel seguiment massiu que feu la ciutadania de Barcelona i les seves institucions. Mentre que el Govern de la Generalitat va decretar que el dia fos festiu per a tots els seus funcionaris, els habitants de la capital i tot tipus d'entitats

78 ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República). Llibre d'Actes del Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya. Sessió del 28 de novembre de 1932.

79 ANC. Fons Parlament de Catalunya.

80 ANC. Fons Parlament de Catalunya. Negociat de Personal. Expedient de Dalmau Costa.

Barcelona, 14 de març de 1932

Banquet íntim d'iniciadors de l'antiga «Esquerra Catalana».

S'hi reconeixen, entre d'altres, Miquel Badia, Joan Casanelles, Lluís Bru, Nicolau Battestini, Josep Tarradellas, Dalmau Costa, Josep Antoni Trabal, Roc Boronat i Lluís Puig i Munné.

JOSEP DOMÍNGUEZ / (EL DÍA GRÁFICO)

van sumar-se a la celebració i escoles, despatxos i comerços van tancar per tal que la gent pogués anar al Parc de la Ciutadella a seguir en directe la sessió constitutiva de la cambra catalana per la megafonia que s'havia instal·lat per a tal efecte. Com es recorda a la premsa de l'endemà, «*la gent va fer festa, les botigues van tancar i molts ciutadans van treure la bandera al balcó. A la tarda el poble es va llançar al carrer*». ⁸¹ [...] «*Les campanes de la Seu repicaven per celebrar la dia-da històrica. A la plaça de la República, principalment, i als carrers que hi afluïxen, la gentada era enorme, i més tard de dos quarts de quatre era difícil transitar per aquelles vies. Les façanes de la Generalitat i de l'Ajuntament ostentaven penjolls, i a ambdós edificis onejava el pavelló nacional i la bandera catalana*». ⁸²

L'acte fou organitzat amb tota la cerimònia: davant del Palau s'hi havien instal·lat unes graderies per autoritats i convidats especials, però la gentada que hi va acudir ja omplia tots els jardins del Parc de la Ciutadella des d'una hora abans de les quatre de la tarda, moment previst per a l'inici de la sessió. Una companyia de l'exèrcit, amb bandera, esquadra i música, va formar a la porta del Parlament per rebre les diferents comitatives de convidats que van anar arribant, també amb antelació; eren la vuitantena de diputats electes i un centenar llarg d'autoritats civils i militars de Catalunya que, si bé no tenien cabuda al saló de sessions, se'ls permetia la lliure circulació per l'interior del palau. Mentrestant, diferents esquadrons d'avions de l'exèrcit de l'aire van sobrevolar la zona en formació tot fent exercicis acrobàtics.

Per la seva part, pocs minuts després de les quatre, el president Macià va sortir del Palau de la Generalitat. A la porta l'esperava una secció muntada de la guàrdia urbana amb l'uniforme de gala i una multitud es concentrava a la plaça de Sant Jaume —aleshores de la República— per saludar-lo i felicitar-lo. Les motocicletes de la guàrdia urbana obriren pas al seguici de vehicles del president i dels consellers del Govern

81 Manuel BRUNET. «El Parlament de la Ciutadella. La venjança de la vella caserna», *La Publicitat*, 7 de desembre de 1932, p. 1.

82 «Animació al carrer», *La Publicitat*, 7 de desembre de 1932, p. 1.

pels diferents carrers de la ciutat per on passaren, tots plens de gent. En arribar la comitiva de Macià i el seu govern al Parc de la Ciutadella, els mossos d'esquadra foren els responsables de contenir un públic que cridava visques a la Generalitat, a Catalunya i a la República. En alguns moments, l'entusiasme dels assistents va acabar per trencar el cordó de seguretat i la gent va envoltar el cotxe descobert del president per saludar-lo de prop i aclamar-lo.

En restablir-se l'ordre, el president i els membres del govern, tots ells vestits d'etiqueta, van baixar dels cotxes mentre la banda militar tocava l'Himne de Riego i els soldats presentaven armes. Macià i el general Batet van passar revista a la tropa i anaren cap a l'entrada principal. A poques passes del president, el seu cap de protocol, Antoni Rubí. En l'organització d'aquest acte hi va col·laborar el cap de cerimonial de l'Ajuntament de Barcelona, Manuel Ribé, el qual era la veu més experimentada per assessorar en el protocol d'unes celebracions que no tenien precedents. Recorda Ribé que, «*hablando con el señor Macià, se mostraba éste muy preocupado sobre si tendría o no honores militares como Presidente. Su espíritu militar, que de cuando en cuando aparecía a flote, se impuso a las demás razones políticas. [...] Me consta la satisfacción del señor Macià cuando el Gobierno de Madrid decidió que [...] el presidente de la Generalidad podría recibir honores militares*». ⁸³

Després de la revista militar, set diputats i en Dalmau, com a flamant cap del cerimonial del Parlament, esperaven a la porta del Palau per donar la benvinguda a Macià i el seu Govern i acompanyar-los al vestíbul de la cambra catalana. Allà van romandre els macers de la Generalitat per escortar les autoritats per la gran escalinata de marbre fins el saló de sessions, on feia una estona que s'havia celebrat la sessió inaugural amb l'elecció del primer president de la cambra, que ho fou en Lluís Companys. A l'entrada del president Macià a l'assemblea, acompanyat dels macers i dels membres del Govern, la major part dels parlamentaris van aplaudir dempeus. El polític de Vilanova i la Gel-

83 Manuel RIBÉ. *Memorias de un funcionario*, p. 294-295.

Barcelona, 1 de desembre de 1932

Visita d'obres del conseller de Governació, Josep Tarradellas, al nou Parlament de Catalunya.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Josep Mainar, un ordenança, Sabaté, Valeri Corberó, Enric Llardent, x, Ferran Llardent, Santiago Marco, un ordenança, Josep Tarradellas, Enric Fontbernat, Irene Polo, Dalmau Costa, Armand Otero i Xavier Corberó.

ANC-FONS JOSEP MAINAR

trú va fer un breu discurs, tot seguit el va fer en Companys i a les sis de la tarda, després de l'elecció de la resta de membres de la mesa, es va cloure la primera sessió de la nova cambra catalana.

Aleshores, les dues màximes autoritats de Catalunya i un grup de parlamentaris van sortir a fora de l'edifici per presenciar la desfilada de la tropa en columna d'honor, al so d'un pasdoble, que havia vingut a retre honors als nous comandaments polítics de Catalunya i a les seves institucions. En acabar la marxa, tornaren a entrar i efectuaren una visita per les diferents estances del Parlament i, posteriorment, Macià i el seu Govern van donar per finalitzada la jornada i van abandonar l'edifici. Companys, ara ja com a segona autoritat de Catalunya, va atendre els periodistes a qui va agrair les felicitacions, els va confessar la seva emoció i els va oferir la seva col·laboració tot apel·lant als seus anys de reporter: *«tindré sempre molt de gust de posar-me a la vostra disposició per atendre-us, ja que, havent passat una vida de periodisme, sempre tindreu en mi un bon company i un amic i entre tots procurarem que el nostre Parlament tingui l'alçaria que per la seva missió necessita»*.⁸⁴

El públic congregat a fora del Parlament va tornar a aclamar Macià i els seus consellers quan van pujar als cotxes oficials respectivament per tornar al Palau de la Generalitat. Diverses fotografies retraten el moment previ a l'arribada dels vehicles: la plana major d'Esquerra Republicana, juntament amb el general Batet, esperaven arreglats i apinyats que els automòbils s'aturessin davant seu. En Dalmau, vestit de frac, es trobava en primer terme per donar les indicacions als xofers del punt exacte on havien de recollir el president Macià. Després, tots anaren cap a la plaça de Sant Jaume; allà també els esperava una gernació que els van rebre amb visques i proclames. Una vegada més, fou obligada una salutació des del balcó del Palau: al·locució que, com sempre, va iniciar el conseller Ventura Gassol amb la seva oratòria lluada i va cloure el president Macià amb paraules abrindades. La premsa afí als colors del Govern resumia la diada que

s'havia viscut amb les següents paraules: *«Barcelona, ultra aquesta gran manifestació de catalanitat, donà una vegada més una altíssima lliçó de poble responsable, demostrant amb la correcció i la disciplina que el caracteritzen, que —contra el que algú encara gosa creure— és ben digne de la llibertat que li ha estat reconeguda, i que ahir rebia consagració definitiva amb l'obertura del nostre Parlament»*.⁸⁵

A partir de 1933, l'activitat que va dur a terme en Dalmau com a cap de cerimonial del Parlament va ser molt intensa. A banda de fer-se càrrec del bon funcionament de la cambra, també va exercir una acció representativa quan li tocava acompanyar els diferents presidents que tingué el Parlament durant els anys de la República. De la mateixa manera que el president Macià va emprendre una activitat frenètica encaminada a donar a conèixer les noves institucions catalanes arreu del país, la presidència del Parlament va haver de fer un desplegament semblant en una doble direcció: la d'atendre els centenars de sol·licituds de visites que la institució rebia, d'una banda, i la d'assistir a les múltiples invitacions a actes oficials i privats als quals se la convidava. Per aquesta raó, en Dalmau va recórrer el país de punta a punta tot assessorant els màxims representants polítics de la cambra allà on anessin. En el seu dia a dia al Parlament, va tenir un paper molt compromès amb l'ordre i el respecte que tant polítics, com periodistes i visitants havien de professar a la nova institució; el president del Parlament de Catalunya a l'exili a partir de 1954, Francesc Farreras i Duran, va explicar com *«excel·lí quan, amb gran discreció, ensenyava a més d'un nou polític la manera de comportar-se. Més que un bon cap de cerimonial era el braç dret dels presidents per ajudar-los a tenir cura que cap dels companys diputats pogués ficar els peus a la galleda»*.⁸⁶

L'activitat legislativa i executiva del Parlament i de la Generalitat, respectivament, va iniciar la seva singladura amb una certa normalitat, sobretot a partir de

84 «El nomenament de vice-presidents de la cambra», *La Publicitat*, 7 de desembre de 1932, p. 2.

85 «Catalunya en marxa. Impressió de la diada», *L'Opinió*, 7 de desembre de 1932, p. 1.

86 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

Barcelona, 5 de desembre de 1932

Sessió preparatòria per a l'obertura del Parlament de Catalunya. Dalmau Costa, cap de cerimonial observa amament com bona part dels electes de la cambra posen per als periodistes gràfics.

Es pot reconèixer, entre d'altres: Amadeu Colldeforns, Jaume Serra i Hünter, Lluís Companys, Joan Casanovas, Nicolau Battestini, Lluís Bru, Francesc Riera, Joan Rovira, Francesc Farreras i Duran, Roc Boronat, Josep Andreu i Abelló, Pere Mestres, Joan Baptista Soler i Bru, Martí Rouret, Joan Mora, Joan Balart, Joan Selves, Joan Tauler, Jaume Sellés, Joaquim Bilbeny, Joan Vallès, Raimon d'Abadal, Tomàs Carreras, Pere Lloret, Josep Maria Lladó, Francesc Ribas, Antoni Miracle, Lluís Duran, Joan Casanelles, Joan Ventosa, Martí Barrera, Josep Maria Casabò, Gaspar Armengol i Josep Companys.

MERLETTI / IEFC

l'aprovació de l'Estatut Interior de Catalunya, la llei fonamental que consagrava els sistemes de govern del país. Amb la mort de Macià, ocorreguda el 25 de desembre de 1933, Lluís Companys fou elegit nou president de la Generalitat. El 1934 va ser un any de molta intensitat legislativa i, justament, una de les normes més polèmiques que es van aprovar fou la Llei de Contractes de Conreu, la defensa de la qual va tensar les relacions amb el Govern de Madrid. A l'octubre, Companys va proclamar l'Estat Català de la República Federal Espanyola com a resposta a l'entrada dels partits de dretes al Govern espanyol. La declaració va desencadenar una forta resposta repressiva a tot Catalunya executada per l'exèrcit a conseqüència de la qual el Govern de la Generalitat va ser dissolt i l'Estatut suspès.

Arran dels Fets d'Octubre de 1934, en Dalmau fou detingut, juntament amb tot el Govern català, una part considerable d'alts càrrecs i autoritats de la Generalitat pertanyents o simpatitzants d'Esquerra Republicana de Catalunya, i fins a cinc mil persones vinculades a forces polítiques i socials que s'identificaven amb la República, la democràcia i la revolució indistintament.⁸⁷ En Dalmau va ser detingut a les dependències del Parlament, juntament amb una colla de periodistes que cobrien la informació de la cambra catalana; posteriorment, el van traslladar al vaixell-presó Ciudad de Cádiz on va romandre empresonat fins a final de mes. L'Associació de Periodistes de Barcelona va fer gestions per aconseguir la seva llibertat i les autoritats judicials el van deixar anar amb càrrecs. A la fi, però, la seva causa fou sobreseguda.⁸⁸ El 22 d'octubre fou readmès en el seu càrrec al Parlament i se sap que a l'abril va intercedir davant del jutge en favor de Joan Casanovas, el president de la cambra, que passava un moment delicat de salut mentre es trobava empresonat al vaixell Uruguay;⁸⁹ més endavant, al juliol, fou de-

tingut novament per la Guàrdia Civil quan, juntament amb una quarantena de militants, intentaven celebrar una reunió clandestina d'Esquerra al Cap de Creus. Malgrat les al·legacions presentades segons les quals els acusats havien quedat per fer una excursió en barca, tots van ser internats al castell de Sant Ferran de Figueres durant un nombre indeterminat de dies.⁹⁰ En sortir, en Dalmau va tornar a exiliar-se a França tot fugint de la repressió desplegada pel Govern espanyol.

2.2. La Guerra Civil

La victòria del Front d'Esquerres a les eleccions legislatives del febrer de 1936 va comportar el restabliment de la Generalitat i la restitució del seu president, Lluís Companys. La represa de l'activitat legislativa també va implicar la reobertura del Parlament de Catalunya i el retorn de Dalmau Costa, el seu majordom, de l'exili. Al Palau de la Generalitat, el seu cap de cerimonia, Antoni Rubí, va poder conservar el lloc de treball gràcies a un perfil menys polititzat que el del seu homòleg a la cambra catalana i a un posicionament ideològic relativament proper al dels gestors de l'etapa de la Generalitat intervinguda, pel fet que era catòlic i de jove havia militat a la Lliga Regionalista.⁹¹

La filla d'Antoni Rubí explicava que el seu pare tenia bon tracte amb Companys i una veritable amistat amb Ventura Gassol, circumstància que de ben segur afavoria la seva continuïtat en el càrrec després d'estar al servei del republicanisme de dretes durant el període posterior als Fets d'Octubre.⁹² Però en els mesos següents, la situació de Rubí empitjorava cada dia; durant tot el període de la República la premsa satírica s'havia acarnissat amb ell, els textos humorístics de *El Be Negre* o de *L'Esquella de la Torratxa* el

87 Manel LÓPEZ I ESTEVE. *Els Fets del 6 d'octubre de 1934*, p. 395.

88 «En libertad provisional», *La Vanguardia*, 23 d'octubre de 1934, p. 9.

89 «Anales de una convulsión. El ex presidente del Parlamento catalán se encuentra enfermo y quedará en prisión atenuada», *La Libertad*, 7 d'abril de 1935, p. 4.

90 «Detención de varios destacados republicanos, entre ellos el diputado y exministro señor Santaló», *El Luchador*, 2 de juliol de 1935, p. 2.

91 Lluís BURILLO. *Protocol i cerimonia oficial de la Generalitat de Catalunya 1931-1981: continuïtats i provisionalitats*, p. 56.

92 Entrevista telefònica a Matilde Rubí Boronat, el 16 d'agost de 2016.

Barcelona, 6 de desembre de 1932

Les autoritats esperen els automòbils a la sortida de la sessió inaugural del Parlament de Catalunya.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Josep Andreu i Abelló, Francesc Macià, Domènec Batet, Lluís Companys, Josep Tarradellas. Dalmau Costa, com a cap de cerimonial, dirigeix l'acció.

MERLETTI / IEFC

deixaven sempre com un xitxarel·lo servil amb el poder i adotzenat per les exigències d'una professió a la que atribuïen un prestigi escàs. De fet, per la manera i la freqüència amb què és citat es demostra que era un funcionari conegut perquè els periodistes en reproduïen el nom sencer i el càrrec amb una familiaritat singular. Aquesta popularitat no desitjada li va acabar donant una visibilitat que van aprofitar determinats sectors de l'esquerra radical per assenyalar-lo políticament i convertir-lo en blanc de les seves crítiques.

A la primavera de 1936 les amenaces que sempre havia rebut es van intensificar per totes bandes, des de sectors de dretes a posicions d'esquerres, i se sap que per aquest motiu va canviar de domicili amb tota la família, del cèntric carrer de Bailèn al de Còrsega. Segons un article d'abril de 1936 del setmanari *Ara!!*, editat per les JEREC, calia fer neteja de determinats noms de personatges «traïdors i arribistes» que treballaven a l'administració catalana. L'articulista, Pere Mora, es referia a Antoni Rubí amb paraules molt dures: «*hi ha l'ex-cap de Cerimonial i Majordomia, senyor Rubí, "l'enemic públic número 1 de la legalitat" que malgrat haver estat tret del lloc que ocupava "per un soviets de funcionaris", continua tan tranquil·let a Presidència amb els mateixos havers que abans i, si és possible, amb més consideracions que mai*».⁹³

Es dedueix, doncs, que després de les eleccions del febrer de 1936, la victòria del Front d'Esquerres a totes les circumscripcions catalanes i l'augment de la conflictivitat social per tot arreu, la posició de Rubí —catòlic, monàrquic i autonomista si ens regim per la seva adhesió juvenil a la Lliga Regionalista— va veure's molt debilitada fins al punt de no poder ésser protegit ni tan sols per les màximes autoritats polítiques de Catalunya per les qui treballava directament. La pressió, doncs, va fer efecte i entre el març i l'abril de 1936 Antoni Rubí fou apartat de la direcció del cerimonial oficial del Palau de la Generalitat, càrrec que havia ocupat ininterrompudament des de la creació de la institució i, també, en els temps en què la Diputació ocupava l'edifici històric. El més probable és que aquesta fos una operació de ma-

quillatge per apaivagar les crítiques que s'havien produït, ja que el majordom va ser mantingut al servei de la Presidència i, per tant, devia acabar fent la mateixa feina però d'una manera velada. En tot cas, Rubí ja no estava segur en aquella posició i el cop d'estat del juliol i els fets que es van desencadenar després a Barcelona van sentenciar el seu destí d'una manera dramàtica, com el de tants milers de persones.

No sabem la data exacta —en tot cas, no fou abans del 18 de juliol— en què Antoni Rubí va haver d'exiliar-se per salvar la pell. La seva filla petita va dir que va ser capturat per un escamot d'anarquistes i alliberat gràcies a un conegut; també deia que havia estat empresonat a una txeca i va aconseguir fugir-ne per la mediació d'un exalumne de l'Escola del Treball; Matilde Rubí va afegir que el seu pare va acabar escapant cap a Montpeller dalt d'una avioneta. Cap d'aquestes dades han pogut ser contrastades documentalment i per això no les podem donar per bones. Ara, el que sí que és verificable és que a partir de l'estiu de 1936 el nom d'Antoni Rubí desapareix dels arxius catalans i la seva imatge s'esborra per sempre més del registre fotogràfic del període. De fet, segons la premsa de l'època, l'abril de 1936 el càrrec de cap de cerimonial de la Generalitat té com a titular a Artur Coromines.⁹⁴ Acabava aquí la trajectòria professional d'un tècnic de protocol que havia sabut treballar amb intel·ligència, abnegació i esperit de servei durant els deu anys que va estar vinculat al món del cerimonial oficial de Catalunya. L'Antoni Rubí, catòlic i de dretes, fou un mestre mallorquí establert a Barcelona que, gràcies a una sòlida formació humanística, a un ventall d'amistats molt ric i a una gran capacitat de superació, es convertí en el responsable de la imatge pública de la màxima institució del Principat en un període d'autèntica agitació política i social. Si la Generalitat de Catalunya i la seva Presidència van assolir una notorietat, un prestigi i una prestància entre el poble català i els altres pobles de l'Espanya republicana fou gràcies a homes que, com l'Antoni Rubí, van aportar tots els seus coneixements i recursos al servei de la democràcia i del seu país. En Dalmau Costa, com a ho-

93 Pere MORA. «Depuració i responsabilitat. Cal actuar amb energia», *Ara!!*, 24 d'abril de 1936, p. 3.

94 «El president de la Generalitat a Madrid i a Sevilla», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 20 d'abril de 1936, p. 12.

Montserrat, 15 de maig de 1933

Autoritats de visita a la Biblioteca del Monestir

en el marc del viatge de Santiago Casares Quiroga, ministre de Governació, a Catalunya.

Entre d'altres, apareixen: Carles Pi i Sunyer, Joaquim Ventalló, Claudi Ametlla, Jaume Aiguader, Josep Jové, Lluís Companys, Pere Coromines i Dalmau Costa.

SAGARRA I TORRENTS / AGA

mòleg seu, i en Rubí es coneixien bé perquè treballaven des de posicions anàlogues a les màximes institucions polítiques del país; sovint, els trobem junts als registres fotogràfics de la Segona República, en aparent cordialitat i, per tant, en reconeixement mutu del seu paper professional. El veterà periodista Josep Maria Cadena explica que quan Francesc Macià va esdevenir president de la Generalitat els seus col·laboradors més propers li preguntaven insistentment per què mantenia a Rubí en el càrrec de cap de cerimonial, tenint en compte que havia prestat servei a la Diputació del període de Primo de Rivera, i ell responia: «*Es l'únic que em troba Player's a Barcelona*» en al·lusió a la coneguda marca anglesa de cigarretes. És evident que al darrere d'aquest estirabot hi havia implícita la reconeixença de Macià vers una vàlua professional, la d'Antoni Rubí, que anava més enllà de la seva ideologia.⁹⁵

La vacant que va deixar Rubí va haver de ser coberta per algun professional que estigués a la seva alçada i hagués acumulat prou experiència. Manuel Ribé, cap del cerimonial de l'Ajuntament de Barcelona podria haver estat requerit per tal funció, però també va ser perseguit per la militància llibertària de Barcelona, motiu pel qual va veure's empès a amagar-se un bon grapat de mesos a Barcelona i a trobar el moment de fugir al bàndol del sollevats amb l'ajuda de, precisament, Dalmau Costa, tal com el primer explica a les seves memòries: «*Mi hijo, que me esperaba impaciente en Perpignan, tuvo noticia de esta suspensión* [un dels intents fallits de fugida de Ribé a la zona controlada per l'Exèrcit de Franco] *por el amigo Dalmau Costa, quien me ayudó en lo que estaba en su mano*».⁹⁶ Amb Ribé fora de circulació, per tant, és lògic que en Lluís Companys i l'aleshores conseller primer i president del Parlament, Joan Casanovas, recorreguessin a Dalmau Costa, cap de cerimonial de la cambra catalana i militant d'ERC. La fórmula de la comissió de serveis es demostra perfectament vàlida en el marc administratiu vigent: Costa era oficial primer i cap de negociat al

Parlament i a partir d'aleshores passava a ocupar una plaça anàloga a la Generalitat.

En produir-se el cop d'estat del 18 de juliol de 1936, en Dalmau es trobava completament immers en la seva missió de cap de majordomia i cerimonial del Parlament de Catalunya, després de l'aturada forçosa que va significar la repressió posterior als Fets d'Octubre de 1934. En aquells dies de l'estiu del 1936, com en els mesos anteriors, en Dalmau era l'ombra del president del Parlament, en Joan Casanovas, a tot arreu on aquest representava la cambra catalana o el Govern de la Generalitat, càrrecs que va compatibilitzar uns mesos. El ritme de treball era molt intens i els actes, els viatges i les reunions eren una constant a les seves agendes, per aquest motiu, va ser adscrit en comissió de serveis a la secretaria particular del president del Parlament al setembre.⁹⁷ Ben aviat, però, va ser requerit pel seu amic Josep Tarradellas, aleshores conseller de la Presidència, inicialment per ocupar una posició de confiança, la de secretari particular, però després Tarradellas li va oferir la plaça de cap de Majordomia del Palau de la Generalitat, tal com consta al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*. Aquest lloc l'ocupava de manera provisional el funcionari Joan Balada i Fouces el qual, al seu temps, substituïa el titular de la mateixa, Antoni Rubí, apartat de les seves funcions per raons polítiques. En Costa es trobava en comissió de serveis al propi Departament de la Presidència i fou designat de manera interina per assumir la nova responsabilitat. Una interpretació complementària d'aquests canvis ocorreguts l'estiu de 1936 justificaria la mobilitat del majordom del Parlament a la Generalitat pel fet que el seu cap a la cambra catalana, Joan Casanovas, fou designat conseller primer per part de Lluís Companys en un intent d'accelerar cautament el procés de recuperació del poder per a la Generalitat, com va escriure l'historiador Albert Balcells.⁹⁸

En l'aspecte personal, l'estiu de 1936 en Dalmau i l'actriu Emma Alonso —amb qui s'havia casat feia dos anys i mig—, estaven a punt de ser pares per primera vega-

95 Entrevista telefònica a Josep Maria Cadena, el 19 de novembre de 2020.

96 Manuel RIBÉ. *Op. cit.*, p. 346.

97 ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República).

98 Heribert BARRERA et al. *Lluís Companys. Trajectòria d'un president*, p. 155.

Barcelona, 11 de setembre de 1933

Ofrena floral al monument a Rafael Casanova amb motiu de la diada de l'Onze de Setembre.

D'esquerra a dreta, entre d'altres: Joan Casanovas, Dalmau Costa, Francesc Macià, Jaume Aiguader, Josep Escofet, Josep Jové, Josep Dencàs, Joan Alavedra i Joan Tauler.

(RÀDIO BARCELONA)

da: l'Emma es trobava en el seu vuitè mes d'embaràs i, a mesura que passaven els dies després de la rebel·lió feixista, el neguit per la situació política es contraposava a la il·lusió del naixement imminent del seu primer fill. Per tot plegat, la parella va decidir que l'Emma s'instal·lés a Perpinyà, en companyia de la seva cunyada Maria i el seu marit Antoni, i s'estalviés així els esglais del nou període de guerra civil que acabava de començar. El 9 d'agost, a la Maternitat de Sant Joan de Perpinyà, va néixer una nena a qui els seus pares, en Dalmau i l'Emma, anomenaren Glòria, un nom d'inequívokes ressonàncies sagarrianes. La situació política aconsellava que mare i filla romanguessin a Perpinyà mentre que en Dalmau seguiria vivint al pis conjugal del carrer Viladomat, a tocar del Mercat de Sant Antoni. En començar els bombardejos a Barcelona per part de la marina italiana, el febrer de 1937, l'Emma es va fer càrrec també de la seva germana petita, que aleshores només tenia uns vuit anys, i a qui els seus pares havien enviat a França per tal de resguardar-la dels atacs. És coherent pensar que fou en aquest moment quan les dues germanes i la petita Glòria van instal·lar-se a Vernet, un poble del Conflent situat a la falda del Canigó, on restarien el que quedava de guerra.

Durant els gairebé tres anys de conflicte armat, l'activitat del Parlament de Catalunya va quedar reduïda a la mínima expressió: per exemple, entre 1936 i 1939 el ple dels diputats es va reunir només cinc vegades. La Diputació Permanent va celebrar trobades oficials amb una major periodicitat, però l'agitació, el dinamisme i l'efervescència dels primers anys de la Segona República van desaparèixer. De fet, les accions que calia fer com a responsable màxim del Palau quedaven molt minvades perquè el Parlament no acollia gairebé cap convocatòria política i tan sols era la residència oficial del seu president, que hi seguia vivint. Per aquesta raó, el conseller Tarradellas va demanar a en Dalmau que passés a ser el seu secretari particular i, seguidament, cap de majordomia de la Generalitat mentre vigilava de prop el dia a dia del Palau del Parlament, al Parc de la Ciutadella.⁹⁹

Una de les últimes accions de Dalmau Costa com a antic cap de majordomia del Parlament es va produir a finals d'octubre de 1936, quan el president de la República espanyola, Manuel Azaña, va traslladar la seva residència a Barcelona i es va instal·lar temporalment al Palau del Parlament. En Dalmau fou el responsable de preparar les estances on s'havia d'allotjar el president, de mostrar-les-hi i de donar les ordres pertinents als conserges de l'edifici per tal que atenguessin adequadament el polític madrileny i el seu seguici. En aquella època hi havia una cuina i personal de servei que hi residia permanentment. Azaña va ocupar el despatx del president del Parlament, el seu gabinet militar va ubicar-se a l'oficina del major de la cambra, i el secretari particular d'Azaña va prendre el despatx d'en Dalmau Costa. Ell, professional, va atendre tan bé com va poder la màxima autoritat espanyola i el primer cap de setmana que Azaña va sojornar a terres catalanes, li va organitzar una visita a Montserrat, com recorda l'aleshores comissari de la Generalitat al monestir benedictí, Carles Gerhard: *«El dia 29 d'octubre [...] vaig ésser cridat al telèfon, des de Barcelona, per en Dalmau Costa, el majordom del nostre Parlament. Em preguntà com s'hi estava a Montserrat i si hom podia pujar-hi sense perill ni inconvenient. I en contestar-li jo, una mica sorprès, que a Montserrat tots els serveis funcionaven, de feia temps, normalment [...], em digué que, essent així, prenguéss totes les disposicions que estimés pertinents puix que al cap d'un moment sortirien de Barcelona, amb la idea de passar unes hores a la muntanya, el cunyat del senyor Rivas-Chérif i els seus acompanyants. El cunyat del senyor Rivas-Chérif no era altre que Don Manuel Azaña, president de la República espanyola, casat amb la senyora Lola Rivas-Chérif»*.¹⁰⁰

La relació que Dalmau Costa va establir amb Manuel Azaña és més transcendent del que demostren els registres documentals de l'època però, no obstant, es fa visible a les memòries del president espanyol. Azaña esmenta diverses vegades en Dalmau com a missatger de confiança en les comunicacions entre els

99 ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República).

100 Carles GERHARD. *Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)*, p. 382-383.

Barcelona, 25 de febrer de 1934

Retorn del viatge a Madrid del president Lluís Companys,
per tractar els traspassos de serveis a la Generalitat de Catalunya.

D'esquerra a dreta: Dalmau Costa, Joan Casanovas, Lluís Companys i Joan Selves.

CARLOS PÉREZ DE ROZAS / AFB

governos espanyol i català, especialment en aquelles en les que calia discreció. Així, quan la premsa anunciava que Tarradellas seria president del Govern català i conseller d'Hisenda en la remodelació del marc de 1937, Azaña escriu: «*Llamo a Dalmau para que le diga a Tarradellas que no puede haber un presidente del Gobierno catalán además del de la Generalidad, que no es Presidente de una República. Que no puedo tolerarlo*». ¹⁰¹ Més endavant, al novembre, estant el president espanyol hostatjat a les dependències del Parlament, en Dalmau fa d'enllaç entre Companys i Azaña: «*Dalmau me trae carta de Companys, pidiéndome audiencia. Le cito para mañana, aquí*». ¹⁰²

El 21 d'octubre de 1936, el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* publicava un decret de Presidència, signat pel conseller primer i de finances, Josep Tarradellas, el preàmbul del qual explicava que l'oficina de majordomia i cerimonial del Palau de la Generalitat aplegava tal diversitat de serveis que necessitava una reestructuració que li permetés «*atendre'ls amb la major urgència, tot continuant adscrita, en el seu aspecte administratiu, al Departament de Presidència*». ¹⁰³ Seguidament, es decretava la creació del càrrec de cap dels serveis de majordomia i cerimonial de la Generalitat de Catalunya. També s'especificaven les seves funcions, com ara tenir cura, evidentment, dels serveis de majordomia i cerimonial de la Generalitat, però també dels viatges i allotjaments oficials, de les recepcions, visites, obsequis, festes i dels cotxes oficials. Com veiem, el decret especificava, sense dir-ho explícitament, les funcions d'un assistent del president en temps de guerra. I és que des del 18 de juliol el president Companys iniciava un període extenuant de continus viatges als fronts de combat, a l'estranger i als indrets estratègics de la rereguarda, entre d'altres; alhora, les relacions amb el Govern de la República espanyola s'havien intensificat per fer front comú contra els sollevats i sovintejaven les visites dels alts càrrecs

¹⁰¹ Manuel AZAÑA. *Obras Completas*. Vol. VI, p. 267.

¹⁰² *Ibidem*, p. 598.

¹⁰³ *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 21 d'octubre de 1936, p. 281-282.

madrilenys a Barcelona, i viceversa, fins que la situació del front de Madrid va aconsellar el trasllat de tot el Govern central a la capital catalana des de València, on s'hi havia desplaçat prèviament; per altra banda, delegacions polítiques internacionals que donaven suport a la República viatjaven a Catalunya per conèixer de prop els avenços de la guerra i donar suport als governs català i espanyol; en darrer terme, i no menys important, en Dalmau es va haver de fer càrrec de la gestió del parc mòbil de vehicles de la Generalitat en un moment de mancances materials creixents i de circulació restringida per tot el país.

Durant la tardor i l'hivern de 1936, en Costa va compaginar les funcions de cap de majordomia de la Generalitat de Catalunya i la de secretari particular de Joan Casanovas, fins i tot després que aquest dimitís del càrrec de conseller primer del Govern de la Generalitat en acabar el setembre. Així, per exemple, a finals d'octubre la premsa catalana es va fer ressò del pas de Casanovas per Girona de retorn d'un viatge que havia fet a Suïssa acompanyat d'en Costa, su «*secretario particular*». ¹⁰⁴ I al cap d'un mes, en Dalmau va anar amb el president Companys a un viatge a París en una comitiva on també hi eren en Josep Andreu i Abelló, president del Tribunal de Cassació de Catalunya, i en Jaume Miravittles, aleshores comissari de Propaganda de la Generalitat, entre d'altres. ¹⁰⁵

La labor de Costa com a responsable del cerimonial del Palau de la Generalitat durant el període bèl·lic no ha quedat registrada en gaires documents. Les circumstàncies polítiques extremes —com el nou Govern de concentració antifeixista— havien de forçar a Dalmau Costa i al seu equip a dur a terme una acció de perfil baix, on el cerimonial oficial fos més discret i es limités a les funcions més bàsiques. Per exemple, la reorganització del Govern que va fer el president Companys el desembre de 1936 va comportar el nomenament de nous consellers; l'acte de presa de possessió dels nous titulars dels departaments no va tenir

¹⁰⁴ «Regreso del presidente del Parlamento catalán», *El Diluvio*, 28 d'octubre de 1936, p. 8.

¹⁰⁵ «Avui, el president se'n va a París», *La Veu de Catalunya*, 4 de desembre de 1936, p. 2.

**L'Escala,
26 d'agost de 1934**

Josep Puig Pujades,
Pere Bosch i Gimpera,
Dalmau Costa
i Josep Riera i Puntí
durant una visita
a les ruïnes arqueològiques
d'Empúries, amb motiu
de l'excursió organitzada
per Ràdio Associació
de Catalunya,
dins el programa
de festes commemoratives
del desè aniversari
de la radiodifusió catalana.
BRANGULÍ / ANC

cap relleu protocol·lari, com reportaren els periodistes presents: «els actes tingueren lloc amb la màxima simplicitat i consistiren a fer lliurament, els consellers cessants, dels despatxos oficials als consellers que componen el nou Govern de Catalunya».¹⁰⁶ Les fotografies del nou executiu evidencien els canvis: mentre que abans predominaven els vestits amb corbata o llaç, alguns dels nous titulars de les conselleries o dels càrrecs de confiança lluïen granotes d'obrer, jaquetes de pell i camises sense corbata. L'esperit igualitari, reivindicatiu i contrari a determinats codis de vestimenta es va manifestar aleshores amb força; Josep Tarradellas fou l'únic conseller del Govern que va seguir mostrant una imatge impecable i l'únic que va mantenir la seva elegància habitual durant tot el conflicte, gràcies també a la seva alçada imponent.

En els primers sis mesos de 1937 les tasques de Dalmau Costa com a cap de majordomia de la Generalitat es van centrar en l'acompanyament al president Companys en la seva acció política diària. Eren uns moments de gran tensió política dins les files republicanes i el conflicte esclataria amb els Fets de Maig d'aquell any; en aquest context, el president de la Generalitat tenia al seu costat un professional discret i resolutiu que, a la vegada, era un element de confiança pel fet de presentar unes credencials polítiques immaculades avalades per la seva fidelitat a Macià i a Esquerra, el partit del qual n'era fundador. Explicava Vicenç Riera Llorca que Lluís Companys tenia un bon suport en Dalmau i «*li encarregà sovint gestions delicades en les relacions amb els alts càrrecs del govern espanyol quan aquest es va instal·lar a Barcelona [...]. Era un dels pocs que convivien les hores reposadores escasses que el president es prenia de la seva feina abassegadora, en partides de billar i altres passatemps, en el silenci que es produïa a la residència, lluny dels funcionaris i de les visites*».¹⁰⁷

El juny de 1937, quan els combats a la rereguarda republicana s'havien acabat, en Dalmau va renunciar

a la majordomia del Palau de la Generalitat i va demanar reincorporar-se a la seva plaça del Parlament, tal com indica el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*.¹⁰⁸ Enlloc s'expliquen les causes de tal decisió però és possible que el ritme de treball tan intens que requeria la posició a Presidència fes del tot incompatible la seva vida professional amb la paternitat tot just estrenada; si, a més, hi afegim l'agreujant que la seva dona i la seva filla es trobaven a més de cent quilòmetres de distància, s'entén que en Dalmau cerqués la manera de recuperar temps per poder desplaçar-se a França i trobar-se amb elles. Novament, el funcionari Joan Balada va ocupar el càrrec que deixava vacant en Dalmau, i que pertanyia a l'Antoni Rubí, ara exiliat, com constava al llibre de nòmines del Departament de la Presidència.¹⁰⁹

El retorn de Dalmau al Parlament també anava lligat a les anades i vingudes del seu president, en Joan Casanovas, ja que al juliol d'aquell any 1937 havia tancat una estada d'uns mesos a França, on s'havia retirat voluntàriament després de ser acusat de tramitar un complot contra Companys. En Casanovas havia posat una certa distància per deixar refredar els ànims i, en tornar a Catalunya, va reprendre la seva agenda política amb en Dalmau, de nou, com a assistent; així, a finals de juliol, els dos viatjaven a València per entrevistar-se amb Manuel Azaña, president de la República, Juan Negrín, cap del Govern, d'una banda, i amb en Jaume Aiguader, ministre d'Agricultura, i en Lluís Nicolau d'Olwer, governador del Banc d'Espanya, de l'altra.¹¹⁰

En aquells mesos de fortes tensions a la rereguarda el paper d'homes com en Dalmau Costa exigia fer grans equilibris per no ser assenyalat pels diferents sectors del republicanisme, els quals lliuraven autèntiques guerres fraticides. Així, l'assassinat del seu amic Josep Maria Planes fou el primer senyal, tràgic, de

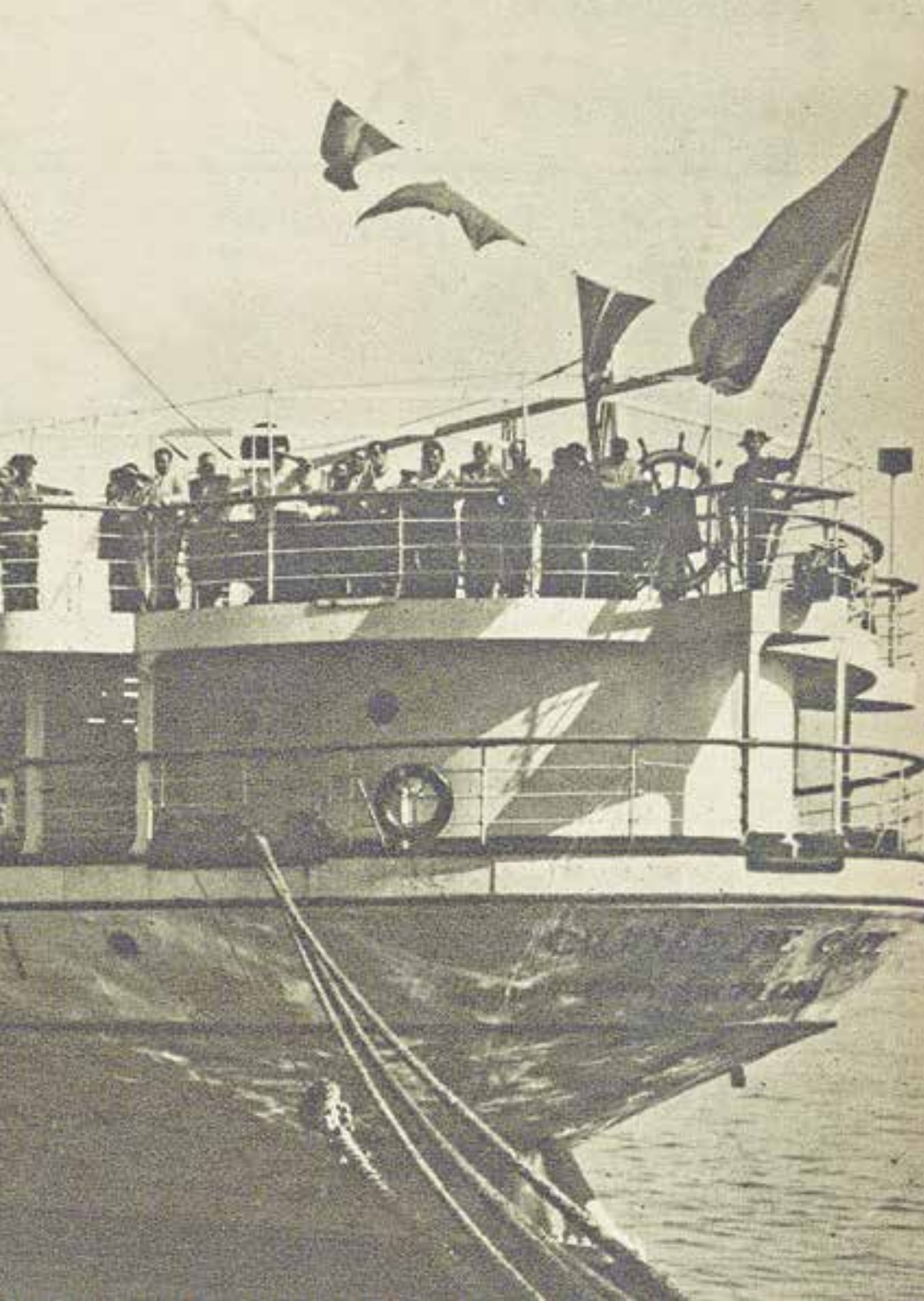
108 «Presidència. Ordres», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 21 de juny de 1937, p. 1.041-1.042.

109 ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República). Departament de la Presidència. Llibre de nòmines.

110 «¿De qué se trata? Casanovas, presidente del Parlamento catalán, está en Valencia, realizando activas gestiones, cuyo objeto se ignora», *Gerona CNT*, 30 de juliol de 1937, p. 3.

106 «Els nous consellers es possessionen dels seus Departaments», *La Veu de Catalunya*, 18 de desembre de 1936, p. 3.

107 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 188.

Barcelona,

12 d'octubre de 1934

Regidors de l'Ajuntament de Barcelona, consellers de la Generalitat i alts càrrecs reclosos al vaixell-presó Ciudad de Cádiz, arran dels Fets d'Octubre. D'esquerra a dreta, entre d'altres: Ernest Ventós, Dalmau Costa, Martí Esteve, Ventura Gassol, Joan Comorera, Josep Maria Massip i Vicenç Bernades.

MERLETTI / (EL DÍA GRÁFICO)

fins a quin punt podien degenerar els esdeveniments al seu entorn personal i polític; de la mateixa manera, en Ventura Gassol, un coreligionari tan compromès amb els mateixos valors que en Dalmau havia defensat des de les files d'ERC, va fugir a França acusat d'haver protegit clergues de les purgues incontrolades; de manera semblant, en Josep Maria de Sagarra i en Joaquim Ventalló van viure tot de peripècies per fugir al país veí i salvar la pell; igualment, l'oficial major del Parlament, l'advocat i escriptor Carles Soldevila, va aprofitar un viatge a París per no tornar fins acabada la guerra; i al mateix temps, la seva mare Remei —una persona molt religiosa i de profundes conviccions catalanistes— allotjava a l'Hotel Comerç fugitius de totes les ideologies que intentaven arribar a França per evitar ser represaliats.¹¹¹

A l'agost, el Parlament es va reunir per primera vegada des de feia un any perquè davant la impossibilitat de convocar eleccions, com manava el calendari, calia prorrogar la legislatura. Joan Casanovas va ser ratificat en el seu càrrec de president i en Dalmau va seguir exercint de cap de cerimonial de la cambra i, al capdavant, d'assistent del seu president, juntament amb el secretari particular del mateix, Joan Baptista Xuriguera. A la pràctica, en Costa va esdevenir el responsable màxim de la infraestructura parlamentària en absència de l'oficial major del Parlament, en Carles Soldevila, que al juliol havia presentat la seva renúncia al càrrec i havia demanat una excedència des de París, on vivia des de gairebé el començament de la guerra, com acabem d'explicar.¹¹² Dels mesos de la tardor de 1937 només ha transcendit documentalment algun acte secundari de caràcter protocol·lari en el qual en Casanovas i en Dalmau van assistir en representació de la cambra catalana i alguna visita il·lustre, com la que els va fer el periodista Eugeni Xammar.

En els anys de la Guerra Civil, l'Eugeni Xammar, consagrat ja a l'ofici de traductor, treballava per a l'ambaixada de la República espanyola a París. El titular,

Àngel Ossorio y Gallardo, li va proposar una estada a Barcelona amb l'argument que la seva presència «*crec que desfarà més d'un malentès i farà callar més d'un envejós*», tal com en Xammar va explicar a les seves cèlebres memòries.¹¹³ Joan Casanovas, amic personal del periodista de l'Ametlla del Vallès, el va convidar a hostatjar-se al Parlament, a la seva residència oficial. Amb el seu to sorneguer, però molt il·lustratiu pel que fa la professionalitat d'en Dalmau Costa, en Xammar va deixar escrit: «*Al Parlament de Catalunya s'hi estava com a cal sogre. Regia els serveis de la casa i molt especialment els serveis de la cuina, el cap de protocol del Parlament de Catalunya i estimat amic meu Dalmau Costa*». I, com a bon gurmet, en Xammar no es va poder estar de recordar els àpats que en Dalmau supervisava pels hostes de Casanovas: «*Potser m'hauria d'avergonyir de donar tants detalls de la meva estada a Barcelona, però no puc resistir la temptació de reproduir el menú d'un sopar extraordinari, a la residència d'en Casanovas, sobretot ateses les circumstàncies: ostres, molls a la brasa, vedella de Girona —tendra com la mantega, que es fonia materialment a la boca— amb bolets del Pirineu, pinya natural, Camembert, vins de primer ordre, cafè, conyac i uns cigars de l'Havana que no s'acabaven mai*». Certament, es fa difícil deixar de banda les condicions de penúria creixent en què vivia la major part de la població de Barcelona el desembre de 1937 en contraposició als luxes de què gaudien alguns dels seus dirigents i, en aquest sentit, el relat de Xammar és ben revelador.

Els mesos d'hivern i primavera van passar amb en Dalmau fent de majordom del Parlament i seguint una agenda d'actes semblant a la del període de pau: visites a polítics, recepcions de diputats estrangers i actes socials diversos. La presidència de la Generalitat, però, el va tornar a reclamar a l'estiu de 1938 per la malaltia sobtada de Joan Balada, del funcionari que se n'havia fet càrrec l'any abans, quan en Dalmau havia renunciat a la majordomia del Palau de la Generalitat. Ara, el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* explicava que se'l nomenava nou cap del protocol

111 ACAE. Fons Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona. Expedient núm. 262/61. «Remedios Villanueva Bosch».

112 ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República), Departament de la Presidència.

113 Eugeni XAMMAR. *Seixanta anys d'anar pel món*, p. 432.

Barcelona,

7 d'abril de 1935

Dalmau Costa, Lluís Bru
i Enric Fontbernat recullen
el president del Parlament,
Joan Casanovas, a la seva
sortida del vaixell-presó
Uruguay en ésser-li
aplicada la presó atenuada
per motius de salut.
Feia sis mesos
que hi estava reclòs
arran dels Fets d'Octubre.
AGUSTÍ CENTELLES / AGA

de la Generalitat «*per procedir a llur reorganització*».¹¹⁴ Aquell fou l'estiu de la batalla de l'Ebre i de l'inici de la derrota republicana. De l'agost al desembre és molt probable que en Dalmau actués com un home de partit i d'assistent del president Companys més que no pas en l'exercici estricte de les seves funcions com a majordom. A l'octubre, durant la darrera sessió del Parlament de Catalunya, Josep Irla va ser elegit president de la cambra catalana, en substitució de Joan Casanovas, que havia dimitit poc abans i s'havia exiliat definitivament a França.

Segons la documentació consultada, en algun moment d'aquell 1938 en Dalmau va posar al servei del general Juan Hernández Saravia, cap del Grup d'Exèrcits de la Regió Oriental, el Gran Hotel de Londres a Reus, regentat per la seva germana Teresa, i l'Hotel Comerç del Port de la Selva, la propietària del qual era la seva mare Remei, per tal de satisfer les necessitats d'allotjament de la infanteria d'aquest contingent militar.¹¹⁵ Malauradament, els continus bombardejos sobre Catalunya i, en concret, sobre el seu poble van acabar per fer diana en l'hotel de la família. El 4 de novembre, l'aviació feixista italiana va abocar una sèrie de bombes sobre el Port de la Selva i va destruir gairebé completament les trenta-sis habitacions de l'Hotel Comerç. Una dotzena de persones que es refugiaven al soterrani de l'edifici, entre elles el seu germà Tonet, van sobreviure a l'atac.¹¹⁶

Els dos darrers actes documentats per la premsa de l'època en què se cita en Dalmau Costa com a cap de cerimonia tingueren lloc el dia de Nadal de 1938: al matí va acompanyar el president Companys a un festival eqüestre,¹¹⁷ i a la tarda van fer una ofrena floral a la tomba del president Macià en el cinquè aniversari de

la seva mort.¹¹⁸ Al cap d'un mes, Barcelona era ocupada per les tropes feixistes. Significativament, la corona de flors que la comitiva de Companys va dipositar aquell dia sobre el sepulcre de Francesc Macià segellava d'una manera simbòlica els anys de servei que en Dalmau Costa havia prestat al seu país des de les més altes responsabilitats com a cap de majordomia i cerimonial del Parlament de Catalunya i del Palau de la Generalitat. Havien estat vuit anys de gran intensitat i de moltíssima feina, durant els quals en Dalmau va desenvolupar una tasca ingent de majordom expert, de facilitador eficient i d'amfitrió esplèndid que, sens dubte, va contribuir a fer brillar els representants polítics de les principals institucions catalanes en un moment crucial de la seva existència: just quan aquestes eren rescatades de les profunditats de la història per servir, novament, a un poble que es reinventava.

2.3. Camí de l'exili

En els dies de la caiguda de Barcelona a mans dels facciosos, el Port de la Selva i la meitat nord de Catalunya foren bombardejades repetidament per l'exèrcit feixista del general Franco per entorpir la retirada massiva de l'Exèrcit Popular i causar-li el màxim perjudici humà i material. El 28 de gener de 1939, el germà d'en Dalmau, en Tonet, es trobava a les ordres de Josep Tarradellas, aleshores conseller de Finances del Govern de la Generalitat, que visitava una fàbrica de pólvora a Olot com a responsable que era de la Comissió d'Indústries de Guerra, «*com si la guerra encara hagués de durar*», va escriure amb ironia en Tonet en un relat inèdit del seu exili.¹¹⁹ L'home patia moltíssim perquè la seva dona i els seus dos fills eren al Port de la Selva, a l'espera de la seva arribada. Aleshores, en un moment donat, el germà d'en Dalmau va demanar permís al conseller Tarradellas per anar-se'n: «*Senyor conseller: què faig?*», va preguntar en Tonet. «*Vós vin-*

114 «Presidència. Ordre», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 16 de juliol de 1938, p. 161.

115 ANC. Fons Josep Andreu i Abelló. Carta de Dalmau Costa al delegat de la JARE a Mèxic del 9 d'abril de 1940.

116 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

117 «El festival hípic organitzat per la Inspecció General del Cos de Seguretat», *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, 26 de desembre de 1938, p. 2.

118 «Catalunya davant la tomba de Macià», *La Humanitat*, 27 de desembre de 1938, p. 1.

119 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

Barcelona, 2 d'abril de 1936

Banquet íntim al Restaurant Regàs, a l'estació de França, ofert per amics, admiradors i periodistes en honor d'Àngel Ossorio y Gallardo, advocat defensor del Govern de la Generalitat en el judici pels Fets d'Octubre de 1934.

D'esquerra a dreta: asseguts, Dalmau Costa, Andreu-Avel·lí Artís «Sempronio», Fèlix Capella, Just Cabot, Àngel Ossorio y Gallardo, Joaquim Ventalló i Montagut; dempeus, Martí, Joan Cortés, Lluís Moles, Josep Maria Lladó, Xavier Regàs, Antoni Roca, Ernest Guasp, Miquel Llor, Francesc Ferrer Aymar, Ossorio i Miquel Cabré.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

dreu on jo vagi», va respondre en Tarradellas. «*Tinc la família al Port de la Selva, dona i fills*», va replicar en Tonet. Davant d'això, el conseller va respondre: «*Sou lliure de fer el què us convingui més*». I el noi va córrer des de la Garrotxa cap a casa seva a l'Alt Empordà tot cercant mitjans de transport, esquivant bombardejos i essent testimoni de l'èxode terrible de milers i milers de ciutadans catalans i espanyols que fugien de l'avanç de les tropes feixistes.

Enfebrat per una grip que arrossegava feia dies, en Tonet va fer el darrer tram del camí d'Olot al Port de la Selva a peu, des de Vilajuïga pel camí del monestir de Sant Pere de Rodes fins al seu poble. En arribar a casa seva, allunyada uns centenars de metres del nucli urbà, el retrobament fou dramàtic: «*A la meua casa de l'Arola hi tinc els sogres, l'esposa i els fills. Tothom plora. Fem les maletes i ens embarquem al vapor Torres i Bages, que està al port i que ha estat tres vegades bombardejat, avui*». El 29 de gener, de matinada, el vaixell va salpar del Port de la Selva. Cap dels vuitcents passatgers que atapeïen les bodegues de la nau no sabia on els duïen. A la tarda van arribar al destí: el port francès de Seta, al Llenguadoc. Els esperava una pluja fina i un fred intens. Gràcies a l'ajuda d'un home que van conèixer casualment en desembarcar, en Tonet, la seva dona Maria i els dos fills petits van esquivar els gendarmes que els esperaven per dur-los al camp de concentració de la platja d'Argelers. La germana petita d'en Tonet i en Dalmau, la Maria, que vivia a Perpinyà, els va anar a buscar en taxi per dur-los, després cap a casa seva, on romandrien tancats durant dues setmanes per evitar ser detinguts per la policia francesa.

Mentrestant, en Dalmau havia travessat la frontera el 4 de febrer amb el grup de polítics dels governs català, basc i espanyol en un episodi dramàtic àmpliament recollit per la historiografia de l'exili. Les presses del moment no li van permetre acomiadar-se de la seva mare Remei, que romania al Port de la Selva amb l'única companyia de la seva filla Consol.¹²⁰ L'esposa i la filla d'en Dalmau havien passat la guerra al poblet de Ver-

net, al peu del Canigó, i també esperaven el moment del retrobament, però l'home tenia encara responsabilitats polítiques per complir: el periodista i diputat d'Esquerra al Parlament Joan Sauret va escriure que el 5 de febrer en Dalmau es va fer càrrec d'un camió de la Generalitat que va entrar a França amb alguns mobles i cinc o sis milions de pessetes sense que les autoritats gal·les hi posessin impediment perquè la moneda formava part de les sèries anul·lades pels revoltats. Sauret afegeix que en Dalmau, després, va poder trobar un organisme oficial a París que es feu càrrec d'aquest carregament mitjançant un rebut.¹²¹ En aquestes anades i vingudes va fer estada a Perpinyà, per trobar-se amb els seus dos germans, la Maria i en Tonet. Una altra de les comandes que l'home d'Esquerra havia rebut era la custòdia d'una misteriosa caixa de plom que va amagar a casa de la seva germana, a l'habitació on en Tonet es refeia de la grip i de les angúnies de la fugida: «*sota el llit hi ha una massa de plom. Dins la massa de plom hi ha un cor. És el cor de Francesc Macià. El meu germà Dalmau sap més que jo. També està a Perpinyà. Ha vingut per la muntanya, desfet de veure tanta misèria. Plora quan s'explica. Si es pot dir, us confessaré que tots plorem pels qui no tenen la nostra sort. El moment és de desconsol, d'impotència*».¹²²

En Tonet i la seva família, després de dues setmanes de reclusió voluntària a Perpinyà, van instal·lar-se a Vernet el 22 de febrer de 1939. Perpinyà no era un indret segur i, en canvi, al petit poblet del Conflent podien sortir al carrer sense por a ser interceptats pels gendarmes francesos. Foren dies de retrobament amb la seva cunyada Emma i la petita Glòria, que tot just tenia tres anys; també foren moments de refer-se físi-

121 Joan SAURET. *L'exili polític català*, p. 15.

122 Fins el moment present no s'ha sabut mai qui va entrar a França la caixa de plom amb el cor de Francesc Macià i alguns historiadors han apuntat al conseller Antoni Maria Sbert. El manuscrit d'Antoni Costa assenyala, ara, al seu germà gran. Si, com va escriure Joan Sauret, en Dalmau va fer-se càrrec d'un camió de la Generalitat «*amb alguns mobles*» i bitllets de la República, és molt probable que el vehicle també transportés la famosa caixa de plom que, de camí cap a París, en Dalmau va descarregar a casa de la seva germana a Perpinyà a l'espera de ser lliurada a Josep Tarradellas.

120 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 7 de gener de 1946.

Barcelona, 19 d'abril de 1936

Intervenció del president Lluís Companys en la inauguració del monument a Francesc Layret.

Entre d'altres, hi apareixen: Ricard Altaba i Dalmau Costa.

JOSEP MARIA SAGARRA / AGA

cament i psicològica del trasbals de la fugida i de traçar una nova escapada perquè les nacions europees s'atansaven cada dia més a l'abisme de la guerra mundial i els republicans que es refugiaven a França tenien molt mala peça al teler si s'hi quedaven. Aquells dies Vernet era un formiguer de gent que anava i venia.¹²³ Mentre en Dalmau complia amb els seus deures d'home de partit i del Govern de la Generalitat a l'exili, en Tonet es va encarregar de cercar un destí final on refugiar-se i trobar-hi un mitjà de supervivència. A l'Argentina hi vivia el seu convilatà Hipòlit Nadal, però les perspectives de progrés eren molt minses; Veneçuela i Colòmbia eren destins possibles, però els nivells tan baixos de desenvolupament econòmic el van dissuadir; Mèxic fou, finalment, l'opció escollida.

A finals d'abril, en Tonet va desplaçar-se a París per tramitar el visat d'entrada a Mèxic. Gràcies a l'ajut del Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) i d'alguns compatriotes catalans, com l'Eduard Ragasol, en Carles Martí i Feced i l'Antoni Cervera, el germà d'en Dalmau va aconseguir el passaport diplomàtic que li permetia a ell i a la seva família trepitjar legalment el sòl mexicà. Ara només faltava aconseguir un passatge en un dels vaixells que feien la ruta per l'oceà Atlàntic, missió que era gairebé impossible per l'altíssima demanda d'exiliats espanyols que volien anar a Amèrica, com els Costa. A la fi, el vaixell Orinoco, de l'Hamburg Amerika Linie, els va donar una oportunitat, ja que quan ja navegava des d'Hamburg a Cuba i a Mèxic, el capità va atracar al port francès de Cherbourg perquè no tenia la seguretat que els dos-cents passatgers jueus que anaven a bord poguessin desembarcar a l'illa caribenya: havia rebut un missatge per ràdio que deia que les autoritats cubanes estaven negant

l'entrada a tots els jueus que venien d'Europa. L'Orinoco va romandre uns dies a Cherbourg mentre França, Anglaterra i els Estats Units es passaven la pilota els uns als altres per evitar acollir aquests fugitius de les persecucions nazis. Finalment, els dos-cents viatgers foren retornats a Alemanya i mai més se'n va saber res. Les places que van deixar lliures a l'Orinoco es van omplir ràpidament d'exiliats espanyols, entre ells, la família d'en Tonet Costa. A l'Europa enfollida de 1939 la tragèdia dels uns esdevenia l'oportunitat dels altres en una mena de joc d'atzar absolutament macabre. En Tonet, desconexor del terrible final que esperava al grup de viatgers retornats, va escriure: *«la seva dissort ens afavoreix. Era el seu destí i el nostre»*.

A la fi, en Tonet i els seus van sortir de Vernet el 25 de maig, van travessar França de sud a nord i el 4 de juny van arribar al port normand de Cherbourg. L'endemà salpava l'Orinoco cap a terres americanes. Al cap de dues setmanes escasses arribaven al port de Veracruz, a l'estat homònim del país mexicà. Després, es van adreçar cap al Districte Federal en un tren atrotinat. En tan sols quinze dies, en Tonet començava a treballar com a cap de cuina d'un restaurant anomenat Manolo per cinc-cents pesos al mes. La feina era dura perquè calia esmerçar unes quinze hores diàries en torns de dia i de vespre-nit, però en Tonet era un personatge amb una vitalitat extraordinària i una energia inesgotable. En una de les primeres cartes que va enviar a en Dalmau des de Mèxic es pot comprovar la seva iniciativa, empena i optimisme: *«Aquí, tal com suposava ja a Europa, es poden guanyar diners aviat, amb talent i ganes de treballar, però requereix un petit capital inicial, sense això no es fa res enlloc del món. [...] Aquí es pot viure bé i, decentment, es pot divertir una persona i, sobre tot, la vida no és tan complicada com a Europa. Tot és més fàcil, inclòs el guanyar diners»*.¹²⁴ Després, exhortava en Dalmau a venir a Mèxic i a treure's del cap la idea inicial que tenia d'anar a l'Argentina a trobar-se amb el seu amic Hipòlit Nadal: *«Jo no sé com teniu això de l'Argentina, però com que a la fi no saps mai on està el millor i no sabeu què aneu*

123 Un dels que hi van romandre uns mesos va ser Cándido Bolívar Pieltaín, el qui fou el secretari personal del president Manuel Azaña durant tota la guerra i que, en conseqüència, va mantenir una bona relació professional amb en Dalmau. Bolívar emigraria a Mèxic el juliol de 1939 i quan en Dalmau també ho va fer el novembre del mateix any, en omplir les fitxes d'immigració va posar el nom del polític madrileny com a persona de referència, juntament amb el del filòsof de Figueres Joaquim Xirau i Palau. BNAH. Fons CTARE. Expedient 4.897.

124 FCA. Carta d'Antoni Costa a Dalmau Costa del 21 de juliol de 1939.

LA VANGUARDIA

El jefe del Gobierno catalán

El president del Govern de la Generalitat, Joan Casanovas, acompanyat de la delegació de l'Exèrcit, visitant el santuari de Santa Maria del Collell, que fou destruït a conseqüència de la guerra. (Foto: Terra.)

Sant Ferriol,

21 de setembre de 1936

Visita de Joan Casanovas,
conseller primer
de la Generalitat,
— acompanyat,
entre d'altres,
per Jacint Masgrau,
Pere Cerezo
i Dalmau Costa—
al santuari
de Santa Maria del Collell,
que després d'haver patit
la destrucció revolucionària
de les primeres setmanes
de guerra fou incautat
per la Generalitat.

a fer al Sud d'Amèrica, si veus que t'hi posen dificultats, venir aquí no és cap disbarat actualment».

I és que en Tonet, molt estimulat per les possibilitats econòmiques que estava descobrint a Mèxic, va veure clar que si s'associava financerament amb el seu germà accelerarien els guanys de la seva estada al país americà: «*l ara és quan et començaré a parlar o a transmetre el que estic pensant fa molts dies. Tu i jo i el noi [el nebot Eulogi], dividits, farem poca cosa: els tres junts aquí a la capital o al nord, on van molts americans que bescanvien un dòlar a 5,80 pesos i que gasten horrors degut a la baixa de la plata des de fa uns anys, farem diners de debò. Ho dic ara que sé com giren els negocis*». Certament, el que més enlluernava en Tonet era poder dedicar-se a un ofici que dominava, el de l'hostaleria, en un país que rebia un contingent molt nombrós de turistes nord-americans amb un gran poder adquisitiu: «*Per exemple, un obrer americà guanya una mitjana de cinquanta dòlars setmanals [...] i això li permet gastar molt i es permet el luxe de l'estiueig, que ara està en boga i dura fins a setembre. [...] Al nord, l'afluència de turisme és molt gran. Aquí, a la capital, que estem a dos mil quilòmetres de la frontera, també n'hi ha de debò, i jo, que això era lo meu, ensalivo de debò*».

Mentre en Dalmau meditava el contingut de la lletra del seu germà, en Tonet no perdia el temps: al cap de tres mesos i mig d'haver començat a treballar com a cap de cuina al restaurant Manolo, va decidir plegar. El 14 d'octubre de 1939 va penjar el davantal, va recollir els diners guanyats i en acabar el mes va comprar un petit restaurant anomenat Europa al centre històric de la Ciutat de Mèxic. Els diners que li mancaven per arribar a aplegar els quatre mil pesos de l'operació els va aconseguir demanant favors a tothom; un dels creditors fou, justament, el constructor Josep Bertran i Cusiné, que treballava al país des de feia tres anys i que arribaria a fer una fortuna immensa amb el negoci de l'obra pública. En Tonet també va sol·licitar un préstec al Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles (CTARE), però li fou denegat. L'operació del restaurant Europa era arriscada però, amb el canvi, en Tonet deixava de ser un «patroncito», com l'anomenaven els enllustradors de sabates del cèlebre Parque

de la Alameda, per passar a ser «patrón» i comandar el seu propi establiment, encara que aquest només tingués onze tauletes per a dues persones cadascuna.

Aquestes i altres notícies que cada setmana rebia de Mèxic van convèncer definitivament en Dalmau: el destí final del seu exili seria el mateix país on es trobava el seu germà des del juny. Calia, però, resoldre tota una sèrie de tràmits administratius i fugir rabent del vell continent, més ara que Alemanya acabava d'envair Polònia i, en resposta, França i Anglaterra li havien declarat la guerra. A les acaballes dels anys trenta, Europa tornava a ser l'escenari d'un conflicte bèl·lic d'abast mundial de desenllaç absolutament incert. En Dalmau i l'Emma preparaven l'exòde i, a banda de la seva filla Glòria, que ja tenia tres anys, se'ls va unir un nebot, l'Eulogi Bordas. Era fill de la Teresa, la germana gran d'en Dalmau i, donat que havia estat sanitari de l'exèrcit republicà també havia hagut de fugir del país. Des del març de 1939 l'Eulogi s'havia refugiat a Anglaterra a casa d'uns amics, tal com ell mateix va escriure en la carta que va adreçar a les autoritats consulars mexicanes per tal de sol·licitar asil al seu país. La documentació que es conserva d'aquells tràmits testimonia que a la tardor de 1939 l'Eulogi tenia 21 anys, havia treballat d'ajudant de laboratori, estudiava medicina a la Universitat de Barcelona i parlava l'anglès i el francès. D'alguna manera, els membres de la família es van posar d'acord per viatjar plegats cap a Mèxic i unir-se a en Tonet.¹²⁵

2.4. A bord del Manhattan

El 7 de novembre de 1939 en Dalmau Costa i la seva família van embarcar al transatlàntic Manhattan al port de le Verdon-sur-Mer, a prop de Bordeus. El grup estava format per en Dalmau, la seva dona Emma, la filla d'ambdós Glòria, i el jove Eulogi Bordas. Des que en Dalmau havia travessat la frontera amb els membres del Govern català, aquell fatídic 4 de febrer de 1939, els esdeveniments s'havien precipitat; la situació aconsellava abandonar el territori francès i, fins i tot,

125 <https://memoricamexico.gob.mx/> [data de consulta: 25 d'agost de 2021].

S'Agaró, 9 de gener de 1937

Membres de la Comissió redactora dels anomenats «Decrets de S'Agaró».

D'esquerra a dreta: Josep Maria Escofet, Joaquim Bosch, Carles Martí i Feced, Dalmau Costa, Joan Casanelles, Joan Tàpies, Josep Tarradellas, Pere Mas i Parera, Rafael Closas, Josep Irla, Frederic Rahola i Josep Maria Millàs-Raurell.

AMTM

l'europeu, més tenint en compte la significació política que havia tingut en Dalmau durant la Guerra Civil. Des d'aquell març, el Govern de la República espanyola a l'exili havia posat en marxa a París el Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) per tal de gestionar la sortida de França dels milers de ciutadans espanyols que havien fugit al país veí en acabar la guerra.¹²⁶ En Dalmau tenia bons contactes amb membres del Govern espanyol i va buscar la manera d'aconseguir un visat cap a algun país del sud d'Amèrica. La idea inicial era anar a l'Argentina, segurament aconsellat pel seu convilatà Hipòlit Nadal, que hi residia des de feia dècades tot duent a terme una intensa comensal cultural i política en favor de Catalunya.¹²⁷ Però el fet que el germà d'en Dalmau, en Tonet, s'hagués refugiat a Mèxic mesos abans l'havia fet canviar de parer i va optar pel país centreamericà.

En Dalmau i els seus acompanyants devien viure algunes peripècies abans de posar el peu al vaixell que els havia de salvar. Feia molt poc que França havia entrat en guerra amb Alemanya i a tot arreu hi havia moviment de tropes, viatgers i refugiats de tota mena. A Bordeus la situació era caòtica perquè diversos transatlàntics que habitualment feien escala a ports del nord de França ara desplaçaven les seves operacions a ciutats més allunyades dels fronts de guerra, com le Verdon-sur-Mer, que es trobava a cent quilòmetres escassos de la ciutat girondina i comptava amb un parell de molls amb les dimensions i el calat necessari per acollir aquestes naus. En les darreres setmanes l'activitat dels ports de Bordeus havia sofert una transformació molt gran: si fins el moment havien estat un punt d'intercanvi de mercaderies entre la metròpoli francesa i les seves colònies d'ultramar, una disposició ministerial sobre l'organització dels ports en temps de guerra convertia dàrsenes com les de le Verdon-sur-Mer en un formiguer on es barrejaven vaixells de passatgers amb mercants i bucs de guerra que transportaven soldats per la contesa europea que

acabava de començar. Els serveis duaners i els estibadors estaven desbordats de feina ja que, mentre que l'activitat del port havia augmentat considerablement, la meitat del seu personal havia estat mobilitzat.

Tots els viatgers que tenien previst agafar un vaixell al port de le Havre, al nord de França, havien estat adreçats a Bordeus. En Dalmau i la seva família van arribar a la capital d'Aquitània poc abans de la sortida del seu vaixell; de fet, el 4 de novembre, tres dies abans de salpar, van obtenir els visats al consolat mexicà de Bordeus. Els va signar el diplomàtic Fernando Torres Vivanco, que formava part de la legació mexicana a França encarregada d'atendre totes les peticions d'asil que fessin els refugiats espanyols a terres gal·les. L'endemà, van aprofitar el dia per preparar el viatge i, entre d'altres gestions, van vacunar-se. L'ambaixador dels Estats Units a Portugal va escriure que *«no hi havia cap habitació lliure a Bordeus, totes estaven ocupades per refugiats nordamericans [...] L'organització francesa era ineficaç i el cònsol estava ben preocupat per les ordres contradictòries que pronunciaven les diferents autoritats. Just abans que jo arribés, aquest diplomàtic va sentir a dir que els cotxes particulars que volguessin anar a Verdon, on hi havia atracat el Manhattan i altres vaixells, havien de sortir tots junts de Bordeus i havien de ser acompanyats per un oficial del consolat»*.¹²⁸ En tot cas, no és probable que els Costa anessin en cotxe a le Verdon-sur-Mer perquè una línia fèrria unia Bordeus amb el mateix moll on hi havia atracat el seu vaixell i el trajecte era de tan sols una hora.

La terminal on el Manhattan esperava els seus passatgers era una instal·lació moderníssima que s'havia inaugurat feia pocs anys i que comptava amb totes les comoditats possibles: estació de tren, aparcament per a cotxes, sales d'espera, cafeteria i passeres d'accés directe als vaixells.¹²⁹ L'interior de l'edifici era diàfan i ben il·luminat, mercès a nombroses claraboies i als amplis finestrals rodons que s'obrien a banda i banda de

126 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 36 i ss.

127 Entrevista a Salvador Costa, al Port de la Selva, el 29 de juliol 2019.

128 Herbert C. PELL. «England and France in Wartime», p. 348.

129 Micheline CASSOU-MOUNAT. «Une région du Bordelais dévastée par la guerre: le Bas-Médoc», p. 175.

1 de febrer de 1937

Credencial de Dalmau Costa com a cap interí dels Serveis de Majordomia i Cerimonial de la Generalitat de Catalunya.

PC

la sala com si fossin els ulls de bou d'una nau. La construcció, tota blanca, havia estat alçada a l'estuari, isolada, sobre pilones gegants per garantir la fondària que necessitaven els bucs més grans de l'època; feia uns quatre-cents metres de llargària i les seves formes responien als canons estilístics de l'arquitectura déco, tan en boga a l'època. La façana que donava la benvinguda als viatgers, ubicada al lateral estret que donava al viaducte d'accés, era de línies depurades i estava coronada per una torre a l'extrem superior de la qual hi havia un rellotge sense números. Al capdamunt, una mena de cofa sustentava una asta dalt de la qual onejava una bandera francesa ben grossa. A una de les

façanes laterals, les més llargues, hi havia un rètol de bona mida que identificava la terminal: Port Autònom de Bordeus. A sota del cartell, una passera molt àmplia permetia deambular per tot el perímetre de l'edifici i observar de ben a prop els vaixells atracats. Malauradament, tot el complex fou destruït a les acaballes de la Segona Guerra Mundial quan l'exercit alemany, en retirada, va decidir dinamitar una infraestructura que considerava vital per a l'avanç dels aliats.

Aquell 7 de novembre, data de la marxa definitiva dels Costa cap a l'exili americà, va ser un dia anormalment càlid i assolellat al departament de la Gironda, segons consta als registres històrics de la climatolo-

gia francesa.¹³⁰ Les temperatures màximes van assolir els 20° als afores de Bordeus i a bona part del país, circumstància que presagiava un viatge plàcid per als quatre exiliats catalans. Al moll de la moderna terminal de le Verdon-sur-Mer hi havia atracat el transatlàntic Manhattan i un altre buc. El vaixell havia sortit del port anglès de Southampton i tenia l'encàrrec d'embarcar centenars de passatgers nord-americans que vivien a Europa o hi estaven de pas i que, davant el conflicte bèl·lic que acabava d'esclatar, havien decidit retornar als Estats Units. El Manhattan era un creuer de luxe que des de feia pocs anys cobria la ruta de Nova York a Hamburg, tot fent parades eventuais a ports francesos i britànics. Fins a aquelles dates havia estat el transport regular de turistes i viatgers que anaven d'una banda a l'altra de l'Atlàntic, molt abans que es generalitzessin els vols comercials transoceànics. Aquell dia el vaixell s'omplia de ciutadans dels Estats Units però també d'un grapat d'exiliats espanyols que escapaven de la dictadura franquista i de jueus europeus que fugien de les persecucions del nazisme. Els creuers que aquella tardor salpaven de les costes franceses trigarien uns quants anys a reprendre les seves rutes oceàniques amb Europa en virtut de les noves mesures governamentals impulsades pel president Roosevelt davant del conflicte militar entre les potències del vell continent. Una d'aquestes mesures fou la prohibició que les navilieres nord-americanes operessin en territori europeu. El Manhattan fou un dels darrers vaixells a fer-ho.

Quan la família Costa va arribar al moll de le Verdon-sur-Mer de ben segur que va quedar meravellada davant la presència imponent del vaixell que els havia de portar a les Amèriques. De les aigües tèrboles de l'estuari de la Gironda emergia una massa de ferro descomunal coronada per dues xemeneies immenses pintades amb una franja vermella, una blanca i una blava: els colors de la bandera nord-americana. El casc era tot negre amb una feixa vermella a la línia de flotació i un petit rivet blanc al damunt; a banda i banda, tres fileres inacabables d'ulls de bou indi-

caven la ubicació dels camarots de les cobertes inferiors. Era espectacular. I és que el navili havia d'allotjar uns mil dos-cents passatgers i prop de cinc-cents tripulants. A la proa, el nom de la nau lluïa, majestuós, en lletres majúscules de color blanc: MANHATTAN, just al costat de dues àncores de proporcions gegantines. La part superior del buc, la de la borda i les cobertes, era tota blanca, de la mateixa manera que els enormes bots salvavides que penjaven de la part superior en un nombre de vuit a cada banda. El transatlàntic havia estat construït juntament amb el creuer Washington —de característiques idèntiques— a unes drassanes de Nova York per encàrrec de la companyia United States Lines.¹³¹ Fins al moment, foren els dos vaixells més grans i més ràpids que mai s'havien bastit als Estats Units. Ambdues naus feien una mica més de dos-cents metres d'eslora i desplaçaven prop de vint-i-cinc mil tones a una velocitat de vint nusos. Havien començat a prestar servei el 1932 fins que els atzars de la Segona Guerra Mundial van interrompre la línia i els seus usos van canviar radicalment.

En el moment d'embarcar, un oficial del Manhattan va registrar totes les dades dels Costa al llibre del pasatge.¹³² En ser preguntat per la seva ocupació, en Dalmau, que en els darrers vuit anys havia estat cap de ceremonial del Parlament i de la Generalitat de Catalunya, va optar per no complicar-se i va respondre que era marxant. L'oficial era nord-americà i no sabem si parlava francès, com en Dalmau. Qui sí que parlava l'anglès era el nebot Eulogi, que aleshores tenia vint-i-un anys i una bona formació acadèmica.¹³³ Amb tota probabilitat, el noi fou de gran ajuda a l'hora d'entendre's amb el personal del Manhattan durant la travessa de l'Atlàntic. Les dades dels quatre membres de la família van ser escrites a màquina a la vuitena llista del memoràndum de passatgers. Els bitllets que havien comprat tenien un preu de mercat d'entre 130 i

131 Clarence WINCHESTER, (ed.). «The Manhattan and the Washington».

132 www.libertyellisfoundation.com [data de consulta: 3 d'agost de 2018].

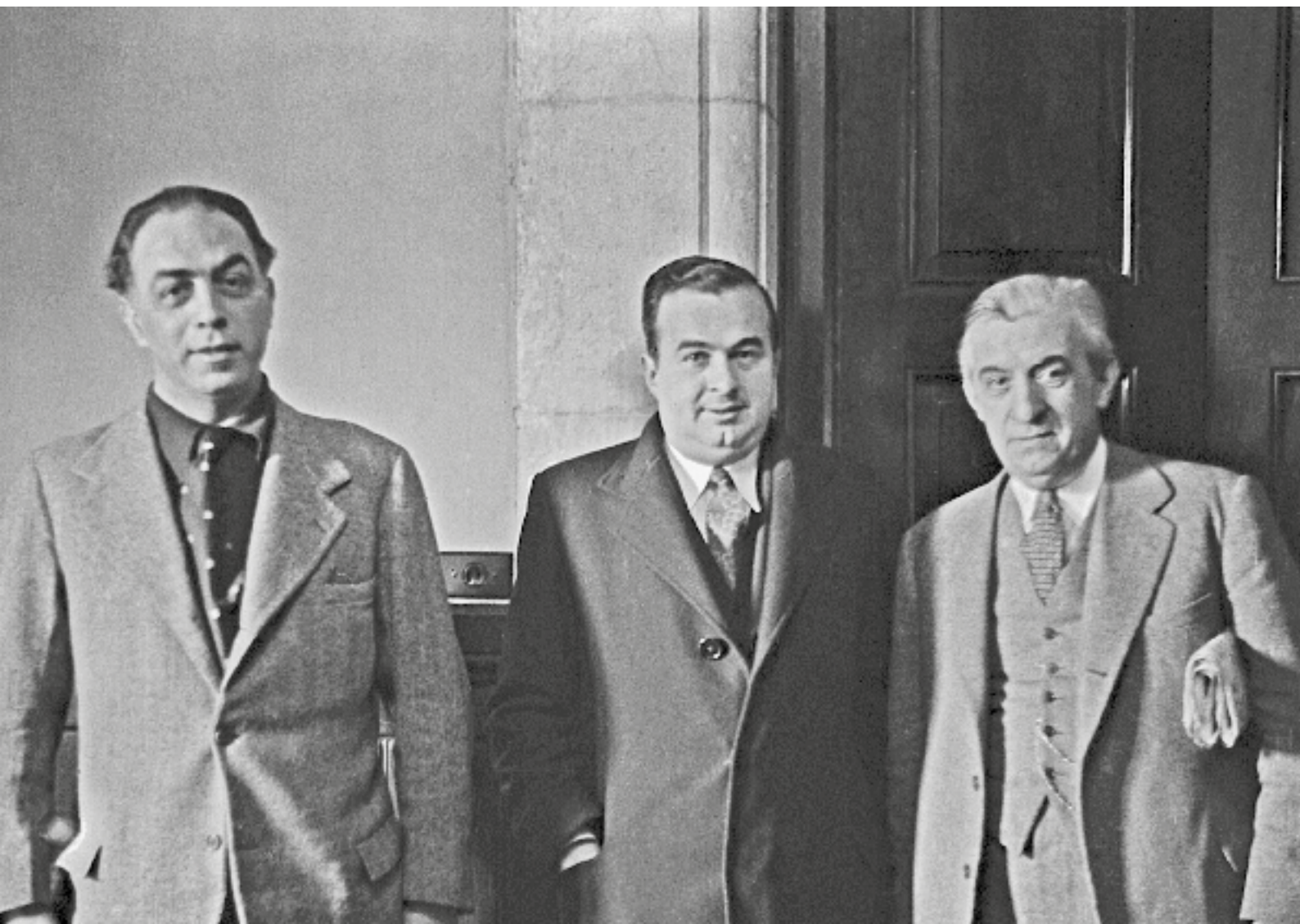
133 BNAH. Fons CTARE. Expedient 4.897.

130 www.infoclimat.fr [data de consulta: 26 de juliol de 2019].

Barcelona, desembre de 1937

Joan Casanovas, president del Parlament, amb Dalmau Costa i el periodista Eugeni Xammar, durant una estada oficial d'aquest darrer a Catalunya, aleshores cap de premsa de l'ambaixada de la República espanyola a París.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

200 dòlars americans cadascun en funció de la categoria escollida, una quantitat que potser encara fou més gran tenint en compte el moment de perill imminent com el que s'estava vivint i l'elevada demanda que devien tenir. El Manhattan ofería un allotjament dividit en tres categories: la superior corresponia a una dotzena de suites de luxe de grans dimensions que comptaven amb totes les comoditats de l'època; la categoria intermitja, anomenada turista, la conformaven les cabines amb ull de bou de les cobertes inferiors; i la tercera categoria era la de totes aquelles estances senzilles sense finestra que es trobaven a les cobertes més properes a la línia de flotació. Tots els allotjaments comptaven amb climatització i aigua calenta. L'Emma, previsor, duia els seus propis jocs de llençols. A cada classe li corresponia uns espais reservats, com ara menjadors i cafeteries, però hi havia zones comunes on tot el passatge podia accedir-hi, com ara les cobertes de passeig, la piscina, la sala de jocs infantils o la pista de tennis.

Tan bon punt el Manhattan va haver salpat el temps va canviar i l'onada d'aire càlid que aquells dies s'estenia des de la Península Ibèrica fins ben bé París va donar pas a un front fred que va normalitzar abruptament les temperatures. Mar endins, la humitat i el fred intens de l'oceà Atlàntic desaconsellaven qualsevol passeig per les cobertes del vaixell, i menys encara seure a les gandules. Per tant, les hores de travesa només podien passar-se a la cabina assignada o als espais comuns. Val a dir que, en tractar-se d'un vaixell de luxe, els seus interiors van ser dissenyats amb molta opulència tenint en compte la funció que havia de tenir la nau quan va ser construïda, que no era altra que la de transportar viatgers d'Amèrica a Europa i viceversa. Per això, la naviliera va projectar tot un seguit de salons decorats amb una barreja d'estils de gust dubtós, però que reforçaven el caràcter turístic de l'embarcació i el seu ús comercial. Hi havia estances d'estil venecià, georgià, isabelí o francès que convivien amb llòbregues sales de fumadors de decoració rústega i trofeus de cacera que evocaven l'oest americà. L'artista italià establert als Estats Units, Aldo Lazzarini, va rebre l'encàrrec de pintar tota una sèrie de murals temàtics de grans dimensions: en uns hi va

representar l'arribada de Cristòfor Colom a Amèrica amb les seves tres caravel·les i en uns altres s'hi identificava el desembarcament del Mayflower i escenes dels nadius americans. Els membres de la família Costa van passar una setmana deambulant per aquests escenaris, ja fos asseguts al *cabin lodge*, al *night club* o a l'anomenat *Palm Court*, una mena de cafeteria d'aire barroc, amb motllures daurades, mobiliari de vímet, i plantes tropicals que pretenia emular el palau del Petit Trianon de Versalles.

La naturalesa observadora de Dalmau Costa no va passar per alt tot aquest atrezzo i en les estones mortes de navegació, quan ja s'havien exhaurit les converses amb els altres passatgers, quan calia fer temps tot esperant els àpats o quan, senzillament, no hi havia res més a fer que deixar passar les hores, l'home del Port de La Selva, el fill de la Remei de l'Hotel Comerç, l'agent de duanes eventual, el jove periodista que s'havia buscat la vida a Barcelona i havia acabat dirigint el cerimonial de les més altes institucions catalanes, pensava en el seu futur immediat en terres mexicanes i en les possibilitats laborals que li podia oferir aquell país desconegut. Acostant-se als quaranta anys, a què es podria dedicar? De què podrien viure? Com podia capitalitzar la seva experiència professional en un indret tan llunyà? Ben mirat, els murals de Lazzarini eren força evocadors. Els afroamericans recollint canya de sucre i tocant timbals que havia pintat al *night club* del vaixell a l'estil déco donaven profunditat i dinamisme a uns espais de sostre baix i finestra petita. A Barcelona no havia vist res semblant, i això que coneixia bé els millors restaurants de la ciutat. Des de 1930, aproximadament, fins al moment de l'exili n'havia estat un client assidu. A aquelles alçades de la seva vida, per la seva inclinació natural a la bona taula i per les experiències viscudes en l'exercici de la seva professió, en Dalmau ja es considerava un *gourmand* d'idees ben formades. A més, gràcies a la tradició familiar, coneixia bé els secrets de l'hostaleria i la restauració.

Les cabòries i els pensaments havien de brollar del cap d'en Dalmau amb una barreja de patiment, culpa i esperança pel que deixava enrere i pel que li esperava a l'altra banda de l'oceà. D'entre els milers d'exili-

1939

Dalmau Costa vist pel pintor Emili Grau i Sala, a l'exili de Vernet.

FJC

ats que van fer el mateix camí que en Dalmau a bord dels creuers que els havien de portar a països inconeguts però acollidors en destaca el relat que l'escriptor Josep Maria Murià va fer d'un moment del viatge: «*A la proa no hi havia ningú. Cap tripulant no hi tenia res a fer i el carregament de carn humana gairebé tot dormia atapeït dins el ventre del vaixell. Aquella solitud només era per a mi. La nit contenia una dolcesa que m'amorosia els neguits. No es veia la lluna; la foscor tanmateix no era absoluta, gràcies a la celstia. Exponent de la meua ànima: una nit estesa amb la promesa remota dels estels. El mar i el cel no tenien divisió concreta. Amb el meu pit minúscul tallava aquell espai intensament sentit, vers unes terres desconegudes i un futur incert. El meu cos i el meu esperit navegaven amb rumbos inversos. L'un allunyant-me de la pàtria malmesa, i l'altre apropant-m'hi cada vegada més. Una punxada d'autoacusació em mortificava. M'havia mancat heroisme. Veia com si m'assenyalessin amb el dit aquells companys que van morir al meu costat en els camps de batalla, i els que deixava sota les urpes d'uns monstres humans, dels quals, per un miracle, m'havia fet escàpol. Quan podria desfer aquell camí? El pensament que això podria tardar anys, o que potser no seria mai, em deixava abatut com si em buidessin de sang. Amb un fill en braços i la muller al costat amb un altre fill a les entranyes, vaig traçar un cercle al nostre entorn, tancant-hi l'essència de la pàtria. On anés a raure d'aquest món hauria d'ésser-me un suport inestimable».*¹³⁴

També dalt d'un vaixell, el germà d'en Dalmau, en Tonet, va compartir amb el passatge preocupacions, neguits i esperances semblants: «*Ja fa sis dies que naveguem. Fem amics lligats al mateix destí. Cada un d'ells té idees, projectes, il·lusions a granel. Ve un fotògraf castellà i l'escolto i no m'ho crec: pensa posar una casa de fotografia a Mèxic, però ho diu d'una manera com si els mexicans l'esperessin i desconeguessin que ell quasi va inventar la càmera. Aquest ha sortit més optimista que jo! [...] Però què bonic és somiar mentre els peixos voladors salten sobre la calma del mar. [...] Els*

*cinc dies que falten per arribar a Veracruz se'ns escolen en la conversa amb un grupet de catalans. Els viatges llargs són bons creadors d'amistats noves».*¹³⁵

Després de vuit dies de navegació per l'oceà Atlàntic, el Manhattan va arribar a Nova York el dimecres 15 de novembre de 1939. L'entrada a la badia del riu Hudson i la visió de l'Estàtua de la Llibertat, a l'esquerra, i dels gratacels del districte financer, a proa, havia de produir una impressió indescriptible en els membres de la família Costa. Els passatgers més entusiastes es concentraven a les cobertes de babord malgrat el fred ben viu que hi feia. L'escenari valia la pena. L'alegria dels uns es barrejava amb el neguit dels altres: no tot hom tenia garantida l'entrada a territori nord-americà, tampoc els refugiats espanyols. Des de feia dècades, la porta d'accés als Estats Units per als immigrants europeus no era un moll de l'East Side de Manhattan —destinació final del vaixell homònim dels Costa— sinó la temuda Ellis Island. Les successives onades migratòries d'europeus que el país havia rebut des de la segona meitat del segle XIX havien obligat a les autoritats nord-americanes a establir un control d'entrada a l'illot d'Ellis, un petit banc de sorra de la badia del riu Hudson, prop de la ciutat de Nova York. Els vaixells que provenien de l'altra banda de l'Atlàntic hi feien parada per desembarcar totes aquelles persones que tenien la intenció d'establir-se al nou món i que, per tant, el sistema duaner havia d'acceptar o repatriar. Mentre el Manhattan havia estat un creuer de luxe que anava i venia d'Europa amb turistes nord-americans a bord no havia calgut aturar-se a Ellis Island, però en aquesta ocasió un nombre important dels seus passatgers fugien del vell continent per causa de la guerra i les persecucions polítiques i, per tant, estaven a mercè de l'avaluació del personal de l'oficina de migracions.

Els Costa no pretenien quedar-se als Estats Units sinó que només hi eren en trànsit, com així van fer constar a l'oficial que en va registrar les dades. Gràcies al formulari que es conserva als arxius d'Ellis Island sabem que la germana d'en Dalmau, la Maria,

134 Josep Maria MURIÀ. *L'amargor de l'exili*, p. 88-89.

135 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

Niça, març-abril de 1939

Dalmau Costa, Emma Alonso, Antònia Macià, Salvador Tarradellas i un xofer
passejant per la Promenade des Anglais.

AMTM

era la persona de referència al país d'origen dels sol·licitants; també sabem que el germà petit, en Tonet, ja havia arribat a Mèxic i, per tant, era el seu contacte al país de destí. Les autoritats de l'oficina d'immigració també van comprovar els bitllets del transport que els havia de dur a Mèxic per terra i els diners en metàl·lic que duia la família Costa, uns 1.500 dòlars americans.¹³⁶ Finalment, van prendre nota de l'estatura dels quatre membres, certes característiques físiques i el seu estat de salut, que era bo. La decisió final no es va fer esperar: tenien permís per trepitjar els Estats Units sempre i quan complissin amb la paraula donada de fer-ho amb l'únic objectiu d'arribar a Mèxic. No foren els únics refugiats que provenien d'Espanya: els acompanyaven una vintena de compatriotes.¹³⁷

El més probable és que agafessin un tren des de l'estació de Nova Jersey, coneguda popularment com a Communipaw Terminal, que estava a tan sols un quilòmetre d'Ellis Island i que era el principal node de comunicacions d'aquesta zona del port de Nova York. Els Costa, carregats amb les pertinences que duïen d'Europa, devien travessar la passera que unia l'illa duanera amb terra ferma. Sota els seus peus hi havia les aigües grises i fredes de l'aiguabarreig del riu Hudson i l'oceà Atlàntic. Al seu davant s'estenia un pedaç inhòspit de l'estat de Nova Jersey tenallat pel fred i la humitat. A l'altra banda del riu, imponent, la ciutat de Nova York alçava la seva silueta inconfusible entre la broma de la badia. En aquell any 1939 l'emblemàtic Empire State Building ja dominava l'*skyline* de la metròpoli i, tot i que els quedava lluny, al nord, de ben segur que devia causar una impressió inesborrable en els catalans acabats de desembarcar al nou continent. L'estació de trens, construïda en maó vermell tot seguint un estil neoromànic poc agraciat, esperava els viatgers per enviar-los a l'interior del país.

No existeixen documents que testimoniïn el pas de Dalmau Costa i la seva família del nord al sud dels Estats Units, però el cas és que, entre una cosa i l'altra,

van trigar una setmana a arribar a la frontera amb Mèxic. Segurament van agafar un tren que els va apropar als estats meridionals i, eventualment, van veure's obligats a pujar a autobusos interurbans en aquells trams amb una mala connexió ferroviària. El fet és que el dimecres 22 de novembre, dues setmanes després d'haver deixat Europa, els quatre membres de la família Costa arribaven a la ciutat fronterera de Nuevo Laredo. En entrar-hi van mostrar els seus visats a les autoritats duaneres i van ser admesos com a visitants per un període de sis mesos. Per a molts refugiats, Nuevo Laredo era un indret molt poc agradable, com recorda l'arquitecte valencià, Enrique Segarra: «*cuan-do llegamos a Nuevo Laredo nos quedamos perplejos. Era un pueblo polvoriento y desorganizado [...] donde pasamos la noche en una fonda infame. Y de allí fuimos a México*». ¹³⁸ Altres testimonis van viure experiències diferents, com explica aquesta refugiada de Lleida: «*Mi primera impresión de México fue decisiva. Era el 10 de enero y yo venía de un clima inhóspito, helado y sin sol. Llegar a Laredo en un día cálido y lleno de sol fue una gran sorpresa. Estábamos en la oficina de migración y mientras nos documentaban me asomé a una puerta. Al otro lado de la calle había un puesto con garrafones de aguas de colores y un enorme montón de fresas. ¡Fresas en enero!*». ¹³⁹

La primera impressió que van tenir els Costa del país on havien de fixar temporalment la seva residència és desconeguda. Sabem que, sense perdre gaire temps, malgrat la fatiga acumulada dels dies de viatge, els quatre catalans van menar les seves passes cap a un tren que els dugués al Districte Federal, on els esperava el germà petit d'en Dalmau, l'Antoni, que aleshores tenia trenta anys. En Tonet, com l'anomenaven amics i familiars, havia arribat a Mèxic amb la seva esposa uns mesos abans pel port de Veracruz i, per tant, podia donar un cop de mà al seu germà en la tasca feixuga de cercar allotjament i feina a la capital mexicana.

136 Uns 30.000 euros, l'any 2020.

137 Aurelio VELÁZQUEZ. *La otra cara del exilio. Los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)*, p. 90.

138 Manuel GARCÍA. *Memorias de posguerra: Diálogos con la cultura del exilio (1939-1975)*, p. 354.

139 Pablo MORA; Ángel MIQUEL. *Barco en tierra: España en México. Imágenes, reflexiones y testimonios de vida en el siglo XX*, p. 138.

El Port de la Selva, circa 1940

El nou règim franquista obligà totes les empreses del país, com l'Hotel Comerç, de la família Costa-Vilanova, a espanyolitzar el seu nom.

LLENSÀ / FJI

El 24 de novembre de 1939 en Dalmau, l'Emma, la petita Glòria i el jove Eulogi van trepitjar per primera vegada Ciutat de Mèxic.¹⁴⁰ En Tonet va ajudar-los a allotjar-se al carrer Motolinia, al barri històric, molt a prop de la plaça del Zócalo. No sabem si van compartir el mateix apartament o en van llogar un altre a la mateixa propietat. En tot cas, el primer que calia fer era resoldre la seva situació administrativa per tal de poder treballar i esdevenir novament autònoms. L'estació seca ja havia començat a la vall de la Ciutat de Mèxic i els dies eren assolellats, temperats i plàcids. Els nouvinguts, però, lluitaven com tants d'altres per refer-se de la derrota, adaptar-se a la nova situació i, en definitiva, sobreviure. A més, les notícies que arribaven de Catalunya, no eren gens esperançadores: els guanyadors de la guerra no van tenir prou amb la victòria sinó que, acabades les hostilitats bèl·liques, van activar una maquinària repressora de gran abast que fou sistemàticament engreixada per l'escarni al vençut, la fam de venjança dels vencedors i la imposició d'un règim de terror.

2.5. El judici contra Remei Vilanova

Una de les primeres víctimes de la nova legalitat feixista fou la matriarca dels Costa-Vilanova. Tan aviat com en Dalmau i la seva família van trepitjar terres mexicanes es van assabentar que ja s'havia dictat sentència contra la seva mare Remei. La denúncia havia estat presentada el 14 de juliol de 1939 per l'advocat Joan Cervera i Cané, veí del Port de la Selva però resident a Girona, a qui un escamot d'incontrolats havia matat els pares durant la guerra; van ratificar les acusacions dos sacerdots anomenats Pere Cervera i Abras i Joan Esparoner i Puignau, que també eren selvatans i, per acabar-ho d'adobar, cosins dels Costa-Vilanova.¹⁴¹ És molt significatiu que aquesta fos la segona denúncia que la nova legalitat franquista tramitava a la província de Girona i una de les primeres de Catalunya.

140 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

141 ACAE. Fons Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona. Expedient núm. 262/61. «Remedios Villanueva Bosch».

L'advocat defensor de Remei Vilanova fou en Josep Lluís Sagarra i Zacarini, un joveníssim lletrat de vint-i-tres anys que s'acabava de llicenciar a la Universitat de Barcelona i que, d'infant, havia estiuejat al Port de la Selva.¹⁴² La mare dels Costa va ser acusada d'haver allotjat a casa seva presumptes participants dels Fets d'Octubre de 1934 i d'haver prestat el seu hotel perquè partits d'esquerres i catalanistes hi celebressin actes de naturalesa política durant la República. Sagarra va al·legar que la seva representada no era al Port de la Selva durant els Fets d'Octubre de 1934 ja que es trobava a Reus, al domicili de la seva filla Teresa, tot vetllant per la salut del seu net Salvador, que estava malalt; també va declarar en benefici de la seva patrocinada que des de sempre havia estat una persona pietosa, profundament religiosa i molt vinculada a la parròquia del seu poble, per aquest motiu durant la guerra també havia allotjat al seu hotel persones que fugien de la repressió exercida a la rereguarda republicana. En el seu escrit de defensa, l'advocat barceloní va concloure: «*Los hechos que se imputan a mi defendida, planteados en la forma que lo han sido, adquieran indudablemente proporciones desmedidas y del todo inexactas*».

Malgrat tot, el Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de Barcelona la va condemnar a 2.000 pessetes de multa, a un desterrament de dos-cents cinquanta quilòmetres del Port de la Selva i a la prohibició d'apropar-se a la frontera amb França en considerar provades les acusacions esmentades i d'altres, com el fet que reconegués haver votat el Front d'Esquerres o que en proclamar-se la Segona República el seu balcó fos el primer en mostrar una bandera tricolor. Per tot plegat, el tribunal determinava que Remei Vilanova Bosch era «*una persona de antecedentes izquierdistas*» i per això calia aplicar-li tot el pes de la

142 Josep Lluís Sagarra i Zacarini fou un advocat barceloní que va lluitar al costat de l'exèrcit de Franco des de la campanya de Biscaia. Malgrat aquests antecedents, en la seva trajectòria professional va destacar pel seu interès en l'estudi i la difusió de la terminologia jurídica en català i per normalitzar aquesta llengua en l'àmbit del Dret. Una de les seves filles es va casar amb el també advocat Miquel Roca i Junyent.

El Port de la Selva, circa 1950

Remei Vilanova, mare de Dalmau Costa, represaliada després de la Guerra Civil, amb la seva filla Consol, al capdavant del personal de l'Hotel Comercio.

FCC

lleï. Es dona la circumstància que, en iniciar-se el procés judicial, les autoritats van obligar la senyora Vilanova a fer inventari de tots els seus béns; la declaració jurada que va signar la mare dels Costa indicava que tenia un conjunt de possessions —la majoria malmeses pels bombardejos— que sumaven un valor total de 2.500 pessetes.

En començar el 1940 el lletrat Sagarra va recórrer la sentència però el tribunal va desestimar totes les al·legacions presentades i va deixar la condemna tal com estava i sense possibilitat de cap més recurs. Els esforços del lletrat es van dedicar, aleshores, a paliar la severitat de la sanció econòmica i a arribar a un acord per poder fer el pagament a terminis, petició que li fou acceptada. La seva filla Consol, l'única que va restar al Port de la Selva, es va oferir a garantir el pagament de la multa però estem segurs que, des de Mèxic, els germans Dalmau i Tonet van fer tots els possibles per fer arribar a la seva mare els diners necessaris per pagar aquesta i altres despeses.

La mala fe de l'administració franquista i el menyspreu per les víctimes que causava el seu sistema judicial va fer que uns mesos després de la mort de Remei Vilanova, ocorreguda l'estiu de 1960, arribés l'indult a la condemna que li havia estat imposada feia més de vint anys. L'absolució va ser signada en data del 14 d'abril de 1961, per a més escarni. El seu fou un altre dels milers de casos de dolor i el patiment infringits per una dictadura insensible i venjativa que només cercava la submissió absoluta dels dissidents.

F. 14

SERVICIO DE MIGRACION
REGISTRO DE EXTRANJEROS

NUM. **129686**
17085

EMIGRO EL **4** DE **enero** DE **40**.
COSTA VILANOVA, Dalmáu.

LA LEGAL ESTANCIA EN MEXICO QUEDA COMPROBADA CON
ESTA TARJETA.

Tatinyat

INGRESO EN MEXICO POR **Nuevo Laredo, Tamps.** **22** **noviembre** de **1939**.
ACREDITADO EN CALIDAD DE INMIGRANTE -
POR UN AÑO REFERENCIA LE CON EL CARAC-
TER DE ASILO POLITICO. Art. 96 de
la Ley Gral. de Población vigente. **ok**

MEDIA FILIACION DEL INTERESADO

CONSTITUCION FISICA	1.72 cms.	COLOR	blanco.
ESTATURA	negro	CEJAS	negras pobladas
PELO	negros	NARIZ	chata
OJOS	redondo	BIGOTE	no usa
MENTON	no usa	SEÑAS PARTICULARES	
BARBA	ninguna.		

DATOS COMPLEMENTARIOS

EDAD **37** AÑOS. FECHA EN QUE NACIO **27 julio 1902**

ESTADO CIVIL **casado** PROFESION, OFICIO U

OCCUPACION **comerciante**

IDIOMA NATIVO **español** OTROS IDIOMAS

QUE HABLE **francés**

LUGAR Y PAIS EN QUE NACIO **Port de la Selva, Co-**

rona, España. NACIONALIDAD ACTUAL **española**

RELIGION **católica** RAZA **blanca.**

LUGAR DE RESIDENCIA **Katolinia 41. México, D.F.**

NOMBRE Y DOMICILIO EN MEXICO DE PERSONAS QUE PUEDAN DAR RE-
FERENCIAS DEL INTERESADO. **madre.**

por el jefe del Depto. de Geográfico.

El Sub-Jefe.

(FIRMA DEL FUNCIONARIO DE MIGRACION)

Carlos A. Gómez.

ENF. 4 1940

Gener-març
de 1940

Fitxes del
Servicio de
Migración dels
Estats Units
Mexicans, de
Dalmáu Costa i
d'Emma Alonso
amb el registre
de la seva
condició
d'asilats polítics.
AGN

F. 14

SERVICIO DE MIGRACION
REGISTRO DE EXTRANJEROS

NUM. **130417**
17087

EMIGRO EL **8** DE **MARZO** DE **1940**.
ALONSO FERNANDEZ DE COSTA Emma.

LA LEGAL ESTANCIA EN MEXICO QUEDA COMPROBADA CON
ESTA TARJETA.

Emma Alonso

INGRESO EN MEXICO POR **Nuevo Laredo, Tam.** **22** **noviembre** de **1939** en
calidad de asilado político, según
run 5 # 547857 y oficio número 5944.
14 de febrero anterior, en que se
da tal carácter de asilado e inmi-

MEDIA FILIACION DEL INTERESADO

CONSTITUCION FISICA	normal.	COLOR	blanco.
ESTATURA	1.57 cms.	CEJAS	negras.
PELO	rubio	NARIZ	romana.
OJOS	negros	BIGOTE	ninguna.
MENTON	borlado	SEÑAS PARTICULARES	
BARBA	ninguna.		

DATOS COMPLEMENTARIOS

EDAD **27** AÑOS. FECHA EN QUE NACIO **27 Jun. 1912.**

ESTADO CIVIL **casada** PROFESION, OFICIO U

OCCUPACION **su hogar**

IDIOMA NATIVO **español** OTROS IDIOMAS

QUE HABLE **ninguno.**

LUGAR Y PAIS EN QUE NACIO **Barcelona, España.**

NACIONALIDAD ACTUAL **española.**

RELIGION **católica** RAZA **blanca.**

LUGAR DE RESIDENCIA **Colón 1. México, D.F. 33.**

NOMBRE Y DOMICILIO EN MEXICO DE PERSONAS QUE PUEDAN DAR RE-
FERENCIAS DEL INTERESADO. **madre.**

Al Jefe del Departamento Demográfico.

(FIRMA DEL FUNCIONARIO DE MIGRACION)

Manuel Gasto

ENF. 4 1940

L'exili a Mèxic

1939-1974

3

3.1. Refugiats a Amèrica

El 24 de novembre de 1939 en Dalmau, l'Emma, la filla d'ambdós Glòria i el nebot Eulogi van arribar a la capital de Mèxic en tren. Exhaustos després de gairebé tres setmanes de viatge per mig món, els membres de la família Costa només desitjaven trobar un allotjament on caure morts. Els van anar a rebre el germà d'en Dalmau, en Tonet, i la seva esposa, els quals havien arribat a Mèxic el juny del mateix any, pel port de Veracruz,¹⁴³ en aquell moment, el germà d'en Dalmau i la seva dona Maria eren propietaris d'un petit restaurant anomenat Europa, ubicat al cèntric carrer Motolinia de la capital.¹⁴⁴ El retrobament havia de ser, per força, emotiu. El trasbals de la guerra, la fugida a l'exili amb l'exèrcit de Franco trepitjant-los els talons, el periple per França i el viatge transoceànic no havia donat a ningú ni un minut de repòs. Ara podrien descansar una mica a l'espera de nous esdeveniments, però el panorama no era gens falaguer: els països europeus s'enfonsaven en una nova guerra multilateral. En Dalmau, en Tonet i les seves respectives famílies no tenien ni idea del futur que els esperava a Mèxic.

Instal·lats, doncs, en un apartament del mateix carrer Motolinia de la capital mexicana, el 28 de novembre d'aquell mateix any 1939 en Dalmau va iniciar els tràmits que li permetessin normalitzar la seva situació a Mèxic. El seu visat tenia una permanència de sis mesos però si volia treballar legalment calia sol·licitar un permís de residència que, en el seu cas, es justificava per les circumstàncies polítiques del seu país d'origen. Podem suposar que en aquest primer moment fou assessorat pel seu germà Tonet, però segurament en Dalmau també va recórrer als seus múltiples contactes polítics per aconseguir els papers que necessitava. Com és sabut, el Govern de Lázaro Cárdenas fou un dels pocs que va donar suport a la República Espanyola, fins i tot un cop perduda la guerra; per aquest motiu, milers de refugiats republicans van cercar a Mèxic l'aixo-

¹⁴³ BNAH. Fons CTARE. Expedient 0754.

¹⁴⁴ ANC. Fons Josep Andreu i Abelló. Carta de Dalmau Costa al delegat de la JARE, 9 d'abril de 1940.

Ciutat de Mèxic, abril de 1940

Àpat dels col·laboradors de *La Revista dels Catalans d'Amèrica*,
la primera iniciativa editorial dels exiliats a Mèxic

Entre els assistents destaquen: Josep Andreu i Abelló, Joaquim Xirau, Estanislau Ruiz i Ponseti,
Josep Carner, Miquel Ferrer i Dalmau Costa.

UB-BPR-FONS JORDI ARQUER

pluc que els garantís la supervivència, almenys fins que Franco fos bandejat del poder que havia aconseguit en alçar-se militarment contra la República.

Ja hem comentat que el Govern espanyol a l'exili va crear a París un organisme anomenat Servicio de Evacuación de los Refugiados Españoles (SERE) el qual, pels volts d'abril de 1939, es va posar en contacte amb les autoritats mexicanes per coordinar l'onada d'emigrants que buscaven asil al país asteca. El president del Govern de la República a l'exili, Juan Negrín, va demanar al metge i professor espanyol José Puche que es desplaçés a Mèxic per posar en marxa el Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles (CTARE), una delegació del SERE que, sobre el terreny, havia de tramitar totes les sol·licituds d'asil dels refugiats espanyols davant les autoritats mexicanes d'immigració i oferir tota una sèrie de serveis d'assistència, des de la recerca de llocs de treball fins l'escolarització dels menors exiliats.¹⁴⁵ Els documents que Dalmau Costa va adreçar al Departament de Migració de la Secretaria de Governació de Ciutat de Mèxic porten la signatura de Josep Puche i en ells s'especifica el principal argument per demanar el reconeixement d'exiliat polític: «*el señor Dalmau Costa Vilanova se encuentra imposibilitado de regresar a España por ser persona destacada en política republicana y haber ocupado cargos en la Generalidad de Cataluña, por lo que rogamos a Ud. tenga a bien concederle la calidad migratoria de asilado político*».¹⁴⁶

La petició d'asil fou concedida el 21 de desembre de 1939, però només la d'en Dalmau. El 3 de gener de 1940, novament amb la intermediació de Puche, es van repetir les sol·licituds de la seva dona Emma Alonso i del seu nebot, l'Eulogi Bordas. Malgrat que no hem trobat la data exacta del reconeixement, a la fi tant l'Emma com l'Eulogi van obtenir també el permís de residència i treball que es derivava de la seva condició d'exiliats polítics i que els permetia iniciar una nova vida a Mèxic a l'espera del canvi a Espanya que tota la colònia republicana desitjava. El següent pas fou demanar la natu-

ralització, ja que el permís de residència com a asilat polític només tenia validesa durant any, renovable fins a cinc.¹⁴⁷ Per tant, i per evitar problemes, en Dalmau va preferir ser naturalitzat com a mexicà. Aquest tràmit implicava renunciar a la ciutadania espanyola i adherir-se, obeir i sotmetre's a les lleis mexicanes.

En començar el 1940 van arribar males notícies d'Espanya: el *Boletín Oficial del Estado* de la dictadura franquista publicava la sentència que el Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de Barcelona fallava en contra de Dalmau Costa per les seves activitats polítiques durant els anys de la Segona República, malgrat que en aquells moments es trobava «*en paradero desconocido*».¹⁴⁸ El veredict del jurat era inculpatòri i el condemnava a «*una sanción de cincuenta mil pesetas y relegación a las posesiones españolas de Guinea por ocho años*». Des de 1939 fins a 1945, la maquinària judicial feixista dictaria innombrables sentències amb condemnes infames, s'apropriaria d'enormes quantitats de béns públics i privats dels vençuts, i imposaria la pena capital a milers de captius que havien defensat la República. Els exabruptes judicials, les decisions arbitràries i la fam de revenja dels revoltats va enfonsar el país en la por i la misèria moral. Els exiliats, no només havien hagut de fugir per salvar la pell mentre va durar la guerra, sinó que ara, acabada la contesa, tampoc podien tornar a la seva terra perquè els ho havien pres tot, també la llibertat. Empès per aquestes circumstàncies dramàtiques, el 9 d'abril de 1940 en Dalmau va escriure al delegat de la Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE) a Mèxic una sol·licitud de subsidi en la qual explicava tots els seus antecedents personals i polítics i justificava, per tant, el seu estat de necessitat: «*[...] en la actualidad soy un refugiado más que al derrumbarse la República ha seguido el terrible éxodo*

145 José Luis BARONA María Fernanda MANCEBO, M.F. *José Puche Álvarez, 1896-1979. Historia de un compromiso. Estudio biográfico y científico de un republicano español*, p. 59.

146 BNAH. Fons CTARE Expedient 4.896.

147 Justament, davant l'allau migratòria de refugiats espanyols, el Congrés mexicà va aprovar una reforma de la Llei de naturalització que simplificava els tràmits que calia dur a terme per sol·licitar la nacionalitat mexicana. *Diario Oficial de la Federación*, 23 de gener de 1940, p. 2-3.

148 «Administración de Justicia. Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona», *Boletín Oficial del Estado*, 18 de febrer de 1940, p. 850.

Ciutat de Mèxic, 1945

El matrimoni Dalmat Costa - Emma Alonso, amb els seus dos fills, Glòria i Dalmat.

ALG

*del pueblo español. [...] He perdido todos mis bienes y me hallo en una situación precaria, lo que me obliga, por primera vez, a solicitar ayuda a esta Delegación de la JARE. No quiero pedir limosna, que degrada al que la pide y no soluciona el porvenir de nadie. Solicito un anticipo metálico de cuatro mil pesos para coadyuvar a rehacer mi vida de trabajo y de mis siete familiares, mediante la asociación con mi hermano Antonio Costa Vilanova, refugiado también».*¹⁴⁹ En Dalmau sol·licitava la mateixa quantitat que el seu germà havia invertit en la compra del restaurant Europa per tal d'associar-se amb ell amb el mateix capital.

Els tres anys de Guerra Civil i la desbandada del gener de 1939 havien trencat totes les relacions socials i polítiques que durant els anys anteriors s'havien anat teixint a Catalunya i a Espanya. Ara, en l'intent de reprendre la vida quotidiana a Mèxic, calia fer recomp·te, refer amistats i tornar a començar. En aquest sentit, una de les primeres accions d'en Dalmau fou la de treure el cap per l'Orfeó Català de Mèxic, però per les raons que fossin va decidir no fer-se'n soci,¹⁵⁰ malgrat que en un primer moment va ser inclòs a la Secció de Relacions i Propaganda, la qual era la responsable de fer el cens de catalans a Mèxic,¹⁵¹ mantenir el contacte amb tots els connacionals escampats pel món, estrènyer els llaços de solidaritat i germanor entre els catalans, difondre les revistes i altres publicacions, proporcionar material literari i patriòtic als periòdics catalans, etc. L'esmentada Secció estava regida per un consell integrat per Josep Andreu i Abelló, Salvador Armendarres, Francesc Salvat, Joan Rovira, Víctor Mora i en Dalmau Costa.¹⁵²

149 ANC. Fons Andreu Abelló. Carta de Dalmau Costa al delegat de la JARE del 9 d'abril de 1940.

150 Revisats els llibres d'actes de l'Orfeó Català de Mèxic de 1939 a 1965, no hi ha cap anotació que reculli l'alta de Dalmau Costa com a soci de l'entitat, com era habitual. Sí que hi apareix, en canvi, la del seu germà Tonet, cursada el setembre de 1939.

151 «Orfeó Català de Mèxic», *La Revista dels Catalans d'Amèrica*, gener-febrer 1940, p. 84.

152 «Notícies. Els catalans a Mèxic», *Ressorgiment*, abril de 1940, p. 4.610.

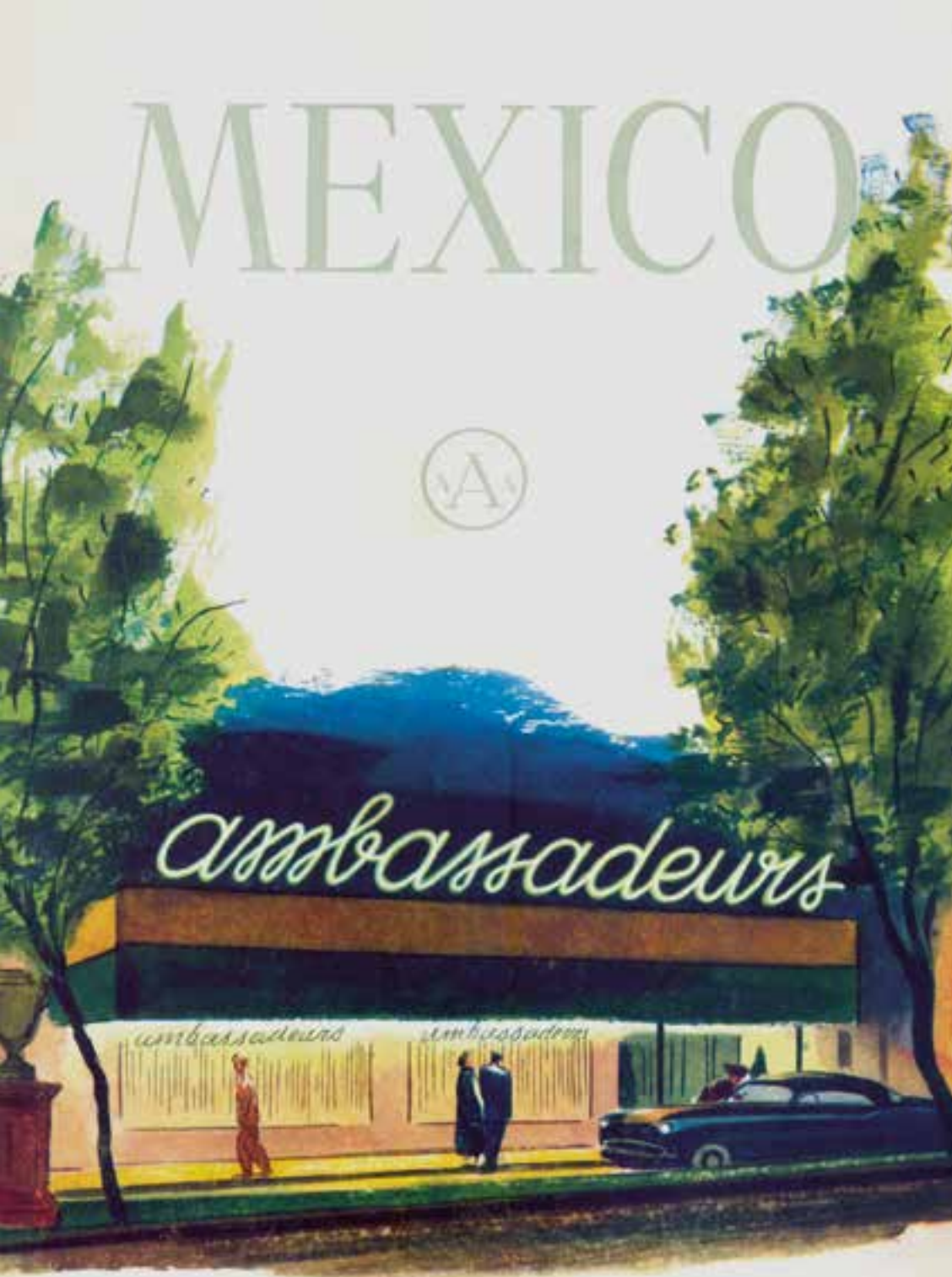
És possible que en Dalmau no tingués intenció de formar part d'aquesta Secció de Relacions i Propaganda sinó que el devien incloure per la rellevància política que havia adquirit en el període anterior i per la creença, en el si de la Junta Directiva de l'Orfeó Català, que el nouvingut podia fer una bona feina des d'aquesta posició. Paradoxalment, la situació econòmica d'en Costa era tan precària com la dels exiliats a qui havia d'atendre, especialment després de l'enorme despesa que suposava el viatge transoceànic. La Secció de Relacions i Propaganda recollia les peticions de feina i demandes d'ajuts per part de refugiats catalans que acabaven d'arribar a Mèxic i no tenien cap mena de recurs; en casos de penúria extrema, l'entitat catalana havia recorregut directament al CTARE, la delegació a Mèxic de l'esmentat SERE, per tal que els transferís subsidis pels exiliats més necessitats.¹⁵³

Justament, al mateix abril de 1940, davant l'allau de peticions de socors urgents que els milers de refugiats espanyols a Mèxic adreçaven al CTARE, els responsables del Comitè van decidir crear una Comissió de Socors amb la mateixa estructura que la que s'havia organitzat anteriorment a París, és a dir, amb representacions polítiques i sindicals proporcionades a les de l'antic Congrés dels Diputats de la República.¹⁵⁴ La vocalia reservada a Esquerra Republicana de Catalunya va recaure novament en la persona de Dalmau Costa.¹⁵⁵ L'expresident del Tribunal de Cassació de Catalunya, Josep Andreu i Abelló, també exiliat a Mèxic, va intercedir perquè el del Port de la Selva tingués aquesta responsabilitat, tal com va explicar a Josep Tarradellas en aquesta carta: «*com saps, en Dalmau vivia de l'ajut que li prestava el seu germà, que té un petit restaurant. El negoci és molt modest, i encara que el càrrec [vocal del CTARE] és retribuit amb una petita quantitat, això l'anima molt i està molt satisfet. Ja saps que sap moure's, és honrat i discret, per la qual cosa tinc la seguretat que*

153 CDMH. Arxiu Carles Esplà. Llibre d'actes del CTARE (Vol. I). Acta número 60, 25 d'abril de 1940.

154 Àngel HERRERÍN. *El dinero del exilio: Indalecio Prieto y las pugnas de posguerra (1939-1947)*, p. 25.

155 Aurelio VELÁZQUEZ. *Op. cit.*, p. 349.

Targeta promocional
del Restaurant
Ambassadeurs,
inaugurat el 1944,
dissenyada
per Manuel Fontanals.
ALG

ens farà quedar bé».¹⁵⁶ Tenint en compte que es tractava d'un càrrec remunerat, en Dalmau podia veure millorada la seva posició econòmica a canvi, això sí, d'assumir unes atribucions polítiques transcendents, ja que d'ell depenia la distribució d'ajudes i subsidis del CTARE entre els seus compatriotes i, per tant, havia de determinar el grau de necessitat de cadascuna de les sollicituds que li arribaven. Amb tot, la vocalia al CTARE va durar tan sols tres mesos perquè els responsables de l'organisme van decidir suprimir la Comissió de Socors ja que no estaven satisfets amb el seu funcionament. Durant aquest temps, en Dalmau va assignar un total de quaranta subsidis a militants d'ERC refugiats a Mèxic per un valor total de 3.690 pesos, un 9% del total dels ajuts repartits entre el maig i el juliol de 1940.¹⁵⁷

Pel que fa a la situació administrativa de la família Costa-Alonso, el 10 de juliol de 1940 en Dalmau va fer la sol·licitud de nacionalització mexicana i el 12 de novembre del mateix any va rebre la resposta: el general Eduardo Hay, secretari de Relacions Exteriors dels Estats Units Mexicans signava el document oficial de naturalització de l'antic cap de protocol de la Generalitat de Catalunya. En Dalmau Costa ja era un ciutadà mexicà de ple dret, amb l'excepció de la participació política. L'Emma va obtenir la nacionalitat una setmana després¹⁵⁸ i el nebot Eulogi va aconseguir-la al febrer de 1941.¹⁵⁹ Maldant, doncs, per sobreviure al país d'acollida, pocs mesos després d'haver-hi arribat ja residien legalment a Mèxic però encara havien de trobar l'estabilitat professional que necessitaven. A banda dels honoraris obtinguts al CTARE, el matrimoni Costa-Alonso havia treballat de qualsevol cosa per procurar-se la supervivència, com per exemple, fent de simples cambrers a sou.¹⁶⁰ Justament, una de les opcions que tenien era provar sort al món de la restauració, però els calia una in-

versió que no tenien. Per això, tots els indicis documentals apunten al fet que en Dalmau es va posar a treballar amb el seu germà al restaurant Europa, un petit local del carrer Motolinia que anteriorment s'anomenava Tokay, el nom d'una de les denominacions vitivinícoles més importants d'Hongria. Aquest indret havia estat freqüentat per l'aleshores creixent colònia jueva de la ciutat donat que molts d'ells provenien del país magiar i d'altres indrets de l'est europeu i, a més, l'establiment s'anunciava a la premsa hebrea local.¹⁶¹ En comprar-lo, en Tonet va deixar escrit que «*intento convertir un pobre establiment de refugiats jueus en un simpàtic bistró francès*».¹⁶²

Com ja hem dit, en Dalmau, l'Emma, la petita Glòria i el nebot Eulogi vivien molt a prop del restaurant Europa. Una mica més enllà, a la cantonada amb el carrer Madero, un dels més concorreguts del centre històric de la ciutat de Mèxic, hi havia un altre restaurant, anomenat Bar Papillon; aquest local havia estat fundat a principis dels anys trenta per un ciutadà d'origen francès anomenat Léon Tissot¹⁶³ i en poc temps l'havia convertit en un indret de moda freqüentat per artistes i intel·lectuals.¹⁶⁴ Per en Tonet i en Dalmau, el Papillon era l'exemple a seguir en els seus projectes empresarials vinculats a l'hostaleria però, de moment, el poc rendiment que els donava el restaurant Europa els obligava a cercar altres fonts d'ingressos. Així, en Dalmau va aconseguir un petit sou del CTARE durant uns mesos i en Tonet va acceptar una feina mal pagada a un club nocturn anomenat Coconut Grove, també per poc temps. Les perspectives no eren falagueres. Quan, a la nit, en Tonet tornava a casa i passava per davant del Papillon «*sentia una cosa inexplica-*

156 ANC. Fons Farreras i Duran. Carta de Francesc Farreras i Duran a Josep Tarradellas de l'11 de maig de 1940.

157 Aurelio VELÁZQUEZ, *Op. cit.*, p. 352.

158 BNAH. Fons CTARE. Expedient 4.898.

159 BNAH. Fons CTARE. Expedient 4.897.

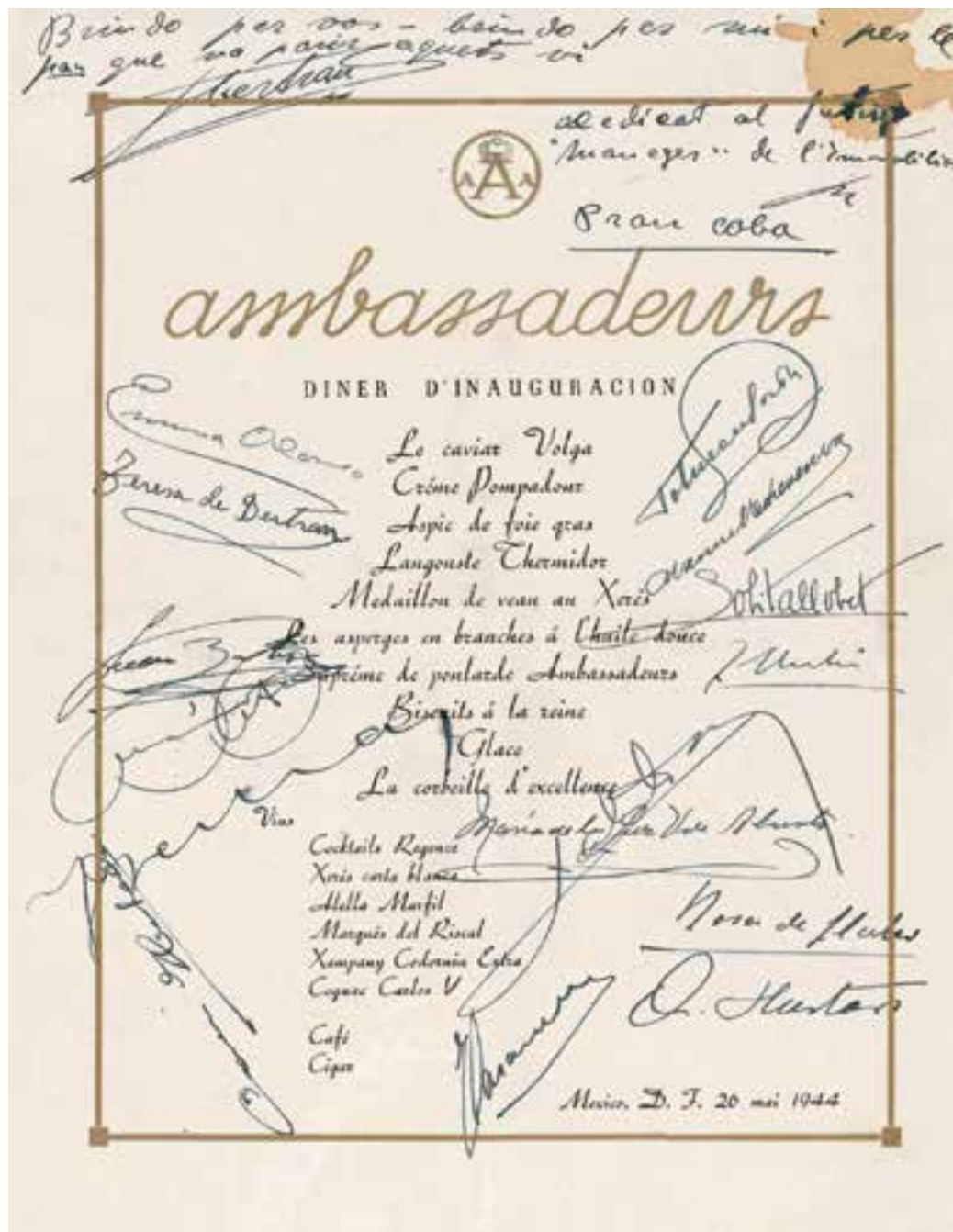
160 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 187.

161 *Der Weg (El Camino)*, 30 de novembre de 1937, p. 4. L'anunci aparegut en aquesta publicació, editada en idix i caràcters hebreus, explicava que al Tokay s'hi servia cuina casolana de qualitat i receptes europees com ara l'strudel.

162 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

163 Segons les notes manuscrites de Tonet Costa, Léon Tissot era un francès que havia nascut a la ciutat costera de Mostaganem, Algèria, pels volts de 1880. Donat que vivia a Mèxic des dels anys vint, parlava un castellà correcte i en tenia la nacionalitat.

164 «La decoración del "Papillon Bar"». *Revista de revistas: Semanario nacional*, 30 de desembre de 1934.

26 de maig de 1944

Dies després de l'obertura del restaurant Ambassadeurs, celebrada l'11 de maig, Dalmau Costa oferí un nou àpat d'inauguració, exclusiu per a la colònia catalana. En el menú s'hi identifiquen, entre d'altres, les firmes de Dalmau Costa i Emma Alonso, Jeroni Bertran i Teresa Marcé, Joan Casanelles i Lolita Llobet, Joan Lluhi i Rosa Sterna.

JGM

*ble que, certament, no era enveja»¹⁶⁵ va escriure en Tonet en un text ple de detalls d'aquells primers mesos. Feia poc que el Papillon havia estrenat un nou emplaçament i era el restaurant més elegant de Mèxic. El seu interior havia estat decorat amb unes pintures d'inspiració picassiana elaborades pels artistes mexicans Federico Cantú i Roberto Montenegro. El diari d'en Tonet reflectia els seus anhels: «*Ai, si un dia poguessis tenir quelcom semblant*».*

I així fou com, un bon dia, el propietari del Papillon, l'esmentat senyor Tissot, va presentar-se a casa d'en Tonet per fer-li una proposta: resulta que en posar en marxa el negoci a la nova adreça del carrer Madero havien conservat el servei de bar però no havien tingut en compte el del restaurant i cada dia, en arribar l'hora de dinar, els clients buidaven el local a la recerca d'un lloc on menjar. En Tissot volia arrendar el Papillon i li havien arribat veus de l'experiència que tenia en Tonet com a cuiner i hostaler. Sense pensar-s'ho gens, el germà d'en Dalmau va acceptar l'oferta i es va fer càrrec d'un dels bar-restaurants més prestigiós de la ciutat de Mèxic. Inicialment, havia estat el primer *ladies' bar* de la capital, és a dir, un establiment on les dones hi podien entrar sense acompanyant; es trobava a poques passes de l'Hotel Ritz, dels millors serveis i de les botigues de luxe. Al seu davant s'alçava imponent el Palau de Iturbide, un edifici històric de l'època virregnal construït en pedra blanca i blocs volcànics de color vermell.

Així doncs, el 9 d'abril de 1940 en Tonet Costa i en Léon Tissot van formalitzar la concessió del Papillon i el 20 de maig inauguraven el restaurant, juntament amb en Dalmau. Els coneixements d'hostaleria que en Tonet havia après dels seus pares a l'Hotel Comerç i l'experiència adquirida a cuines barcelonines com les de l'Hotel Ritz eren de molta utilitat en aquelles circumstàncies; de la seva part, en Dalmau dominava les relacions socials, tenia coneixements amplis de gastronomia i, com el seu germà, també havia crescut en l'ambient hostaler de la família al Port de la Selva. Carlos Martínez, autor d'un dels primers llibres publicats sobre l'exili espanyol a Mèxic recorda: «[el Papillon] *era un restaurante acogedor,*

decorado con buen gusto y sencillez y de cocina excelente y variada, con algún predominio de la francesa».¹⁶⁶

Els documents administratius dels tràmits de nacionalització ens permeten saber que en Dalmau i la seva família van viure al carrer Motolinia els primers mesos de la seva estada a Mèxic. Al juliol de 1940, però, fan constar una nova adreça: el carrer Ayuntamiento, número 93, a tan sols quinze minuts a peu del Papillon. A tot això, el 22 de maig de 1942 va néixer el segon fill del matrimoni Costa-Alonso, que rebria el nom de Dalmau. Donat que la família creixia, a l'agost es van instal·lar a un apartament més gran del número 43 del carrer Gómez Farias, a la Colonia de San Rafael, molt a prop de la plaça de la República, un barri conegut tradicionalment per la seva gran quantitat de teatres. S'havien allunyat del lloc de treball, però havien anat a parar a una àrea més tranquil·la.

El Papillon sota la gestió dels Costa va reeixir ràpidament perquè al setembre de 1942 els germans van projectar una ampliació del local que n'havia de doblar la capacitat, tal com explicava en Dalmau a Josep Tarradellas en una de les nombroses cartes que es van escriure durant els anys d'exili.¹⁶⁷ L'engrandiment va anar acompanyat d'una nova ornamentació en la qual hi van participar els decoradors Gual i Artís, a més de la pintora Carme Cortés —esposa de Jaume Aiguader— i el dibuixant Tísner.¹⁶⁸ En Tonet, veient l'èxit del negoci escrivia a les seves notes personals: «*ens col·loquen al cap dels restaurants de Mèxic*».¹⁶⁹ En una altra missiva d'en Dalmau al seu amic de Cervelló hi diu que el nou negoci era un restaurant de molta més categoria que el Tokay¹⁷⁰ i deduïm, per tant, que l'antic cap de cerimonial del Parlament i el seu germà havien trobat en

166 Carlos MARTÍNEZ. *Crónica de una emigración: la de los Republicanos Españoles en 1939*, p. 35.

167 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 17 d'agost de 1942.

168 «Els catalans pel món», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], 15 d'octubre de 1942, p. 4.

169 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

170 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 19 setembre de 1945.

165 FCA. «Diari de l'exili d'Antoni Costa i Vilanova».

Ciutat de Mèxic, gener de 1946

Dalmau Costa amb el popular torero Manolete.

FCG

la restauració un mitjà de subsistència i de realització professional que els permetia progressar mentre no es produïa l'anhelat retorn a Catalunya. Les coses, però, no foren tan fàcils: tot i que el negoci anava força bé, l'entesa entre els dos germans i socis no rutllava i, segons explica el fill d'en Tonet,¹⁷¹ la relació es va anar deteriorant progressivament. Amb el temps, els desencontres constants entre tots dos van acabar precipitant la seva separació professional, per bé que les relacions familiars van seguir inalterades.¹⁷² Així, el 3 de juny de 1943 en Dalmau va abandonar el Papillon i va començar a preparar l'obertura d'un altre negoci de restauració a la capital mexicana. A l'agost, en Dalmau i l'Emma tornaven a canviar de domicili: ara s'instal·laven al carrer Cholula, número 129, a la colònia Condesa, un barri que es caracteritzava per ser la residència de les classes mitjanes altes de la Ciutat de Mèxic i, també, per col·lectius provinents d'altres països. De la seva part, en Tonet va acabar comprant el Papillon a Léon Tissot per gairebé 300.000 pesos el juliol de 1944. Els germans Costa, malgrat les vicissituds que van haver de viure i malgrat la inversió d'una quantitat ingent d'esforç i de perseverança, aconseguien sobreviure a la capital mexicana i prosperar econòmicament, tal com ho demostren les accions que van dur a terme en aquells primers anys de la dècada de 1940.

171 Entrevista a Salvador Costa, al Port de la Selva, el 29 de juliol 2019.

172 L'Antoni Costa va marxar a fer de cuiner a Houston, on va viure durant un temps amb la seva esposa Maria Costa i els seus dos fills: la Dolors i en Salvador. El 1948 va provar de tornar a Catalunya i establir-se novament al Port de la Selva. Així ho documenten els arxius del Govern Civil de Girona en un expedient de frontera que autoritza l'entrada de «*los exiliados políticos*» Antoni Costa i la seva família (AHG. Fons del Govern Civil de Girona. Expedients de Frontera i investigació). La pressió social i política que el règim dictatorial de Franco imposava va resultar insuportable per en Tonet i va decidir retornar a Mèxic en començar el 1950. Aquesta vegada es va instal·lar definitivament a Monterrey i va tirar endavant una sèrie de negocis molt pròspers de restauració i hoteleria fins que es va jubilar. Mai va perdre el lligam amb el Port de la Selva: s'hi va fer una casa a primera línia de costa i, tant com va poder, hi va fer estades periòdiques fins a la seva mort, el 1988.

3.2. Revolució a la restauració mexicana

Quan encara era cap de protocol del Parlament, en Dalmau ja tenia en ment un negoci de restauració que fos elegant, exclusiu i que s'ajustés als estàndards més alts de la gastronomia internacional, que en aquell moment eren encapçalats per la cuina francesa. En el seu exili parisenc dels anys vint havia d'haver conegut de prop la inacabable oferta de cafès, bistrots i restaurants de la ciutat, juntament amb tot el repertori de receptes clàssiques i noves de la cuina gal·la. Després, a la Barcelona dels anys trenta, en Dalmau s'havia assegut a les millors taules de la ciutat, tant en l'exercici de les seves funcions professionals com en el seu temps de lleure. Com va dir una vegada a una periodista mexicana: «*de mi "hobby" nació la profesión y esta a su vez ha hecho acrecentar mis aficiones*».¹⁷³

Per això, en arribar a Mèxic, i davant la necessitat de trobar un mitjà de vida, es va associar amb el seu germà i va provar sort en el negoci de la restauració. Però els establiments que van regentar —els esmentats Tokay i Papillon— no s'ajustaven gaire a la idea que ell barrinava des de feia temps. Així en el moment de la separació d'en Tonet, en Dalmau duia quatre anys al país i, observador com era, ja havia copsat el funcionament de la societat mexicana, les relacions de poder a la capital i les preferències de les elits locals.

Un dels aspectes de Mèxic que més van cridar l'atenció d'en Dalmau fou la inexistència d'una oferta gastronòmica de qualitat; és a dir, mentre que la tradició culinària mexicana era riquíssima, tenint en compte l'herència precolombina i la immensa diversitat cultural del país, a la capital federal gairebé no hi havia llocs on menjar d'acord amb els estàndards internacionals de bona taula i millor servei. En Dalmau, com en Tonet, s'havia adonat que a la Ciutat de Mèxic menjar fora de casa en un bon restaurant era una excepció, un luxe i, sobretot, un problema.¹⁷⁴ Després dels anys de la revolució mexicana, els grans restaurants d'inspiració euro-

173 Maruxa VILALTA. «Templos del buen comer», *Restaurante*, febrer de 1960, p. 34.

174 Ángel GIDE. «Ambassadeurs. Un Restaurant de periodistas y presidentes».

Ciutat de Mèxic, 15 d'abril de 1948

Dalmau Costa, impulsor de l'Asociación Mexicana de Restaurantes, amb altres membres de l'entitat acabada de fundar a l'Ambassadeurs.

D'esquerra a dreta: Lucas de Palacio, x, Luís Osio, Dalmau Costa, x i Tony Pérez.

ANC-FONS CARLES SOLDEVILA

pea del període de Porfirio Díaz havien desaparegut i, pels volts de 1930, es va iniciar un nou període d'estabilitat que va atraure viatjants i turistes, principalment nord-americans. Aquests, impeditos de consumir begudes alcohòliques al seu país degut a la Llei Seca (1920-1933), volien satisfer el consum d'aquests productes als locals de restauració mexicans; d'aquesta manera van néixer bars i pubs als mateixos hotels on s'allotjaven aquests visitants en els quals, a banda de vins, licors i còctels, s'oferien àpats del seu gust, com ara sandvitxos i patates fregides.¹⁷⁵

En Dalmau, conscient d'aquest escenari i davant les perspectives de creixement econòmic que el país asteca oferia als anys quaranta —ja que iniciava la seva segona dècada de pau, tenia estabilitat política i atreia inversors d'arreu—, va decidir fer l'aposta més arriscada de totes: endeutar-se fins a les orelles i obrir un restaurant del més alt nivell a la capital mexicana.¹⁷⁶ L'emplaçament escollit no serien els carrers propers a la plaça del Zócalo, on hi havia les botigues de luxe, els hotels i els edificis governamentals, sinó el Paseo de la Reforma. Aquesta gran avinguda, que comunica el centre històric de la Ciutat de Mèxic amb el parc i el castell de Chapultepec havia estat una zona residencial flanquejada per petits palauets que s'havia caracteritzat per ser el feu de la «societat ultraconservadora, afrancesada i preimperialista del segle XIX, sempre havia estat territori exclusiu de les classes més acomodades, envoltat de boscos i de solars que accentuaven més el seu aïllament». Als anys vint i trenta, però, «la reconversió del Paseo de la Reforma com una de les artèries vitals més significatives de tota la ciutat va donar origen a l'edifi-

cació de les colonias»,¹⁷⁷ barris sencers d'inspiració europea (Roma, Hipódromo, Juárez, Condesa) amb carrers amplis i edificis luxosos on anirien a viure famílies de classe mitjana-alta i, amb elles, aquella part de l'exili català que havia progressat econòmicament. Aleshores, Reforma es va anar transformant en una zona d'hotels, cinemes i, allò que va cridar l'atenció del Dalmau periodista: va esdevenir també la seu de la premsa mexicana. Justament, el local que més va agradar a en Dalmau per instal·lar-hi el seu restaurant es trobava al mateix edifici que el diari *Excelsior*, un dels rotatius més importants de Mèxic, ubicat a la cruïlla del Paseo de la Reforma i el Paseo Bucareli. En aquesta confluència, que en temps moderns ha rebut el sobrenom de «Esquina de la Información», hi havia també les redaccions de les altres capçaleres més importants del país, com *El Universal*, *El Nacional*, *El Novedades*, *La Prensa* o *El Sol de México*, entre d'altres.

L'escriptor Artur Bladé, exiliat a Mèxic com en Dalmau, en va descriure l'ambient en el seu dietari: «*El carrer de Bucareli no sé per què, potser per una sugestió tipogràfica, potser pel sol que hi cau de ple, m'ha semblat sempre un carrer en blanc i negre. [...] Bucareli és també una avinguda comercial i burocràtica on predominen els bars i les cantines i els restaurants regentats per xinesos, dependències oficials, entre les quals el Ministeri de Governació, instal·lat en un palau a la italiana amb porxos i terrassa de pedra i on tots els refugiats han hagut de passar*».¹⁷⁸

El 15 de maig de 1944 s'inaugurava el restaurant Ambassadeurs, amb Dalmau Costa com a únic propietari i administrador. La Segona Guerra Mundial no s'havia decantat encara a favor dels aliats i faltaven tres setmanes pel llegendari desembarcament de Normandia. El nom del negoci era una referència directa a la cuina francesa, de la qual en Dalmau es proclamava ambaixador únic a Mèxic. Històricament, hi havia hagut dos precedents cèlebres amb el mateix apel·latiu: d'una banda, el mític restaurant Les Ambassadeurs de l'Ho-

175 Guillermo CHAO. *Sirviendo a México*, p. 66.

176 Segons la premsa franquista, aquest endeutament no fou tal, sinó que en Dalmau s'havia beneficiat del llegendari tresor del vaixell *Vita* de manera que el seu i altres negocis havien pogut tirar endavant amb els fons de la República Espanyola. Amb el to habitual i sense aportar cap prova, el rotatiu ABC va publicar el següent: «*Lo cierto es que hubo algunas altas responsabilidades en el manejo de aquel tesoro —el que salió de España en el vapor Vita—; [...] Se fundaron varios negocios: la Fundación Vulcano, el Restaurante Ambassadeurs, el Banco de la Propiedad y el Comercio, la Editorial Séneca, compañías de seguros...*» ABC, 11 de gener de 1955, p. 18.

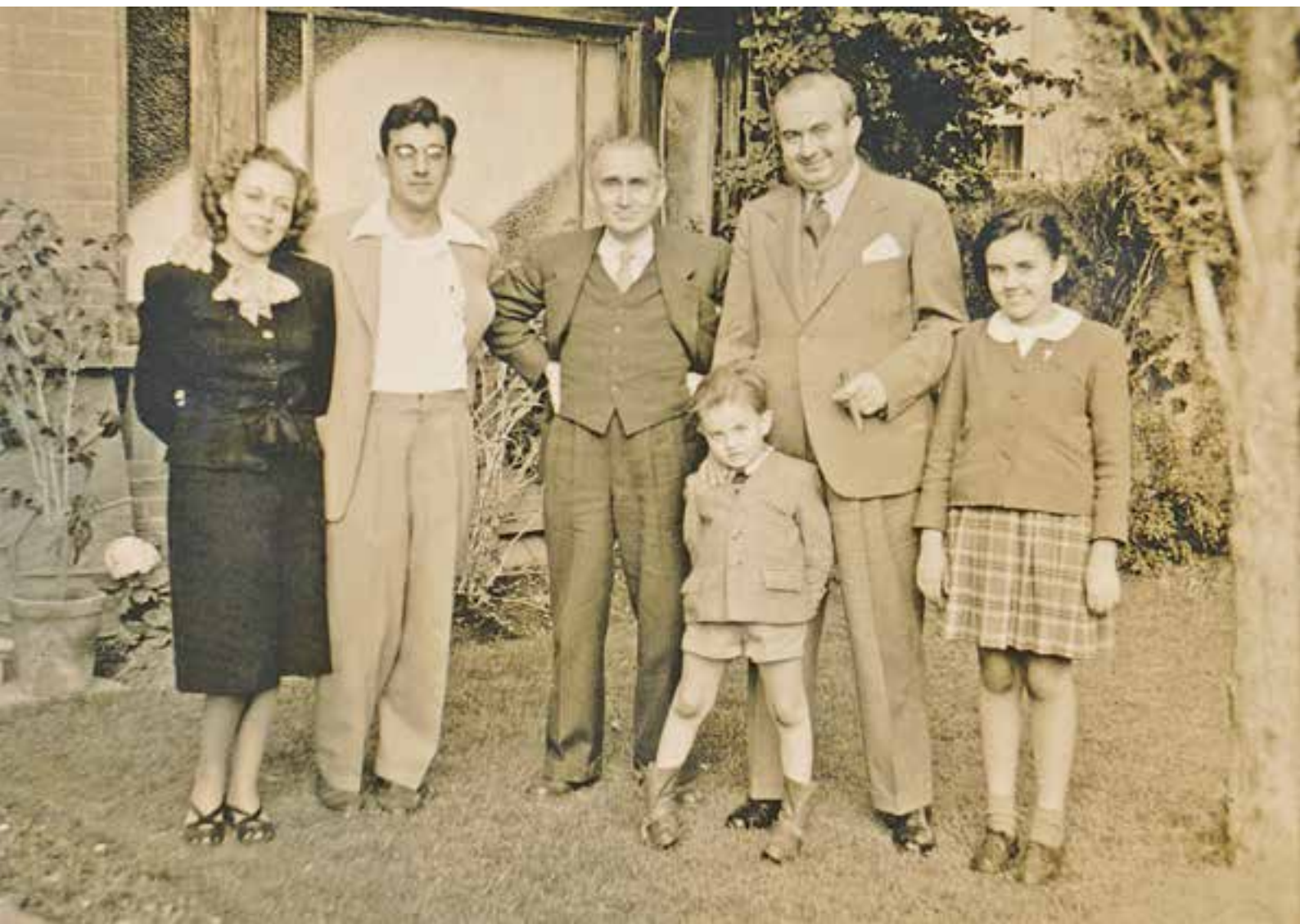
177 Carlos GUZMÁN. *Una geografía imaginaria: México i la narrativa catalana de l'exili*, p. 75.

178 Artur BLADÉ. *Memòries de l'exili mexicà (1943-1956)*, p. 128.

Ciutat de Mèxic, circa 1948

Dalmau Costa i Emma Alonso, amb els seus fills, Glòria i Dalmau
i amb el seu cunyat i nebot homònims, Eulogi Bordas.

FBN

tel Crillon de París, ubicat a la Place de la Concorde des de mitjans del segle XIX i que seguia en actiu; de l'altra, el restaurant Ambassadeurs, d'existència efímera, obert amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona del 1929 a tocar de l'Estadi Olímpic i que, com diuen les cròniques, va ser el preferit de l'aristocràcia local i estrangera durant els dies de l'esdeveniment. És evident que en Dalmau havia d'haver conegut aquests dos establiments per estar ubicats en les dues grans ciutats on va viure la seva joventut i pel fet de ser dos referents gastronòmics de molta anomenada.

Per en Dalmau, el nou restaurant era la culminació de tota una trajectòria professional. I així ho va manifestar en una carta al seu amic Tarradellas: *«Des del "bistró" húngar que ja t'havia explicat [...] he arribat a l'actual, que més o menys, és el que tantes vegades havíem somiat i parlat en els nostres projectes. És una realitat, la millor del país, sense cap dubte. Per arribar-hi, no tens idea el calvari que he passat; sortosament, puc dir que de la misèria més afrosa he aconseguit, si no altra cosa, una independència absoluta. És un magnífic present i un millor pervindre, encara. Trenta anys endarrere hauria pogut dir: "tinc la família assegurada". Avui no es pot dir res, perquè no sabem res del què som ni del què valem, i menys el què valdrem. Diuen per aquí que sóc el que m'he "débrouillat" més; jo no ho sé, però els deixo dir»*.¹⁷⁹

El restaurant ocupava un local de lloguer que a primera vista semblava poc adequat per ubicar-hi un negoci d'aquestes característiques ja que tenia poca llum i l'espai era limitat, però això el feia més assequible. L'enginyer d'en Dalmau i un molt bon assessorament li van permetre explotar al màxim les possibilitats d'aquests baixos durant tota la trajectòria de l'Ambassadeurs. De fet, la filla de Roc Boronat explica que el restaurant gairebé mai va pagar ni llum ni lloguer perquè, en un d'aquells buits legals propis de l'època, ningú sabia qui era el veritable propietari de tot l'edifici.¹⁸⁰ Fos com fos, la decoració era clàssica, però senzilla: colors neutres, motllures blanques a les parets i llums amb penjolls de

cristall. Era un restaurant modest que, no obstant això, oferia una cuina extraordinària d'inspiració francesa amb tocs mediterranis. L'equip que va formar en Dalmau estava compost, en la seva majoria, per catalans, com ara el primer cap de cuina, en Lluís Ferrer, format a l'Hotel Ritz de Barcelona, o el primer gerent, en Josep Escofet, antic tinent d'alcalde de Barcelona per Esquerra Republicana, o el comptable, Enric Benet, que havia treballat amb Tarradellas a la Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat republicana.¹⁸¹ En una data indeterminada, l'excalcalde de Girona Llorenç Busquets també havia treballat amb en Dalmau tot fent quadrar els números de l'Ambassadeurs, segons explica la seva filla Antonieta.¹⁸² L'encarregat del celler fou el fill del gerent, en Jordi Escofet, un jove nascut el 1927, el qual, amb el temps, es convertiria en el director general de les empreses de Dalmau Costa.

Tan bon punt l'Ambassadeurs va obrir les seves portes va gaudir d'una acceptació generalitzada. L'èxit fou immediat i la fama va córrer per tot arreu. Explicava Ot Duran d'Ocon que quan van es va inaugurar el restaurant, en Dalmau va organitzar un sopar al qual va convidar un bon grup de compatriotes catalans; a l'endemà va fer el mateix però els invitats foren els nous amics mexicans, com va recollir anys després el diari *Excelsior*: *«La noche de su inauguración asistieron notables personajes de aquel entonces, muchos de ellos miembros del gobierno. El discurso lo pronunció el licenciado Bernardo Ponce, en aquellos años editorialista de Excelsior»*.¹⁸³ Després dels dos convits, diu en Duran, a en Costa li quedaven 35 pesos a la butxaca, però va tenir la sort de rebre el suport d'amics generosos que el van ajudar econòmicament en aquests

181 «En Benet està amb mi. Treballa molt. La seva meticulositat aparent enerva a molta gent quan s'adonen que és real. Estic molt content. Estic més descansat. El sou que li dono gairebé és de director de banc: dos mil pesos al mes i el cinc per cent d'utilitats». AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 20 de novembre de 1946.

182 Entrevista a Antonieta Busquets, a Cuernavaca, el 14 d'agost de 2021.

183 Jesús M. LOZANO. «Hoy finaliza un capítulo de la vida social de esta ciudad», *Excelsior*, 14 d'agost de 1985, p. 1B i ss.

179 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 19 de setembre de 1945.

180 Entrevista a Magdalena Boronat, a la Ciutat de Mèxic, el 22 d'agost de 2021.

Ciutat de Mèxic, 28 d'abril de 1951

Àpat a l'Ambassadeurs de personalitats republicanes exiliades.

D'esquerra a dreta: dempeus, Ot Duran d'Ocon i Cristià Cortés; asseguts, Joan Casanelles, Eugeni Xammar, Dalmau Costa, Carles Esplà, Joan Tomàs i Lluís Nicolau d'Olwer.

CDMH-ARXIU CARLES ESPLÀ

primers dies.¹⁸⁴ Per altra banda, la iniciativa empresarial requeria una dedicació personal absoluta i el matrimoni Costa-Alonso s'hi va abocar amb totes les seves energies, tal com li explica en Dalmau a en Tarradellas: «*Et diré que treballem moltíssim, som molt esclaus. La meua dona ha estat una revelació. Ni li ho havia demanat ni ho esperava. Es lleva a les set del matí cada dia per anar a obrir a dos quarts de nou i roman al peu del canó fins les nou del vespre, i hi ha dies que més tard. Jo hi vaig a les dotze del migdia —ja que comencem el servei a la una— i hi romanc fins les tres o les quatre i hi ha dies que fins les cinc del matí. En realitat, el servei l'acabem a la una de la matinada, sempre, però, queden endarrerits i un ha d'aguantar la llauna*».¹⁸⁵ Vicenç Riera Llorca, bon amic del matrimoni, recorda que «*L'Emma hi posà el coll tant com en Dalmau; solia fer la compra d'una part dels proveïments i seia a la caixa*».¹⁸⁶ Els testimonis consultats expliquen que les compres es feien al Mercat de San Juan, al centre de la Ciutat de Mèxic. En aquest mercat hi havia paradistes exiliats que es dedicaven a la importació i producció d'aliments catalans i espanyols. Noms de comerços com La Catalana o La Madrileña no deixaven cap mena de dubte sobre l'origen del que s'hi venia.

Al cap d'uns dies, en Tarradellas li responia: «*Segons notícies rebudes per diferents conductes, sé que no et pots queixar de la teua estada en terres mexicanes, perquè m'han informat que el teu negoci marxa molt bé. N'he estat molt content i te'n felicito ben sincerament*».¹⁸⁷ El restaurant rutllava tan bé que quan el rei Carol I de Romania va decidir marxar de Mèxic per instal·lar-se al Brasil, va escollir l'Ambassadeurs per fer un còctel de comiat. Hi van assistir uns centenars

de convidats i van fer una despesa de 4.800 pesos de l'època;¹⁸⁸ només feia quatre mesos que el restaurant havia estat inaugurat però la maquinària funcionava perfectament i en Dalmau ja s'havia guanyat la confiança dels clients més exigents. S'iniciava, així, una llarga llista de comensals cèlebres que trepitjarien les catifes d'un dels locals amb més projecció de les Amèriques, des dels ducs de Windsor al canceller alemany Ludwig Erhard, passant per bona part de les celebritats internacionals de les dècades dels cinquanta als setanta.

El primer any d'obertura del negoci fou de moltíssima feina, però a les acaballes de 1945 els Costa-Alonso ja havien assolit una solvència financera suficient com per començar a pensar en fer millores al restaurant i, també, en viatjar a Europa. Abans, però, van encarregar a Manuel Fontanals el disseny de la indumentària del personal del restaurant, el del rètol lluminós de la marquesina exterior i el de la carta del menú, tal com va documentar Rosa Peralta, biògrafa de l'artista català.¹⁸⁹ El mataroní Manuel Fontanals era germà del també escenògraf Francesc Fontanals, el qual havia treballat assíduament als anys trenta amb la companyia del matrimoni Vila-Daví al Teatre Romea de Barcelona, quan l'Emma Alonso n'era una de les actrius. En Manuel també havia emigrat a Mèxic, mentre que en Francesc havia romàs a Europa. El dibuix que l'escenògraf va fer del nom Ambassadeurs consistia en escriure la paraula en minúscules i en cursiva, una solució molt simple que no va caldre redissenyar mai més; a banda, Fontanals va crear un logotip en forma de cercle, dins del qual hi havia tres lletres A majúscules rematades amb una gràcia al peu —serif, en anglès—, la del centre més gran que les altres dues i encimbellada amb una mena de corona. Aquests elements gràfics perdurarien en el temps i esdevindrien la imatge inconfusible d'un dels restaurants més famosos de la seva època. Segons la filla de Fontanals, Leticia, l'amistat entre el seu pare i en Dalmau fou molt forta fins al punt que cada vegada que l'escenògraf i la seva família decidien fer una visita

184 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

185 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 19 setembre de 1945.

186 Vicenç RIERA LLORCA. *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili*, p. 310.

187 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 25 de setembre de 1945.

188 Jesús M. LOZANO. «Hoy finaliza un capítulo de la vida social de esta ciudad», *Excelsior*, 14 d'agost de 1985, p. 1B i ss.

189 Rosa PERALTA. *Op cit.*, p. 323.

Ciutat de Mèxic, 24 de setembre de 1951

Polítics republicans catalans i espanyols amb els intel·lectuals francesos Jean Sarrailh, rector de l'Académie de Paris, i Paul Rivet, de visita a Mèxic.

D'esquerra a dreta: dempeus, Ot Duran d'Ocon, Dalmau Costa, Joan Casanelles, Lluís Nicolau d'Olwer i Antoni Maria Sbert; asseguts, Paul Rivet, Félix Gordón Ordás, Jean Sarrailh, Álvaro de Albornoz, Indalecio Prieto i Bernardo Giner de los Ríos.

IEC-FONS LLUÍS NICOLAU D'OLWER

al restaurant, mai els cobraven la minuta. Això va aconseguir l'efecte contrari i els Fontanals van deixar d'anar-hi. Per compensar-ho, cada cap d'any en Dalmau envia-va el sopar de revetlla a la casa que el seu amic tenia a Coyoacán, el conegut barri de Ciutat de Mèxic.¹⁹⁰

En arribar l'estiu de 1946, el matrimoni Costa-Alonso va viatjar a Europa per primera vegada des que s'havien exiliat a Mèxic. L'equip del restaurant estava prou rodat com per deixar-lo treballar sota les ordres de la mà dreta d'en Dalmau, l'esmentat Josep Escofet. Durant el viatge dels propietaris, la jove clientela que tot just acabava de conèixer la nova proposta gastronòmica va romandre fidel a l'establiment. L'absència dels Costa, però, es va fer notar, com en Dalmau mateix va deixar escrit en una lletra a Tarradellas quan va haver tornat d'Europa: *«la resta de la gent s'ha portat molt bé, però tots desitjaven el meu prompte retorn. Els clients —gent bona i adorable— m'han rebut d'una manera commovedora. Mai els agrairé prou les atencions i fineses que m'han tingut. I també la paciència que han aguantat. Gairebé tots m'han pregat que no convé que marxi sovint, car malgrat tot el personal s'ha comportat molt bé, la gent, els clients, diuen, vénen per mi, “que sense jo la casa està trista”; “que jo hi dono vida”; “que amb la meua presència emplen la casa»*. Després, en Dalmau afegia: *«No t'exagero. I per tant, m'espanta. Mai hauria cregut ni pensat que s'hagués produït una reacció tan gran d'enyorança i de fidelitat envers mi. Les mostres d'afecte han estat múltiples i emocionants. Semblava que retornés un astre de Hollywood. I pensar que tot el més que sóc és del Port de la Selva, i molt content i orgullós. Tot això t'ho dic d'una manera íntima, perquè em fa vergonya, però és veritat. Una vegada més, n'he tret una conclusió: la gent de Mèxic ha estat i és molt bona per a mi. Mai els estaré prou agraït»*.¹⁹¹

L'èxit de l'Ambassadeurs tot just començava però els beneficis que donava el restaurant eren tan generosos que la família Costa-Alonso es va comprar un vehicle nord-americà —un Packard de vuit cilindres— per 5.000

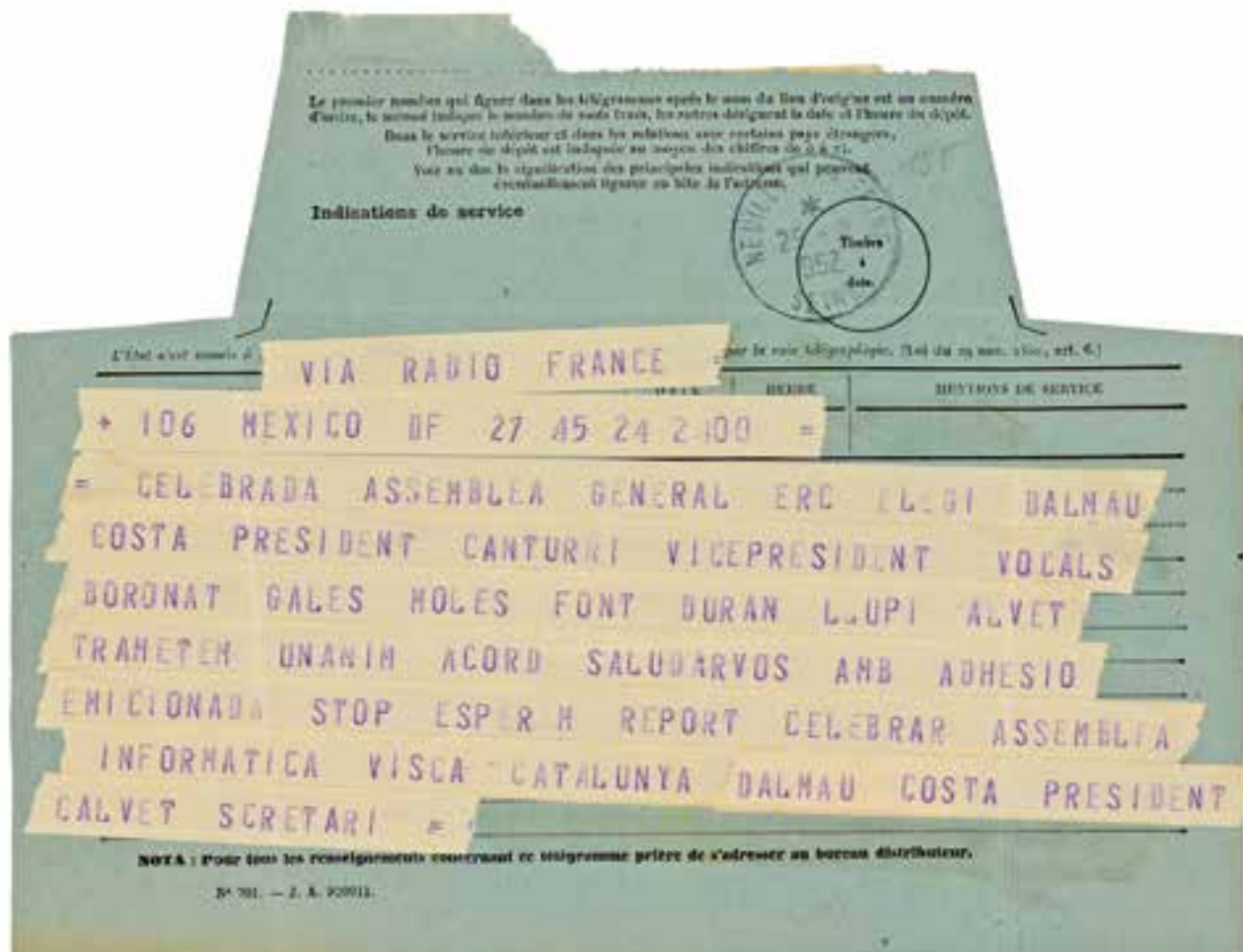
dòlars durant la tardor de 1946. *«Estic en plena disbauxa»*, va confessar en Dalmau a Tarradellas.¹⁹² Sense perdre el nord, malgrat tot, bona part dels guanys del negoci foren reinvertits en la millora del mobiliari i de les seves dependències: *«Faig reformes al restaurant per tal d'embellir-lo i renovar-lo. Hi gasto uns vint-i-cinc mil dòlars. Es fan altres coses noves i no puc deixar-me guanyar per ningú. No creguis, però, que les despeses excedeixen els ingressos. Cal, però, tenir en compte que sortosament tinc el negoci molt inflat i haig de fer tots els esforços per tal de no arribar a la detumescència»*. En la distància, en Tarradellas testimoniava la transformació personal que vivia el seu antic amic i company de partit. Un Dalmau emprenedor, treballador i competitiu acabava de néixer a Mèxic i estava disposat a menjar-se el món. A en Tarradellas ja li anava bé: tenia un ambaixador a l'altra banda de l'Atlàntic molt ben posicionat econòmicament que li era lleial en l'àmbit personal i, sobre-tot, en els assumptes polítics.

L'esmentada reforma de l'Ambassadeurs de la tardor de 1946 va ser novament encomanada a Manuel Fontanals: *«He fet el saló de banquets nou. En Fontanals, Manuel, l'ha decorat. Parets entapissades d'un vellut gris, delicat i preciós. Encatifat de color cirera mat per a donar-li més realçament. Estan construint cent cadires que costen cinquanta dòlars cadascuna»*, va escriure a Tarradellas. I després li va revelar l'estratègia, d'home experimentat, que explicava l'autèntic propòsit de la inversió: *«Tot això ho vull tenir enllestit abans de la fi del mes actual, car el primer de desembre pren possessió el nou president i vénen moltes representacions de l'estranger. I, naturalment, cal estar a la page, que dius tu»*. L'experiència política d'en Dalmau es posava ara al servei d'un propòsit empresarial en un país diferent al seu, però amb un substrat cultural semblant; amb gran audàcia, l'home del Port de la Selva havia obert el restaurant al bell mig del, diguem-ne, districte periodístic de la capital mexicana de manera que, complaent els seus clients i visitant les seves taules, es podia assabentar de les darreres notícies, ser testimoni discret de pactes i aliances, i viure el batec del país en primera persona.

190 Entrevista a Leticia Fontanals, a la Ciutat de Mèxic, el 22 d'agost de 2021.

191 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 16 de setembre de 1946.

192 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 20 de novembre de 1946.

25 de febrer de 1952

Telegrama tramès al secretari general d'Esquerra Republicana, Josep Tarradellas, per part del Consell Directiu del partit a Mèxic, en el que es comunica l'elecció de Dalmat Costa com a nou president.

AMTM

En Josep Tarradellas, des de la distància, va prendre's la llicència d'aconsellar en Dalmat que no llancés la casa per la finestra, ara que les coses li anaven bé econòmicament. L'amistat que els unia els donava la confiança de dir-se certes coses amb sinceritat, com feu en Tarradellas: «Es veu que aquí [a Mèxic] és molt fàcil fer suspensió de pagaments. Em dóna la sensació

que els negocis i els diners, de la mateixa manera que es fan amb certa facilitat, encara es perden amb més rapidesa. Sobre això, recorda les meves llaunes de Londres, París i St. Martin. No les oblidis». I talment com un pare o un germà gran, va afegir: «Tinc un bon xic d'experiència de la vida per a pensar com penso i repetir-te que no t'embalis massa i, per damunt de tot, de pen-

sar en el futur de la teva família com també del teu».¹⁹³ En retorn, en Dalmau li agraïa els consells i li assegurava que els tenia en compte: «*És veritat, hem de tocar de peus a terra. [...] En relació a les obres efectuades al restaurant, crec que les havia de fer. És necessari conservar el to. Anar endarrere quan vingui una crisi econòmica és natural. Ara, anar endarrere perquè t'has deixat guanyar el lloc seria incomprensible pels qui em coneixen. No obstant, tens raó quan dius que s'ha de tenir molta cura en no embalar-se massa*».¹⁹⁴

Justament, mentre aquestes cartes travessaven l'Atlàntic, Mèxic entrava en un període de crisi econòmica com una conseqüència dels efectes de la fi de la Segona Guerra Mundial als mercats internacionals. Aquesta recessió obligava a reduir les inversions i a ser conservador en les despeses perquè, al restaurant d'en Dalmau, per exemple, el volum de negoci es va reduir a la meitat.¹⁹⁵ Així li ho va explicar a en Tarradellas i els dos van estar d'acord en el fet que calia anar amb compte. La preocupació era compartida perquè els dos gestionaven conjuntament una fàbrica de botons a l'est de París, a Meaux, i no tenien cap interès en que fes fallida, malgrat que en Tarradellas no hi podia dedicar massa temps per causa de les seves responsabilitats polítiques. De fet, el negoci funcionava prou bé; tant és així, que després de veure el compte de resultats de l'empresa en Dalmau va proposar invertir un romanent en la compra d'or suís.¹⁹⁶

Pel que fa als assumptes personals, els Costa-Alonso van viure un estiu de 1947 bastant dramàtic. A banda de la bronquitis que va patir l'Emma i de la qual es va recuperar satisfactòriament, en Dalmauet, el fill petit de la família que aleshores tenia cinc anys, va contraure una poliomielitis que gairebé li causa la mort. El va trac-

tar un equip de metges dirigit pel doctor Albert Folch i Pi, un dels especialistes més prestigiosos de l'exili català. Després d'unes hores dramàtiques durant les quals tothom va perdre l'esperança, l'infant es va recuperar i no va patir seqüeles físiques notables. Mentrestant, la filla gran, la Glòria, era una estudiant aplicada que obtenia molt bones qualificacions a l'escola primària. La família Costa-Alonso, però, no s'acabava aquí: els dos fills del poeta i polític Ventura Gassol vivien sota la protecció de Dalmau Costa, especialment des de la mort de la mare dels nois, Esperança Galofré. L'Albert i l'Abel Gassol havien quedat sense família i en Dalmau els va acollir a casa seva durant un temps prudencial. En Costa va intentar diverses vegades que en Ventura Gassol vingués a Mèxic i es fes càrrec dels seus fills, però les gestions mai van donar resultat. El poeta, això sí, escrivia cartes dramàtiques als seus fills on els feia tot tipus de promeses. A la fi, i veient que els estalvis dels nois minvaven, en Dalmau va fer un ultimàtum a en Gassol: donada la situació econòmica del país, ell no podia seguir mantenint els germans Gassol sense perjudicar els seus propis fills.¹⁹⁷ En Tarradellas, que intentava arbitrar des de França, no tenia massa fe en el seu company de partit, com queda palesa en una lletra que va enviar a en Costa: «*Ja saps com és en Gassol, un dia pensa agafar el vaixell i venir i l'altre pensa el contrari. Però és evident que cal que acabi amb aquesta situació. Així que hagi concretat alguna cosa amb ell, que serà difícil, t'escriuré*».¹⁹⁸

Durant tot el 1947 la crisi econòmica va fer estralls a Mèxic i molts dels negocis que els catalans havien posat en marxa al país d'acollida van fracassar. El restaurant Ambassadeurs va sobreviure mes a mes amb l'ai al cor dels seus responsables, perquè si bé no hi havia pèrdues, amb prou feines tenien beneficis. En acabar l'any, però, la situació es va capgirar i a en Dalmau li van començar a ploure encàrrecs de totes bandes i, especialment, banquets multitudinaris: «*Aquesta setmana hem tingut una feinada extraordinària. Cada dia,*

193 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 20 de febrer de 1947.

194 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 20 de març de 1947.

195 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 12 de maig de 1947.

196 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 29 d'abril de 1947.

197 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 28 d'octubre de 1947.

198 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 24 de novembre de 1947.

Ciutat de Mèxic, 29 de maig de 1952

El secretari general d'Esquerra Republicana, Josep Tarradellas, i la seva esposa Antònia Macià són rebuts a l'aeroport de la capital mexicana pel Consell Directiu d'ERC a Mèxic i per militància i simpatitzants, entre els quals, d'esquerra a dreta: Francesc Farreras i Duran, Maria Resendiz, Enric Canturri, Emma Alonso, Francesc Aguirre, Joan Moles, Antoni Maria Sbert, Álvaro de Albornoz, Dalmau Costa, Josefina Callao i Antoni Dot.

AMTM

banquets. Entre ells, dos de cent cinquanta persones cadascun. Un altre, a fora, de cent cinquanta persones més. I divendres, un dedicat a la UNESCO per l'alcalde de Mèxic en un poblet a prop de la capital: Xochimilco. Eren set-centes persones. Ha costat dotze mil dòlars americans [el subratllat és seu]. Al mateix dia al vespre, a casa, vaig servir tres-centes cinquanta persones més en un "cocktail party". No cal que et digui com estan els nostres "assets"».¹⁹⁹ En Dalmau havia fet un pas de gegant: el negoci del restaurant transcendia les parets del mateix i les autoritats polítiques mexicanes el tenien en compte per organitzar banquets oficials. Amb tota probabilitat, el cop d'efecte havia estat un sopar que, a iniciativa seva, en Dalmau havia ofert a la delegació francesa de la UNESCO que acabava de visitar Mèxic.

Del 6 de novembre al 3 de desembre de 1947 va celebrar-se a la capital mexicana la Segona Conferència General de l'organisme de les Nacions Unides creat un parell d'anys abans per la salvaguarda de la cultura i l'educació al món. La trobada va aplegar una quarantena de delegacions internacionals i fou l'esdeveniment polític de l'any al país asteca. En Dalmau, conscient de la transcendència de la convocatòria, especialment pels interessos de la nació catalana a l'exili, desposseïda d'institucions i ferida de mort en la seva supervivència cultural, va oferir un sopar als integrants de la representació de França, entre els quals hi havia noms tan rellevants com Jean Sarraillh, rector de la Universitat de París i expert en la història d'Espanya, o Paul Rivet, director del Museu de l'Home i diputat de l'Assemblea francesa.²⁰⁰ Els convidats catalans que van fer els honors d'acompanyar l'amfitrió Costa foren Lluís Nicolau d'Olwer, Manuel Fontanals, Joan Macià, Odó Hurtado i la plana major d'Esquerra: Santaló, Duran d'Ocon, Sbert, entre d'altres.²⁰¹ La valoració que en Dalmau va traslladar a Tarradellas fou ben gràfica: «*Han quedat acollonits. Ningú els havia obsequiat com nosaltres.*

*Fins i tot gent que hi estava més obligada. No va ésser un acte polític. Un sopar d'amistat completament informal. Va tenir, però, una importància extraordinària. I al mateix temps, una gran ressonància política».*²⁰² Unes línies més avall afegia: «*T'asseguro que ha estat un gran èxit que m'ha sorprès a mi mateix. En els mitjans no es parla d'altra cosa. La setmana que comencem tinc banquet cada dia.* Al cap d'uns dies, en Tarradellas va respondre amb satisfacció: «*No cal dir que et felicito ben sincerament [...]. El teu acte fa quedar els catalans com uns senyors, cosa que molt ens convé*».²⁰³

A Catalunya, l'amic de joventut Joaquim Ventalló també estava assabentat de l'empenta, els progressos i els èxits d'en Dalmau i, regularment, intercanviaven correspondència d'una banda a l'altra de l'Atlàntic. El desembre de 1947 en Ventalló desitjava unes bones festes a en Costa en una carta lleugerament melancòlica: «*felicitant-vos per l'èxit que heu tingut i esteu tenint, comercialment, i per la sort que us ha acompanyat, que us la mereixeu. En [Jeroni] Bertran ens va explicar la gran pompa d'Ambassadeurs i empenta amb què el propietari porta l'afer de fama ja internacional, i ens varem alegrar molt de què tu en siguis el protagonista. Que per molts anys. [...]* Ja saps que aquest estiu (per Pasqua granada) vàrem estar al Port de la Selva amb els Bertran, i la teva mare ens va tractar com uns reis. Guardem memòria sobre tot [...] d'una Bouillabaisse que ens feu la teva mare, tan deliciosa, que semblava un elixir, i si això és prosa, t'asseguro que és una prosa digna d'un Premi Nobel. Vaig reveure la Consol, que feia molts anys que no havia vist, vaig conèixer els teus nebots, i vaig saber que l'Eulogi està fet un home de ciència ací a Mèxic amb tu. Encara em sembla que era ahir, cap al 1925, quan corria per la Fonda —el teu pare encara era viu— i era un marrec tot menut. Eren aquells anys del pobre Alexandre Plana, Sagarra i altres amics, quan fèiem torranyades a davant dels Bienvenidos».²⁰⁴

199 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 24 de novembre de 1947.

200 «Catalunya i la segona assemblea general de l'UNESCO», *La Humanitat* [París], 16 de desembre de 1947, p. 1.

201 Joan SAURET. *L'exili polític català*, p. 286.

202 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 24 de novembre de 1947.

203 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 10 de desembre de 1947.

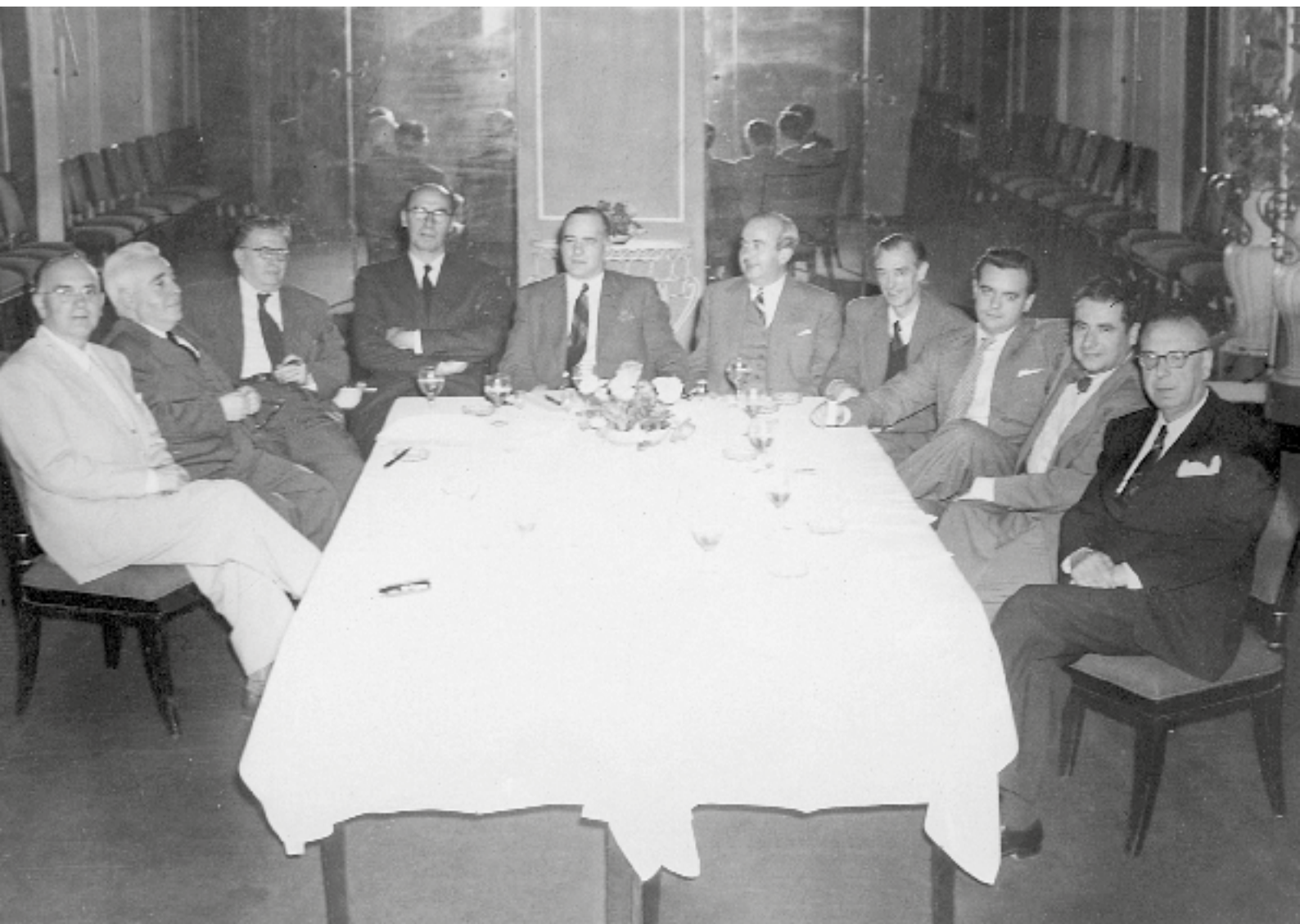
204 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Joaquim Ventalló a Dalmau Costa, 9 de desembre de 1947.

Ciutat de Mèxic, 5 de juny de 1952

El secretari general d'Esquerra Republicana, Josep Tarradellas, reunit amb el Consell Directiu de l'agrupació mexicana del partit al restaurant Ambassadeurs.

D'esquerra a dreta: Màrius Calvet, Roc Boronat, Manuel Galés, Joan Moles, Josep Tarradellas, Dalmau Costa, Enric Canturri, Joaquim Lluhi, Marian Font i Joaquim Duran.

AMTM

A l'abril de 1948, el matrimoni Costa-Alonso van acordar que l'Emma viatjaria a Catalunya amb els dos nens per primera vegada des de la fi de la guerra. Feia gairebé una dècada que no veia la seva família i, en el seu cas, no existien impediments polítics que li prohibissin retornar a Barcelona. A finals de mes, l'Emma, la Glòria i en Dalmauet van agafar un avió directe a Madrid i, d'allà, es van desplaçar a la capital catalana, on es va retrobar amb els seus pares, la seva germana, a banda de tiets i cosins. Després, van anar al Port de la Selva per passar-hi les primeres setmanes d'estiu. L'àvia Remei no havia vist la seva neta Glòria des que era ben petita i, per altra banda, encara no coneixia en Dalmauet, que havia nascut a Mèxic sis anys abans. En tornar, l'Emma va endur-se amb ella la seva germana Rosa Maria, que aleshores tenia dinou anys, per tal d'enviar-la, després, a estudiar anglès a la ciutat nord-americana de Filadèlfia.

Mentrestant, la situació de crisi econòmica que havia començat a Mèxic un any abans s'agreujava una mica més amb una devaluació de la moneda nacional, el peso. El restaurant, però, subsistia amb la clientela habitual: «*La crisi va fent el seu camí. Nosaltres anem fent, sense ni pensar en les entrades a què estàvem acostumats abans. Anar fent, però, en aquestes circumstàncies és força interessant. Ja hi estic conforme*».²⁰⁵ En una carta posterior, en Dalmau ampliava la informació i explicava que cada vegada tenia més competència i que aquesta circumstància li complicava les coses: «*Abans, com aquell qui diu, era sol. Ara han obert nous restaurants —mitja dotzena—. Ací la gent va sempre a la novetat. I encara que malgrat tot em conservo, diuen, en el primer lloc, he ressentit força aquestes obertures i la profunda crisi que estem passant*».²⁰⁶ Les dificultats, però, van fer que en Dalmau s'esmercés a cercar noves possibilitats de negoci, com ara les potencialitats que oferia el turisme nord-americà i, per fer-ho, va pensar que calia unir esforços. Aquell mateix any 1948, sota la seva iniciativa, es va crear l'Asociación Mexicana de Restaurantes (AMR), una entitat que havia de servir per

representar els interessos dels principals restauradors del país davant les autoritats polítiques mexicanes, que havia d'agrupar les millors cuines nacionals i que havia de projectar-se al món per cridar l'atenció d'un turisme que era cada vegada més abundós.

El 12 d'abril de 1948, un grup de dotze restauradors de prestigi, convocats per Dalmau Costa i presidits per l'empresari local Enrique Vélez, propietari del llegendari cabaret restaurant El Patio, van trobar-se al restaurant Ambassadeurs i van fundar l'AMR, una associació que va néixer amb l'objectiu de salvaguardar els drets dels restauradors mexicans dels abusos de l'administració de l'època i per a reivindicar-se com a professionals consumats, ètics i de llarga tradició.²⁰⁷ Alhora, l'AMR tenia el propòsit de posar-se al mateix nivell que els hotelers professionals i que les agències de transports de viatgers per tal que, tots tres col·lectius, aconseguissin situar Mèxic en els circuits turístics internacionals. L'acta de constitució de l'AMR, un document mecanoscrit que es conserva a la seu de l'associació, recull totes les signatures dels membres fundadors i un paràgraf d'agraïment explícit on es constata de qui fou la idea: «*Los asistentes, al levantarse de la sesión acordaron hacer constar en acta su felicitación al Sr. Dalmau Costa por la iniciativa que ha tomado para constituir la Asociación y por los trabajos realizados y su agradecimiento por la magnífica hospitalidad que ha dispuesto a los asistentes al acto*».²⁰⁸ Al cap d'un mes va tenir lloc l'assemblea constitutiva de l'AMR, els primers membres de la qual foren: José Inés Loredó (Tampico Club), Policarpo Santamaría (Fonda Santa Anita), Ángel Giardello (Cadillac Grill-Bar), Walter E. Stewart (Le Relais), Manuel Chávez (Chávez Place), Serafín Suárez (Jena), Ramón Viñas (Papillón), Enric Daltabuit (Ciro's), Elena Lemmens (La Vie Parisienne), Dalmau Costa (Ambassadeurs), Eduardo Prado, (Impulsora Turística) i Vicente Miranda (El Patio). La primera junta directiva de l'associació tenia a Vicente Miranda com a president i a Dalmau Costa en

205 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, s/d agost de 1948.

206 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 4 d'octubre de 1948.

207 Genaro Jr. DISPA. «Hace 37 años».

208 AMR. Acta original de constitució de l'Asociación Mexicana de Restaurantes.

Ciutat de Mèxic, 6 de juny de 1952

Festa a casa de Dalmau Costa i Emma Alonso amb motiu de la visita a Mèxic del secretari general d'Esquerra Republicana, Josep Tarradellas.

D'esquerra a dreta: dempeus, Dalmau Costa, Emma Alonso, Màrius Calvet, Martí Rouret i Francesc Farreras i Duran; asseguts, Josep Tarradellas, Francesc Senyal, Vicenç Guarner i Manuel Galés.

AMTM

qualitat de vicepresident.²⁰⁹ Dos empresaris hotelers de prestigi van donar suport a la iniciativa des del primer moment: Lucas de Palacio i Tony Pérez.

La temporada seca d'aquella tardor i hivern de 1948 va ser bastant profitosa per l'afluència del turisme nord-americà, que cada any era més nombrós. Tant va ser així, que en acabar el període, en Dalmau va projectar una nova reforma del restaurant per tal de millorar-ne l'aparença i els serveis. La seva agenda era cada vegada més atapeïda per les múltiples responsabilitats professionals, polítiques i socials que havia contret al llarg dels anys al seu país d'acollida; a més, a l'abril de 1949 tenia previst tornar a França per trobar-se amb la seva mare i germanes i, també, per passar uns dies amb el matrimoni Tarradellas. Per tot plegat, les obres a l'Ambassadeurs no es van poder fer fins a finals d'estiu —temporada baixa a Mèxic— i, novament, foren encarregades a Manuel Fontanals, qui ja hi treballava des de feia mesos, com explica la biògrafa de l'escenògraf mataroní: «*fue la reforma de 1949 la que le dio al Ambassadeurs el glamour de un restaurante de cine. No en vano la realizaba un decorador cinematográfico. Las exquisitas rejas de formas déco se disponían como celosías, separando los espacios. Según Luis Fontanals, eran del herrero Juan Rodríguez, y sus trabajos “estuvieron a la altura de lo mejor que se hacía en España o Francia, a decir de mi padre... Y tenía razón. Hierro forjado con bronces en candiles y rejas para dividir los espacios”. Porque todo, absolutamente todo, lo diseñaba Fontanals, y así lo quería Dalmau Costa, el dueño del restaurante: el trabajo de herrería, pero también las sillas y los sillones, las mesas y la publicidad eran obra suya, la marquesina de la entrada o el letrero luminoso*».²¹⁰ El 16 de setembre de 1949 van començar els treballs de remodelació i al cap d'un mes es reobria el restaurant.

Quan els visitants arribaven al nou Ambassadeurs eren rebuts per un porter unformat, que duia casaca amb galons i gorra de plat. El grum obria la porta i els donava l'entrada a un rebedor senzill on els recollien els

abrics i eren atesos pel maître. Aquest, els feia passar a una avantsala que feia les funcions de bar; tot seguit, accedien al saló principal, que estava flanquejat per columnes adossades blanques, murs entapissats de vellut vermell i grans miralls que havien d'augmentar-ne la lluminositat i la sensació d'espai. L'estil general era eclèctic, en tant que s'hi barrejaven elements neoclàssics amb llums d'inspiració barroca i cadires de braços d'estil imperi folrades també de vellut vermell. A Mèxic en deien «estilo versallesco». Si en Dalmau volia aconseguir un impacte visual en els seus clients, no hi ha cap dubte que l'aconseguia, ja que als elements esmentats s'hi sumaven unes portes desmuntables que, en obrir-se, permetien unir dos salons i deixar espai al mig per una pista de ball. El costum imposava que els restauradors haguessin de comptar amb animacions musicals en directe dins dels seus locals.

El 20 d'octubre de 1949 en Dalmau va fer-ne una preinauguració per a amics i clients. La recepció prengué forma de bufet fred per tal que, des de les set de la tarda fins les cinc de la matinada, anessin passant fins un miler de persones. «*Estem cansats, extenuats, contents i eufòrics. [...] Ha estat un veritable “succés”*», va escriure en Dalmau a Tarradellas.²¹¹ Tenint en compte l'extensa xarxa d'amistats i coneixences que el restaurador havia fet a Mèxic, l'afluència de gent fou ben variada: la primera persona que va arribar a l'ambigú fou la vídua d'Azaña i la darrera persona que va retirar-se del restaurant fou l'amic Joan Macià, fill del primer president de la Generalitat. L'acte fou un esdeveniment social que va ser reblat, l'endemà, per una altra inauguració, aquesta de caràcter oficial, a la qual hi van assistir els representants de la societat civil mexicana. Els diaris en van parlar, es feu un noticiari cinematogràfic i la ràdio va retransmetre els detalls de l'esdeveniment amb comentaris dels comensals més prominents, representants de sectors com la banca, la indústria, el comerç i el govern. Abans d'acabar l'any, en Dalmau va constituir la societat anònima Ambassadeurs S.A., amb un capital declarat de 300.000 pesos i el 100% de les accions a les seves mans. L'objectiu era desplaçar els seus

209 «XXV Aniversario de la Fundación de la AMR». *Restaurante*, maig de 1973, p. 5-8.

210 Rosa PERALTA. *Op cit.*, p. 323.

211 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 27 d'octubre de 1949.

**Ciutat de Mèxic,
6 de juny de 1952**

Festa a casa de Dalmau Costa i Emma Alonso amb motiu de la visita a Mèxic del secretari general d'Esquerra Republicana, Josep Tarradellas. D'esquerra a dreta: dempeus, Antoni Dot, Alfons Boix, Salvador Armendares, Hèctor Gally, Pere Purcallas i Amadeu Oliva; asseguts, Martí Rouret, Agustí Cabruja, Rosa Castillo i Dalmau Costa. AMTM

interessos particulars dels de la seva empresa. En dos anys, l'augment sostingut del volum del negoci faria ampliar el capital fins a 1.000.000 de pesos.²¹²

El fet és que, malgrat la situació de crisi econòmica persistent i devaluació de la moneda mexicana des de la fi de la Segona Guerra mundial, el negoci d'en Dalmau havia anat superant els seus propis rècords: la campanya de Nadal havia estat la millor des de l'obertura del restaurant, i al gener de 1950 les dades de facturació augmentaven un 50% respecte de l'any anterior. Els mesos següents portaren «una veritable invasió turística», digué en Dalmau, que el van fer posposar les obres que volia fer al bar donat que ell i el seu equip només tenien el temps just per sortir del restaurant, anar a descansar i tornar-hi al cap d'unes hores. Ja feia setmanes que parlava de la petita reforma amb en Manuel Fontanals, però fins que no va començar la temporada de pluges i, per tant, la davallada de visitants, no s'hi va poder posar. El bar de l'Ambassadeurs tenia ja una pàgina impresa a la història de la literatura mexicana quan Salvador Novo, el periodista, escriptor, dramaturg i historiador nacional, l'havia inclòs en l'assaig sobre la capital que duia per títol *Nueva grandeza mexicana*, publicat el 1947: «*Por fin, nos hallábamos ya instalados en el bar del Ambassadeurs. Porque la tradición establece que antes de comer, importa excitar el apetito con un sorbo de alcohol, y los "restaurateurs" modernos y sagaces han satisfecho de un solo golpe estratégico, con la oferta escalonada de un bar y un comedor contiguo, la doble demanda del aperitivo y la nutrición que antes [...] eran capítulos aparte [...]*».²¹³ A l'abril, doncs, els plànols d'en Fontanals adquirien forma per millorar el bar que hi havia entre el rebedor i el menjador, a l'estil dels pubs anglosaxons: parets folrades de fusta, butaques de cuir i un piano de cua per amenitzar l'espera amb música i algun aperitiu. Després d'algunes setmanes de treballs i més d'una nit de vetlla, el nou espai s'inaugurava el 4 de maig de 1950.

Als sis anys de funcionament, el restaurant Ambassadeurs estava plenament consolidat i s'havia convertit

en una referència per al públic local però també en un gran reclam per a tot un sector del turisme internacional més selecte que havia perdut els seus referents gastronòmics europeus per causa de la Segona Guerra Mundial i la llarga postguerra i havia anat a cercar les taules més refinades a d'altres països del món. La reconstrucció europea era lenta i d'això se'n aprofitaren els principals restauradors d'arreu. Durant les dècades daurades de l'Ambassadeurs hi van fer cap personalitats tan rutilants com els presidents mexicans Lázaro Cárdenas, Abelardo Rodríguez, Emilio Portes, Manuel Ávila i Miguel Alemán; els actors Mario Moreno «Cantinflas», Groucho Marx, Tyrone Power, Linda Christian, Orson Welles, María Félix, Ava Gardner, Dolores del Río i John Wayne; els artistes Diego Rivera, José Clemente Orozco, i David Alfaro Siqueiros; els escriptors André Malraux, Jaime Torres Bodet, José Gorostiza o José Alvarado, a banda d'altres celebritats com els esmentats ducs de Windsor, el mariscal Josip Broz «Tito» o l'emperador etiòp Haile Selassie I. El diari de Ciutat de Mèxic *The News* explicaria molts anys més tard: «*Encara que no van venir totes al mateix moment, la llista de figures internacionals que van fer servir els coberts i que van sucuar els dits als bols d'aigua perfumada del refinat restaurant Ambassadeurs des de la seva inauguració fa quaranta anys seria gairebé inimaginable si el mur de fotografies de l'entrada no en fos una prova fefaent del seu pas per aquesta casa. Al llarg dels anys, presidents mexicans, reialesa, estrelles de Hollywood, toreros, ambaixadors, músics famosos, artistes i dignataris estrangers van menar les seves passes cap a un autèntic temple del noble art de menjar bé*».²¹⁴

La cuina d'en Dalmau era una proposta d'inspiració bàsicament francesa amb alguns tocs de la Costa Brava. Així, els plats principals de la seva carta eren clàssics de la restauració gal·la com el llenguado meunière, el choucroute garnie a l'alsaciana, els canelons Rossini, el navarin de xai Nemours, el filet mignon, el Chateaubriand a la brasa, les crepes, el préssec Melba o la taula de formatges, entre d'altres. Per elaborar aquests plats, es compraven els productes en origen, és a dir, a França, com explicava uns anys més tard el gastrònom

212 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 16 de juny de 1951.

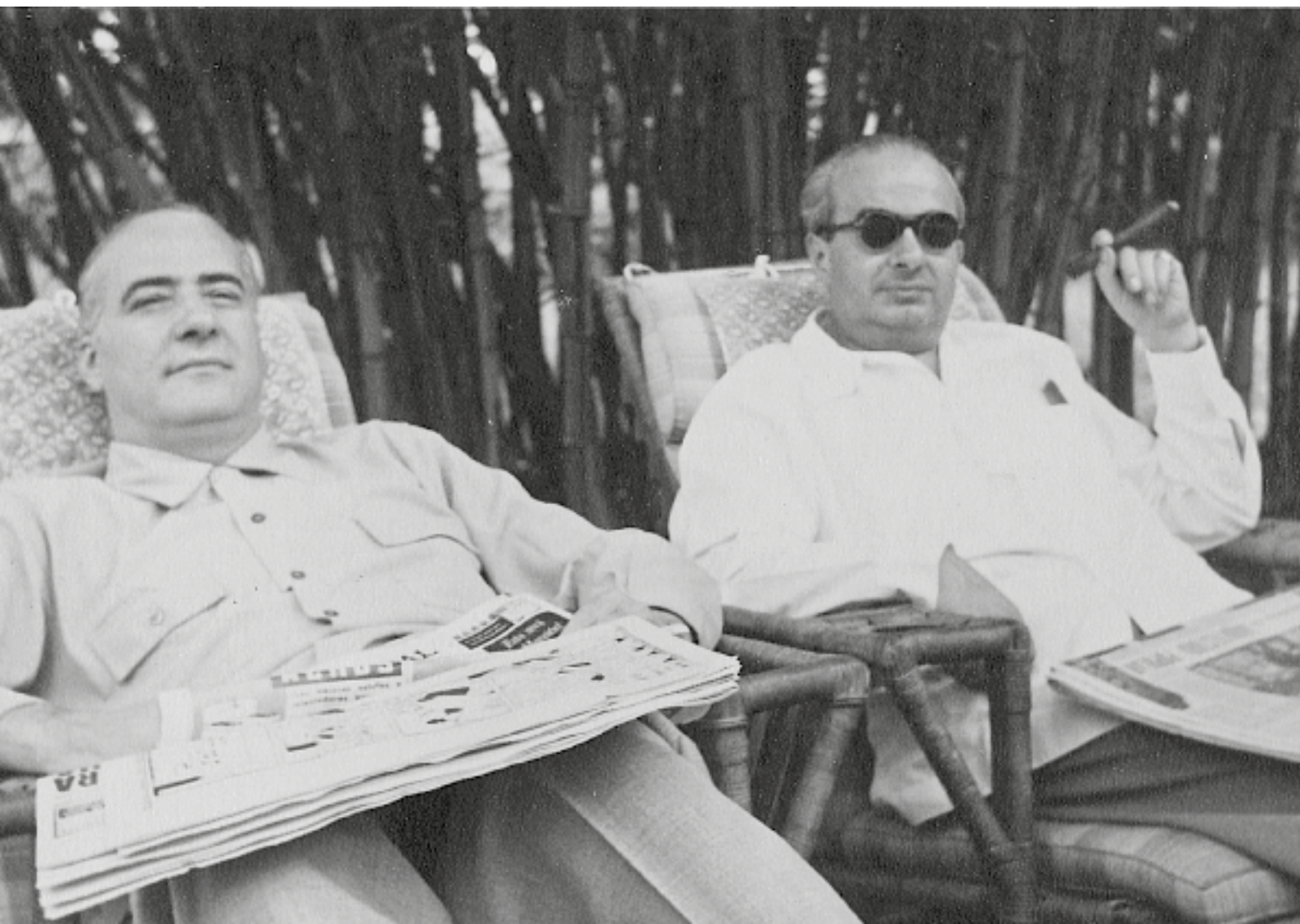
213 Salvador NOVO. *Nueva grandeza mexicana*, p. 31 i 32.

214 Joan BORDAS. «40 Years of Society's History», *The News*, 18 de desembre de 1985, p. 18.

Cuernavaca, 15 de juny de 1952

Josep Tarradellas i Dalmau Costa en uns dies de vacances amb la família
a l'Hotel El Buen Retiro.

AMTM

català Néstor Luján: «*venían los faisanes en avión desde París, la mantequilla de Normandía, las pulardas de Bresse, los foies de Estrasburgo*».²¹⁵ Aquest ventall de receptes s'acompanyaven, invariablement, d'un catàleg extens de vins francesos que en Dalmau importava regularment en grans quantitats. Milers de caixes de tot tipus de vins i espirituosos de totes les denominacions d'origen del país gal arribaven a Mèxic per satisfer els paladars més exigents de la taula d'en Costa. La seva denominació preferida era la de Borgonya i a les cartes que enviava a Tarradellas solia demanar-li que li fes arribar informació sobre llistes de preus de diferents apel·lacions o contactes de distribuïdors francesos amb els qui comerciar; justament, ja fos per deferència o perquè realment ho sentia així, en Dalmau sempre lloava els vins que el seu amic de Cervelló i la seva família produïen a la finca del Clos de Mosny, a Saint-Martin-le-Beau, on en Tarradellas s'havia instal·lat feia uns anys i hi tenia una bona extensió de vinya. Tant és així, que li va proposar de servir-lo al seu restaurant per donar-lo a conèixer a Mèxic.²¹⁶ En Tarradellas, complagut, li'n va fer arribar unes quantes caixes.

El 1951, el llarg període ininterromput de feina intensa que en Dalmau havia acumulat des de la seva arribada a Mèxic començava a passar-li factura en forma de problemes de salut. Cada any, en arribar les vacances escolars del gener, la família Costa s'agafava unes setmanes de descans i marxaven a Acapulco per allunyar-se de l'altitud de l'altiplà mexicà i per fer una mica de platja. Després, la resta de la temporada consistia en treballar de valent per tal que el restaurant no perdés les principals posicions del rànquing de mil·lors establiments del país. Els hàbits d'en Dalmau no eren massa saludables perquè, a banda de ser un bon afeccionat als havans, solia menjar al seu restaurant, un lloc a on les temptacions eren moltes, variades i no gaire lleugeres. A l'inici de la dècada dels anys cinquanta ja tenia sobrepès i una pressió arterial elevada, una combinació força perillosa per algú amb grans

responsabilitats professionals i polítiques que tenia un estil de vida bastant sedentari.

Un dels amics catalans d'en Dalmau amb qui compartia la fal·lera per la bona taula era el periodista Eugeni Xammar, que en aquells moments feia pocs dies que s'acabava d'instal·lar a Washington, on treballava de traductor per un organisme internacional, i que volia aprofitar la seva estada al continent americà per atansar-se a Mèxic i saludar vells amics, com ara en Dalmau Costa o en Carles Esplà, entre d'altres. A les seves memòries, en Xammar va deixar escrit: «*Als restaurants d'en Dalmau [...] s'hi menja molt bé. Diré àdhuc que el restaurant Ambassadeurs és l'únic restaurant públic on jo he vist les taules parades amb els plats de menjar posats damunt un plat base de plata massissa. Quan en Dalmau Costa convidava uns quants amics, l'àpat era realment digne de l'època imperial romana*».²¹⁷ Al Dalmau pioner de les relacions públiques modernes, amic dels seus amics i esplèndid amfitrió li plaïen enormement aquestes visites, tant que ho comentava repetidament a les cartes que enviava a Tarradellas i aprofitava per recriminar-li el fet que encara no hagués viatjat a Mèxic cap vegada: «*Pensa que la primavera s'apropa i tens un deute amb nosaltres i altres amics. La visita a Mèxic [el subratllat és seu] no te la perdorem. Ja te n'he parlat en una altra carta i tu fas el sord i el mut. T'ho aniré refrescant a cada carta*». I al paràgraf següent, en Costa afegia, de passada: «*Si no hi ha res de nou, un dia d'aquests crec que arribara Eugeni Xammar a passar uns quinze dies*».²¹⁸

Els àpats pantagruèlics i l'excés de feina van acabar passant factura a en Dalmau: el 8 de maig de 1951 va ser ingressat per una afecció renal que el va obligar a passar pel quiròfan i a romandre inactiu durant algunes setmanes. Si un any abans havia estat en Tarradellas el qui havia hagut d'aturar tota activitat social, política i empresarial per una malaltia bascular, ara ho era el seu amic de Mèxic. A les cartes que es van escriure aleshores en Dalmau es lamentava que, malgrat con-

215 Néstor LUJÁN. «Ha muerto Dalmau Costa», *Destino*, 30 de març de 1974, p. 18-19.

216 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 6 de gener de 1951.

217 Eugeni XAMMAR. *Seixanta anys d'anar pel món*, p. 533.

218 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 8 de gener de 1951.

**Estat de Guerrero,
16 de juny de 1952**

Els matrimonis
Costa-Alonso
i Tarradellas-Macià
de turisme per l'interior
de Mèxic.

AMTM

siderar-se joves, ara havien de vetllar més per la salut i cuidar-se una mica. L'únic canvi, però, que en Dalmau va introduir a la seva quotidianitat va ser el rebaijar lleugerament el seu pes i començar a passar temporades a Cuernavaca, una ciutat amb menys altitud que la capital mexicana que gaudia d'un clima encara més privilegiat. L'agenda anual, però, seguia essent la de sempre: múltiples compromisos socials, polítics i empresarials farcien el seu dia a dia. Un dels més importants de l'any, justament, fou la col·laboració en el V Congrés Internacional d'Hotels a Mèxic, en el qual hi va prendre part com a flamant president de l'Associació Mexicana de Restaurants en substitució de Vicente Miranda, traspasat recentment. En Dalmau va ser el responsable de fer el discurs de clausura d'aquest congrés hotelier i les seves paraules foren molt aplaudides pels delegats assistents. Entre d'altres assumptes, el propietari del restaurant Ambassadeurs va destacar la feina dels hotelers internacionals i va mostrar-se molt complagut d'haver-los fet d'amfitrió: «*A nadie puede ocultarse la transcendencia y la importancia que tiene una convención como la que están ustedes celebrando, y forzosamente ha de producir una emocionada satisfacción el dar hospitalidad a quienes de la hospitalidad hacen profesión y han logrado, con esfuerzo, convertirla en un arte*».²¹⁹ En el mateix discurs, no va desapropiar l'ocasió de citar Jean Anthelme Brillat-Savarin, autor del primer tractat modern de gastronomia i un dels principals referents intel·lectuals d'en Dalmau Costa.

En l'àmbit personal, els darrers mesos del 1951 van comportar alguns canvis: d'una banda, la seva filla Glòria va anar a estudiar la secundària als Estats Units, concretament, a Filadèlfia (l'any següent aniria a Boston i l'altre a Suïssa). De l'altra, després de donar moltes voltes a la possibilitat de construir-se una casa de bell nou, el matrimoni Costa-Alonso va decidir llogar-ne una ja acabada al barri més exclusiu de Ciutat de Mèxic, les Lomas de Chapultepec. «*En lloc de fer plans per anar a viure a una casa nova, he decidit traslladar-me a una nova casa*», va escriure amb aquests subratllats a l'amic

219 «La voz de la Asociación en el V Congreso Internacional de Hoteles», *Restaurante*, desembre de 1951.

Tarradellas.²²⁰ De fet, la residència havia pertangut fins aquell moment a en Jeroni Bertran, el constructor català d'obra pública, i en Dalmau estava content perquè, si bé deia que era petita, també era més confortable que l'anterior. Al mateix temps, als fogons de l'Ambassadeurs també hi havia canvis: el cap de cuina Lluís Ferrer deixava pas a un dels seus deixebles més brillants, el també català Pau Sengenís.

Al febrer de 1952 va visitar Mèxic el restaurateur francès Claude Terrail, aleshores nou propietari de La Tour d'Argent, un dels restaurants més antics de París i de més anomenada mundial. Una de les parades que va fer a la capital mexicana va ser, evidentment, l'Ambassadeurs d'en Dalmau. Sabedor de l'herència que el senyor Terrail acabava de rebre del seu pare, a qui havia succeït feia pocs anys, en Costa va desplegar totes les seves arts i va oferir-li un àpat espectacular: «*Li vaig donar una recepció que va caure de cul. Va marxar emocionat*», va escriure a Tarradellas.²²¹ La devoció que en Dalmau sentia per la cuina francesa era ben present a la carta del seu restaurant, al seu celler i, evidentment, al seu nom. Per altra banda, amb aquest gest, el català demostrava saber a qui s'adreçava perquè, malgrat ser més jove que en Costa, amb el temps en Claude Terrail seria capaç de guanyar i mantenir la màxima distinció de les tres estrelles Michelin durant més de quaranta anys.

A la tardor del mateix any, en Dalmau va viatjar a Europa en representació de l'AMR —ja com a president— per assistir a un congrés internacional sobre turisme a Roma, després a la reunió del consell d'administració de l'International Hotel Association que se celebrava a Atenes i, finalment, a passar uns dies a França per contactar amb associacions professionals d'hostaleria, fer turisme i, també, retrobar-se amb la seva mare i els Tarradellas. Com es pot comprovar, el desplaçament tenia a veure amb motivacions professionals, però el cert és que amb aquests tours el matrimoni Costa-Alonso inaugurava simbòlicament l'època daurada del turisme internacional pel fet que els seus vi-

220 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 3 de gener de 1952.

221 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 26 de febrer de 1952.

París, 25 de novembre de 1952

Per a celebrar els 80 anys de Maurice Edmond Sailland «Curnonsky», anomenat «el príncep dels gastrònoms», es van organitzar 80 àpats en el seu honor. Els restauradors mexicans, encapçalats pels seu president Dalmau Costa, van voler sumar-s'hi organitzant-ne un, al restaurant Le Taillevent. Curnonsky rep un pergami d'homenatge, en presència de Madeleine Decure, directora de la revista *Cuisine et Vins de France*.
(RESTAURANTE)

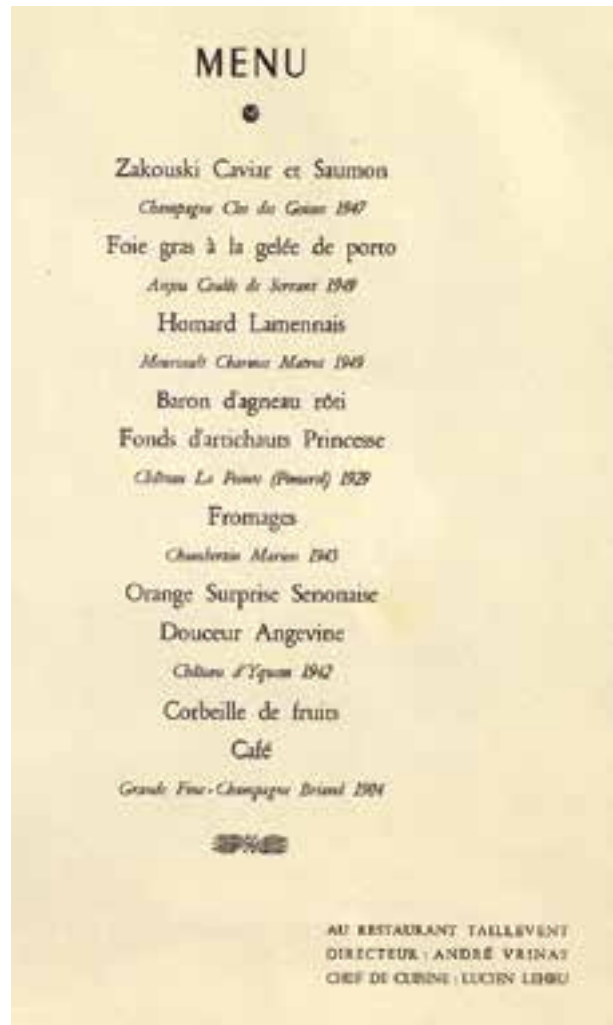

atges eren cada vegada més confortables i ràpids, res a veure amb les odisses que vivien els turistes de tan sols una o dues dècades enrere. L'aviació comercial estava en plena expansió i, en conseqüència, els creuers transoceànics iniciaven un període de decadència; per compensar-ho, les companyies navilières oferien unes prestacions encara més luxoses que les tradicionals. Malgrat el poc temps de què disposaven en la seva vida quotidiana, els Costa-Alonso desenvoluparen una autèntica fal·lera viatgera que, al llarg dels anys, els va dur a una llista ben llarga de destinacions.

Un dels esdeveniments més remarcables de l'estada a Europa d'aquella tardor de 1952 va ser la participació de Dalmau Costa en les celebracions d'homenatge al llegendari gastrònom francès Maurice Edmond Sailland «Curnonsky» en el seu vuitantè aniversari. El Dalmau gourmet, restaurador i home de món va obrar amb gran audàcia quan, en un territori que no era el seu i davant d'un públic a priori poc receptiu a propostes forànies, va convocar les principals patums de la gastronomia francesa i, en nom dels propietaris de restaurants de Mèxic, es va treure de la màniga un sopar espectacular en honor a l'anomenat Príncep dels Gastrònoms.²²² El banquet va tenir lloc al restaurant Le Taillevent de París i, a banda de la presència d'una destacada representació diplomàtica de Mèxic, en Costa tingué suficient poder de convocatòria com per aplegar-hi una selecció de primeres espases del món de la restauració gala.²²³ El menú, ideat pel maître André Vrinat —propietari-director de Le Taillevent— en

col·laboració amb en Dalmau, va ser, com diu la crònica: «*una perfecta sinfonia de platos y vinos, maravillosamente armonizada por eminentes técnicos y realizada con insuperable acierto*». Després de l'àpat, en Costa va lliurar un diploma commemoratiu en pergamí a Curnonsky i aquest va respondre amb una abraçada i una sentència: «*en virtud dels poders que m'han estat conferits, annexiono Mèxic als fasts de la gastronomía francesa*».

Val la pena reproduir les viandes i els vins que es van servir en aquella ocasió:

222 José ROSA. «La muerte de Curnonsky», *El Informador*, 26 d'agost de 1956, p. 11.

223 Brauli SOLSONA. «México en el Principado de la Gastronomía Internacional. El acto más brillante fue el organizado por Dalmau Costa en nombre de los Propietarios de Restaurantes en México», *Restaurante*, desembre de 1952.

D'entre els convidats cal destacar, en l'àmbit gastronòmic francès, els xefs Alexandre Dumaine i Robert Tournebize, vinguts expressament de Saulieu i Dijon, respectivament; Roger Topolinski (restaurant Lapérouse), Raymond Oliver (restaurant Grand Vefour), Émile Dupont, Simon Arbellot (Acadèmia dels Gastrònoms), senyor Roger (president de l'Acadèmia dels Vins de França), Henry Clos-Jouve (Acadèmia Rabelais) i Robert Courtine, crític gastronòmic.

París, 5 de desembre de 1952

Dalmau Costa, agraint l'homenatge a la seva persona organitzat per la militància d'Esquerra Republicana a l'exili francès, tot aprofitant la seva estada a la «ciutat de la llum».

L'escolten el dirigent del partit Joan Sauret i l'esposa de Josep Tarradellas, Antònia Macià.

ANC-FONS EXILI CATALÀ DEL SEGLE XX (JOAN SAURET)

El 1953 començava amb un cert neguit per en Dalmau: el canvi polític als Estats Units com a conseqüència d'un nou cicle electoral va fer caure sensiblement el turisme nord-americà, principal font d'ingressos de l'Ambassadeurs en aquells darrers temps. Per altra banda, l'edifici del diari *Excelsior* on estava allotjat el restaurant va canviar de mans i els nous propietaris no veien amb bons ulls prosseguir amb l'arrendament del local que ocupava el negoci d'en Dalmau. Ell, mentrestant, tenia la necessitat imperiosa de mantenir l'atractiu de les instal·lacions i, per causa del seu ús intensiu, requeria de noves inversions en manteniment i reformes. En una de les cartes a Tarradellas ho explica amb els següents mots: «*Per si no n'hi hagués prou, m'he vist obligat a fer el Saló de Banquets nou de dalt a baix. Estava ja impossible. De manera que estem en plenes obres. Cuina nova, Saló de Banquets i encatifar de nou el menjador general. Tot això era forçós, però el que augmenta les meves preocupacions és l'estar obligat a fer-ho davant un futur immediat del tot incert*».²²⁴ Malgrat la incertitud, en Dalmau va recórrer novament a la creativitat i l'enginy de Manuel Fontanals per guarnir un dels murs del saló principal amb una de les pintures més icòniques de la història de l'Ambassadeurs: el mural representava unes perspectives arquitectòniques monocromàtiques a l'estil de Giorgio de Chirico ideals per suggerir profunditat visual a la paret més llarga de la sala més gran. El resultat era un espai de reminiscències aristocràtiques però, al mateix temps, d'un estil clàssic atemporal; tant és així, que el fresc va romandre inalterat fins el tancament del restaurant, dècades més tard.

Pel que fa l'activitat de l'AMR, el març en Dalmau va organitzar a l'Ambassadeurs un homenatge a Antonio Ruiz Galindo, president de l'Asociación Mexicana de Hoteles (AMH), entitat germana. Es dona la circumstància que els dos havien coincidit en les darreres trobades internacionals de turisme celebrades a finals de 1952 a les quals havien assistit en representació de Mèxic. A l'informe anual que va redactar en Dalmau explicava que era la primera vegada que l'AMR es projectava internacionalment i que l'objectiu de tal missió havia

estat establir relacions amb els principals organismes del ram per tal de fer créixer el prestigi de Mèxic en matèria gastronòmica.²²⁵ Efectivament, els contactes es van fer i gràcies a aquestes gestions, Mèxic va començar a introduir-se als circuits professionals del turisme internacional. A l'estiu, tot aprofitant la temporada baixa, els empresaris mexicans es van reunir al I Congrés Nacional de Turisme Interior, un esdeveniment que representava la importació de les pràctiques professionals que tant en Dalmau com Ruiz Galindo havien conegut de primera mà a l'estranger. La premsa nacional es va fer ressò de l'esdeveniment per la transcendència dels acords que s'hi van prendre i ho va reflectir amb aquestes paraules: «*en general, la opinión de la asamblea fue en el sentido de que es necesario crear en todo el pueblo mexicano una verdadera "conciencia turística", no solamente en agencias de viajes y medios de transporte, hoteles y restaurantes, sino más bien en considerar que el visitante, tanto nacional como extranjero, debe ser bien atendido*».²²⁶

Al setembre, en Dalmau va representar l'AMR, l'AMH i la Cámara de Comercio de la Ciutat de Mèxic al III Congreso Panamericano de Turismo de México, Centroamérica y Panamá, que es va celebrar a l'Havana. La seva ponència, presentada al ple del Congrés, proposava tres mesures molt simples amb la premissa de potenciar el turisme interamericà «*para la consecución del más elevado fin que los viajes turísticos producen, o sea el mejoramiento de las relaciones entre los pueblos de los diversos países y la comprensión de sus respectivos problemas*»; les mesures eren les següents: simplificar i agilitzar els tràmits duaners dels turistes, proporcionar-los informació turística i crear una Guia gastronòmica d'Amèrica. En Costa, sempre amatent, va tornar amb el compromís que la quarta edició del congrés se celebraria a la capital mexicana.²²⁷

224 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 26 de febrer de 1952.

225 «Hoteleros y restauranteros en un homenaje a Don Antonio Ruiz Galindo», *Restaurante*, febrer-març 1953.

226 «Gobierno y pueblo unidos...», *El Nacional*, 15 de juliol de 1953, p. 4.

227 Dalmau COSTA. «Ponencia que presenta la AMR al III Congreso Panamericano de Turismo de México, Centroamérica y Panamá», *Restaurante*, setembre 1953.

París, circa 1952

Dalmau Costa amb els seus nebots Richard i Jordi Joaquim «Jojo», fills de la seva germana Maria.

FCC

Immediatament després, en Dalmau i l'Emma van dur a la Glòria a conèixer un nou col·legi de Chicago per tal de continuar amb la seva formació secundària. La noia ja havia fet els setze anys i aquest havia de ser el seu tercer curs als Estats Units. Al final, però, la jove va preferir anar a estudiar a l'Escola d'Hostaleria de Lausana, a Suïssa. Feia poc que, a Mèxic, en Dalmau havia rebut l'oferta de gestionar un hotel de quatre-centes cambres i aprofitava el viatge als Estats Units per pensar-s'ho ja que la resolució definitiva havia de ser al novembre.²²⁸ El fet és que l'embranchida que l'AMR havia suposat per al sector de la restauració mexicana i la rapidesa amb què l'associació s'havia integrat a les institucions econòmiques i polítiques del país i a la xarxa internacional d'organitzacions de foment del turisme va dur implícita la necessitat de renovar i actualitzar de dalt a baix l'hostaleria asteca. En Dalmau, l'astúcia i la intel·ligència del qual ja eren reconegudes per tothom, va promoure la creació d'un centre de formació per tots els joves que volguessin dedicar-se professionalment a l'hostaleria i la restauració. La seva proposta va rebre el suport unànim del sector i en acabar l'any Mèxic ja comptava amb una escola de formació professional per a futurs cuiners, cambrers o directors d'hotel.

Sota el patrocini de l'AMR, doncs, el 25 de novembre de 1953 s'inaugurava a la capital del país l'Escuela Hotelera de México, la primera de tots els països de parla hispana del continent americà. L'esdeveniment, multitudinari, va tenir el suport de les autoritats polítiques del govern mexicà i per les associacions professionals vinculades al món del turisme. Els mitjans de comunicació se'n van fer ressò i tothom va valorar positivament la possibilitat de comptar amb una escola que, en un termini relativament breu de temps, fos capaç de començar a proporcionar promocions completes de professionals qualificats a hotels i restaurants. Tant és així, que tots els alumnes havien d'aprendre obligatòriament la llengua anglesa. En Dalmau, malgrat tenir-ho tot de cara per entrar al negoci hotelier, no va tirar endavant amb l'esmentada oferta de gesti-

onar un hotel possiblement perquè la situació econòmica no ho recomanava, com va comentar per carta al seu amic Joaquim Ventalló: «*Ací tot va com ha d'anar. Anem acumulant anys, cabells blancs i per sort molta paciència amb el període d'austeritat en el nou règim; conseqüència de la qual, ens ha portat una crisi que a molta gent comença a preocupar*».²²⁹ El seu germà Tonet, en canvi, retornat de Catalunya el 1950, tenia un parell de negocis d'hostaleria i restauració que estaven en plena expansió a Monterrey, capital de l'estat de Nuevo León, al nord del país.²³⁰

Els Costa tenien molt present l'escola d'hostaleria de Lausana que aleshores gaudia d'una tradició i d'un prestigi de més de cinquanta anys d'història. La Glòria hi estudiava un curs de gestió d'hostaleria des de l'octubre juntament amb la seva tieta Rosa Maria —germana de l'Emma— i el seu promès, Albert Carramiñana. La intenció d'en Dalmau era integrar la família al negoci perquè volia comptar amb gent de confiança que li descarreguessin una mica el gran volum de feina que deia tenir en aquells temps: «*Tenim la il·lusió i l'esperança, també, que ens siguin una mica d'ajut i d'alleugeriment en el nostre treball que, en els nostres anys, cada dia es fa més pesat i més ara que no ens queda ni un sol dia de descans ni a la Manolita ni a mi. [...] Els servirà, almenys, per tenir uns coneixements elementals i necessaris per no ésser uns "novatos" una vegada a ací i saber defensar degudament els interessos del negoci*».²³¹ Fos com fos, dels tres estudiants de la família, només Albert Carramiñana acabaria integrant-se a l'empresa dels Costa on, amb el temps, arribaria a gerent de l'Ambassadeurs.

De fet, mentre escrivia aquestes reflexions, en Dalmau estava preparant l'obertura d'un segon restaurant, una proposta més informal que l'Ambassadeurs que oferís una cuina d'inspiració mediterrània a un pú-

228 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, setembre de 1953.

229 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 8 de desembre de 1953.

230 «Fue inaugurado y bendecido el Super Motel "Anfa"», *El Porvenir*, 21 de juliol de 1954, p. 13.

231 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 7 de febrer de 1954.

Ciutat de Mèxic, circa 1952

Dalmau Costa saluda
el matrimoni format
per l'actor nord-americà
Tyrone Power i l'actriu
mexicana Linda Christian
clients a l'Ambassadeurs.

LBT

blic menys selecte i a preus més baixos. El seu primer restaurant acabava de complir el desè aniversari i era un bon trampolí per fer créixer el negoci. El nou local es va anomenar La Cava, es va inaugurar el 25 d'agost de 1954 i estava ubicat a un soterrani de l'avinguda Insurgentes amb la cruïlla del carrer Hamburgo de Ciutat de Mèxic, a poca distància del primer restaurant d'en Costa. Al comandament del negoci hi va anar en Jordi Escofet, fill de Josep Escofet, gerent de l'Ambassadeurs; a la cuina, la responsabilitat fou del xef Héctor García, un jove que s'havia format als fogons de «l'Amba», com anomenaven col·loquialment al restaurant Ambassadeurs. Al capdavant de tots ells, en Dalmau, l'Emma i la Glòria, que tot just acabava de fer els divuit anys. L'espai fou dissenyat per l'arquitecte barceloní exiliat a Mèxic, Esteve Marco Cortina, antic membre del GATCPAC que va desenvolupar una carrera brillant al país d'acollida.

La decoració de La Cava jugava amb elements rústics que cercaven evocar un entorn mediterrani de reminiscències medievals, per això, hi predominaven les terrisses, les fustes envellides, la forja i els vitralls. A la carta, una barreja de receptes del sud de França combinades amb propostes típicament mexicanes. L'èxit fou extraordinari des del primer moment: *«Dissabte passat vam haver de tancar la porta car estava ple de gom a gom i moltes persones s'esperaven. Durarà? Espero que sí»*, va escriure en Dalmau a l'amic Tarradellas poc després d'inaugurar La Cava.²³² La principal feina que requeria el nou restaurant era ensinistrar el personal i, per a tal propòsit, el matrimoni Costa-Alonso arribava a dedicar-hi de divuit a vint hores diàries, juntament amb la gestió de l'Ambassadeurs. Per acabar-ho d'adobar, aquells dies van rebre un encàrrec governamental de gran magnitud per la diada nacional de Mèxic, que se celebra el 15 de setembre: *«Demà, festa de la Independència, hi ha com tots els anys una festa al Palau Nacional. A les onze de la nit el president toca les hores des del balcó al crit de "Viva México!"*. *Després hi ha un sopar bufet per unes dues mil persones i nosaltres el servim. No cal, doncs, que insisteixi*

232 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 4 de setembre de 1954.

gaire perquè t'adonis de com estem».²³³ Tota la responsabilitat queia damunt de les espatlles d'en Dalmau i la pressió dels seus múltiples compromisos professionals era molt gran.

Justament per aquelles dates, en Dalmau va veure's implicat en un assumpte judicial amb en Josep Fernández Puig, un periodista català dels temps de *L'Opinió* amb qui havia invertit uns diners que, de cop i volta havien desaparegut. Les denúncies mútues, l'empresonament de Fernández Puig i la repercussió mediàtica del cas van disgustar profundament l'empresari. La premsa es va fer ressò àmpliament de la notícia i els competidors del diari *Excelsior* van publicar articles extensos contra en Dalmau i en favor de l'alliberament del seu antic soci, a qui el jutge acusava d'un desfalch de 30.000 dòlars.²³⁴ El cas demostrava que el del Port de la Selva havia obrat amb un excés de confiança i l'assumpte se li havia anat de les mans. Gràcies als seus negocis de restauració, en Costa gestionava grans quantitats de diners que no sempre controlava. Tots els testimonis coincideixen a destacar la seva generositat i bonhomia, motiu pel qual més d'una vegada va agafar-se els dits amb préstecs a persones properes que després no van reeixir en les seves empreses i no van poder retornar-los. Un d'ells, el company de partit Josep Andreu i Abelló.

Feia deu anys que en Dalmau havia obert el seu primer restaurant i durant aquesta dècada s'havia deixat la pell en el seu projecte; a més, ho havia compaginat amb una intensa acció política; més recentment, amb una activitat frenètica al capdavant de l'Asociación Mexicana de Restaurantes; i, des de principis de 1954, essent vocal de la Cámara Nacional de Comercio de México.²³⁵ Per si això fos poc, l'obertura de La Cava i el procés judicial contra Fernández Puig van

233 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 14 de setembre de 1954.

234 BPA. El propi Fernández Puig va publicar des de la presó, el març de 1955, un diari de sis pàgines anomenat *El Atropello* en el qual recollia tota la informació del cas en contra d'en Dalmau.

235 «Cómo está formada la Directiva de la Cámara de Comercio», *El Nacional*, 24 de gener de 1954, p. 7.

Ciutat de Mèxic, circa 1952

Dalmau Costa
amb el mític
actor còmic mexicà
Cantinflas.
FCG

acabar derivant en una emergència mèdica previsible als seus cinquanta-dos anys: el 30 de maig de 1955 va patir un infart de miocardi que el va deixar postrat al llit dos mesos. L'estrès laboral, el tabaquisme, la bona taula i la manca d'exercici físic foren tota una sèrie de factors que, sumats a una edat de risc, van provocar-li un gran ensurt. Una de les cartes que va enviar quan ja estava una mica recuperat fou al seu amic de Catalunya, Joaquim Ventalló: «*Cinquanta-quatre dies al llit. Em diuen que, ara, cal fer molta bondat. Jo penso que tal vegada ja ha arribat l'hora de fer-ne i estic disposat de creure al metge. De moment, el fer bondat, observo que vol dir limitació [el subratllat és seu] en un grupat de coses. Procurarem emmotllar-nos a aquest nou sistema de viure*». ²³⁶

Durant la convalescència, l'Emma no es va moure del seu costat i, quan li fou donada l'alta, van instal·lar-se a Cuernavaca; per tal d'atendre els dos restaurants, la dona feia diàriament el trajecte en cotxe a Ciutat de Mèxic i tornava, gairebé dos-cents quilòmetres en total. La salut d'en Dalmau no va millorar ben bé fins a l'agost i la recuperació va coincidir amb la defunció de Salvador Tarradellas, el pare d'en Josep, a qui l'amic Costa apreciava molt. Tant és així, que l'entorn d'en Dalmau li havia amagat la notícia i l'home no se'n va assabentar fins que va retornar al Districte Federal, al setembre. Immediatament, va escriure, desolat, al seu amic: «*Poques vegades m'havia trobat d'escriure una carta amb una pena tan gran i una emoció tan profunda*». ²³⁷

Reincorporat a la disciplina laboral per afrontar la nova temporada turística 1955-56, en Dalmau va tornar a recórrer a Manuel Fontanals per fer un altre projecte íntegre de decoració total, més luxós encara que l'anterior. ²³⁸ Les referències estètiques versallesques es concretaven en llums de sostre de ferro forjat, grans sols daurats també de ferro forjat, escuts,

cornucòpies, columnes acanalades adossades i un ús indiscriminat del color vermell. En Costa no s'adormia i sabia que calia estar sempre actualitzat, encara que el seu fos un restaurant d'aspecte cada vegada més barroc. A tot això, l'Emma i la Glòria van viatjar un any més a Barcelona per visitar la família i passar uns dies de vacances. Viatjaven soles perquè en Dalmau encara no podia entrar al país per la repressió de la dictadura franquista; a banda, es donava la circumstància que la Glòria s'havia promès amb un jove català que havia conegut a l'École hôtelière de Lausanne anomenat Alfred Jaumà i, en aquesta ocasió, mare i filla aprofitaven l'avinentsa per conèixer la família política: «*La veritat és que n'estic contenta. Déu faci que l'estimada Glòria trobi tota la felicitat que es mereix*», va escriure l'Emma als Tarradellas. ²³⁹

Al novembre de 1956, en Dalmau va reprendre la seva activitat corporativa al capdavant de l'AMR i va viatjar al Congrés Internacional d'Hostaleria, que se celebrava a Washington. ²⁴⁰ La revista de l'associació també es va fer ressò del traspàs a França del crític gastronòmic Curnonsky, a qui en Costa havia retut homenatge uns anys abans a París en el seu vuitantè aniversari. L'any següent, el 28 de juliol de 1957, Mèxic va patir un terratrèmol de gran magnitud que va causar més de set-cents víctimes i milers de ferits. Als Costa no els va ocórrer res, però les autoritats van precintat durant dues setmanes l'edifici del restaurant La Cava per raons de seguretat. ²⁴¹ L'Ambassadeurs, en canvi, va sobreviure el sisme sense danys.

L'interès, devoció i, fins i tot, veneració que en Dalmau tenia per la cuina francesa es renovava a cada viatge que feia a França, moment en el que aprofitava per recollir catàlegs de proveïdors de material d'hostaleria —com el de la cèlebre casa Christofle—, contactar amb distribuïdors de vins i, evidentment, seure a les millors taules del país. Un dels restaurants que més

236 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 9 d'agost de 1955.

237 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 1 de setembre de 1955.

238 Rosa PERALTA. *Op. cit.*, p. 323.

239 AMTM. Carta d'Emma Alonso a Josep Tarradellas, 7 de setembre de 1956.

240 «Actividades de la AMR», *Restaurante*, novembre de 1956.

241 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 15 d'agost de 1957.

Ciutat de Mèxic, 26 d'abril de 1953

Celebració de la diada de Sant Jordi organitzada per l'Orfeó Català.

S'hi poden reconèixer, entre d'altres: Dalmau Costa, Emma Alonso, August Pi i Sunyer, Lluís Moles, Maria Dolors Bargalló i Dolors Serra.

OCM

agradava al del Port de la Selva era Le Grand Véfour, el xef del qual era Raymond Oliver, qui fou el primer cuiner mediàtic de la història —abans i tot que la nord-americana Julia Child—, ja que als anys cinquanta feia les delícies dels televidents francesos amb el seu programa de cuina dels dilluns. El Grand Véfour era un dels principals restaurants de París, decorat amb frescos portats de Pompeia pel cardenal Richelieu, qualificat aleshores com un santuari on els comensals no hi acudien a alimentar-se sinó a iniciar-se en l'art de la gastronomia. En Dalmau i en Raymond, l'avi del qual era mallorquí, van congeniar ben aviat i van esdevenir molt amics. Tant és així, que en Costa va convidar-lo a Mèxic el juny de 1957 per tal que hi fes un seminari de cuina en el marc del que aleshores es va anomenar «Primera semana francesa del buen comer», celebrada a l'Ambassadeurs. El restaurant d'en Dalmau exercia, novament, de delegació oficiosa de la cuina francesa i rebia, alhora, la benedicció d'un dels seus mestres més reputats. Oliver tornaria al país asteca convidat per en Dalmau almenys en dues ocasions més: el 1959 en motiu d'una setmana gastronòmica organitzada per l'AMR i el 1962 tot coincidint amb un altre certamen d'intercanvi entre Mèxic i França.

A la tardor de 1957, en Dalmau tornava a Europa per tal d'assistir a una sessió del Consell d'Administració de l'Associació Internacional d'Hotels que havia de tenir lloc a Iugoslàvia. La seva intenció era passar per França i saludar la seva mare en l'any del seu vuitantè aniversari. En un primer moment, dubtava de si demanar permís per entrar a Catalunya, però al final va preferir no arriscar-se i veure la seva mare, juntament amb molta família, als Banys i Paladà, la comuna del Vallespir que limita amb el poble empordanès de Maçanet de Cabrenys. El viatge coincidia, també, amb les nocces de plata del matrimoni Costa-Alonso, de manera que, obligacions professionals i polítiques a banda, van aprofitar per visitar Àustria i Alemanya. En tornar, celebraven el casament de la seva filla Glòria amb Alfred Jaumà el 14 de desembre a la parròquia de San Agustín del barri de Polanco de Ciutat de Mèxic. Va ser una celebració d'alta volada: el banquet nupcial va tenir lloc, evidentment, al restaurant Ambassadeurs. Una taula presidencial al davant dels frescos de Fontanals domi-

nava la sala principal, que estava profusament decorada amb grans rams de flors i domassos blancs de lli de Bèlgica; el menú incloïa, entre d'altres delicadeses, caviar fresc d'Iran i llagosta del Pacífic a l'estil Costa Brava, tot combinat amb vins i xampansys francesos.

El març de 1958 l'empresari hotelier Charles Ritz, fill del fundador de l'hoteleria organitzada i de la primera cadena d'hotels de luxe a Europa, Cesar Ritz, va visitar Mèxic. Com no podia ser d'una altra manera, en Dalmau, en qualitat de restaurador insigne i president de l'AMR va aprofitar l'avinentesa per convidar-lo a l'Ambassadeurs, homenatjar-lo i fer-lo soci d'honor de l'associació. Al sopar també hi van assistir altres membres de l'AMR, com José Inés Loredó, Amador Prendes, César Balsa, Alfonso Andrade, Enric Daltaubuit i Armando Farga. En Dalmau no deixava escapar cap oportunitat per desplegar les seves dots de relacions públiques en benefici dels seus negocis i de l'associació que presidia.²⁴²

El 1958 va ser el de la celebració del desè aniversari de l'Associació Mexicana de Restaurantes. El 15 d'abril es van reunir el grup de fundadors de l'AMR i algunes autoritats governamentals al restaurant d'en Dalmau per commemorar la iniciativa professional que havien tingut feia una dècada. El codi d'indumentària fou l'etiqueta rigorosa. Novament, el menú que va preparar l'amfitrió fou un magnífic exemple de la cuina francesa amb tocs internacionals que se servia habitualment a l'Ambassadeurs.²⁴³ En el moment dels discursos, en Costa, en representació de l'AMR, va recordar les dificultats amb què es van trobar per constituir l'entitat perquè molts propietaris de restaurants ni es coneixien entre ells ni tenien cap interès en fer-ho. La finalitat de la invitació d'en Dalmau i dels promotors de l'associació deu anys enrere «*era nada menos que el cono-*

242 «Cena en honor de Mr. Charles Ritz», *Restaurante*, abril de 1958, p. 65.

243 El menú fou el següent (vins entre parèntesi): Fetge d'oca d'Estrasburg (Amontillado Carta Blanca); sopa de peix Hong-Kong (Meursault 1945); fons de carxofa a la "Tante Marie" (Chablis 1947); filet de llenguado a la normanda (Steinwein 1952); salmis de faisà, bonyols de poma i blat de moro (Chateau Calon-Ségur 1945); maduixes primavera; bescuit glacé tropical (Chateau d'Yquem 1942); petits fours, licors, cafè, conyac i aiguardents. *Restaurante*, abril de 1958, p. 41-51.

Ciutat de Mèxic, juliol de 1954

Reunió de dirigents i diputats d'Esquerra Republicana

durant la visita del secretari general del partit Josep Tarradellas a Mèxic,

en vistes a la seva elecció com a president de la Generalitat en successió del dimitit Josep Irla.

D'esquerra a dreta: dempeus, Josep Folch, Martí Rouret, Pere Ferrer, Antoni Dot, Ot Duran d'Ocon,

Salvador Armendares, Francesc Riera, Enric Canturri i Dalmau Costa; asseguts, Antoni Maria Sbert,

Manuel Galés, Josep Tarradellas, Joan Casanelles, Francesc Senyal i Francesc Farreras i Duran.

ANC - FONS FRANCESC FARRERAS I DURAN

*cernos mejor y estrechar lazos de amistad, para luego, después de explicar nuestras ideas, proyectos y propósitos, constituirnos en Asociación».*²⁴⁴

La provada capacitat d'en Dalmau de moure's en el seu sector, fer progressar els seus negocis i relacionar-se amb tots els seus públics rebria, en la nomenclatura actual, l'apel·latiu de «professional de les relacions públiques». Aquesta denominació, però, no va aparèixer fins al canvi de dècada dels cinquanta als seixanta, com un manlleu de l'expressió anglesa *public relations*, que començava a fer fortuna en l'àmbit de la publicitat i la comunicació. El Dalmau Costa majordom o cap de protocol de la Segona República i el Dalmau Costa *maitre d'hôtel* dels seus restaurants eren, al cap i a la fi, un relacions públiques *avant la lettre* perquè la seva capacitat d'acollir, de rebre, d'escoltar i de fer sentir bé a la gent era reconeguda per tothom. És per aquest motiu que, una vegada més, va estar al darrere de la creació d'un altre organisme corporatiu —governamental, en aquest cas— el nom del qual reflectia els canvis socials que hem esmentat: es tractava del Consejo Turístico Nacional de Publicidad, Promoción y Relaciones Públicas de México, fundat el 20 de maig de 1959 en el context de l'assemblea general de l'Asociación Mexicana de Hoteles, celebrada a Ciutat de Mèxic.²⁴⁵

La dècada dels seixanta fou la de la consagració de Dalmau Costa com una de les personalitats més influents de la restauració mexicana i un dels principals ambaixadors de l'alta gastronomia internacional al nou continent. En la guia turística *Route panaméricaine* que l'editorial francesa Flammarion va publicar en començar la dècada, l'autor, en referir-se al restaurant d'en Dalmau, sentenciava: «*L'Ambassadeurs del paseo de la Reforma és el Maxim's de Mèxic*».²⁴⁶ Per tot plegat, després de quinze anys al capdavant de tota mena d'iniciatives professionals tant privades com col·legiades, els companys del sector, encapçalats pel poderós hotelier Cèsar Balsa, el van homenatjar amb un

sopar al restaurant La Torre Blanca, de l'Hotel Presidente, celebrat el 31 de març de 1960. En Dalmau acabava de deixar la presidència de l'AMR i els companys li reconeixien la feina feta tot nomenant-lo president honorari de l'entitat.²⁴⁷ Més endavant, van decidir posar el nom de Dalmau Costa a una de les aules de l'escola d'hostaleria que ell havia impulsat uns anys abans. Arribats a aquest punt, la carrera professional de l'home del Port de la Selva semblava que havia tocat sostre. Res més lluny de la realitat: el seu prestigi i la seva popularitat encara havien de créixer gràcies a noves idees i nous projectes.

Aquell primer any de la dècada, un cop va acabar la temporada turística a Mèxic en Dalmau va decidir viatjar a Catalunya per primera vegada després de la fi de la Guerra Civil. Les raons que van precipitar la decisió foren dues: d'una banda, els càrrecs penals que pesaven sobre la seva persona s'havien alçat després de dos decennis, i de l'altra, la seva mare estava molt malalta. Efectivament, el 26 de juny de 1960 Remei Vilanova Bosch va morir al Port de la Selva a l'edat de vuitanta-tres anys, acompanyada de tres dels seus cinc fills. En Dalmau, en rebre el condol de Tarradellas va respondre: «*És ben trist passar per aquests moments, però estic tranquil perquè he tingut la gran satisfacció, i ella el gran consol, de tenir-me al seu costat durant divuit dies*».²⁴⁸ A banda d'aquest fet luctuós, no tenim constància de les impressions que va viure en Dalmau en aquell primer viatge, però estem segurs que foren molt intenses. Vint-i-un anys de dictadura havien transformat el paisatge físic i moral del país i, molt probablement, li va costar reconèixer els llocs i les persones que havia hagut de deixar enrere a la fi de la guerra. El retorn al poble natal en el moment de la mort de la mare foren dos fets determinants que tancaven un cicle i n'obrien un altre, el darrer de la vida d'en Dalmau. L'estiu de 1960, amb cinquanta-vuit anys, l'home va prendre la decisió de fer-se construir una casa a primera línia de mar per passar-hi tant de temps com fos

244 «X aniversario de la fundación de la Asociación Mexicana de Restaurantes, A.C.», *Restaurante*, abril de 1958.

245 «Actividades de la AMR», *Restaurante*, juny de 1959, p. 10.

246 André LADENER. *Route panaméricaine*, p. 28.

247 «Cena de honor a Dalmau Costa», *Restaurante*, abril de 1960, p. 11-12.

248 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 10 de juliol de 1960.

restaurante

Setembre de 1954

Coberta de la revista
Restaurante,
editada per l'Asociación
Mexicana de Restaurantes,
amb una imatge del segon
projecte de Dalmau Costa,
el Restaurant La Cava.
AMR

Un detalle del nuevo y acogedor restaurante LA CAVA,
evocador de la "bonne chere" de la vieja Provenza

possible; més tard, va comprar una barca de pesca antiga que va batejar amb el nom de Rosa dels vents. En aquell mateix any 1960 en Dalmau va passar uns dies a Barcelona, on el periodista Joan Cortés li va presentar un company de la revista *Destino* que es deia Néstor Luján i que acabaria essent un dels gastrònoms més reconeguts de Catalunya. Els tres van coincidir en un àpat a l'històric restaurant Glacier, de la plaça Reial, i el jove gastrònom va quedar encantat amb la coneixença: «*Fuimos amigos desde el primer momento*». Des d'aleshores, van mantenir el contacte perquè als dos els apassionava la cuina i la gastronomia. «[...] *Y de aquella sobremesa se suscitó esta amistad, que el tiempo hizo íntima y que es uno de los favores más reafortantes que la vida me haya deparado*», va escriure catorze anys més tard el periodista de Mataró.²⁴⁹

A la tardor, la seva filla Glòria i el seu marit Alfred van decidir traslladar-se a viure a Barcelona. El fet és que el retorn de la Glòria a Catalunya era un dels primers de molts altres viatges protagonitzats per refugiats que, a poc a poc, reprendrien el camí de tornada a casa després de més de vint anys d'exili. El cas de la Glòria no era habitual perquè els joves s'havien adaptat millor als seus països d'acollida que la generació dels seus pares, però ella, en haver estudiat als Estats Units i a Suïssa, i havent-se casat amb un català, no havia acabat d'arrelar a Mèxic, tal com va explicar en Dalmau al seu amic Joaquim Ventalló.²⁵⁰ Altrament, per raons que no sabem, en Costa no va ser massa procliu a cedir a la seva filla els seus negocis de restauració i la noia va preferir prendre la iniciativa i anar-se'n a Barcelona. Per en Dalmau, aquesta era una raó de pes per viatjar més sovint a Catalunya, més tenint en compte que en començar 1962 va néixer el primer dels seus nets: «*Aquest és un traje que muda molt*», va escriure, orgullós, al mateix Ventalló.²⁵¹

249 Néstor LUJÁN. «Ha muerto Dalmau Costa», *Destino*, 30 de març de 1974, p. 18-19.

250 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 13 d'octubre de 1960.

251 ANC. Fons Joaquim Ventalló, Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 11 de novembre de 1961.

El 1962, l'amic Raymond Oliver, el xef més mediàtic de França, va tornar a Mèxic en atenció a la nova invitació que li va fer en Dalmau. El cronista de la capital, Salvador Novo, va deixar escrit que en Costa portava al seu amic francès «*para que les dé el visto bueno a sus sucesivamente más lujosos establecimientos*»,²⁵² dels quals ell mateix n'era un client habitual.²⁵³ Fos com fos, el cas és que Oliver i Costa s'entenien molt bé i, aprofitant l'avinentesa, el cuiner gal va participar d'una exhibició culinària a l'anomenada Exposición Técnica Francesa de México i també a una mena de taller a l'Ambassadeurs. Justament, els primers cuiners d'en Dalmau, catalans tots, començaven a jubilar-se i donaven pas a nous talents mexicans, com el jove Miguel Ángel Reynoso, que havia esdevingut el primer xef nacional del restaurant després d'haver fet tots els papers de l'auca a la seva cuina. En aquell moment, la carta de l'Ambassadeurs havia canviat molt poc des dels inicis, però hi havia tres tendències clares: un menú més simplificat que el dels orígens, la introducció d'algunes especialitats mexicanes i la influència de l'esmentat xef Oliver, renovador de l'alta cuina francesa.²⁵⁴

Un altre dels moments estel·lars de la trajectòria professional d'en Dalmau va tenir lloc l'estiu del mateix 1962. Aleshores, els cossos diplomàtics de Mèxic i els Estats Units van arranjar una visita oficial del president John F. Kennedy a la capital azteca en el seu segon any de mandat. Com solia ser habitual, els àpats de gal·la que la presidència mexicana ofería als seus convidats se solien celebrar a l'immens Palacio Nacional, ubicat a la plaça del Zócalo. El 29 de juny,

252 Salvador NOVO. *Cocina mexicana o Historia gastronómica de la ciudad de México*, p. 159.

253 «*Durante muchos años [Novo] comió todos los viernes en el Ambassadeurs con un grupo de conocidos comensales re-señando con especial cariño una comida que les dio Dalmau Costa "en la que se sirvieron faisanes importados y auténticos lenguados llegados por avión... el servicio fue impecable"*». A: Enrique ASENSIO. *La cocina mexicana a través de los siglos. Vol. X: La alta cocina*, p. 43.

254 Ángel GIDE. «Ambassadeurs. Un Restaurant de periodistas y presidentes».

Ciutat de Mèxic, circa 1955

Dalmau Costa supervisa un bufet a l'aire lliure.

LBT

en Dalmau va fer-se càrrec del banquet d'honor que el president Adolfo López Mateos va oferir a la delegació nord-americana, encapçalada pel matrimoni Kennedy. Les fotografies de l'esdeveniment retraten el mestre de cerimònies català en actitud atent mentre supervisa les anades i vingudes dels cambrers que es van fer càrrec del servei d'un convit tan transcendent.

El president mexicà va quedar tan satisfet del seu proveïdor que, quan va tornar a tenir l'oportunitat, va requerir novament els serveis de Dalmau Costa. Al març de 1964, el president francès, Charles De Gaulle, va fer una visita oficial a Mèxic, fruit del seu interès per un continent —el sud-americà— que considerava proper culturalment i obert a la influència gal·la. El govern mexicà de López Mateos va acollir durant tres dies el màxim mandatari francès i, en un context de fortes tensions internacionals, el fil conductor de la trobada fou la pau i l'entesa entre els pobles del món.²⁵⁵ Per a tal efecte, un dels banquets que es van organitzar en honor a De Gaulle va ser encarregat a Dalmau Costa, el qual va desplegar tots els seus recursos per oferir una experiència memorable a un dels comensals més il·lustres que mai havia tingut. L'àpat va tenir lloc a l'ambaixada francesa i en Dalmau hi va ser present com a *maître d'hôtel* avesat al tracte amb celebritats, que parlava l'idioma del visitant i que vetllava perquè tot rutllés a la perfecció. El menú era un bon exemple de la millor cuina francesa i va incloure llagosta, pularda de Bresse, foie gras i formatges gals, acompanyats d'un Riesling alsacià, un Mouton Rothschild i un xampany Heidsieck, respectivament.²⁵⁶ Fa pocs anys, la premsa mexicana rememorava el cinquantè aniversari de la visita del president francès amb aquestes paraules: «Hace 50 años el presidente Adolfo López Mateos ofreció un banquete al General Charles de Gaulle. Encomendó al restaurantero Dalmau Costa esa responsabilidad. Costa [...] hizo su trabajo. Al finalizar aquel banquete el General De Gaulle lo mandó llamar: "Lo

felicito. Cumplió usted con lo que debe inspirar a todo restaurantero. Sirvió usted a tiempo y caliente"».²⁵⁷

Aquell mateix any 1964, l'activitat professional de Dalmau Costa va culminar amb l'obertura d'un tercer restaurant, el qual tindria encara més anomenada que els dos anteriors. El nou establiment es va inaugurar l'octubre i es va anomenar del Lago, pel fet de trobar-se just al davant d'un dels estanys del parc urbà de Chapultepec, a la Ciutat de Mèxic. El restaurant ocupava un edifici de factura moderna dissenyat per l'arquitecte madrileny Félix Candela, exiliat republicà a Mèxic que va excel·lir en la tècnica de les cobertes paraboloides de formigó. En aquest cas, es tractava d'una construcció futurista amb una teulada convexa i uns immensos finestrals que oferien una panoràmica magnífica sobre el llac i el parc. De fet, la propietat del complex pertanyia al Departament del Districte Federal, el regent del qual, Ernesto P. Uruchurtu, fou el responsable de la planificació i la construcció de la segona secció del Parc de Chapultepec, un dels principals pulmons verds de la capital. Es dona l'avinentesa que Uruchurtu tenia molta amistat amb en Dalmau i aquesta circumstància va ser determinant perquè el català guanyés el concurs públic que s'havia convocat per gestionar aquest servei.

Després de vint anys de prestigi creixent, en Dalmau Costa va tornar a triomfar amb el del Lago. El nou local va rebre una acollida extraordinària per part dels sectors més exclusius de la ciutadania mexicana; de la mateixa manera, els turistes internacionals, principalment nord-americans, van acudir en peregrinació a conèixer la nova proposta. La premsa nacional va dir que «Desde su apertura [...] constituyó todo un éxito, pues realmente pocos sitios gozan de tan admirable vista como la que constituye el lago y la majestuosa fuente iluminada con gigantescos juegos de agua».²⁵⁸ El dia de la inauguració, el polític i periodista Carles Esplà, bon amic d'en Dalmau va aconseguir una invitació i es va presentar a l'esdeveniment, tal com va explicar per carta a l'amic comú Eugeni Xammar:

255 Maria Soledad LOAEZA. «La visita del general De Gaulle a México: el desencuentro francomexicano».

256 Néstor LUJÁN «PICKWICK». «Coma bien. Una minuta ejemplar», *Destino*, 2 de maig de 1964, p. 67.

257 *El Sol de México*, 13 d'abril de 2014, p. 5.

258 José E. TORRES. «El ambiente de "El Lago"», *Excelsior*, 26 de març de 1965.

Ciutat de Mèxic, circa 1955

D'esquerra a dreta: Groucho Marx, la seva acompanyant, Dalmau Costa, Harpo Marx i la seva esposa Susan Fleming, en una vetllada a l'Ambassadeurs.

LBT

«[...] li vaig donar una gran alegria. Immediatament, començarem a parlar de tu. Què contents si tinguérem ací el nostre Eugení! Dalmau estava radiant i la seva il·lusió pareixia ser que tu el vegueres en plena apoteosi en mig d'aquell grandíols restaurant».²⁵⁹ Esplà explicava a Xammar les excel·lències del nou parc i de la forta inversió que es deia que en Dalmau havia fet —1.500.000 de pesos—. També comentava que el restaurador tenia intenció de fer-hi grans banquets però que encara no disposava d'un espai adient (en una setmana havia hagut de rebutjar una quarantena de sol·licituds). Després, descrivia l'ambient del còctel inaugural: «l'edifici sumptuós d'arquitectura atrevida, el llac, les fonts monumentals, les orquestres de mariachis —eren quatre o cinc orquestres les que amenitzaven l'acte—, el whisky car, els bons entrepans, la concurrència elegant, etc. Tot, tot pareixia un simple pretext perquè es reuniren dos amics a parlar de tu».

L'anomenada del Lago va traspasar fronteres i els visitants venien d'arreu del món. També de Catalunya. L'escriptor Guillem Díaz-Plaja va descriure el restaurant en un article a la revista *Destino* amb les següents paraules: «*Dejadme ahora que sea, por unos momentos, "cronista de salón", ya que he tenido la fortuna de sentarme a la mesa de Dalmau Costa, ese ampurdanés fabuloso, que hace unos años tenía en "Ambassadeurs" el mejor restaurante de México, y que ahora, con "El Lago", regenta el más impresionante de las dos Américas. [...] Las mejores gentes de la República abarrotan el salón de seis niveles que se levanta ante la cristalera del bellissimo lago de Chapultepec, abanderado con el penacho luminoso de una fuente de oro de cincuenta metros de altura. El logro arquitectónico del edificio, en planta escalonada, ofrece en el juego de las techumbres un cruce sincopado de planos ligeramente abombados hacia abajo —como si pendiesen— consiguiendo una combinación de una originalidad y de una fuerza pasmosa, incluso en México, en donde la joven arquitectura del mundo entero tiene mucho que admirar*». L'interior, ple de plantes tropicals, defugia de l'estil barroc de l'Ambassadeurs

i seguia els canons artístics dels anys seixanta, com descrivia Díaz-Plaja: «*Los elementos de decoración, basados en el revestimiento uniforme de suelos, paredes y muebles, en tela azul intenso, se libera de esa buscada uniformidad, con notas de flores de papel, al modo tradicional y popular mexicano. Los juegos de luz y los vitrales, de cristales muy densos, completan esa prodigiosa máquina de hospitalidad, que regenta, con doscientos cincuenta hombres a sus órdenes, nuestro Dalmau Costa, ampurdanés universal*».²⁶⁰

Certament, els colors intensos, els quadres de gran format de l'artista italo-suís Nag Arnoldi i el terra encaïtat van ser del gust d'un públic molt variat, però d'un altíssim poder adquisitiu. Un dels mossos que, durant aquells anys, es va encarregar d'aparcar els cotxes dels clients recorda que ningú podia accedir al restaurant si no seguia un codi estricte d'etiqueta: vestit i corbata per als homes i, donat que la majoria de reserves eren per sopar, vestit llarg per a les dones.²⁶¹ Mentre sopaven, els comensals gaudien de la música en directe que els oferia un pianista que tocava un gran Steinway de cua, mentre assaborien la cuina de xefs francesos de gran reputació que en Dalmau contractava directament al seu país. Un exèrcit de cambrers, abillats amb cassaca blanca i pantaló negre, atenia l'estol de taules que s'escampava pels tres nivells del saló principal.

Amb l'Ambassadeurs i La Cava en bones mans, a la segona meitat dels seixanta en Dalmau es va abocar al seu nou negoci. Cada matí, sortia de la seva casa de les Lomas de Chapultepec, recorria l'avinguda arbrada del mateix nom amb el seu Mercedes i, en pocs minuts, es plantava a El Lago; allà despatxava amb el seu lloc-tinent, Jordi Escofet, i organitzaven la jornada.

El volum de feina que, de cop i volta, requeia sobre en Costa era encara més gran que el que havia tingut fins aleshores. A més a més, el nou restaurant venia acompanyat d'una cafeteria propera que oferia àpats informals a l'aire lliure. A la carta d'Esplà a Xam-

259 CDMH. Fons Carles Esplà. Carta de Carles Esplà a Eugení Xammar, 16 de novembre de 1964.

260 Guillem DÍAZ-PLAJA. «La letra y el instante. Nuevas horas en Mexico», *Destino*, 21 de gener de 1967, p. 38.

261 Entrevista a Honorio Molina, a Ciutat de Mèxic, el 12 d'agost de 2021.

Ciutat de Mèxic, maig de 1955

Sopar a l'Ambassadeurs en honor a Eugeni Xammar i Josep Quero ofert per Dalmau Costa, en l'avinentsa de la seva estada a terres mexicanes per motius professionals.

D'esquerra a dreta: Ot Duran d'Ocon, Víctor Alba, Joan Tomàs, Eugeni Xammar, Dalmau Costa, Vicenç Riera Llorca, Avel·lí Artís-Gener «Tísner» i Josep Quero.

ANC-FONS VÍCTOR ALBA

mar es recollia el neguit de l'Emma: «*estava preocupada perquè era molt treball el que se li venia damunt a Dalmau*». Per posar un exemple esmentat per Esplà, en un diumenge de finals de 1964 El del Lago podia arribar a atendre set-cents cinquanta comensals al llarg de tot el dia. En una altra carta, aquesta adreçada a Joaquim Ventalló, en Dalmau es confessava sobrepassat per la nova aventura empresarial: «*Estic enfeinadíssim perquè m'he posat més treball a sobre les espatlles. Ara, en lloc de tenir dos restaurants en tinc quatre. Entre tot, quatre-cents empleats. Això et donarà una petita idea de com vaig de bòlit. La meua vida és únicament el treball i les hores necessàries pel descans. A vegades penso que és un error. Què hi farem, tots ens podem equivocar. De moment ha estat un gran èxit el nou restaurant de El Lago. Les despeses són molt grans; però penso que me'n sortiré bé. Veu-rem a finals d'any*».²⁶² Per gestionar el volum ingent de negoci es va crear una societat anònima anomenada «Restaurantes del Bosque», que se sumava a «Ambassadeurs SA» i «La Cava SA», de les quals en Dalmau era el president, en Jordi Escofet el secretari i gerent i l'Albert Carramiñana el tresorer. Més endavant s'hi van incorporar en Josep Escofet, en Roc Boronat (per poc temps, va morir el 1965) i els fills d'en Dalmau, entre d'altres.²⁶³ Tot plegat, eren tres societats de les quals en Dalmau era l'accionista principal i els seus familiars i treballadors, alguns dels quals emparentats amb ell, eren els accionistes secundaris.

En una de les visites anuals que en Dalmau va fer a Catalunya, el 1965, va aprofitar per tornar a organitzar un d'aquells àpats memorables que tant li agradava celebrar amb els millors restauradors de França. D'aquesta manera, renovava el seu rol d'ambaixador de la cuina francesa a Amèrica, reforçava els lligams amb els grans xefs gals i rebia el seu reconeixement. El fet és que l'Ambassadeurs pertanyia a l'associació «Traditions et Qualité», creada el 1954 per aplegar els principals restaurants del món els quals, alhora,

es recomanaven entre ells. En Dalmau va creure convenient convidar al sopar al gastrònom Néstor Luján, a qui havia conegut feia pocs anys. Gràcies a la crònica que Luján va escriure a *Destino*, sabem que al banquet hi van assistir els responsables de restaurants com La Tour d'Argent, Le Grand Véfour, el Prunier, el Maxim's, el Laserre i Le Taillement, però també els propietaris del Jocker de Madrid i el Reno de Barcelona, els dos únics establiments espanyols pertanyents a l'associació «Traditions et Qualité». Al sopar també hi eren representants de la revista gastronòmica francesa *Cuisine et vins de France*. Si els plats que s'hi van servir incloïen el bo i millor dels productes francesos —foie i tòfones incloses—, els vins que els acompanyaven foren d'una qualitat estratosfèrica: un Château d'Yquem, de 1948, un Montrachet de 1950, un Château Latour de 1955 i el Romanée Conti de 1952.²⁶⁴ En Dalmau fruïa de valent amb aquestes cerimònies gastronòmiques espectaculars de les quals ell era el màxim responsable i l'oficiant principal. Aquesta era la seva manera de compartir amb els seus iguals tot el coneixement que havia adquirit amb els anys. Probablement, el seu somni hagués estat triomfar a París de la mateixa manera que ho havia fet a Mèxic, però aquell era un territori reservat exclusivament als xefs francesos i en Dalmau n'era prou conscient. Res li privava, però, d'organitzar aquests banquets pantagruèlics, prestigiar-se i gaudir d'una vetllada en bona companyia.

Aquell any, però, el retorn a Mèxic aniria acompanyat d'una notícia luctuosa: la mort del seu soci, company de partit i amic de tota la vida Roc Boronat als seixanta-set anys. Com es pot llegir al capítol del Dalmau polític, ell i en Boronat van viure des de diferents posicions la trajectòria del partit i en els darrers anys van unir esforços en la polèmica que els va enfrontar a Tarradellas. Al restaurant Ambassadeurs, en Roc va ser l'home de confiança que a en Costa li faltava quan el 1950 va necessitar ampliar l'equip de gestió. En Boronat es va fer càrrec de la coordinació del personal de l'Ambassadeurs i la seva capacitat de lideratge i d'or-

262 ANC. Fons Joaquim Ventalló, Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 14 de febrer de 1965.

263 FCA. Document mecanografiat, sense data.

264 Néstor LUJÁN «PICKWICK». «Coma bien. Una minuta y cuatro vinos», *Destino*, 25 de setembre de 1965, p. 44.

Ciutat de Mèxic, 11 de setembre de 1955

Àpat-reunió a l'Ambassadeurs del Jurat del Premi Guimerà 1955.

D'esquerra a dreta; dempeus, Vicenç Riera Llorca, Dalmau Costa i Ot Duran d'Ocon;
asseguts, Lluís Nicolau d'Olwer, Emma Alonso, Paulí Massip i Manuel Alcàntara.

JPM

ganització d'equips humans el van fer determinant en la bona marxa del restaurant. També fou el responsable de compres en un moment en què el volum del negoci era ingent. La seva filla Magdalena el recorda sempre molt ben vestit per anar a treballar i amb un sentit de la responsabilitat molt elevat.²⁶⁵

De la seva part, la filla d'Albert Carramiñana, gerent del negoci, explica que en Roc Boronat era molt afable amb els nens i sempre en tenia alguna de guardada quan aquests apareixien pel restaurant, ja fos un truc de màgia, un acudit o l'estratègia perfecta per anar a robar unes galetes a la cuina sense ser descoberts.²⁶⁶

Per tot plegat, en comunicar la notícia als companys d'Esquerra a França i rememorar l'enterrament va pronunciar les següents paraules: «*Estic completament desfet per aquesta desgràcia. Poques vegades en la meua vida m'havia afectat tant la pèrdua d'un amic. Ell fou un bon amic i un gran patriota. Així, sense pal·liatius de cap mena. Se li ha fet tot el que humanament ha estat possible, però hem estat vençuts*».²⁶⁷

Certament, en Roc fou un treballador incansable i la mort el va sorprendre tot preparant la tornada a França per acabar d'anar definitivament a Catalunya quan fos possible, motiu pel qual no tenia propietats a Mèxic, però sí uns estalvis. En alguna ocasió, després d'una jornada laboral llarguíssima o d'algun desencontre amb en Dalmau, en Roc arribava a casa i deia: «*L'Ambassadeurs és una fonda, de luxe, però una fonda!*».²⁶⁸

Com a en Roc, allò que més apassionava a en Dalmau i el que el va dur a l'èxit professional fou, també, el que li va escurçar la vida: els plaers de la bona taula, el gust pels millors vins i licors, l'hàbit de fumar havans i,

sobretot, un excés de responsabilitats professionals el van envellir prematurament, a banda que «*la seva activitat natural, incontrolable, l'induí a burlar les prescripcions dels metges i a esquivar la cura de l'esposa*», com va escriure Riera Llorca.²⁶⁹ Cansat i amb problemes greus de cor acompanyats d'hipertensió, el 1970 en Dalmau va decidir delegar la gestió dels seus negocis als seus treballadors; en Jordi Escofet i l'Albert Carramiñana van recollir el testimoni que els deixava el seu mentor i amic. Mentrestant, en Costa va viure uns anys de jubilació entre Cuernavaca i el Port de la Selva, alternats amb alguns viatges de plaer arreu del món, com Rússia, Tailàndia, Hong Kong o Singapur. Com cada any des de la seva tornada a Catalunya, l'octubre de 1973 va marxar de la seva vila natal amb l'esperança de retornar-hi a l'estiu següent; la matinada del 16 de març de 1974, però, va patir un atac de feridura i va morir a un hospital de Ciutat de Mèxic. Els seus hereus professionals van mantenir els restaurants una bona colla d'anys. L'Ambassadeurs va seguir la seva trajectòria d'èxit fins el 1985, l'any del gran terratrèmol de Ciutat de Mèxic i, tot i que el local no va patir grans danys, si que es va tancar un temps per precaució. En tot cas, des de l'inici de la dècada dels vuitanta el restaurant acumulava pèrdues i, malgrat que l'Emma Alonso insistia en reobrir-lo en un altre indret, al final, juntament amb els seus socis, Escofet i Carramiñana, van decidir tancar-lo definitivament després de quatre dècades. Durant dos anys el negoci va romandre inactiu fins que un cuiner hongarès en va reprendre la gestió amb el mateix nom però amb molta menys fortuna. Al 1991, el Departament del Districte Federal va cancel·lar la concessió d'El Lago a Restaurantes del Bosque SA i els tres socis van haver d'abandonar el negoci a contracor. Fou aleshores quan van decidir tancar totes les empreses que havia creat en Dalmau i cloure per sempre un període gloriós de la història de la gastronomia mexicana i, en certa manera, també catalana. Pel que fa a La Cava, va sobreviure encara uns anys més amb força èxit fins que també va cessar tota l'activitat en començar el segle XXI, tot coincidint amb la mort de l'Emma.

265 Entrevista a Magdalena Boronat, a Ciutat de Mèxic, el 22 d'agost de 2021.

266 Entrevista a Elena Carramiñana, a Ciutat de Mèxic, el 7 d'agost de 2021.

267 «Ha mort a Mèxic Roc Boronat», *Tribuna*, novembre de 1965, p. 7.

268 Entrevista a Magdalena Boronat, a Ciutat de Mèxic, el 22 d'agost de 2021.

269 Vicenç RIERA LLORCA. «Un altre que ens deixa», *Xaloc*, maig-juny de 1974, p. 42.

Ciutat de Mèxic, 9 d'octubre de 1955

Dalmau Costa i Emma Alonso amb Victòria dels Àngels i el seu marit i agent Enric Magrinyà, convidats a casa seva en un sopar en honor a la soprano catalana, de visita a Mèxic on actuà, al Palacio de Bellas Artes, amb un èxit esclatant.

(PONT BLAU)

3.3. L'home d'Esquerra a Mèxic

Paral·lelament a la seva activitat professional, una altra de les responsabilitats que en Dalmau va dur a terme a la seva arribada a Mèxic —a banda d'aquelles relacionades amb la seva supervivència— fou la d'intentar recompondre el partit que havia ajudat a fundar i al qual havia militat sempre: Esquerra Republicana de Catalunya. Cal dir que una part important de la militància també s'havia hagut de refugiar al país asteca i, malgrat la distància, era un contingent de persones que es mantenien mobilitzades; a més, personalitats importants del partit van desplaçar-se també a Mèxic perquè romandre a la França ocupada pels alemanys era quelcom molt perillós, tenint en compte els seus antecedents polítics. Així, en arribar al país d'acollida, molts militants d'Esquerra van córrer a retrobar-se i a reorganitzar-se; els movia un sentit profund de comunitat que es reforçava pels lligams culturals i lingüístics del seu origen català. Inicialment, l'Orfeó Català de Mèxic va ser per a molts un espai d'encontre on compartir informacions pràctiques, experiències i emocions. D'altres, feien trobades multitudinàries on els lligams familiars o professionals eren el nexa d'unió. En tots els casos, però, hi havia un gran interès per les notícies que arribaven d'Europa, ja fos per conèixer el desenvolupament de la guerra, ja fos per estar informats de l'esdevenir del partit i dels seus principals dirigents, especialment després del cop moral i psicològic que va suposar la detenció i afusellament del president Lluís Companys el 1940. Aquesta demanda d'informació va generar una producció notable de publicacions escrites en català a Mèxic que es feien resò de la situació dels refugiats catalans a arreu del món i, especialment, dels esdeveniments relacionats amb l'exili polític. Els refugiats esperaven delerosos aquestes publicacions, tant les que es feien a Mèxic com les editades a d'altres indrets on la diàspora republicana havia anat a raure.

Les primeres accions d'en Dalmau en relació al seu partit no estigueren relacionades amb una activitat política estricta, sinó amb el manteniment de les xarxes d'amistat i coneixença amb els compatriotes

que anaven arribant a Mèxic entre 1939 i 1942, aproximadament. A banda de col·laborar breument amb el CTARE, també va oferir-se a les autoritats republicanes espanyoles a Centreamèrica a l'espera del desenllaç de la Segona Guerra Mundial. Així, en produir-se l'alliberament de París i el retorn de De Gaulle, en Dalmau va acollir al seu restaurant Ambassadeurs un banquet que la Junta de Liberación Española va oferir a l'ambaixada francesa gaullista. La colònia d'exiliats estava eufòrica perquè veien a tocar el retorn a casa.²⁷⁰

Amb regularitat, en Costa informava del dia a dia de la comunitat catalana al país asteca al seu amic Josep Tarradellas, exiliat a França i a Suïssa durant els anys de la Segona Guerra Mundial. En una de les cartes de 1946 Tarradellas li demanava explícitament com estaven «*les coses de l'Esquerra*» a Mèxic, i en Dalmau li ho explicava, molt desencantat: «*L'Esquerra com a partit no ha funcionat mai a Mèxic. Si alguna vegada ho ha fet ha estat d'una manera conventual. Això és: no ens hem assabentat de res, absolutament; han fet (Andreu, Santaló, Sbert i cia.) el que els ha donat la gana. Han silenciats les noves, indicacions, consells, preguntes, manifestacions, etc., que han arribat dels nostres amics i dirigents de França. Les cartes (teva, Irla, Rovira, etc.) les negaren a tothom, no les volgueren divulgar, malgrat els requeriments constants de molts coreligionaris. De bon principi intentaren anul·lar l'Esquerra (partit ple de xacres i desprestigiats, deien ells) creant comunitats. Els seus paladins més importants foren Andreu, Tomàs i Piera, Armendares i més tard Loperena, Miravittles i Frontera. Parlar de legalitat era una traïció a la pàtria. A vegades, certes diferències de matís o de grau eren suficients perquè ens miresin com a trànsfugues o com a enemics de Catalunya i no hi havia manera de fer-los entendre que mentre un Congrés del partit no acabi altrament, l'únic substantiu i permanent són els principis bàsics de l'Esquerra R. de C.*».²⁷¹

270 Artur BLADÉ. *Memòries de l'exili mexicà (1943-1956)*, p. 213.

271 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 7 de gener de 1946.

Veracruz, 28 de gener de 1956

Dalmau Costa, Lluís Nicolau d'Olwer i els catalans presents aplaudeixen en l'acte de nomenament de Pau Casals com a fill predilecte de la ciutat i doctor honoris causa de la Universidad Veracruzana, a la Sala de Cabildo de l'Ajuntament, mentre a primera fila seuen impertèrrits, entre d'altres, Indalecio Prieto i José Miaja.

ANC-FONS PAU CASALS

A la mateixa carta, en Dalmau criticava amb severitat l'actuació dels polítics en els organismes d'ajuda als refugiats: *«Referent a l'actuació en els llocs d'ajuda, oblidant el riu de sang vessada per la nostra gent durant la guerra i el doll de misèria que en els primers temps privà entre els nostres, es constata una manca absoluta d'emoció humana. Vulgars afeccionats a la crematística, s'oblidaren de la seva consciència a la qual tot home, al meu entendre, ha de viure absolutament lligat. La nostra gent, però, va sofrir l'adversitat momentània amb una grandesa d'ànima. La bona fe, el pudor, la justícia i la veritat d'aquests senyors s'ha fet fonedissa. El millor en té una idea vaga i remota. Ja no es tracta de discutir com ha d'ésser un bon militant, sinó d'ésser, simplement, un bon militant. Avui continuen operant de la mateixa manera. I, naturalment, això té els seus perills, i greus. De moment, la nostra gent està cansada i fastiguejada de tanta desconsideració. No se l'ha tinguda en compte per a res absolutament. En el primer moment que surti l'home que es calci i es cordi bé les calces i llenci una catilinària a aquests senyors i es captinui com a paladí fidel als principis bàsics i democràtics del nostre partit, en serà el líder».*

Finalment, en Dalmau, indignat amb l'actuació dels seus companys de partit, no entenia per què no es tenien en compte els joves, i així ho traslladava al seu amic Tarradellas: *«Entre les responsabilitats greus que han contret hi ha la de no haver fet res per a organitzar i educar la nostra joventut; al contrari, han fet tot el necessari amb la seva conducta perquè aquesta joventut s'allunyés de nosaltres i anés d'Herodes a Pilats per acabar molts d'ells captivats o captats per altres partits més diligents que el nostre. No es veuen ganes que es vulgui fer una política clara, diàfana, honrada. Volen anar fent i ja veurem qui ho arregla. Talment sembla que no s'hagi de retornar mai més a casa nostra. A algú d'ells més els valdria, potser».*

No s'ha conservat la resposta d'en Tarradellas a l'informe tan crític d'en Dalmau, però de ben segur que en va prendre nota i, de fet, de l'anàlisi de la seva correspondència dels primers mesos del 1946 se'n poden extreure informacions concloents. A tot això, a la mateixa carta en Costa li explicava la seva intenció de

fer la primera estada a Europa des de la seva arribada a Mèxic i per això van demanar a Tarradellas que els ajudés a tramitar el permís d'entrada a França. La posició econòmica dels Costa-Alonso era ja prou folgada com per permetre's un desplaçament tan costós i, en principi, volien viatjar els quatre membres de la família: *«Entre altres motius, el viatge és per veure si la meua mare —vella i malalta— pot passar la frontera i em puc acomiadar d'ella abans de morir. Les noves que tinc d'ella no són gaire falagueres. [...] Fàcilment comprendràs, doncs, el meu interès! Tinc por cada dia de rebre una mala nova».* En Dalmau no deia que també tenia interès en contactar amb els membres del seu partit exiliats a França i a Anglaterra, com així va succeir. Al final, el viatge el van fer en avió a les acaballes de juny tot seguint la ruta Mèxic-Nova York-Londres-París, sense els dos fills. A Londres hi van sojornar una setmana i a París es van trobar amb el matrimoni Tarradellas, amb qui els unia una forta amistat. Era la primera vegada que es veien després de gairebé set anys i amb prou feines van tenir temps de posar-se al dia de tots els afers que tenien en comú.²⁷²

A banda d'intentar veure la seva mare, en Dalmau venia a trobar-se amb la direcció i la militància d'Esquerra Republicana de Catalunya a França i copiar l'estat de les coses en aquesta matèria. Per això, l'agost del 1946 havia participat al Ple del partit que es va celebrar a Carcassona²⁷³ i la seva visita fou ressenyada a l'edició francesa de *La Humanitat* amb un breu que deia així: *«Aquests darrers dies ha arribat de Mèxic el nostre bon amic Dalmau Costa. Ens ha portat la salutació cordial de bon nombre d'amics que resideixen en aquella República i la seva fe infrangible en els nostres ideals. Desitgem a Dalmau Costa una bona estada a França i quan sigui de retorn a Mèxic li encarreguem que trameti igualment la nostra salutació*

272 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 7 de setembre de 1946.

273 «Important Ple del partit a Carcassona», *La Humanitat* [Montpeller], 24 d'agost de 1936. Aquest fou el Ple a partir del qual els militants d'ERC es van reagrupar després dels estralls de les guerres i van reprendre l'activitat política, aquesta vegada a l'exili.

Ciutat de Mèxic, 1957

Dalmau Costa saluda afectuosament el xef francès Raymond Oliver a l'Ambassadeurs.

LBT

a tots els amics que per mitjà seu ens han expressat els millors sentiments d'afecte».²⁷⁴ Les converses que va mantenir amb l'exili català a França i Anglaterra no han transcendit, però la informació que va recollir el convertien en un element a tenir en compte una vegada hagués retornat a Mèxic.

Al final no fou possible la trobada entre en Dalmau i la seva mare Remei, perquè el Tribunal de Responsabilidades Políticas l'havia condemnada, entre d'altres penes, a no apropar-se a la frontera amb França. La matriarca de la família estava passant un dels moments més difícils de la seva vida: tots els seus fills, excepte la Consol, que feia de mestra al Port de la Selva, havien marxat per una raó o una altra. La gran, Teresa, regentava un hotel a Reus, en Dalmau s'havia exiliat a Mèxic, com en Tonet, i la Maria vivia a Perpinyà des d'abans de la guerra. El desterrament imposat per la justícia franquista no es va fer efectiu, però la mare dels Costa va viure molts anys vigilada de prop. En Dalmau patia per ella i, sens dubte, va moure cel i terra per fer-li arribar diners des de l'estranger i mitigar, almenys, les dificultats econòmiques que havia hagut de viure després del bombardeig del seu hotel i amb la sanció astronòmica que els tribunals franquistes li havien imposat.

En Dalmau i l'Emma van tornar cap a Mèxic el 24 d'agost amb un avió que feia el trajecte París-Nova York; els quadrimotors de l'època trigaven vint-i-quatre hores a sobrevolar l'oceà amb un parell d'aturades tècniques incloses. Tot just aquell any 1946 Air France acabava de restablir els vols intercontinentals després de la Segona Guerra Mundial i ho feia amb el model Constellation, del fabricant nord-americà Lockheed, un avió incòmode i sorollós per als estàndards actuals, però molt més ràpid que el vaixell, segons els paràmetres de l'època. Aquestes dades serien anecdòtiques si no fos perquè, gràcies a la prodigiosa evolució de l'aviació als anys quaranta i cinquanta, els contactes d'homes com en Dalmau Costa amb els seus referents europeus sovintejaren amb una freqüència impensable només uns pocs anys enrere. D'aquesta manera,

274 «Vida del partit. Dalmau Costa», *La Humanitat* [Montpeller], 2 d'agost de 1946, p. 2.

algú amb un bon nivell adquisitiu com ell podia permetre's el luxe de viatjar sovint d'una banda a l'altra de l'Atlàntic per gestionar personalment afers vinculats als seus negocis, resoldre assumptes relatius a la seva activitat política o visitar els seus familiars i amics europeus.

A Nova York, els Costa-Alonso hi van estar gairebé una setmana, juntament amb el constructor Jeroni Bertran Cusiné i la seva dona.²⁷⁵ Només set anys abans, en Dalmau i l'Emma havien desembarcat a la mateixa badia del riu Hudson com a exiliats polítics, vigilats per les autoritats duaneres, que tenien l'ordre d'assegurar-se que aquells visitants fessin ràpidament via cap a Mèxic. Ara, en canvi, la situació era tota una altra i l'estada a la ciutat dels gratacels fou de caire eminentment turístic. Segons el formulari del Servei d'Immigració nord-americà que van omplir abans d'agafar l'avió, es van hostatjar a l'Hotel Pierre, un allotjament de luxe ubicat a la cantonada de la Cinquena avinguda amb el carrer 61, a tocar del Central Park.²⁷⁶ Finalment, el 31 d'agost agafaven el tren que els duria de retorn a Ciutat de Mèxic, on reprendrien la direcció del seu negoci.

A banda de tornar a treballar a l'Ambassadeurs, en Dalmau va iniciar una tournée de visites a companys de partit i polítics de l'exili per trametre tots els encàrrecs que havia rebut de França, ja fossin cartes, misatges o salutacions de tota mena. Aquest paper de mitjancer va posar en Costa en una situació estratègica que li donaria un poder com no havia tingut a l'etapa republicana; la seva relació d'amistat amb Tarradellas i la bona posició econòmica que acabava d'obtenir el convertien en un referent de l'exili mexicà, com demostraven les paraules que va escriure a Tarradellas en tornar a Mèxic: «*Tothom es mostrarà interessat en saber noves de França, del partit i de tu, personalment. Alguns m'havien ofert de manera insistent que donés una informació pública —impressions del viatge— dins de la nostra Agrupació d'ER. Vaig esquivar-ho. Vaig*

275 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 16 de setembre de 1946.

276 INS. United States Department of Justice. Archive. Form I-466.

Ciutat de Mèxic, 8 de setembre de 1957

Dalmau Costa acompanya la seva filla Glòria

com a Reina dels Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili, celebrats a la capital mexicana.

A la dreta, José Ángel Cenicerros, secretari d'Educació Pública del Govern mexicà.

ALG

*creure que era més oportú, convenient i profitós donar les meves impressions d'una manera privada i individualment. Així ho he fet».*²⁷⁷ La lletra prosseguia amb la llista de noms amb qui va contactar personalment: Martí Rouret, Antoni Maria Sbert, Antoni Dot, Josep Tomàs i Piera, Miquel Santaló, Ramon Frontera, Màrius Calvet, Joaquim Bilbeny, Francesc Aguirre i, significativament, també Indalecio Prieto, l'exministre socialista de la República.

En Josep Tarradellas, al cap d'unes setmanes, li va agrair la feina feta amb paraules ben directes: «*en Santaló*²⁷⁸ *m'ha explicat, amb gran afecte per tu, les explicacions que li vares donar de totes les coses del partit; també creu que el teu viatge ha fet un gran bé al partit. Te'n felicito i me'n felicito. A veure si els tanques s'adonen que l'única salvació que té la democràcia catalana és que l'Esquerra es mantingui forta i unida!*».²⁷⁹ El viatge a Europa i els contactes posteriors que hem anat comentant van fer que en Dalmau se sentís prou disposat a implicar-se a Esquerra i dedicar-hi part dels seus esforços. Segons confessaria més endavant, a França s'havia sensibilitzat del grau d'activitat política dels seus compatriotes i havia conegut de prop l'activisme que es duia a terme al que ells anomenaven «l'interior», és a dir, a la Catalunya ocupada per Franco; de retorn a Mèxic, s'havia sentit avergonyit pel nivell de desorganització d'Esquerra al país asteca i havia decidit actuar. De fet, durant els anys de la Catalunya republicana, en Dalmau havia estat un actor secundari de la vida política, per bé que des de la seva posició de cap de protocol va conèixer molt bé tots els personatges de l'escena política, va aprendre l'art de la conversa i, fins a cert punt, va desenvolupar habilitats d'estratègia. El 8 de març de 1947 foren convocats tots els militants d'Esquerra a Mèxic a una

277 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 16 de setembre de 1946.

278 El polític, pedagog, geògraf i fundador d'ERC Miquel Santaló formava part del Govern de la República espanyola a l'exili mexicà presidit per José Giral, i es va desplaçar a París quan aquest executiu va fer-ho el 1946.

279 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 14 de novembre de 1946.

reunió a l'Orfeó Català per tal d'estudiar la possibilitat d'assolir la unitat del partit. En Dalmau va integrar l'equip de redacció de la proposta, juntament amb un reguitzell de militants significats. La reunió tenia tal transcendència que fins i tot la premsa local se'n va fer ressò.²⁸⁰ A partir d'aquell moment, en Dalmau va passar a formar part del Consell Directiu d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic, quan el president n'era Ot Duran d'Ocon, antic procurador general de Catalunya.²⁸¹ En assabentar-se'n en Tarradellas, que tenia informants a tot arreu i a qui no se li passava res per alt, li va deixar anar el següent comentari: «*Per diferents conductes em diuen que t'has llençat de ple a donar vida a l'Esquerra. Et felicito i ho trobo bé, però fes atenció que amb l'embalament no descuidis massa els teus Ambaixadors. Entesos?*».²⁸² L'avís, redactat només començar la carta, no era pas innocent ja que en Tarradellas no solia escriure convencionalismes al seu epistolari i, en aquest cas, es permetia el luxe de donar un toc d'atenció al seu amic com a mostra de poder en la distància i, segurament, com una manera d'assegurar-se la prosperitat dels negocis d'en Dalmau.

En Dalmau, que reconeixia no tenir *arrière-pensées*, com deia en francès, va respondre el dard d'en Tarradellas amb cortesia i una certa ironia: «*Efectivament, m'he llençat amb tot el meu esforç i la mateixa il·lusió dels vint anys a la lluita política. Trobo, però, que vam haver de lluitar menys per aconseguir la República del 31 que ara per organitzar el sopar del 12 d'abril a Mèxic. D'una manera personalíssima em vaig preocupar*

280 El periodista va escriure: «*Una comisión nombrada por el miembro del Consejo Ejecutivo d'ERC, señor José Andreu Abelló, y compuesta por los militantes doctor Armendares, Tomás i Piera, Dot i Arxer, Joaquín Duran, Ferran Zulueta, Ricard Altaba, Dalmau Costa, Samuel Morera, Màrius Calvet, Juan Falcó, Amadeu Oliva, Vicenç Verni, Ignasi Canadell y Ventosa i Roig, han estado elaborando las bases que seguramente, de ser aceptadas, facilitaran la esperada unidad, que tanto ha sido solicitada por los dirigentes del Partido que se hallan en Francia*». *El Nacional*, 8 de març de 1947, p. 4.

281 «L'Agrupació de Mèxic», *L'Emigrant*, abril de 1947, p. 8.

282 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 30 d'abril de 1947.

Ciutat de Mèxic,

12 de desembre de 1957

Dalmau Costa acompanya
la seva filla Glòria
en el seu casament.

ALG

de reeixir. Ho vam aconseguir a mitges. Però quin esforç per part meua, Déu meu!». ²⁸³ I és que Esquerra va convocar tots els seus militants a un sopar multitudinari que havia de servir per reactivar l'agenda política del partit i reunir tots els seus militants. Algunes absències destacades, com la de Joan Casanelles o Josep Andreu i Abelló, posaven en perill les intencions dels organitzadors, però al final tot va sortir com es preveia. Els esforços d'en Dalmau per gestionar el partit començaven a donar resultat i així ho expressava a Tarradellas: «A Mèxic [...] hem aconseguit fer la unitat de l'Esquerra. Ha costat molt lligar caps, però hem reeixit. El clima polític del nostre partit a Mèxic és, en aquests moments, francament agradable». ²⁸⁴ Un any abans, en Dalmau s'havia lamentat amargament de la manca de projecció que la formació tenia entre els joves de l'exili i ara, per esmenar la situació, havien organitzat una sèrie de conferències sobre la història i la política de Catalunya. Els conferenciants foren Ot Duran, Antoni Rovira i Virgili (per escrit) i Antoni Maria Sbert. La idea dels organitzadors del cicle de xerrades era editar les ponències i enviar els beneficis de la seva venda a en Tarradellas.

Paral·lelament a les gestions de Dalmau Costa i els altres per intentar reorganitzar el partit a Mèxic, el de Cervelló havia enviat a principis de 1947 al militant Alexandre Manyà per tal d'aplicar les directrius de la direcció nacional d'ERC a l'exili francès: «*Manyà compleix l'encàrrec i posa fi a la dispersió d'esforços. S'acaba la divisió entre tres nuclis: l'Agrupació d'ERC a Mèxic, el Secretariat de Militants d'ERC afectes a la Comunitat Catalana, i el grup de diputats. S'escull per primer cop a l'exili mexicà un Consell Directiu unificat, encapçalat per dos homes de consens, Ot Duran d'Ocon i Dalmau Costa*». ²⁸⁵

Una altra de les iniciatives de la secció d'ERC a Mèxic mentre en Dalmau va formar part de la direcció

del partit fou l'impuls de *La Humanitat* com a portaveu oficial de la secció d'Esquerra Republicana a Mèxic, una publicació que ja s'editava des de 1942. Com a mostra de fidelitat al lideratge del secretari general del partit, i per tal de donar sortida als missatges del dirigent a l'altra banda de l'Atlàntic, en Costa demanava sovint articles a en Tarradellas per nodrir l'edició mexicana de la publicació: «*Ens agradaria molt que quan a tu et semblés bé ens enviessis material. Pensa que estem a les teves ordres. I respecte a La Humanitat, t'és absolutament incondicional, car hi tinc una intervenció directa i personalíssima, tant en l'aspecte econòmic com polític. (Entre tu i jo, fins ara he pagat tots els números que han sortit)*». ²⁸⁶ El mecenatge d'en Dalmau amb el món de l'edició catalana acabava de començar.

A tot això, no és casualitat que cada divendres se celebrés a casa seva un sopar «de catalans» on un grup selecte d'exiliats es trobava per xerrar una estona. Evidentment, la reunió era una manera de posar-se al dia de les notícies del seu entorn social i dels altres exilis, també era una excusa per conrear complicitats, per bastir estratègies polítiques i, en definitiva, per reforçar la xarxa social i política dels seus participants. Que en Dalmau fos l'amfitrió no és cap casualitat i tenia tot el sentit, tenint en compte els seus antecedents com a professional del protocol a la Catalunya republicana. Comptat i debatut, l'antic major dom del Parlament de Catalunya va fer un desplegament espectacular de recursos a Mèxic amb l'objectiu de —per aquest ordre— fer créixer els seus negocis, obtenir una bona posició, guanyar visibilitat i capacitat d'influència, fer contactes, patrocinar iniciatives culturals i polítiques i, en definitiva, fer i desfer segons els seus interessos personals i de partit. El seu domini de les relacions públiques, la popularitat que li donava el restaurant i el *charme* que el caracteritzava el convertiren en una de les figures principals de l'exili català al país asteca. Aquestes virtuts tampoc foren passades per alt pels mateixos mexicans, els quals veieren ràpidament que en Dalmau era un actiu que calia te-

283 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 13 de maig de 1947.

284 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 26 de juliol de 1947.

285 Josep VALL. (coord.). *Esquerra a Mèxic. 1941-1980*, p. 21.

286 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 26 de juliol de 1947.

Ciutat de Mèxic, 5 d'agost de 1958

El Consell de Redacció de la revista *Veu Catalana* sopant a l'Ambassadeurs tot celebrant l'edició del primer número de la publicació.

D'esquerra a dreta: dempeus, Ramon Fabregat, Roc Boronat i Salvador Ferret; asseguts, Antoni Maria Sbert, Dalmau Costa, Ot Duran d'Ocon, Vicenç Riera Llorca i Manuel Galés.

FBL

nir en compte fins i tot quan es tractava de tirar endavant accions de caràcter intern. És sabut que els qui s'acabaven de nacionalitzar no tenien el dret a participar de la vida política del país, però també és evident que de manera indirecta hi acabaven intercedint, com en Dalmau va fer.

A la tardor de 1947, l'ambient de l'Esquerra a Mèxic era tranquil: la feina feta per la direcció de Duran d'Ocon i Costa, les gestions de l'enviat especial Manyà i la tutela de Tarradellas van permetre que la colònia més gran de refugiats del partit visqués una etapa de pau. A l'assemblea informativa del novembre les coses van anar molt bé, com va reportar en Costa a l'amic Tarradellas: «*L'assistència va ésser nombrosa i molt interessada en saber noves de França. [...] Hi hagué manifestació d'opinions i foren molt interessants. Va fer molt bona impressió, car les ex-diferents tendències es manifestaren amb una gran altesa de mires. Parlaren l'Sbert, en Boix, en Canturri, en Moles i —per què no?— en Manyà. Exposaren les seves opinions respecte les conclusions del Ple de Montpeller.*» I amb una satisfacció gens dissimulada, va afegir: «*El partit a Mèxic marxa molt bé. En Santaló va quedar bocabadat. Mai hauria pogut imaginar que s'haguessin afinat les coses tan bé. La fidelitat als companys de França, als de l'interior i al seu secretari general és absoluta*».²⁸⁷

El 31 de gener de 1948 es va reunir l'assemblea general ordinària d'Esquerra a Mèxic per escollir un nou Consell Directiu, ja que el mandat d'Ot Duran d'Ocon arribava a la seva fi i calia rellevar-lo. El més votat fou en Dalmau Costa i, en conseqüència, esdevingué el nou president d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic.²⁸⁸ Durant els anys anteriors en Dalmau havia treballat intensament en favor de l'agrupació, de la cohesió dels seus membres i de la comunicació amb França; igualment, l'èxit professional el convertia en un referent per als seus connacionals i també per això van dipositar-hi la seva confiança. En una carta al seu

287 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 24 de novembre de 1947.

288 «ERC a Mèxic», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], gener-febrer de 1948, p. 3.

amic Tarradellas, en Dalmau manifestava la seva sorpresa: «*No comprendràs mai prou la vergonya que em fa haver-lo substituït [a Duran d'Ocon]. Jo no ho volia de cap de les maneres. Així mateix ho vaig expressar a l'assemblea general quan vaig escoltar que el meu nom anava en una terna. No van voler-me fer cas i em van elegir. Pitjor per a ells*».²⁸⁹ El fet és que tots els vots, excepte dos, foren per a en Dalmau i, davant la unanimitat, va acabar acceptant el repte: «*Ara, doncs, sóc al ball i he de ballar*», va sentenciar en la carta a Tarradellas.

En agraïment a la militància, en Dalmau va cedir el seu restaurant per celebrar el sopar de commemoració del XVII aniversari de la fundació del partit, que va tenir lloc el 20 de març de 1948 a l'Ambassadeurs. Hi assistiren dos-cents comensals i, «*com de costum, el sopar transcorregué entre converses i rialles mentre hom feia desaparèixer les escollides viandes d'un menú ben concebut i millor servit*», deia la crònica de *La Humanitat*.²⁹⁰ En una carta al secretari general Tarradellas, en Dalmau confirmava la informació del portaveu oficial d'Esquerra: «*Pots creure que t'hauria agradat assistir-hi per tal de constatar la unió i germanor que existeix al nostre partit a Mèxic. Era impressionant veure com tots es parlaven i es felicitaven de trobar-se junts per tal de celebrar aquest aniversari*».²⁹¹ En aquells anys de postguerra mundial, els postulats polítics havien canviat a Europa amb la desaparició del feixisme —excepte a Espanya— i amb la irrupció de la política de blocs. En aquest sentit, en Dalmau feia la següent reflexió: «*Francament, sóc pessimista respecte de la situació actual d'Europa. La situació política i la situació econòmica van parellades. La qüestió plantejada actualment és: per una banda, el comunisme [...] que es vol imposar costi el que costi i allà on sigui; i per l'altra, l'anticomunisme, amb totes les se-*

289 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 6 de febrer de 1948.

290 «El sopar en commemoració de l'aniversari d'ERC», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], abril de 1948, p. 4.

291 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 23 de març de 1948.

Ciutat de Mèxic, 31 de desembre de 1958

Revetlla familiar de Cap d'Any a l'Ambassadeurs.

D'esquerra a dreta: dempeus, Dalmau Costa Jr. i Abel Gassol;

asseguts, Rosa Maria Alonso, Dalmau Costa, Carme Guix, Emma Alonso, Alfred Jaumà i Glòria Costa.

FJC

*ves facetes, que se'n vol defensar. És curiós d'observar que, des del punt de vista comunista, els vells demòcrates (nosaltres) i els feixistes som una mateixa cosa; des del punt de vista feixista, els comunistes i nosaltres també som una mateixa cosa; i des del nostre punt de vista, gairebé sempre hem coincidit que entre els feixistes i els comunistes no hi ha cap diferència. Podran aquestes tendències, alguna vegada, posar-se d'acord seriosament respecte a com han de classificar-se la gent que vivim en aquest món desgavellat?».*²⁹²

Com cada 14 d'abril, la comunitat d'exiliats republicans a Mèxic agrupats sota els diferents partits polítics que havien sobreviscut a la diàspora posterior a la Guerra Civil, celebrava l'aniversari de la proclamació de la República Catalana. En Dalmau, com a president de l'agrupació mexicana d'ERC, tenia molt bones relacions amb els partits polítics espanyols de l'exili i amb el Govern de la República, especialment amb el socialista Indalecio Prieto. En els anys de cap de protocol del Parlament i de la Generalitat havia acompanyat a Joan Casanovas i Lluís Companys a Madrid en múltiples ocasions, viatges que l'havien posat en contacte amb els principals actors de la política espanyola. L'adhesió principal d'en Dalmau, però, era al secretari general del seu partit, en Josep Tarradellas, a qui va adreçar el següent telegrama en motiu de l'esmentada efemèride: «*Havent organitzat acte conjunt de commemoració aniversari proclamació República Catalana plau-nos fer-ne ofrena al Partit i a Militants Catalunya com a signe incondicional col·laboració recobrament llibertats perdudes*».

²⁹³

Al juny d'aquell any 1948, el polític Carles Pi i Sunyer va visitar Mèxic, provinent d'una gira per Uruguai, Argentina i Xile en representació del president de la Generalitat, Josep Irla, per tal de conèixer de prop l'exili català d'aquests països i cohesionar-lo al voltant de les institucions legítimes del país. En Dalmau, com a president d'Esquerra, el va anar a rebre a l'aeroport i l'acompanyà als diferents actes que es van progra-

mar, com ara una conferència a l'Orfeó Català que ell mateix es va encarregar de presentar. Donada la poca simpatia que l'home sentia pel seu camarada de partit —a qui Tarradellas no podia veure perquè l'acusava de voler liquidar les institucions i els partits polítics de l'exili— en Costa va presentar-lo sense pràcticament parlar d'ell: «*Davant d'un pròcer del nostre Partit, farem una presentació paradoxal. Ens presentarem a nosaltres mateixos. Escolteu l'explicació del nostre desenvolupament a Mèxic. Tot just arribats sentirem inquietuds d'aplegar-nos per tal de no perdre contacte amb els dirigents de França i també per a procurar sostenir, col·lectivament, els ideals del nostre estimat Partit que avui, com ahir, és necessari i indispensable per a continuar la resistència als rebels que encara dominen i subjuguen al poble màrtir. Ho aconseguirem. Quan l'estiu de 1946 vaig ésser a França, m'impressionà profundament la disciplina i l'entusiasme dels nostres coreligionaris. El nostre Secretari General amb la seva gran capacitat de treball, amb el seu optimisme persuasiu i amb un gran sentit de responsabilitat, ajudà força al retrobament i recobrament del nostre Partit. Al costat de Tarradellas hi havia col·laboradors infatigables. Un dels homes que es desenvolupava amb gran entusiasme era l'amic Pi i Sunyer. Al meu retorn a Mèxic vaig explicar les impressions viscudes a França i els amics foren sensibles a les meves paraules i vam tenir la fortuna que es produís una reacció i un sentiment d'unitat*».

²⁹⁴

La presentació continuava fent proclames a la unitat i a la germanor entre els membres del partit. Després, va pronunciar la seva conferència el visitant Pi i Sunyer. L'acte de comiat del polític català fou un sopar organitzat per en Roc Boronat, històric militant del partit també exiliat a Mèxic, el qual va escollir el restaurant Ambassadeurs d'en Costa;²⁹⁵ es dona la circumstància que en Dalmau l'acabava de contractar com a cap de personal després de la marxa d'un altre col·laborador seu, l'Enric Benet. L'estada de

294 «L'Esquerra a Mèxic. Una solució democràtica no topirà mai amb la intransigència dels republicans catalans. Parla Dalmau Costa», *La Humanitat* [París], 7 d'agost de 1948, p. 2.

295 «Carles Pi i Sunyer a les Amèriques. La visita a Mèxic», *La Humanitat* [París], 15 de juliol de 1948, p. 1.

292 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 13 de desembre de 1948.

293 «En el 14 d'abril», *La Humanitat* [París], 10 de maig de 1948, p. 2.

**Ciutat de Mèxic,
febrer de 1959**

Dalmau Costa
amb un exemplar
de *La Nova Catalunya*,
revista catalana
de l'Havana
editada pels exiliats
catalans a Cuba.
SO

Pi i Sunyer al país asteca va aixecar força expectació entre la militància, però també en la premsa local, que en va fer un seguiment exhaustiu.

Els mesos del mandat de Dalmau Costa com a president d'Esquerra de Mèxic van transcórrer amb una certa placidesa, en contrast amb la seva vida professional, que era absolutament frenètica. Val a dir que al darrere de l'esmentada placidesa hi havia una feina ingent d'informació, cohesió i vertebració entre els militants catalans exiliats a Mèxic; aquesta empresa, duta a terme amb tanta determinació, tenia molt de «relacions públiques». La plataforma que li ofería el seu restaurant era excepcional, perquè li donava prestigi i posicionament respecte dels múltiples sectors de la societat mexicana: des de la classe política nacional fins els múltiples exilis de la República espanyola. En Dalmau tenia una agenda completament farcida de compromisos socials i a tothora estava reunit amb els uns o amb els altres, ja fos per aplicar les directrius polítiques que li venien de França, ja fos per enfortir els lligams amb els polítics exiliats espanyols. El que seria el seu successor en el càrrec de president d'Esquerra de Mèxic, Joan Moles, va escriure al portaveu del partit: *«El que jo vull dir-te, és que la teva actuació es distingeix per una gran correcció en tots els teus actes —d'això en tenen tantes proves els estranys com els amics—, pel bon sentit democràtic que impera en tu, pel respecte a l'opinió dels altres i, pel damunt de tot, la teva vida al servei de Catalunya i de la República. Els que no tenen antecedents els en cal descobrir i inventar-ne; a tu només et cal continuar pel bon camí que vares emprendre en la teva infantesa»*.²⁹⁶

L'altre esdeveniment del 1948 en la vida política d'Esquerra a Mèxic fou la primera visita al país del poeta Ventura Gassol, un dels pesos pesants del partit des dels temps anteriors a la seva fundació. En Dalmau el va anar a rebre al port de Veracruz en qualitat de president d'ERC, però també com a tutor dels fills d'en Gassol, de qui havia vetllat durant els darrers quatre anys. Per bé que en Dalmau tenia moltes reserves personals vers el seu correligionari pel desinte-

rès que mostrava vers els seus propis fills, el retrobament fou molt cordial i els dos homes van compartir uns dies de germanor, juntament amb el més destacat de la militància i de l'exili. El programa d'esdeveniments va resultar similar al que mig any abans se li havia fet a Pi i Sunyer: una recepció a l'Orfeó Català i un acte semblant al restaurant Ambassadeurs, d'en Dalmau. L'acollida dels refugiats fou magnífica i en els parlaments d'ambdós actes, l'oratòria llúida i vibrant de Gassol va fer les delícies dels assistents.²⁹⁷

El 1949 va començar amb alguns canvis: els nombrosos compromisos polítics i empresarials que havia contret en Dalmau els darrers anys l'estaven ofegant i, pel que fa els assumptes polítics, en Costa va decidir fer un pas enrere i cedir la presidència del partit al seu company Joan Moles. L'opinió majoritària de l'assemblea d'Esquerra era del parer de continuar amb el mateix Consell Directiu, però en Dalmau va al·legar que es trobava impossibilitat de seguir en el càrrec;²⁹⁸ el restaurador va acceptar, doncs, la vicepresidència i, per tant, mantenir-se vinculat a la organització, però sense el pes ni la responsabilitat que implicava la primera dignitat del partit. Tan sols havia estat un any de president, però aquest no era el seu espai natural, raó per la qual prenia la decisió de retirar-se a un segon pla.

A l'abril, en Dalmau i l'Emma van fer el segon viatge a França des del seu exili mexicà per tal de trobar-se amb la mare del primer i, també, per coincidir novament amb el matrimoni Tarradellas-Macià. Es tractava d'una visita privada durant la qual no estava prevista una activitat política destacable, donat el paper secundari que en Costa havia adoptat des que havia començat l'any. L'estada a França va servir per retrobar-se amb els seus —familiars i amics—, tornar a tastar la cuina del país i fer nous contactes empresarials. Justament, el nou paper d'en Dalmau com a membre fundador de l'Asociación Mexicana de Restaurantes el convertia en un ambaixador privilegiat en

296 Joan MOLES. «Carta oberta a Dalmau Costa», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], setembre de 1948, p. 3.

297 «Ventura Gassol a Mèxic», *L'Emigrant*, febrer-març de 1949, p. 11.

298 «Noticiari. El Consell Directiu de Mèxic», *La Humanitat* [Paris], 25 de març de 1949, p. 2.

Ciutat de Mèxic, 11 d'abril de 1959

Dalmau Costa, entre Emma Alonso i Joan Rovira —president de l'Orfeó Català—
llegeix el seu discurs en commemoració de la República Catalana, titulat
«Som instruments passatgers de la catalanitat perenne».

OCM

viatges com aquell per defensar i promoure els interessos de l'entitat. En tornar a Mèxic, l'acció política d'en Dalmau va ser molt menys intensa que en altres ocasions i durant la resta del 1949 no va protagonitzar accions destacades en aquesta matèria. Des del retorn del seu primer viatge a França, tres anys enrere, la principal tasca d'en Dalmau com a polític va ser la d'exercir d'home de confiança de Tarradellas en la gestió d'aquells assumptes que al secretari general d'ERC li interessava influenciar des de la distància. Això és, per exemple, obtenir les màximes adhesions a la seva persona i a la seva política, enviar cartes i misatges a polítics residents a Mèxic, recaptar fons per al manteniment del partit a França, agrupar l'exili català a l'entorn d'Esquerra, reivindicar les institucions de la Generalitat i el Parlament, potenciar els lligams entre les diferents comunitats catalanes a Amèrica, i una llarga llista d'encàrrecs encaminats a assegurar la visió estratègica tarradellista d'un període molt crític per l'exili polític republicà. Cal tenir en compte que a Mèxic hi havia refugiades importants personalitats catalanes i espanyoles que podien recolzar o oposar-se a l'ideari polític de Tarradellas, motiu pel qual al de Cervelló li era molt útil la figura d'en Dalmau. A més, algunes d'aquestes personalitats eren diputades del Parlament a l'exili i, com que la cambra no s'havia dissolt, malgrat la seva expulsió de Catalunya, ostentaven una representació i un poder que Tarradellas tenia molt amb compte de cara a les seves aspiracions polítiques.

En començar el 1950 l'assemblea d'Esquerra a Mèxic es va tornar a reunir perquè la presidència que havia assumit en Joan Moles també va acabar esdevenint efímera. El 18 de febrer, l'assemblea va escollir a Enric Canturri com a president del Consell i Dalmau Costa es va mantenir com a vicepresident.²⁹⁹ L'Assemblea va trametre una afectuosa salutació al secretari general del partit, Josep Tarradellas, que es trobava convalescent d'una malaltia bascular des del dia de Nadal. La inactivitat física, que no mental, del secretari general va comportar, també, uns mesos de descans

299 «Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic», *L'Emigrant*, març-abril de 1950, p. 4.

per en Dalmau; a l'abril, però, en Tarradellas tornava a estar en forma i escrivia cartes llarguïssimes al seu amic Costa amb tot de reflexions, instruccions i encàrrecs relatius a l'estratègia política que calia seguir a Mèxic en relació als afers d'ERC. En Dalmau, fidel, sol·licit i diligent, sempre donava la raó a Tarradellas en els seus plantejaments polítics i, a més, es comprometia a menar el partit de Mèxic en la direcció que fos marcada des de França.

El 1951 fou el de la celebració del vintè aniversari de la fundació d'ERC. El 21 de març es va celebrar un sopar al restaurant Ambassadeurs, que fou «*una joiosa afirmació de germanor, d'unitat i d'esperança*».³⁰⁰ El cronista que va redactar la notícia va citar en Dalmau Costa intencionadament per agrair les facilitats que l'il·lustre militant havia posat per la celebració de l'aniversari, tot i saber que «*preferiria que no féssim esment de cap gest dels que mostren la seva devoció al Partit; ell sempre creu que, més que una gentilesa, és un deure*». En aquell cas, però, van voler fer constatar que «*els deures acomplerts tan gentilment mereixen ser esmentats i estimats*». I és que, certament, una gran part de les accions que en Dalmau va fer de manera altruista no han quedat registrades més que en la memòria dels seus beneficiaris perquè aquesta era la condició que l'antic cap de protocol imposava per prestar la seva ajuda. A Mèxic va prestar diners, va donar feina, va impulsar tot tipus d'iniciatives solidàries, va fer mecenatge cultural, va acollir refugiats i, en definitiva, va practicar una filantropia de base cristiana —ell era creient— que va afavorir un bon nombre de persones que trucaven a la seva porta en demanda d'ajuda. El seu amic Vicenç Riera Llorca explicava que en Costa «*tenia llogada una habitació, en un hotel cèntric del carrer d'Atenas, a disposició sempre d'amics o personalitats que passessin per Mèxic*».³⁰¹

A partir de la primavera de 1951 es va començar a parlar de la possibilitat que en Tarradellas visités Mèxic per primera vegada. En Dalmau i la colònia mexi-

300 «XX aniversari de la fundació d'ERC», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], maig-juny de 1951, p. 2.

301 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 190.

Ciutat de Mèxic, 20 d'abril de 1959

Àpat a l'Ambassadeurs ofert pels catalans exiliats a Mèxic al lehendakari basc, de visita al país.

D'esquerra a dreta: dempeus, José Luís de Irisarri, Ot Duran d'Ocon, Dalmau Costa, Antón de Zugadi, Alberto Azua i Antonio Orbe; asseguts, Pedro María de Gárate, Pere Bosch i Gimpera, el lehendakari José Antonio Aguirre i Antoni Maria Sbert.

FUE

cana li ho havien estat demanant insistentment des de feia anys, però el secretari general d'ERC va voler esperar tant com fos necessari fins a aconseguir el màxim consens entre els seus. No volia de cap manera que ningú hi pogués fer la més mínima objecció. Així, en el moment que en Josep va dir oficialment que estava planejant el viatge, en Dalmau va esclatar d'alegria, va començar a traçar tot tipus de plans i ho va comunicar a la colònia catalana: «*Ets tema de totes les converses dels amics de Mèxic. Tothom pregunta quan arribes. Tots els amics, que són més dels que tu et penses, em pregunten diàriament*».³⁰² El viatge, però, es va ajornar diverses vegades i, a la fi, no va tenir lloc aquell any, sinó el següent.

El febrer de 1952 en Dalmau va tornar a ocupar el càrrec de president d'Esquerra a Mèxic. L'Assemblea extraordinària, celebrada el 15 de març, va escollir Enric Canturri com a vicepresident, va manifestar l'adhesió de tots els militants de Mèxic als acords del Ple del partit celebrat unes setmanes abans a Montpeller, i va exhortar a Tarradellas a venir a Mèxic «*per tal d'establir les bases d'una millor coordinació dels nostres esforços*».³⁰³ A tot això, l'esperat viatge del secretari general es va acabar produint el maig de 1952 tot fent escala a Nova York, a on en Tarradellas va disposar de 2.000 dòlars que en Dalmau li havia enviat per a les seves despeses personals.³⁰⁴ El viatge de retorn i altres pagaments també els va assumir íntegrament en Costa. El matrimoni Tarradellas-Macià va fer una breu estada a la ciutat dels gratacels, on fou rebut per un grup de catalans encapçalat per Jaume Miravittles i August Pi i Sunyer, els quals van oferir-los un àpat de benvinguda.³⁰⁵ A la ciutat dels gratacels i a Washing-

ton, el secretari general d'ERC es va reunir amb personalitats com Eugeni Xammar, Carles Esplà, Victòria Kent i altres.³⁰⁶ D'allà va desplaçar-se a Cuba per fer una visita de cortesia a la colònia catalana del país caribeny i, tot seguit, va volar cap a Mèxic.

Finalment, va trepitjar el sòl mexicà el 29 de maig de 1952 a dos quarts de sis de la tarda. La seva arribada va aixecar una enorme expectació entre la colònia catalana de Mèxic i, per extensió, en la resta de la classe política de l'exili espanyol. En Joan Moles va escriure al portaveu del partit: «*Voldriem dir-li tantes coses al bon amic Tarradellas, que el pensament va massa de pressa. Són gairebé dotze anys els que hem estat separats, i ara ens agradaria guanyar-los en un moment*».³⁰⁷ El dia assenyalat, una enorme multitud d'amics i correligionaris es van congrega a l'aeroport de Ciutat de Mèxic, tal com va descriure la crònica de *La Humanitat*: «*en el moment de baixar de l'avió, el senyor Josep Tarradellas, acompanyat de la seva distingida esposa, fou rebut pel president d'E.R. de C a Mèxic, senyor Dalmau Costa i membres de la junta, i també pels senyor Antoni Ma. Sbert i Álvaro de Albornoz*». Passat el control duaner, la gentada el va abordar per saludar-lo fervorosament i donar-li la benvinguda: «*Tarradellas, visiblement emocionat, els anava reconeixent a tots i tothom el cridava i l'abraçava amb efusió i entusiasme. Cadascú tenia comentaris a fer-li i missatges per transmetre: I, en mig d'aquesta eufòria de sentiments i d'evocacions —i d'alguna llàgrima... ¿per què no?—, un grup de gironins, Dalmau Costa, Amadeu Oliva, Pere Purcallas, Dot, Cabruja, Mar-*

302 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 2 de setembre de 1951.

303 «Importants acords d'ERC de Mèxic», *La Humanitat* [París], març de 1952, p.1.

304 El matrimoni Tarradellas va salpar del port francès de Le Havre el 8 de maig i va arribar a Nova York el 14 del mateix mes, a bord del creuer Ille de France. www.libertyellisfoundation.com [data de consulta: 6 d'agost de 2020].

305 «El viatge a Amèrica del nostre Secretari General», *L'Emigrant*, novembre-desembre de 1952, p 6-10.

306 El periodista i traductor Eugeni Xammar va fer-li de cicerone per la ciutat dels gratacels. Abans de l'arribada a Nova York de Tarradellas, a qui amb la seva mordacitat habitual anomenava «Tallaferro», va escriure al seu amic Emili Vigo una carta on parlava d'en Dalmau Costa en els següents termes: «*Vindran plegats [en Tarradellas i en Casanelles] i en Dalmau Costa els anirà a rebre. Això vol dir que, pagant en Casanelles o en Dalmau, probablement en Dalmau perquè no és tan ric però és més generós, hi haurà a Nova York un dinar o sopar, "platònic i epicuri" [...]*». A: Eugeni XAMMAR. *Cartes d'un polemista*, p. 303-304.

307 «Josep Tarradellas a Mèxic», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], maig-juny de 1952, p. 1.

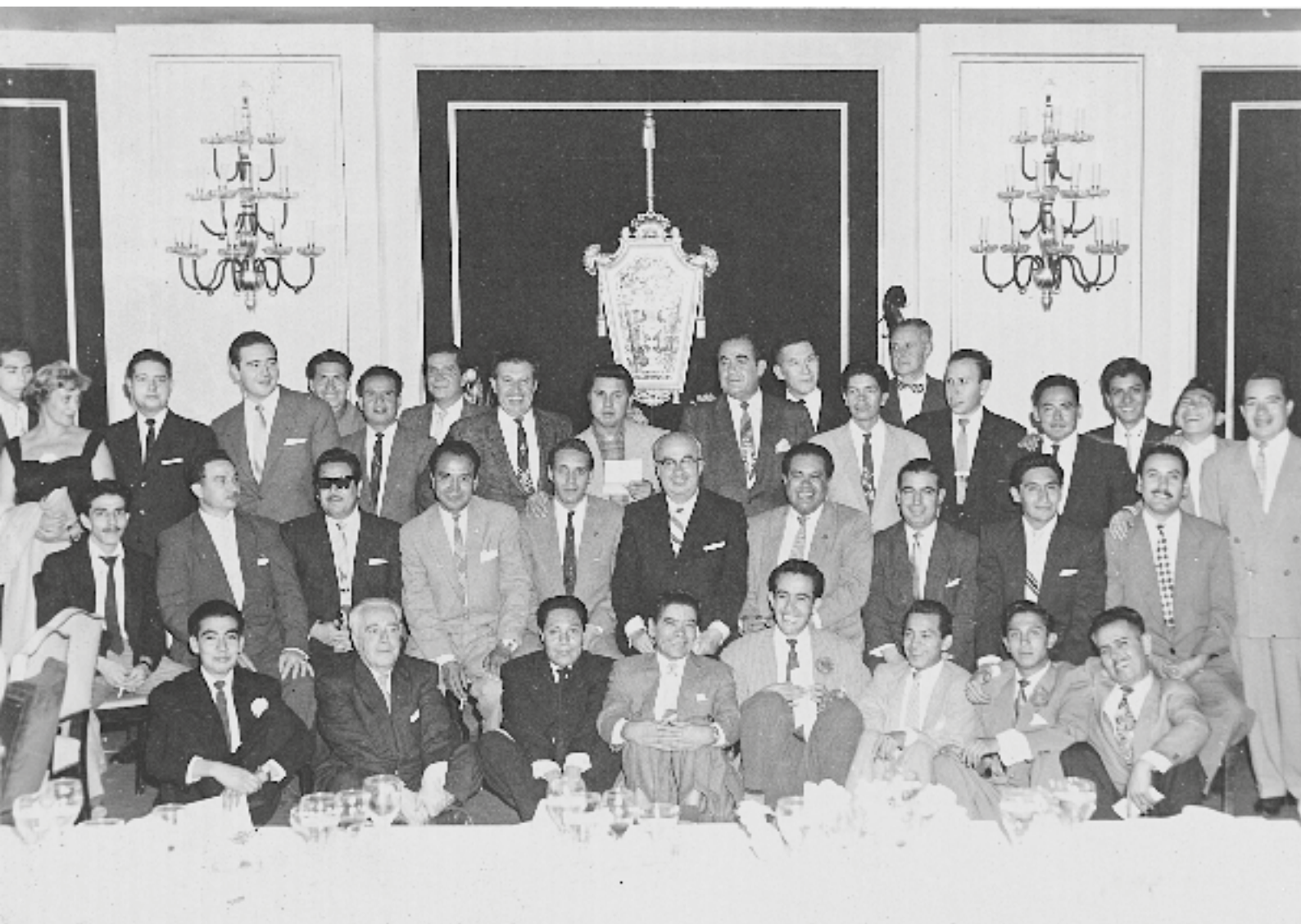
Ciutat de Mèxic, circa 1960

Sopar anual del personal de l'Ambassadeurs.

Al centre, Dalmau Costa. Roc Boronat és el segon per l'esquerra assegut a terra.

L'única dona de la fotografia és «la cigarrera», l'encarregada de servir tabac als clients del restaurant.

FBL

cel Santaló, etc., fidels al vell polític sense màcula i a l'amic exemplar, li deien: —Abans que altra cosa, ens plauria que ens diguessis com es troba el senyor Irla... —Bé, molt bé... Abans d'emprendre el viatge vaig visitar-lo... Malgrat els seus anys, l'home s'aguanta fort i ferm com sempre.—».

La visita va tenir un programa complet d'activitats polítiques que tingueren totes una concurrència mai vista fins aleshores en els actes que s'havien organitzat anteriorment a l'exili. En Costa va desplegar tots els seus recursos personals i econòmics perquè l'estada del secretari general i conseller primer fos un èxit en tots els sentits. El missatge polític que el restaurador volia transmetre a cadascun dels actes de partit que va organitzar amb la junta que presidia es basava en la unitat de la formació política, la fidelitat sense fissures a Tarradellas i l'acceptació absoluta dels seus postulats, com així verbalitzava a les diferents presentacions que va fer: «*Espero que l'afecte que heu rebut per part de tots, primer en el moment de la vostra arribada al camp d'aviació, i ara en aquest acte que celebrem en honor vostre us hagin mostrat la fidelitat ferma i inquebrantable [sic] a la Pàtria dels catalans a Mèxic i de com l'amistat sap vèncer el temps i les distàncies i engrandir-se encara en hores de dolor i malastrugança*».

En Costa i en Casanelles foren els amfitrions directes de Tarradellas i ambdós es van repartir les tasques d'acompanyament i d'allotjament, respectivament.³⁰⁸ En Dalmau i l'Emma, de la seva part, es van endur el matrimoni Tarradellas-Macià a fer una gira turística per Mèxic de la qual es conserven algunes instantànies de l'estada a les platges d'Acapulco, a la ciutat de Cuernavaca o a les piràmides de Teotihuacán. A totes les imatges es veu un Dalmau pletòric, radiant i satisfet de tenir l'amic al seu costat i poder obsequiar-lo amb tota mena d'atencions i deferències després de tant de temps de projectar el viatge. L'estada de Tarradellas va durar un parell de mesos durant els quals van poder parlar llargament, com tantes vegades havien anhelat en la seva relació epistolar. Pocs dies abans

308 Joan B. CULLA. *Joan Casanelles i Ibarz (1904-1986). Memòries i biografia*, p. 194.

de la partença, els exiliats catalans es van reunir a l'Orfeó Català per oferir un darrer homenatge al polític de Cervelló. La fotografia de l'acte fou ben il·lustrativa: Tarradellas presidia l'esdeveniment flanquejat a dreta i esquerra pels matrimonis Costa i Casanelles.³⁰⁹ El comiat no fou tan intens com la rebuda perquè, per raons professionals vinculades a l'Asociación Mexicana de Restaurantes, que en Costa també presidia, a la tardor va haver de viatjar a Europa i, per tant, coincidiria novament amb el seu amic.

El viatge de tornada dels Tarradellas-Macià el van tornar a fer per Nova York. L'Eugeni Xammar no va perdre l'oportunitat per sucari-hi pa en una carta que va enviar a l'escriptor i editor Rafael Tasis, aleshores ja resident a Barcelona: «*Venint de Mèxic i anant cap a París, ha passat per ací l'amic Terradescudelles, molt content de la rebuda que li varen fer els compatriotes i dels dinars —i sopassos— que li va donar l'amic Dalmau Costa, amfitrió que respon, com pocs, al significat del mot grec: amfi, que convida, i trió, amb esplendidesa*». A banda de la valoració de l'hospitalitat d'en Costa, que ja era coneguda a arreu, en Xammar va afegir el seu punt de vista sobre les accions de Tarradellas, quelcom que una part de l'exili català també pensava: «*Tinc entès que l'amic Terradescudelles va dedicar-se, amb l'entusiasme que li és propi, a fer el que ells en diuen "política", passatemps, fet i fet, que no fa mal a ningú i distreu força gent. L'acompanyava el no menys amic Nicotitlles [Miravittles], en plena prosperitat*».³¹⁰

L'estada de Dalmau Costa a Europa va incloure un programa intensíssim de trobades professionals, polítiques —entrevista amb el President Irla inclosa— i familiars, que fou executat durant poc més de dos mesos. Poc abans d'abandonar França per tornar a casa, els membres del partit al país gal i del diari *La Humanitat* li van organitzar un homenatge. Una cinquantena de militants, entre els quals Tarradellas, Xirau, Fontbernat, Sauret, Torres, Sans, Ibàñez i altres, van acom-

309 «El viatge a Amèrica del nostre Secretari General», *La Humanitat* [París], gener de 1953, p. 2.

310 UAB. Biblioteca d'Humanitats. Fons Rafael Tasis. Carta d'Eugeni Xammar a Rafael Tasis, 31 de juliol de 1952.

Barcelona, 11 de maig de 1961

Sopar d'amics de la colla del Port de la Selva, al restaurant Can Solé.

D'esquerra a dreta: Francesc Fontanals, Dalmau Costa, Josep Maria de Sagarra i Joaquim Ventalló.

ANC-FONS JOAQUIM VENTALLÓ

panyar el president d'ERC a Mèxic en una vetllada celebrada a un restaurant dels bulevards parisencs. Els parlaments de Tarradellas i Sauret lloaren la labor política duta a terme per Costa des de la seva participació al Ple del partit de Carcassona i encoratjaren l'homenatge a seguir treballant pel partit i per Catalunya en terres mexicanes. Durant el viatge de retorn i les festes de Nadal, en Dalmau va tenir temps per reflexionar i prendre una decisió: «*En la propera assemblea de l'Esquerra a Mèxic he decidit no acceptar cap càrrec i descansar una temporada. Ja ho he comunicat a alguns amics*». ³¹¹

El 16 de març de 1953 es va reunir el Consell Directiu d'ERC a Mèxic i en Dalmau va donar el relleu a Manuel Galés, que esdevenia el nou president de l'agrupació mexicana. Al mes següent, els militants es van reunir, com cada any, per celebrar el vint-i-dosè aniversari de la fundació del partit i, al mateix temps, per homenatjar el qui n'havia estat president durant gairebé cinc anys: en Dalmau Costa. El sopar es va celebrar a l'Ambassadeurs i d'entre els telegrams d'adhesió que s'hi llegiren en destaca el del poeta Gassol: «*Adheriu-me homenatge Dalmau amic dilectíssim cor-religionari exemplar ardent patriota. L'Esquerra sense ell fóra com Catalunya sense l'Empordà, com la rosa dels vents sense la tramuntana. Stop. Salut a tots i llibertat*». ³¹² De la seva part, en Jaume Miravittles va escriure un text des de Nova York on recordava els anys de joventut i valorava en Dalmau amb les següents paraules: «*Dalmau Costa és un català generós; àmpliament, sincerament generós. Quan el membre d'una col·lectivitat humana personifica una qualitat que no és característica del conjunt, cal exaltar-lo, perquè constitueix un exemple i un estímul. [...] I encara hi ha una altra qualitat d'en Dalmau Costa que cal posar a la consideració dels catalans. El seu sentit, di-*

guem-ne, de les jerarquies legítimes i de les institucions. Els catalans, en general, no el posseïm gens afinat aquest sentit, patim d'un sentiment igualitari tendent a rebaixar al que es destaca; d'aquest sentiment —falsa interpretació de l'individualisme— n'ha sortit el “re-bentisme” una de les pitjors xacres de la nostra psicologia. Doncs bé, Dalmau Costa, i em plau dir-ho, n'està lliure d'aquest error. En el seu tracte a Macià, Joan Casanovas i Lluís Companys, introduí un estil quasi inèdit a Catalunya: reconegué la grandesa allà on era i la respectà amb dignitat i gràcia. Un altre bell exemple a recordar i a seguir». ³¹³ Al cap d'uns mesos, el *Butlletí d'ERC a Mèxic* va publicar un telegrama d'adhesió de Pau Casals, que no s'havia assabentat de l'homenatge i va voler esmenar la seva absència amb unes paraules de suport. ³¹⁴

Els amics mexicans van tributar un altre homenatge a Dalmau Costa el 26 d'octubre de 1953. L'acte, en forma de sopar, es va celebrar al restaurant Continental Reforma i va comptar amb una trentena de convidats, d'entre els que en destaquen Rodrigo del Llano, director del diari *Excelsior*, i Adolfo Riveroll, president de la Cámara Nacional de Comercio de México i un dels mexicans més propers a en Costa. A les postres, l'escriptor Bernardo Ponce va cloure l'homenatge amb unes paraules sobre el valor de la immigració catalana a Mèxic: «*Aquí se han fundido, se han creado hogares y se ha dado impulso a muchas actividades. Uno de estos más típicos ejemplos lo es Dalmau Costa, este catalán de la tierra ampurdanesa, incorporado ya a nuestra patria, por el hondo afecto que ha sabido conquistar por su don de gentes, su simpatía y su laboriosidad*». El diari *Excelsior* en va publicar una crònica l'endemà, amb titulars i fotografies, tot recollint les paraules emocionades d'agraïment que en Dalmau va pronunciar. La relació entre el restaurador i els res-

311 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 10 de gener de 1953.

312 «Sopar d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic, en commemoració del XXII aniversari de la fundació del partit i en homenatge d'amistat a Dalmau Costa. Telegrams d'adhesió», *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 8 de juny de 1953, p. 7.

313 «Sopar d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic, en commemoració del XXII aniversari de la fundació del partit i en homenatge d'amistat a Dalmau Costa. Lletres d'adhesió», *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 8 de juny de 1953, p. 8-9.

314 «Cablegrama», *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 15 d'octubre de 1953, p. 8.

Ciutat de Mèxic, 29 de juny de 1962

Taula presidencial del banquet celebrat al Palacio Nacional en honor al president John F. Kennedy i la seva esposa Jacqueline en motiu de la visita oficial del mandatari nord-americà a Mèxic.

D'esquerra a dreta: Eva Sámano, John F. Kennedy, Adolfo López Mateos, Jacqueline Kennedy i Alfonso Guzmán. En segon terme Dalmau Costa supervisa l'àpat.

JFKPLM

ponsables d'aquest rotatiu era molt estreta i no només perquè els dos negocis compartien edifici, sinó perquè els elements més representatius de la redacció del diari, inclòs el seu director, eren clients habituals del bar i del restaurant Ambassadeurs.

Després d'estar-se vora vuit o nou mesos sense escriure a ningú de Mèxic, fet que va empipar força l'exili polític, més tenint en compte la rebuda que li havien dispensat el 1952, en Tarradellas va enviar un telegrama ben misteriós perquè fos llegit al tradicional sopar de commemoració de la fundació d'ERC. En el vint-i-tresè aniversari del partit, celebrat el 24 d'abril de 1954, es va llegir el text del cable: «*Demano en nom de l'amistat que tingueu confiança (Stop) No abandono res (Stop) Silenci obligat resultat cartes juliol (Stop) Dia vindrà que tothom comprendrà motius de la meva actitud (Stop) Avui puc dir-vos que molt aviat reprendré actuació (Stop) Abraçades a tots (Stop) Vostre*».³¹⁵ Al cap de dos dies enviava un altre telegrama a en Dalmau en el que li demanava que li tramitessin el visat per tornar a Mèxic. El fet és que la renúncia de Josep Irla a la presidència de la Generalitat havia accelerat les coses d'Esquerra i de tota la política catalana: en Tarradellas tornava a Mèxic en qualitat de conseller primer del Govern per formar part de la comissió de parlamentaris que havien de procedir a l'elecció del nou president de la Generalitat, en substitució del dimissionari Irla. En rebre les noves d'en Tarradellas, en Dalmau al·lucinava: «*amb una gran sorpresa vaig llegir la teva carta i totes les que m'incloïes. Realment, després d'un silenci tan inexplicablement perllongat, una nova com aquesta ha deixat "grogui" als amics*».³¹⁶

En Costa comprenia perfectament la renúncia d'Irla. Ell mateix l'havia visitat en el seu darrer viatge a Europa i havia pogut comprovar directament el seu estat de salut precari. A qui no entenia gaire era a l'amic Tarradellas, però va preferir fer-se l'orni, tot aprofitant que ja feia un any que no tenia responsabilitats

315 «L'aniversari de la fundació d'ERC», *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 5 de juny de 1954, p. 3-4.

316 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 22 de maig de 1954.

polítiques de pes al partit: «*És clar que, amic Josep, això està vist per un neòfit, per una persona que no entén res de política i, naturalment, potser també em puc equivocar*». Ara bé, tot seguit deixava anar la seva opinió: «*Em sembla, però, que en el moment de liquidar una pàgina de la Història de Catalunya hauria estat millor sol·licitar el concurs de tota aquella gent idònia (diputats?) i compartir tots junts la responsabilitat del moment històric. No obstant, no dubto que quan heu decidit fer-ho així, és que realment havia de fer-se com ho heu fet. La qual cosa demostra una vegada més que jo no hi entenc res*». Les paraules de Costa deixaven entreveure la seva disconformitat amb la gestió de l'assumpte i, al mateix temps, el seu distanciament amb els afers polítics de l'exili.

Com era de preveure, aquests comentaris no van agradar en Tarradellas, fet que va empènyer en Dalmau a fer el que ja començava a ser habitual: escriure una carta mecanoscrita amb una disculpa i un jurament d'amistat, fidelitat i lleialtat al seu vell amic i, al mateix temps, refermar-se en el seu posicionament amb l'argument que les qüestions polítiques eren «*un capítol a part*». Així, després de passar-li el raspall i lloar tota la seva tasca política a l'exili, en Dalmau contraatacava amb força: «*De política, cada dia em convenço més que no hi entenc res; i a la meva edat, comprendràs que no tinc interès en il·lustrar-me el suficient per esdevenir competent. Malgrat tot, crec jo que no és convenient operar per compte personal. Crec que fins i tot pot ser perillós per la mateixa persona que vol usar o imposar la seva única voluntat personal i ho és també per les seves idees i país que vol representar. I tu, estimat amic Josep, a través d'aquests darrers temps, no endevino per quines reaccions has volgut aïllar-te de tothom; àdhuc d'aquelles coses i persones més senzilles*».³¹⁷ En Dalmau no parlava per ell mateix, ja que per l'amistat que els unia sentia que havia de disculpar el seu amic en tot, sinó per la gent d'Esquerra a Mèxic, que estava molt dolguda de l'actitud del seu secretari general i de la manera com els havia menystingut. Durant tot el 1953 en Dalmau ha-

317 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 28 de maig de 1954.

Ciutat de Mèxic, 3 de gener de 1963

Dalmau Costa i Emma Alonso amb el seu fill Dalmau
i la seva promesa María del Carmen González el dia de la seva boda.
ALG

via hagut de justificar el silenci de Tarradellas davant dels seus correligionaris fins el punt de posar a prova la seva pròpia honestetat i, en aquest sentit, ell també s'havia sentit molt compromès perquè, com va escriure: «T'avisava una i altra vegada i tu has fet el sord. Per què? No ho sé. Et molestava que t'ho digués? Doncs el millor era no molestar-te més i no parlar més de política. [...] Estimo i aprecio els amics, ben certament, i a tu en primer terme; també a altres que es mereixen el meu aprecí, precisament, pel que et tenien a tu, per la seva lleialtat a tu, al Partit i a Catalunya. Els que sempre han romàs fidels a totes les nostres coses. A aquests no se'ls havia d'abandonar».

El lector haurà pogut comprovar que la major part de les cartes esmentades en aquest relat corresponen a en Dalmau Costa. El fet és que, si bé en Josep Tarradellas guardava còpia de totes les que enviava a tothom, al seu arxiu —i més concretament, a l'epistolari amb en Dalmau— n'hi ha poquíssimes. En conseqüència, no sabem quina resposta va donar a la lletra a què hem fet referència al paràgraf anterior, però, a jutjar per la següent carta d'en Costa, va ser ben desagradable: «La teva carta m'ha preocupat seriosament. Dubtes de mi, de la meua amistat, de la meua sinceritat en intentar fer-te veure el que a la meua manera [el subratllat és seu] crec que pot ésser algun error de part teua. Tots en cometem». I, una vegada més, mitjançant llargues explicacions plenes de sentiment, en Dalmau es refermava en el seu compromís amb l'amistat que els unia.

Fos com fos, la picabaralla va quedar eclipsada per la transcendència del moment històric i per la precipitació dels esdeveniments polítics ja que el 10 de juliol en Tarradellas aterrava a Mèxic.³¹⁸ aquesta vegada sense ni la meitat de la pompa amb què havia estat rebut dos anys abans, per tal de presidir el Consell de Catalunya que havia de proposar al Parlament a l'exili el nom del candidat a succeir el president Irla.³¹⁹ Enmig

de tot l'enrenou, de ben segur que en Dalmau i en Josep van trobar l'estona necessària per desfer els malentesos dels mesos anteriors. A banda, les trobades de Tarradellas amb l'exili polític mexicà, les negociacions amb els representants de la República espanyola i els telegrams a un costat i l'altre de l'Atlàntic i amunt i avall del continent americà a la recerca d'un candidat a la presidència van monopolitzar l'activitat política d'aquelles setmanes. A la fi, quan a finals de juliol foren convocades les eleccions a la presidència de la Generalitat pel 5 d'agost de 1954, en Tarradellas va retornar a França.

El dia escollit, es va constituir a l'ambaixada del govern republicà a Mèxic la comissió escrutadora per a l'elecció del president de la Generalitat i d'altres càrrecs parlamentaris.³²⁰ En Dalmau Costa fou requerit per actuar, novament, com a cap de cerimonial del Parlament de Catalunya en la primera i única vegada que es va reunir a l'exili.³²¹ De fet, el càrrec de cap de protocol del Parlament era més simbòlic que una altra cosa, però d'ençà que els responsables de les institucions catalanes n'havien volgut garantir la pervivència a l'exili, en Dalmau seguia essent, a manca d'un relleu o d'una renúncia oficials, el majordom de la cambra catalana. L'acte d'escrutini dels vots va tenir lloc a l'ambaixada de la República espanyola a Mèxic, en una sala que va ser declarada «territori català». En el recompte, en Josep Tarradellas fou el qui més en va obtenir, motiu pel qual va ser proclamat president de la Generalitat de Catalunya. En Dalmau, rememora-va el moment d'aquesta manera: «Aquell dia 5 d'agost d'enguany, quan els diputats al Parlament de Catalunya tan solemnement t'elegiren, amb una gran emoció traïda per unes llàgrimes vaig prometre que, com sempre, jo continuaria essent l'amic, el patriota, però també el més modest dels teus lleials servidors».³²²

320 Ibídem, p. 121.

321 Per a més informació sobre l'elecció de Josep Tarradellas com a president de la Generalitat de Catalunya a l'exili, vegeu: Joan ESCULIES. *Op. cit.*, p. 141 i ss.

322 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 14 de setembre 1954.

318 En Josep Tarradellas va volar sol en un aparell de la companyia aèria Air France que havia sortit de l'aeroport de París Orly el mateix 10 de juliol de 1954. www.libertyellisfoundation.com [data de consulta: 6 d'agost de 2020].

319 Joan SAURET. *Op. cit.*, p. 119.

Ciutat de Mèxic, 1964

Dalmau Costa emocionat
amb la seva neta,
Maria del Carmen Costa,
als braços.

ALG

Transcorregudes tres setmanes des de la seva proclamació com a president de la Generalitat, en Tarradellas va escriure al seu amic Dalmau una lletra emocionada, manuscrita, en la que rememorava els temps passats de lluita política conjunta: «*Davant meu tinc aquest paper que em diu que sóc el President i, sense voler, penso solament en aquests darrers trenta anys tan plens de lluites, sacrificis i també alegries i, és clar, no puc oblidar aquell 19 de març de 1931, demostrant ja l'amic que sempre has estat, traient-me de casa per tal que renovéssim el diàleg trencat a la vetlla en la Conferència d'Esquerres*».³²³ Després es desfeia en elogis pel suport rebut en tots aquells anys i s'embolicava en records inconnexos del dia que van guanyar les eleccions, el dia que li va presentar l'Emma, el Parlament, la guerra i el dia que en Dalmau li va dir que s'exiliava a Mèxic. En Costa, tot seguint-li el joc, va recórrer a una prosa més èpica encara —per formació, redactava molt millor que en Tarradellas— i va llançar-se a fer futuribles: «*Sense adonar-nos-en, amb la nostra actuació hem fet història. Aquesta, dia vindrà que ens jutjarà. Anys es necessiten per a trobar la perspectiva necessària i la serenitat d'esperit i comprensió per a fer un judici honest i clar d'aquesta pàgina de la història de la nostra Catalunya estimada*». Acabava la carta amb paraules abrindades: «*Estimat President, vull que sàpigues, una vegada més, QUE ESTIC A LES TEVES ORDRES. Visca Catalunya!*».

L'any 1955 fou el de l'infart d'en Dalmau i el de la defunció del pare de Tarradellas. Si el primer ja havia passat a un segon pla en la qüestió política, amb l'afecció cardíaca aquest allunyament va esdevenir prescriptiu. En Tarradellas, de la seva part, va enviar algunes cartes tot interessant-se per l'estat de salut d'en Dalmau, però la mort del seu pare a l'estiu, el va deixar fora de joc uns mesos, almenys pel que fa la comunicació amb el seu amic de Mèxic. El protagonisme polític a Esquerra l'havien agafat uns altres i en Dalmau no estava en condicions d'intercedir-hi massa. O això és el que semblava. Al gener de 1956, la visita de Pau Casals a Mèxic provinent de l'Havana va represen-

tar una certa represa de les relacions polítiques, encara que el cèlebre artista no tingués cap intenció de fer política. La Universidad Nacional Autónoma de México l'havia convidat però li recomanaven que no pugés al Districte Federal per evitar els inconvenients de l'altitud en un home de la seva edat.³²⁴ Per tant, en Casals només va trepitjar la ciutat costera de Veracruz, a l'estat homònim, i es va hostatjar a casa del metge i melòman Vicente F. Melo, president de l'Asociación Veracruzana de Conciertos, que va posar la seva casa a disposició del violoncel·lista. Donades les relacions d'en Dalmau amb el bo i millor de la societat asteca —i també amb en Pau Casals—, fou convidat a rebre el músic a l'esmentada ciutat del Golf de Mèxic. Es conserven una sèrie de fotografies d'un àpat que els quatre membres de la família Costa-Alonso van compartir amb Casals, el general Miaja i Indalecio Prieto, entre d'altres comensals seleccionats.³²⁵ Segons l'escriptor i periodista Agustí Cabruja, la rebuda que se li feu al músic fou «*apoteòsica en tots els sentits*». I que, gràcies a aquesta mobilització, «*el nom de Catalunya i dels catalans n'ha anat ple en tota la premsa, ràdio i televisió*».³²⁶

El 1956 fou el del primer viatge de Tarradellas a Mèxic en qualitat de president de la Generalitat.³²⁷ En aquest cas, tornava a terres americanes per tractar directament l'assumpte de les delegacions catalanes que volia crear a diversos països sud-americans i, de passada, intentar recaptar fons pel manteniment de la Generalitat.³²⁸ Novament, es retrobaren amb en Dalmau, però en aquest cas no hi va haver agenda turística. Tornat a França, en Tarradellas li va agrair «*la vostra pa-*

323 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 28 d'agost de 1954.

324 Manuel GARCÍA. *Memorias de posguerra: Diálogos con la cultura del exilio (1939-1975)*, p. 357.

325 ANC. Fons Pau Casals.

326 UAB. Biblioteca d'Humanitats. Fons Rafael Tasis. Carta d'Agustí Cabruja a Rafael Tasis, 20 de febrer de 1956.

327 En Josep Tarradellas va volar sol en un aparell de la companyia aèria Air France que havia sortit de l'aeroport de Paris Orly el 4 d'abril de 1956. www.libertyellisfoundation.com [data de consulta: 6 d'agost de 2020].

328 Joan ESCULIES. *Op. cit.*, p. 173.

Ciutat de Mèxic, 1964

Una espectacular imatge nocturna del Restaurant del Lago al bosc de Chapultepec, que il·lustrava la coberta d'un fulletó promocional.

JPM

RESTAURANT
DEL **LAGO**

CHAPULTEPEC - MEXICO, D. F.

triòtica aportació a la tasca que realitza la nostra Generalitat [...]. Al mateix temps, sapiguen que no puc oblidar i deixar d'estimar les vostres cordials atencions durant els dies que vaig passar en aquest país tan i tan acollidor».³²⁹ I aleshores, malgrat que el president d'Esquerra a Mèxic era en Roc Boronat, en Tarradellas —tot oblidant-se que portaven gairebé vint anys a l'exili— seguia requerint els serveis d'en Dalmau com si aquest encara treballés al Parlament. En aquesta ocasió necessitava que en Costa intercedís a Mèxic perquè, segons ell, «dues organitzacions catalanes havien signat un pacte amb altres d'espanyoles». Es referia a la proposta del secretari general d'ERC, Joan Sauret —recolzada per Roc Boronat i pel propi Dalmau Costa—, de pactar amb totes les forces catalanes i espanyoles per actuar conjuntament en el moment de la hipotètica caiguda de Franco, i això, segons Tarradellas, era contrari «als interessos polítics i morals de la nostra Pàtria».

En una carta que el president Tarradellas va escriure al «cap de protocol del Parlament Costa» —aquest fou el to—, el primer va intentar que en Dalmau es posicionés a favor seu com a subordinat: «He cregut necessari, doncs, encarregar a aquest Delegat [en Dalmau] una missió extraordinària [...]. Donat l'alt càrrec que teniu al Parlament de Catalunya, la funció que aquest sempre ha comportat i que consisteix en mantenir una cordial relació entre totes les forces polítiques en aquell representat, crec que la persona més indicada sou vos i, per tant, no dubto que acceptareu el càrrec i la responsabilitat que aquest comporta».³³⁰ Però en Dalmau no va poder fer-hi res. Tampoc hi estava d'acord, com així li ho va comunicar per telèfon.³³¹ La polèmica estava servida: malgrat l'oposició frontal d'en Tarradellas, al gener de 1957 se signava a París el pacte de totes les forces polítiques de l'exili, Esquerra inclosa. Mentrestant, els companys del partit a Mè-

xic tornaven a proposar a Costa que presidís el Consell Directiu, però ell va declinar i va acabar essent-ne el vicepresident. Ot Duran d'Ocon seria el substitut de Roc Boronat a la presidència d'ERC a Mèxic. En Dalmau intentava allunyar-se de la política però el seu entorn li ho impedia.

Feia temps que l'home del Port de la Selva creia que el seu amic s'havia anat aïllant i ja no cercava els consensos com abans, sobretot des que havia estat nomenat president de la Generalitat. Quan a la tardor va desplaçar-se a Europa per celebrar les noces de plata amb l'Emma, per veure la seva mare Remei i, inevitablement, per parlar amb en Tarradellas dels assumptes d'Esquerra, en Dalmau va «provocar» una reunió a París del Consell Executiu d'ERC per tractar l'assumpte de la separació de poders entre la presidència de la Generalitat i el partit; la trobada es va celebrar els dies 10 i 11 de novembre de 1957 a l'hotel on s'hostatjava i el resultat fou que en Tarradellas acabaria apartat de la gestió directa dels assumptes del partit mentre exercís la presidència de la Generalitat.³³² La intenció del de Cervelló era mantenir-se en tots els càrrecs amb plenes funcions executives, però l'aposta no li va sortir bé perquè ni tan sols el seu amic Dalmau hi estava d'acord. Joan Sauret escriuria, vint anys després dels fets: «Decididament contrari a l'acord, aquest fou finalment acceptat per ell mateix en una reunió, celebrada a París al Grand Hôtel, sota la presidència de Dalmau Costa, representant del Consell Directiu de Mèxic. L'acord, fins aleshores no divulgat, es féu públic per mitjà de la premsa i des d'aquella data l'Esquerra actuà independent de tota tutela».³³³

Posteriorment, abans que en Dalmau marxés d'Europa en Josep va intentar tornar a parlar amb ell, però no fou possible. En una darrera carta, en Tarradellas apel·lava novament a l'amistat indestructible que hi havia entre els dos, però alhora retreia a Costa que no el volgués escoltar i que es deixés influenciar: «Em fa l'efecte que les meves paraules arriben a tu embolca-

329 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 26 de maig de 1956.

330 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 2 d'abril de 1957.

331 Jordi AMAT, Betsabé GARCIA. *Roc Boronat. El republicà que va fundar el Sindicat de Cecs de Catalunya*, p. 260.

332 «Reunió del Consell Executiu d'ERC», *Tribuna*, desembre de 1957, p. 11.

333 Joan SAURET. *Op. cit.*, p. 128.

Ciutat de Mèxic, 1964

El Restaurant del Lago al bosc de Chapultepec,
—el tercer projecte exitós de Dalmau Costa, després de l'Ambassadeurs i La Cava—
és un edifici de Félix Candela, arquitecte republicà espanyol exiliat,
cèlebre per la creació d'estructures basades en l'ús extensiu del parabolòide hiperbòlic.
ALG

llades del so d'altres que, encara que AVUI et semblin o creguis amigues, un dia és possible que t'adonis del que realment són».³³⁴ Es referia, principalment, a Roc Boronat, expresident del Consell Directiu de Mèxic, i a Joan Sauret, secretari general del partit.

Al desembre de 1957, però, quan es va fer pública a *Tribuna* la proposta que en Dalmau havia presentat al Consell Directiu d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic el passat estiu i dos articles de Josep Sans i Joan Sauret, esclatà la guerra. Tan bon punt va haver llegit el butlletí, en Tarradellas va escriure un telegrama a en Dalmau: «*Acabo llegir Tribuna (Stop) Profundament entristit lamento vostra incomprensible actitud política (Stop) Prego creieu fidel amistat personal*».³³⁵ El document d'en Costa, signat per tot el Consell Directiu, parlava de la unitat del partit, de la seva tradició democràtica, liberal, republicana i nacionalista, motiu pel qual no hi cabien imposicions de cap mena, ni superioritats ni abassegaments d'autoritat, en clara referència a determinades actituds del seu amic. També deia: «*Cadascú al seu lloc; no com en una caserna ni en un ramat, sinó com a homes que lliurement s'apleguen per a en vigorir el seu deler de llibertat. Cadascú al seu lloc, activament; sense displicències ni excessos. Cadascú al seu lloc; sense competències ni incompatibilitats*».³³⁶ Però el que més va enfurismar en Tarradellas fou l'article de Josep Sans, que carregava violentament contra el president de la Generalitat i el seu rebuig total a l'anomenat Pacte de París. L'endemà del telegrama esmentat, el president escrivia, fora de si: «*Tot el que va de dia he rebut telegrams i comunicacions telefòniques amb la indignació de tants i tants amics de l'Esquerra que es demanen com és possible que tu i els amics de Mèxic hàgiu fet possible la publicació de Tribuna, que del començament a l'acabament està ple de les pitjors insídies, no solament contra la meua persona, sinó contra tot*

allò que més estimem».³³⁷ I tot seguit li demanava que el Consell Directiu del partit a Mèxic avalés o rebutgés públicament i explícita el contingut d'aquella publicació dels Boronat, Sans i Sauret.

En Dalmau no va respondre les llarguíssimes cartes que en Tarradellas li va escriure aquells dies per intentar fer-lo canviar de parer. El de Cervelló va utilitzar tots els recursos possibles de manera creixent: des del xantatge personal fins l'amenaça d'expulsió del partit. El president acusava en Dalmau de ser un titella a mans d'individus manipuladors com en Roc Boronat, de qui Tarradellas deia que ensabonava el seu cap públicament per després menysprear-lo en privat. A l'hora de la veritat, en Dalmau es trobava entre les intencions polítiques del seu treballador Roc Boronat i del secretari general Joan Sauret, per una banda, que volien plantar cara al que ells consideraven una deriva personalista i fins i tot despòtica del president; i de l'altra, sentia que la seva amistat amb en Josep estava en perill per les discrepàncies que els dos tenien a l'hora d'entendre l'estratègia política a seguir en aquell moment de la història. Sens dubte, la reacció desmesurada d'en Tarradellas va ofendre profundament en Dalmau, com veurem més endavant.

Per si això fos poc, la situació es va agreujar perquè a les desavinences de caire polític s'hi van sumar assumptes de caire econòmic, els quals encara poden ser pitjors. El cas és que en una data indeterminada en Dalmau havia lliurat 500.000 pesos a Tarradellas per dur a terme un negoci d'una indústria a França que ni tan sols va començar-se: «*El negoci no s'ha fet i no em torna els diners. Em diu que s'han perdut*», va confessar a l'amic Riera Llorca pels volts de 1958.³³⁸ Hi ha prou indicis que demostren que, durant tots aquells anys, en Costa havia anat fent transferències generoses cap a França i no sempre havia controlat el destí d'aquests diners; en aquesta ocasió, però, tenint en compte la suma invertida, que era molt gran, i l'ambient enrarit entre els dos amics, el disgust va ser majús-

334 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 21 de novembre de 1957.

335 AMTM. Telegrama de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 30 de desembre de 1957.

336 «Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic», *Tribuna*, desembre de 1957, p. 13-14.

337 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 31 de desembre de 1957.

338 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 127.

Ciutat de Mèxic, circa 1965

Dalmau Costa supervisa la feina del xef a la cuina del Restaurant del Lago.

FCG

cul. Però no en va dir res a ningú. En el trencament de relacions amb Tarradellas, en Costa va voler evitar el joc brut i utilitzar altres mitjans per imposar la seva visió política dels assumptes dels catalans: la força d'en Dalmau no només era el seu poder econòmic i la seva influència a Amèrica, sinó que controlava quatre publicacions polítiques de l'exili perquè n'era el principal finançador: *Pont Blau* i *Veu Catalana*, a Mèxic, *Tribuna* a París i *Ressorgiment* a Buenos Aires, per bé que no sempre hi intercedís políticament.³³⁹ Per això, la disputa va ser agra, llarga, va esquitxar molta gent i va sacsejar tot el partit, a Europa i a Amèrica. El relat detallat dels esdeveniments el van fer Jordi Amat i Betsabé Garcia a la seva biografia de Roc Boronat, d'on n'extraiem un paràgraf que resumeix perfectament el conflicte: «*La correspondència continuava creuant l'Atlàntic. Les còpies de cartes privades i confidencials que circulaven entre els cercles d'exiliats eren la prova que l'únic poder que tenia la Generalitat era el d'un paper de carta. Eren picabaralles en el buit. Políticament estèrils, personalment molt tristes*».³⁴⁰

La polèmica va començar a finals de 1957 i, durant tot el 1958, en Dalmau no va escriure ni una sola línia a en Tarradellas. Només les qüestions d'ordre protocol·lari entre vells amics mantenien el fil de la comunicació; així, el febrer de 1959 en Costa va respondre per carta les mostres d'afecte i solidaritat que els Tarradellas van transmetre en assabentar-se del greu accident de trànsit que en Dalmau havia patit feia poc. Després, succeí el mateix quan el fill d'en Josep va passar una apendicitis. Però en cap cas es va reprendre l'intercanvi epistolar dels anys anteriors, tot i que, en certa manera, els papers s'havien invertit: el qui ara escrivia tot mostrant múltiples mostres d'afecte era en Tarradellas. El maig de 1959 el president va tornar a aterrar a Mèxic en la primera de les diverses etapes que havia de tenir el seu segon periple americà.³⁴¹ En Dalmau, juntament amb una representació de la colò-

nia catalana, va anar a rebre'l a l'aeroport, però a les fotografies s'aprecia perfectament la distància física —i personal— que hi havia entre els dos.³⁴² Al final de tot l'afer, i després de molts mesos de discussions desagradables i desqualificacions personals, en Dalmau va adonar-se que no tenia els suports necessaris i, per tant, va acabar adoptant un segon pla i va abandonar tota bel·ligerància contra els seus adversaris polítics del partit. En definitiva, es va retirar de la lluita política i va acceptar la victòria dels seus col·legues, conscient, potser, que ningú guanyava res. Durant la dècada dels anys seixanta va centrar els seus esforços en seguir ampliant els seus negocis i en intensificar la seva obra filantròpica en tot allò relatiu al foment de la cultura catalana a dins i a fora de Catalunya.

Les inquietuds polítiques es mantenien intactes, però els seus pronunciaments públics es van reduir a la mínima expressió; cal destacar, no obstant, la signatura que en Dalmau —i la seva dona Emma— van incloure al manifest de condemna de la invasió soviètica de Txecoslovàquia que *Ressorgiment* va publicar el 1968. El text, lliurat a l'ambaixador txec a l'Argentina, començava així: «*Els que signen, catalans de pensament liberal, no afiliats a cap organització de tendència totalitària i oposats a aqueixa tendència, condemnen la invasió de què la Unió Soviètica ha fet víctima la nació txecoslovaca, invasió en la qual ha arrossegat altres països que, com el txecoslovac, han demostrat diverses vegades el seu desig de recobrar la seva llibertat nacional*». Un reguitzell de personalitats de l'exili català, de totes les sensibilitats polítiques, van donar suport al missatge.³⁴³

A la mort d'en Dalmau, el 1974, es va organitzar un homenatge a l'Orfeó Català de Mèxic. Hi van participar, com a oradors, Ot Duran d'Ocón, Francesc Farre-ras i Duran i Cèsar Pi-Sunyer.³⁴⁴

339 Jordi AMAT, Betsabé GARCIA. *Op. cit.*, p. 291.

340 *Ibidem*, p. 281.

341 «Llegó el presidente de Cataluña», *Excelsior*, 28 de maig de 1959.

342 «Júbilo catalán por la llegada de Tarradellas», *La Prensa*, 28 de maig de 1959.

343 «Missatge a Txecoslovàquia», *Ressorgiment*, setembre de 1968, p. 10.039.

344 BC. «Vetllada homenatge a la memòria del distingit compatriota Dalmau Costa. Orfeó Català de Mèxic, 30 de gener de 1975». [Enregistrament sonor].

Ciutat de Mèxic, juny de 1965

Dalmau Costa amb Richard Nixon al Restaurant del Lago, durant una visita a Mèxic del polític nord-americà, amb la seva esposa i filles, per a celebrar les Noces d'Argent.

A l'esquerra, el banquer Charles «Bebe» Rebozo i a la dreta, Pat Nixon.

RNPLM

3.4. L'amistat amb Josep Tarradellas

En Dalmau Costa i en Josep Tarradellas foren grans amics. Aquesta amistat va durar més de quatre dècades, malgrat que en els darrers temps es va deteriorar considerablement. És molt probable que en Dalmau i en Josep es coneguessin a Barcelona a finals dels anys vint, a les acaballes de la dictadura de Primo de Rivera, en alguns dels agrupaments polítics que van acabar confluint en Esquerra Republicana de Catalunya en començar el 1931. Des d'aleshores, la relació va perdurar, cadascú des del seu àmbit: en Dalmau com a funcionari de rang elevat al Parlament, en Josep a la primera fila de la política al Govern de la Generalitat. Després, la nombrosa correspondència que van intercanviar des dels seus exilis respectius de Mèxic i França permet copsar amb profunditat la naturalesa d'una amistat molt estreta, que va viure moments molt bons, però també de molt dolents.

Durant la dècada dels quaranta, l'amargor de l'exili i les dificultats viscudes troben en l'intercanvi epistolar un consol a l'enyor de la pàtria i a la llunyania dels éssers estimats; en Costa sempre es mostra més expressiu que en Tarradellas i manifesta d'una manera més oberta els seus sentiments. El de Cervelló, en canvi, és més fred i mesura més les paraules, fins i tot quan es tracta de sincerar-se amb el seu amic. La devoció mútua que es tenen, però, apareix a totes les cartes amb una intensitat variable, en funció dels seus estats d'ànim i dels esdeveniments que els ocorren. Així, a el 1942 es produeix la coincidència que ambdós foren pares d'un noi, respectivament, als quals posaren els seus propis noms de pila; encara que els dos amics viuen unes hores complicades, es desitjaren tota la felicitat: «*Tinc la impressió que quan rebis aquesta [carta] seràs novament pare de família. Aquest és el desig nostre. Que sigui un hereu i que l'Antònia tingui una hora ben curta, com vulgarment es diu. Us desitjo la mateixa sort nostra. En Dalmau Júnior és una preciositat de criatura*».³⁴⁵ Després, en Costa li comunicava la seva intenció inicial: «*Com et deia en la meva anteri-*

or, havia tingut la idea de fer-te padrí. Abans, però, de dir-te res el meu germà es va avançar invocant el dret que en família és tradicional i tu comprendràs fàcilment com vaig haver d'accedir. No obstant, et considero i prego que vulguis acceptar d'ésser el seu "padrí espiritual". És una gran satisfacció que em donaràs». Aleshores, el del Port de la Selva es posava transcendent i apel·lava als temps viscuts: «*La nostra amistat fraternal posada a prova en el transcurs de tants anys de lluita i de constants neguits, hem de voler que l'hereu retin els nostres fills. Amic Pep: no sabem el que la vida ens reserva. Sigui el que sigui, per la meua banda, et prego vulguis acceptar tota l'atenció que les meves possibilitats em permetin envers els teus, que per a mi hauran d'ésser com els meus mateixos. No insisteixo més. Em coneixes prou bé i sé que no dubtaràs de la meua sinceritat*».

En una altra carta, del 1945, en Dalmau tanca l'escrit amb tota una declaració d'amistat: «*Abans d'acabar voldria que em diguessis, caríssim Pep, si tu necessites alguna cosa de mi. El que sigui, voldria ésser-te útil. Em coneixes prou bé i saps que no has de tenir manies. Pots demanar-me el que vulguis i jo t'hauria de servir immediatament. A més, t'ho dic així perquè jo tinc la despreocupació de pensar i la seguretat d'ésser el millor amic teu* [el subratllat és seu]. *N'estic segur i en tinc un gran orgull. Tu també me n'has donat proves. Escriu-me*».³⁴⁶ Tot seguit, li recordava que des del primer moment que va arribar a Mèxic li havia demanat que també vingués: «*T'hem esperat. Jo crec que t'hauria convingut molt que haguessis vingut*». La resposta d'en Tarradellas, en el seu estil, fou menys apassionada, però franca: «*pots tenir la seguretat de que les proves d'amistat de què he estat objecte per part teua han estat sempre compartides per mi amb tot l'afecte i lleial amistat*».³⁴⁷

Al llarg del seu epistolari transatlàntic els dos amics solien alternar les cartes polítiques amb d'altres de temàtiques més mundanes; aquestes segones servien

345 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 17 d'agost de 1942.

346 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 19 de setembre de 1945.

347 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 25 de setembre de 1945.

**Ciutat de Mèxic,
circa 1965**

Dalmau Costa saluda
el president de Mèxic,
Gustavo Díaz Ordaz,
al restaurant
Ambassadeurs.

LBT

per posar-se al dia de l'estat dels compatriotes exiliats a Mèxic i a França i, sobretot, per comprovar fidelitats. Així, per exemple, quan determinades coneixences residents a Mèxic viatjaven a Europa i es trobaven amb en Tarradellas, en Dalmau aprofitava per demanar proves de lleialtat i el de Cervelló li donava la seva opinió o, directament, li xerrava els detalls de la visita. En el cas concret de Joan Casanelles i la seva dona Maria Dolors «Lolita» Llobet, en Tarradellas va escriure: *«En una de les teves cartes em preguntes i que et digui molt confidencialment [el subratllat és seu] que penso d'en Joan. En una carta, veritablement, és difícil posar una colla de sentiments contradictoris referent a una persona com el nostre estimat Joan. Primerament, haig de dir-te que tant ell com la Lolita es van cansar, cada vegada que es parlava de vosaltres, de parlar amb elogi de tot el que heu fet, de tot el que feu, i que són poques les persones que hi ha a Mèxic que es pugui parlar. Que la Manolita [l'Emma] és tan guapa, simpàtica, elegant, treballadora, etc., etc. Que tu, malgrat que algunes vegades ets una mica morral, però no amb ells, tens un cor com un gratacels, que tot-hom abuse de la teva bondat, que has tingut una empena formidable, que treballes com un negre, etc»*. La impressió, doncs, que els Casanelles transmetien als Tarradellas sobre els Costa era molt positiva, o això és el que volia fer-li creure el de Cervelló. En Josep afegia: *«Jo i els de casa creiem que tots aquests elogis us els mereixeu, però sí que us hem de dir que ens van sorprendre molt agradablement. Eren, per la seva part, sincers, o eren motivats perquè saben la nostra amistat amb vosaltres? Jo crec sincerament que hi havia una mica de cada cosa»*.³⁴⁸ El fet és que uns anys abans en Dalmau havia escrit algunes cartes on parlava d'en Casanelles en uns termes molt poc amigables i, en aquells moments, a les acaballes de 1947, volia assegurar-se de quin paper jugaven els principals personatges de l'escenari social de l'exili mexicà vinculat a Esquerra. La relació amb en Joan Casanelles, el qual havia posat en marxa un banc, es completava amb l'amistat amb els germans Bertran Cusiné i les

seves respectives esposes. Els Bertran havien arribat a Mèxic a principis dels anys trenta i havien bastit un important negoci d'obra pública. En Casanelles, però, estava a punt de trencar l'amistat que tenia amb Jeroni Bertran i en Dalmau necessitava informació per preveure les conseqüències que tot plegat podia comportar-li.

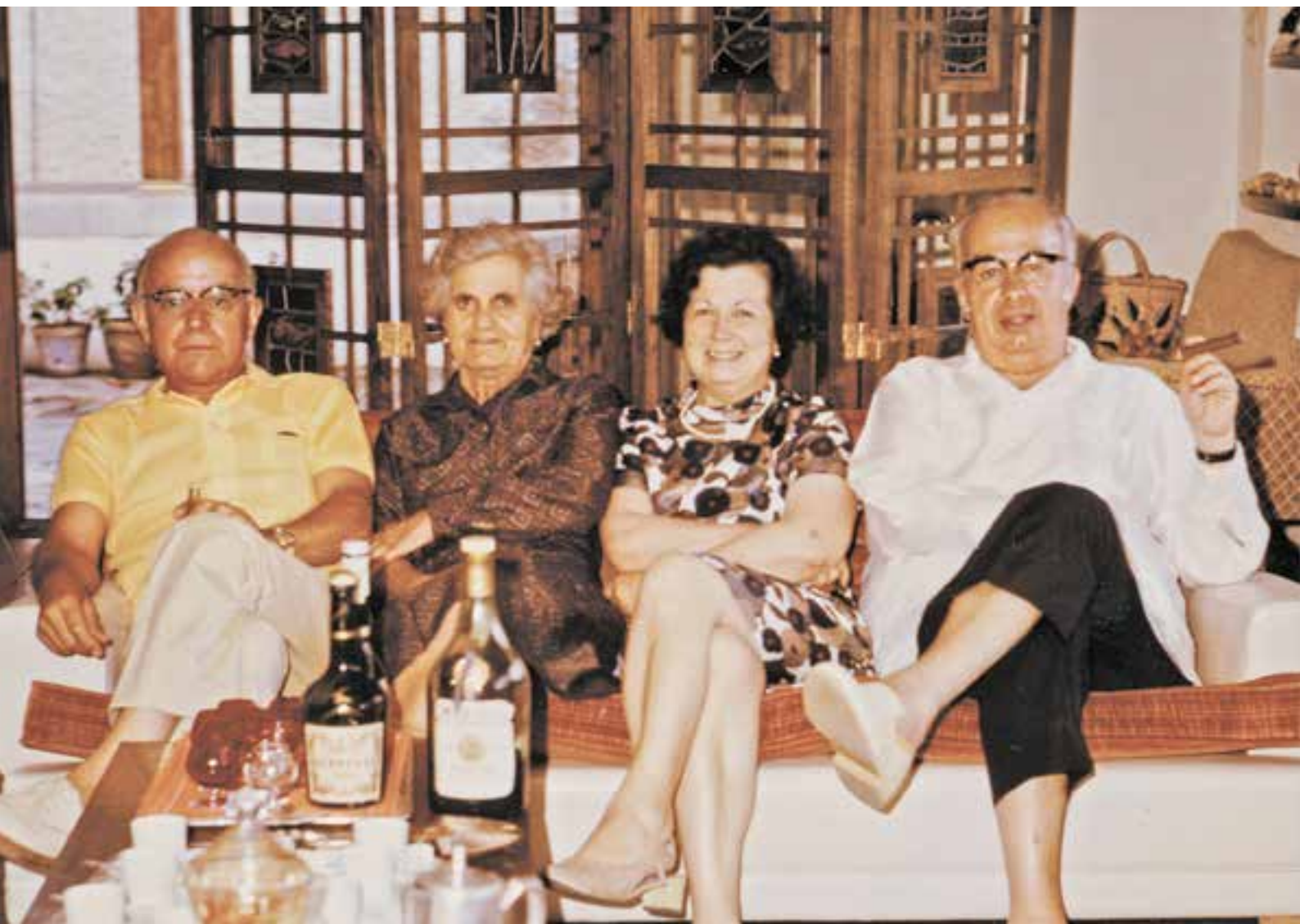
L'amistat Costa-Tarradellas es va decantar gairebé sempre a favor del segon. En Josep era quatre anys més gran que en Dalmau i la seva posició política el posava en una situació de superioritat respecte del seu amic del Port de la Selva. En Costa sempre es va esmerçar en donar resposta a allò que des del partit se li demanava, especialment si les ordres venien d'en Tarradellas; al mateix temps, quan aquest li va proposar de participar en una fàbrica de botons dels afores de París anomenada La Boutonnière de l'Île-de-France, en Dalmau no va dubtar ni un moment en aportar-li el capital necessari i a confiar plenament en la gestió empresarial que en feia en Josep. La societat va acabar malament i en Costa hi va perdre els diners, però *«l'altre sembla que no»*.³⁴⁹ Durant els anys d'exili, en Dalmau va trametre grans quantitats de diners a en Tarradellas, ja fos com a ajuda personal, com a aportacions al partit o com a sosteniment a la institució de la Generalitat a l'exili; en cap cas el restaurador va demanar al seu amic explicacions sobre el destí final d'aquestes donacions. La confiança era absoluta, en aquesta matèria i en d'altres, com es reflecteix en aquesta carta d'en Dalmau de finals del 1948: *«En primer terme he d'agraciar-te sincerament els consells assenyats que em dones. És curiós: els homes que més necessiten dels consells de bons amics generalment són també els qui menys cas en fan. Jo dec entrar dins de l'excepció. Els escolto, els considero, els medito, els agraeixo i, malgrat creure'ls encertats, a vegades per la meua feblesa de caràcter —ho confesso— deixo de posar-los a la pràctica. [...] En relació als que tu em dones, sembla talment com si interpretessis el meu pensament. [...] Sé per endavant, de fa anys, que ets un amic dels que s'hi pot comptar en tots els*

348 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 24 de novembre de 1947.

349 Joan PUJADAS. *Epistolari Albert Manent & Vicenç Riera Llorca*, p. 174.

El Port de la Selva, circa 1965

Antoni, Consol, Maria i Dalmau, quatre dels cinc germans Costa i Vilanova, durant unes vacances estivals al poble natal. La germana gran, Teresa, havia mort una dècada abans. FCC

moments. En una paraula: si l'amistat és or, tu ets or de llei. Entesos?».³⁵⁰ Un parell d'anys més tard, tot parlant de la minsa recaptació de fons que obtenia dels militants a Mèxic, en Dalmau va escriure a Tarradellas de la següent manera: «De mi, disposa tu el que vulguis que amb molt de gust t'ho enviaré».³⁵¹

A l'abril de 1949 en Dalmau va fer el segon viatge a Europa des que s'havia exiliat a Mèxic deu anys abans. La intenció era trobar-se amb la seva mare a la qual no veia des de la fi de la guerra; els seus germans l'havien anat informant que l'estat de salut de la dona anava empitjorant progressivament i l'home patia per si no es tornaven a veure mai més: «Ella té una gran obsessió en veure'm i els germans tenen una gran preocupació per aquest estat d'esperit de la meua mare».³⁵² De fet, en el seu viatge a França del 1946 no es va poder reunir amb ella perquè les autoritats franquistes van impedir que la matriarca dels Costa-Vilanova travessés la frontera. Finalment, però, en Dalmau va poder passar uns dies en companyia de la seva progenitora i de les germanes Maria i Consol a la zona de Tolosa de Llenguadoc; poc abans, havia demanat a Tarradellas que transferís a la seva germana Maria la quantitat de 50.000 francs, probablement per a ser reenviats a la seva mare Remei i sufragar les despeses del desplaçament.³⁵³ Després de passar unes jornades amb la família, doncs, en Dalmau i l'Emma van trobar-se amb el matrimoni Tarradellas i van fer una estada a París —es van allotjar a l'Hotel Crillon— ja que l'Emma volia veure tantes obres de teatre

com li fos possible. Les atencions dels Tarradellas vers els Costa foren múltiples i, una vegada més, es renovaren els vots d'amistat que les dues parelles es professaven des feia prop de vint anys. Impacient, en Dalmau va escriure durant el viatge de retorn a bord del luxós creuer Queen Mary una carta a en Josep en la qual agraiïa l'hospitalitat del secretari general del seu partit: «No vull pas esperar en arribar a terra ferma per escriure-us encara que siguin dos mots. Uns, per saludar-vos cordialment com sempre a tots vosaltres i de la manera més afectuosa. I, uns altres, per agrair-vos ben sincerament totes les múltiples atencions que a cada moment ens heu tingut. Atencions de tot ordre que tant la Manolita (vull dir, Emma) com jo creiem que us heu ultrapassat».³⁵⁴ La carta continuava amb tot de paraules afectuoses però amb el lament que l'esperada visita d'en Josep a Mèxic no tenia data. Arribats a casa, i encara sota l'influx del viatge, en Dalmau hi tornava: «Quan hem explicat als nostres fills —i això és cada dia— tot el que hem fet i els amics que hem trobat i de la manera que ens han obsequiat —i que aquests amics són la família Tarradellas— tenen unes ganes boges de fer la vostra coneixença i de venir amb nosaltres en el proper viatge (Quan serà?)».³⁵⁵

A França, però, van passar una sèrie de coses entre en Dalmau i en Josep que esclatarien uns mesos després en forma de retrets mutus a través de l'intercanvi epistolar. Tot va començar perquè al de Cervelló no li va agradar gens que en Dalmau, ja retornat a Mèxic, li escrivís aquest paràgraf: «He saludat en nom teu tots els amics. És clar, una mica decebut perquè tots esperaven que els portés noves polítiques. En aquest sentit confesso que ells s'han sentit defraudats, i jo, fracassat. Tots ells són molt bons i s'han conformat. Això cal no oblidar-ho mai; però tampoc se'n pot abusar».³⁵⁶ La resposta d'en Tarradellas no es va fer es-

350 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 13 de desembre de 1948.

351 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 24 de juliol de 1950.

352 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, febrer de 1949.

353 Els enviaments de diners de Dalmau a la seva mare a través de la Maria de Perpinyà eren habituals. Uns mesos més tard, l'home tornava a trametre 100.000 francs mitjançant en Tarradellas. Amb tota probabilitat, aquestes transferències van permetre pagar la multa que les autoritats franquistes havien imposat a la senyora Remei i, també, gràcies a aquests diners es va poder reconstruir l'hotel familiar, molt afectat pels bombardejos de la guerra.

354 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 16 de maig de 1949.

355 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 14 de juny de 1949.

356 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 14 de juny de 1949.

Ciutat de Mèxic, 31 de desembre de 1965

Revetlla familiar de Cap d'Any al Restaurant del Lago.

D'esquerra a dreta: dempeus, Glòria Costa i Dalmau Costa Jr;
asseguts, Carmen González, Consol Costa, Dalmau Costa, Emma Alonso
i Jordi Escofet amb la seva esposa Evangelina Romero.

ALG

perar: «Primerament, molt agraït de l'atenció que has tingut en saludar en nom meu tots els amics. Però no dubto que tots ells, si realment s'han sentit defraudats per la teva manca de notícies hauran comprès, encara que res t'hagin dit, que jo no hi tinc absolutament res a veure. Si a tu no t'ha estat possible informar-los és degut a una cosa molt senzilla, estimat Dalmau, i és que a tu, durant el teu viatge, no vas tenir cap interès per les nostres coses polítiques. Si hi penses una mica veuràs que tinc raó, amb el benentès, però, que no confonguis les coses polítiques, les nostres responsabilitats pel demà i els nostres ideals amb altres coses. Dius que et vas sentir fracassat davant la seva decepció i ho lamento, però no creus que haguera estat molt millor que tot això ho haguessis pensat quan estaves aquí i no ara?».³⁵⁷ Després, per treure ferro a les greus acusacions que li acabava de fer en aquest i en altres aspectes, en Josep va afegir, amb condescendència: «Ja veus, estimat Dalmau, que en aquesta carta et taquino una mica, però no tant com et mereixes i que és..... Ho faig perquè no dubto que, com altres vegades, encertat o equivocat, les meves crítiques o els meus elogis sempre són fills de la nostra vella amistat». En el comiat de la carta, tot fent broma per rebaixar la tensió, però encara tot incrementant-la, va escriure: «Digues a en Joan Moles que em perdoni però que un dia d'aquests li escriuré i que si no està més ben informat és que tu en tens la culpa. Entesos capsigrany? No saps com m'agradaria veure't aviat per clavar-te un d'aquells meus sermons que de tant en tant escoltes i que et convencen (No vull recordar-me d'aquells que dius que no et convencen)». És evident que a en Tarradellas no li havia plagut gens que en Dalmau abandonés la presidència d'Esquerra a Mèxic en començar el 1949 i passés a un segon terme en els assumptes polítics del partit en aquelles terres.

Malgrat l'intent de relativitzar la gravetat de les seves acusacions, les paraules de Tarradellas van afectar profundament en Dalmau, el qual va mantenir el ritme d'enviaments epistolars durant tot l'estiu sense fer cap esment a l'incident. A la seva redacció es man-

tenia la cordialitat de sempre, però en els textos enviats s'entreveu el sofriment de l'amic. Per altra banda, el restaurador estava completament immers en la renovació del seu negoci i fins que no va haver fet la inauguració a finals d'octubre no va abordar el tema. En una carta de nou pàgines en Dalmau va escriure el següent: «No volia, o més ben dit, no pensava escriure més respecte a la actitud que tu darrerament has pres amb mi referent a la cosa política (?). No, amic Josep: mai m'ha fet por enviar cap carta a cap amic, de les pàgines que siguin, i si aquest amic és Josep Tarradellas encara menys. No era por. És que a mi mateix em feia vergonya haver d'escriure, dolent-me, a un amic que entenc va prendre una actitud poc sincera i amical durant el meu sojorn a París. Si tinguessis còpia de la carta que tinc al davant, manuscrita, datada del 15 d'octubre [no l'hem trobada], et demanaria que la rellegissis, per favor, i després et diria que jo abundo totalment en els conceptes que en ella hi aboques. La teva carta, generalment mesurada i entenimentada, és digna de tu. L'única cosa que trobo és que en lloc d'anar adreçada a mi, havia d'anar adreçada a tu mateix».³⁵⁸ El cas és que a París la comunicació entre els dos camarades de partit no havia estat gaire fluïda per les raons que fossin; segons en Dalmau, en Josep no el va voler escoltar. Segons en Tarradellas, en Costa no es va interessar pels assumptes polítics.

Fos com fos, la picabaralla va quedar eclipsada pels problemes de salut que en Tarradellas va patir durant les festes de Nadal d'aquell any i que van requerir el seu ingrés hospitalari degut a una flebitis que li va causar fortes hemorràgies. En Dalmau, consternat en saber la notícia, va oblidar tota disputa prèvia i va fer mans i mànigues per estar en contacte en tot moment amb l'entorn del seu amic per saber del seu estat. Va enviar cartes, telegrams i, fins i tot, va fer una trucada intercontinental. El 14 de gener de 1950 va escriure'l amb aquestes paraules: «No sé com començar. Tenia, però, un trist pressentiment feia molts dies. Des de fa més de vint dies, cada matí en despertar-me telefonava al restaurant per si el correu havia portat

357 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 18 d'agost de 1949.

358 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 27 d'octubre de 1949.

Ciutat de Mèxic, 4 de novembre de 1967

Dinar al Restaurant del Lago, al bosc de Chapultepec.

D'esquerra a dreta: Manuel Alcàntara, Dalmau Costa, Raimon, Vicenç Riera Llorca i Francesc Salvat durant l'estada del cantant de Xàtiva a Mèxic.

JPM

carta teva. Ja ho veus, no sé per què no m'interessa-ven les altres. Únicament em preocupava rebre carta teva. [...] No cal dir, amic Josep, que confirmo el meu cable reclamant noves fresques del teu estat i l'ofertament incondicional de germà de l'ànima. En qualsevol cosa que pugui ésser-te útil pots manar i disposar. Entesos?».³⁵⁹ La carta va ser llegida en veu alta pel cercle íntim de Tarradellas just quan el secretari general d'ERC fou donat d'alta d'un ingrés que havia durat gairebé un mes. Després d'escoltar la missiva, el pare del pacient, Salvador, va dir que els amics es coneixen a la presó i a l'hospital. Durant la convalescència del seu amic Tarradellas, en Dalmau va estar extremadament sol·lícit i atent. A les missives es deia en atencions i consells per tal que en Josep no recaigués en la malaltia ni tornés a reprendre el ritme de treball d'abans. Després d'unes setmanes de recuperació, durant les quals el secretari general d'Esquerra havia reflexionat intensament sobre l'estratègia política que volia seguir, va tornar a escriure a en Dalmau amb tot de pensaments i instruccions per aconseguir vèncer políticament els seus rivals del partit i perquè la seva tàctica també s'imposés a Mèxic. Ja no quedava rastre ni de la malaltia ni de la crisi que havien viscut els dos amics l'any anterior.

En Tarradellas solia ser molt més reservat que en Dalmau a l'hora d'expressar els seus sentiments per escrit. A vegades, però, deixava de banda la seva prosa freda i resolutiva i es confessava obertament al seu amic; aquest fou el cas d'una carta enviada el Nadal de 1951. Feia mesos que en Dalmau, per feina i per mandra —com ell mateix reconeixia—, no responia les cartes d'en Josep. Aquest, amb una barreja de tristesa, enuig i preocupació, va escriure'l en els següents termes: «Des de fa uns dies no em deixo de preguntar què passa. Quins motius té en Dalmau que no contesti cap de les meves lletres?»³⁶⁰ Després, s'excusava per haver fet el mateix anteriorment i obria una reflexió sobre la soledat personal i la fragilitat política

que estava vivint a França: «Jo no sé, amic Dalmau, si en algun moment de lleure tu has pensat quina era la meva situació a França. [...] És una situació ÚNICA, no ja dintre la política catalana, sinó també espanyola. És possible que algú em pugui fer el retret de que jo no treballi tant com la nostra causa es mereix, és possible que per aquests mons de Déu hi hagi molts que estiguin contrariats perquè contesto amb retard, però la meva consciència em diu, i pots ben creure que n'estic satisfet, que tota la meva vida està dedicada a uns ideals que mai abandonaré. Però el que passa és que hi ha molts que no s'adonen de la real situació en què jo em trobo justament per ésser fidel a aquests ideals. D'ençà que sóc a França, i el mes vinent farà tretze anys, no he deixat ni un sol dia de treballar per viure i de lluitar per tot allò que jo crec és un deure que no podem defugir». I aleshores feia una sèrie de retrets a determinats sectors de l'exili català, a qui acusava de manca de compromís: «És evident que si hagués fet el que han fet la quasi totalitat de polítics catalans i espanyols que es troben a Europa, la meva situació no fóra ni molt menys la que ara em trobo però és possible, amic Dalmau, que la meva fe, la meva lleialtat i el meu optimisme facin quedar-me un dia sense amics i pobre com una rata [el subratllat és seu]». Després, en Tarradellas feia un exercici d'humilitat molt poc freqüent en les seves missives, però del tot revelador de la consideració que tenia per l'amistat amb en Dalmau: «Per què et dic tot això? Francament, perquè en tinc necessitat. I també perquè el teu silenci em fa mal. A través de les cartes que t'he escrit en aquests anys d'exili t'he dit sovint que una de les coses que em feia sentir fort en les meves lluites era que jo sabia que podia comptar amb la teva amistat. Ja sé que, malgrat el teu silenci, també avui hi puc comptar però, tal com et deia en la meva carta del 14, em posa de malhumor i m'entristeix pensar que en un instant poguessis creure que la meva amistat per a tu és interessada. T'ho he dit sovint, i avui vull repetir-t'ho de nou, que no oblidis que jo sóc i seré el de sempre, a les bones i a les dolentes; que, prenguis la decisió que prenguis, la meva estima per tu i els teus és i serà invariable».

Certament, la situació de Tarradellas era complicada: com a secretari general del partit a França ha-

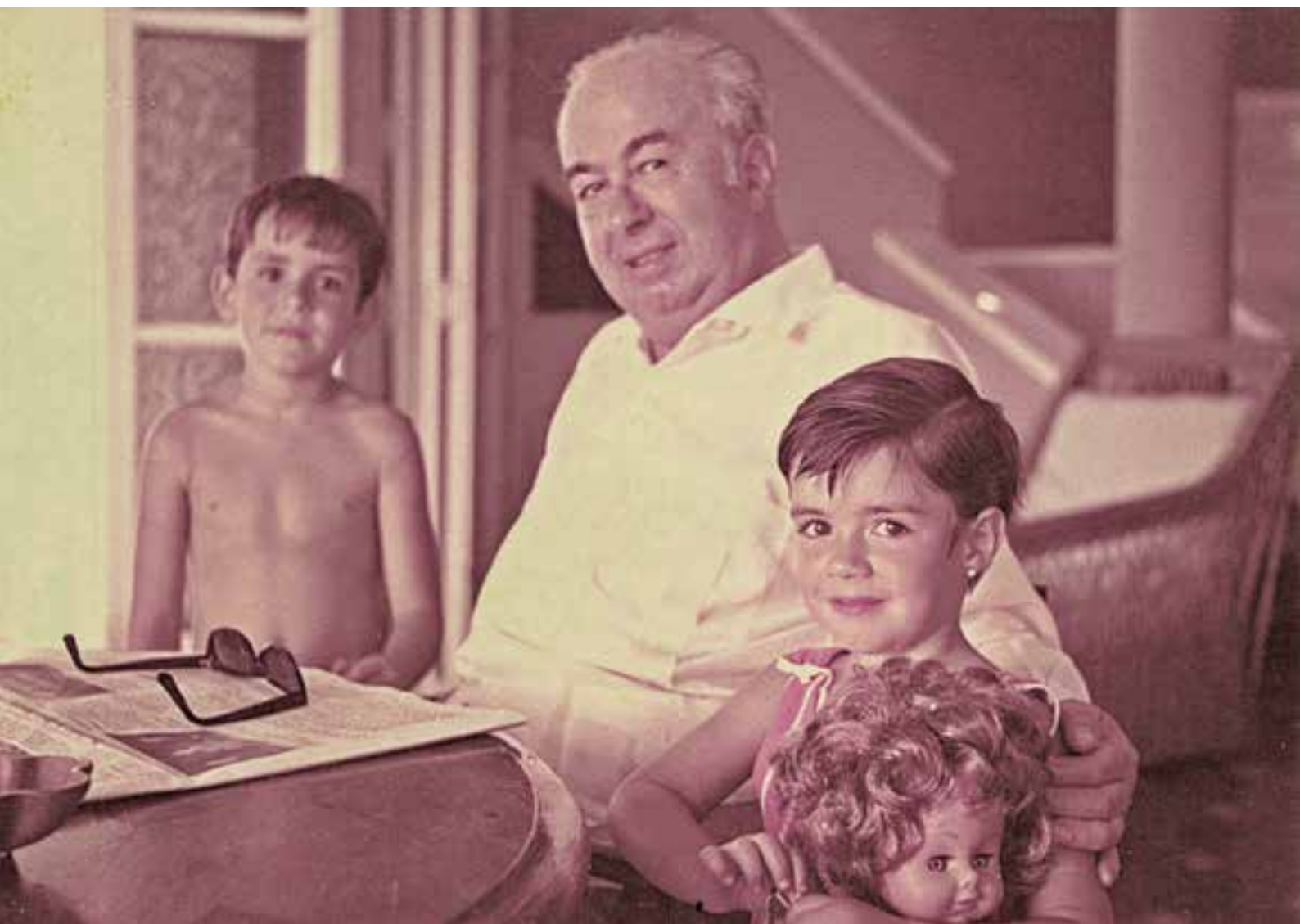
359 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 14 de gener de 1950.

360 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 26 de desembre de 1951.

Cuernavaca, circa 1970

Dalmau Costa amb els seus nets Alfredo i Diana Jaumà.

FJC

via anat perdent els suports dels exiliats perquè uns quants havien mort, els altres s'havien desentès de la lluita política i, els menys, eren adversaris ferotges que el volien combatre. D'aliats molt propers en tenia relativament pocs, potser només el president Irla. La llarga travessia del desert tot just acabava de començar pel polític que, gràcies a la seva tossuderia i determinació —i una certa manera de fer les coses, com diria ell mateix—, va maldar per mantenir vives les institucions catalanes a l'exili durant la inacabable dictadura franquista. En l'esmentada carta que va escriure a en Dalmau un dia de Sant Esteve, probablement gris i molt fred, entre els rius Cher i Loira, en Tarradellas parlava més clar que mai: «*Ara, el que passa, amic Dalmau, és que jo visc en un altre món que el teu. Ja ho saps. Jo em trobo SOL. Recordes que en una de les meves darreres cartes et deia quina era la meva il·lusió de venir per a parlar, parlar i parlar? Ja saps que ací no puc parlar amb ningú? Ja saps que tot el que fa referència a les coses polítiques i les coses que afecten Catalunya haig de dir-me-les jo mateix? Ja saps que l'únic polític [el subratllat és seu] a qui els catalans poden parlar de les seves inquietuds sóc jo? [...] Ja saps el rol que jugo constantment dins la política espanyola de l'exili? Has pensat alguna vegada què en queda de les grans vedettes del catalanisme?».*

La carta prosseguia amb una sèrie de reflexions sobre el sentit de la lluita política a l'exili i els compromisos morals amb el país. En acabar, després d'haver-se buidat emocionalment, en Josep tornava a fer la mateixa pregunta retòrica d'abans: «*Per què et dic tot això, Dalmau? Exactament, tampoc ho sé. Tal vegada per oblidar una mica la meva tristor? Això és possible, però perquè també em sembla que tu m'has de comprendre*».

En rebre la carta de Tarradellas, en Dalmau va respondre immediatament i amb vehemència: «*em dol moltíssim que, encara que només sigui per un instant, puguis pensar que jo m'oblidi de l'amistat; creu-me que tinc un perfecte coneixement del significat d'aquesta paraula. I més intensament comprenc l'amistat en el nostre cas, una amistat feta en la convivència dels moments més destacats de la història del nostre país, moments que no es podien esborrar. [...] Els llargs anys*

*de coneixença i de tracte que ens han portat a aquest grau tan elevat d'afecte fraternal entre nosaltres i de gran estimació per tots els teus..., com pots arribar a pensar que és possible que en mi hi hagin reserves mentals o que el meu silenci pugui ser calculat?»*³⁶¹ Tot seguit, en Costa intentava fer un exercici d'empatia: «*Penso que tinc una idea més o menys exacta del teu estat d'esperit i comprenc que hi ha moments que, en la teva gran i turbulenta solitud —oh, paradoxa!—, necessitis parlar a l'amic i dir-li un munt de coses que, a vegades, en callar-les ofeguen*». La resta de l'epístola abundava en els mateixos termes de compromís fraternal i adhesió política, però amb una intensitat superior a l'habitual ja que, en Dalmau ho reconeixia, la carta de Tarradellas l'havia impressionat profundament.

A tot això, durant els darrers temps, el matrimoni Costa-Alonso va començar a relacionar-se molt assíduament amb els Casanelles-Llobet. Si bé uns anys abans, en Dalmau recelava de les actituds i la manera de ser del fundador de *L'Opinió*, en el canvi de dècada dels quaranta als cinquanta les relacions entre en Dalmau i en Joan eren tan cordials que, fins i tot, es podrien qualificar d'íntimes, a jutjar per les fotografies i altres documents que ens han arribat. Les vetllades conjuntes que celebraven a casa dels uns i dels altres, els projectes polítics compartits i els interessos empresarials comuns (els dos eren inversors de La Boutonnière de l'Ile-de-France, la fàbrica de botons de Tarradellas), van fer oblidar els desencontres anteriors i van forjar una relació que, si bé potser no era d'amistat sincera, podríem dir que constituïa una aliança estable. Contribuïen a la bona marxa d'aquesta relació els germans Bertran Cusiné³⁶² i en Tarradellas,

361 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 3 de gener de 1952.

362 L'amistat dels germans Bertran Cusiné amb en Joan Casanelles tenia també un espai comú de trobada ja que compartien inversió al Banco de la Propiedad mexicana que en Casanelles dirigia. A l'impàs entre els anys 1953 i 1954, però, una sèrie de malentesos van trencar la relació en un afer molt estrepitosos que en Dalmau va viure al mig dels dos sense saber quin partit prendre. La qüestió va acabar als tribunals i es va allargar fins el 1956. A la fi, el 1957, i amb la mediació d'en Dalmau, es van reprendre el tracte amistós entre tots ells.

S'Agaró, 14 d'agost de 1970

Quatre prohoms de la cultura catalana mudats per assistir al recital de Montserrat Caballé que tancava el Festival de Música de S'Agaró, a l'Hostal de la Gavina.

D'esquerra a dreta: Josep Ensesa, propietari de l'establiment i promotor del festival, el compositor Xavier Montsalvatge, Dalmau Costa i el periodista Andreu-Avel·lí Artís «Sempronio».

BRANGULÍ / ANC

des de França. En una de les missives a Tarradellas, en Dalmau va confessar que potser hauria de rectificar un judici que va fer sobre els Casanelles a Saint Martin-le-Beau en el seu primer viatge a França el 1946.³⁶³ Hom podria pensar que l'amistat Costa-Casanelles fou de conveniència en tant que els dos tenien interessos polítics i professionals creuats que podien beneficiar-los o perjudicar-los si les relacions es torçaven. És possible. En tot cas, és significatiu que a les memòries d'en Joan Casanelles —per bé que són incompletes—, d'entre les desenes de noms que s'hi enumeren del període republicà, no s'hi esmenti ni una sola vegada en Dalmau Costa, tenint en compte que els dos van coincidir en múltiples llocs i esdeveniments i que, després, a l'exili, hi va haver èpoques en què compartien taula gairebé cada setmana. Sense anar més lluny, el 1957 en Dalmau va escriure a Tarradellas: «*Ja saps que jo desitjo per ell tot EL MILLOR. [En Joan] és un excel·lent amic que sempre ha prestat grans favors als amics*».³⁶⁴

Les relacions Costa-Tarradellas van mantenir-se estables durant els anys següents, per bé que l'un i l'altre s'acusaven periòdicament de mantenir silencis epistolars massa llargs. Fos com fos, en els moments de malaltia o traspassos —la mort del pare d'en Josep—, els vots d'amistat es renovaven amb cartes apassionades on ambdós es prometien fidelitat i lleialtat. El pitjor tràngol que va viure la seva amistat, però, fou per desavinences polítiques, com era de preveure. El bienni 1957-1959 va ser molt dur per als dos pels diferents punts de vista que tenien en relació a l'estratègia política a seguir. En una postal enviada des de Berlín la tardor de 1957 en Dalmau va escriure a en Tarradellas: «*Recorda que la meua amistat és ben sincera, franca i cordial. Per això a vegades sembla dura. Esforça't a comprendre'm. Abraçades*».³⁶⁵ Feia pocs dies que ha-

vien sopat junts a París tots dos sols i el text de la postal evidenciava la manca d'entesa que hi havia hagut a partir de l'anomenat Pacte de París. La guerra fratri-cida que va començar poc després va malmetre dramàticament l'amistat Costa-Tarradellas i durant quatre anys i mig van mantenir un contacte mínim.

L'agost de 1962, just després de fer seixanta anys en Dalmau es va despenjar amb una carta que abordava la qüestió del conflicte entre amics, però que ja no cercava la confrontació. Els ànims s'havien calmat i els dos havien tingut molt temps per pensar: «*Qui ens havia de dir que aquesta cosa [el subratllat és seu] que en diuen política ens havia de trair fins a arribar per la teua part a emprendre el camí de la congelació d'aquells sentiments?*».³⁶⁶ Després es refermava en dues conviccions: l'alta estima que sentia per ell i el convenciment que la seva estratègia política era del tot errònia. En Tarradellas va respondre de seguida amb les mateixes valoracions: en Dalmau seguia essent el seu millor amic, però s'havia situat al bàndol dels traïdors a la pàtria. I, amb amargor, afegia la següent reflexió: «*L'exili, inexorablement, ens condemna massa sovint a viure i judicar persones i fets que en altres temps i en altres llocs, tal vegada, no prendrien el to ni tindrien les conseqüències que ara tenen*».³⁶⁷ Ja no tenien por del conflicte perquè l'havien viscut fins les darreres conseqüències, però tampoc el buscaven. Sexagenaris els dos, seguien sentint els mateixos afectes i devocions mútues i sabien que ja no valia la pena esmerçar més esforços en la brega política. L'un, en Dalmau, se n'havia retirat, l'altre, en Josep, iniciava un llarg període d'ostracisme al Clos Mosny de Saint-Martin-le-Beau.

En els anys següents els dos amics van mantenir el vincle, però sense la intensitat d'abans. En els seus viatges a Europa, els Costa-Alonso ja no es delien per visitar els Tarradellas-Macià i, alguna vegada, fins i tot, ja no van coincidir. A partir de 1960 en Dalmau va poder retornar a Catalunya i preferia fer llargues estades

363 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, febrer-març de 1952.

364 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 2 de maig de 1957.

365 AMTM. Postal de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 17 d'octubre de 1957.

366 AMTM. Postal de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 20 d'agost de 1962.

367 AMTM. Postal de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 27 d'agost de 1962.

Cuernavaca, juliol de 1971

Dalmau Costa i Emma Alonso al jardí de la seva casa d'estiueig mexicana.

ALG

a Barcelona i al Port de la Selva més que no pas passar per París o pel Loira. El dissabte 16 de març de 1974 en Dalmau va morir a un hospital de Ciutat de Mèxic com a conseqüència d'un ictus cerebral. L'Emma va enviar un telegrama el mateix dia a en Josep i a l'Antonieta, els quals no s'esperaven la notícia. El dia del seu sant, en Josep escrivia: «*Encara, hores d'ara, em sembla que no pugui ser! Una amistat de prop de cinquanta anys tan enfonsada en la nostra vida, que res ni ningú ha pogut tan sols esberlar, comprendràs que per a mi és motiu d'una gran depressió i disgust*». ³⁶⁸ En Dalmau felicitava cada any el seu amic per Sant Josep. Solia queixar-se del fet que Sant Dalmau era molt desconegut i que ningú el felicitava mai, ni tan sols el seu amic Tarradellas.

A la mort de Dalmau Costa, els Tarradellas van escriure alguna carta més de condol a la seva vídua, l'Emma, però la relació va apagar-se ben aviat. En el seu retorn a Catalunya, l'octubre de 1977, en Tarradellas va haver de reprendre la comesa de la Generalitat, desmembrada i desposseïda de tot poder durant pràcticament quatre dècades de dictadura franquista. En una trobada amb els mitjans de comunicació al Palau de la Generalitat, el periodista Sempronio va sentir d'en Tarradellas un comentari que no li va passar per alt: «*Homes com Dalmau Costa ens fan falta en aquests moments*». ³⁶⁹ Era el gener de 1978 i en Tarradellas i el vell amic es retrobaven per primera vegada al Palau de la Generalitat després de quaranta anys: «*La meua presència va provocar un devesall de records en l'amfitrió*», va afegir Sempronio a la crònica que va escriure al setmanari *Destino*.

Acabat el seu mandat de transició, el 1981, la Diputació va cedir als Tarradellas una residència al carrer de Ganduxer, de Barcelona. Un any més tard, l'Emma comprava un apartament a molt poca distància per estar a prop de la seva família i, qui sap, si també dels Tarradellas.

3.5. Mecenatge cultural

El Dalmau Costa format al Seminari de Girona, periodista ocasional, crític de teatre i lletraferit, va mantenir el seu interès per la paraula impresa durant tot el seu exili mexicà. Tot i els orígens humils del Port de la Selva, els membres de la família Costa-Vilanova sempre havien tingut inquietuds culturals i, en aquest context, en Dalmau no fou una excepció: la seva mare Remei era una persona amb hàbits lectors, catalanista i amb una gran devoció catòlica; el seu pare havia treballat de comptable i en aquella època això requeria d'una formació; el seu germà Tonet fou un escriptor autodidacte que solia deixar constància de tot el que li passava i, fins i tot, va publicar *Jepic*, una novel·la ambientada al Port de la Selva; ³⁷⁰ la seva germana Consol, es va formar com a mestra en el mètode Montessori, va ser docent tota la vida i era una persona molt interessada en les lletres i la política.

Com a soci de l'Orfeó Català de Mèxic, en Dalmau va donar un suport sostingut a les activitats que organitzava l'entitat. En una data tan primerenca com la d'abril de 1940 s'acabava de constituir la Secció de Relacions i Propaganda de l'Orfeó, i al consell rector hi passà a formar part en Dalmau, juntament amb Josep Andreu Abelló i Salvador Armendares, entre d'altres; la secció tenia com a objectiu mantenir el contacte amb tots els connacionals escampats pel món, estrènyer els llaços de solidaritat i germanor entre els catalans, difondre les revistes i altres publicacions, proporcionar material literari i patriòtic als periòdics de l'exili, etc. ³⁷¹ Dos anys més tard, el 1942, en Costa ja apareix com a membre del comitè organitzador dels Jocs Florals de la Llengua Catalana, que en aquesta edició se celebraven a Mèxic en virtut d'un acord rubricat amb la Comunitat Catalana de Buenos Aires. En Dalmau va rebre l'encàrrec d'exercir de cap de cerimonial de la festa dels jocs que es va celebrar el 3 de maig de l'any

368 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Emma Alonso, 19 de març de 1974.

369 «Cartas de Sempronio», *Destino*, 12 de gener de 1978, p. 29.

370 La novel·la, escrita el 1929, no va veure la llum fins el 1986, publicada per Pòrtic amb un pròleg de Joaquim Ventalló.

371 «Notícies. Els catalans a Mèxic», *Ressorgiment*, abril de 1940, p. 4.610.

Barcelona, setembre de 1972

El periodista Oriol Domingo va aprofitar una de les estades de Dalmau Costa a Catalunya per a entrevistar-lo per al *Diario de Barcelona* per indicació de Josep Maria Cadena.

BRANGULÍ (DIARIO DE BARCELONA)

esmentat al Teatre Ideal de la capital mexicana.³⁷² Més endavant, se sap que se li va oferir la presidència de l'Orfeó Català de Mèxic en diverses ocasions, invitació que ell sempre va declinar.³⁷³ El 1944, el seu nom apareix al llistat de benefactors que van fer aportacions econòmiques a benefici del pavelló Catalunya de la Fira del Llibre de Mèxic, celebrada a la capital del país.³⁷⁴

A Mèxic en Dalmau va procurar nodrir-se tant com va poder de tot allò que es publicava en català als exilis francès, mexicà i argentí, entre d'altres; des del moment que va assolir una mínima autonomia financera, va començar a subscriure's a tot tipus de publicacions informatives i culturals. Gràcies a la correspondència mantinguda durant anys amb Josep Tarradellas, sabem que el polític de Cervelló li formalitzava els abonaments a diaris publicats a França com *Combat*, *Le Populaire*, *Paris-Press* o *Le Monde*, i setmanaris i revistes com *Opera*, *Les Nouvelles Littéraires*, *Quadrans*, *Illustration Française* o *L'Officiel*.³⁷⁵ Al mateix temps, per causa de l'activitat empresarial d'en Dalmau en el món de l'hostaleria, també sol·licitava a en Tarradellas, o al seu entorn, que li fossin enviats guies de vins, catàlegs de productors o llibres de receptes. És el cas de la *Monographie Abrégée et Classification des Grands Vins de France*; la *Guide Michelin* de 1946; el *Manuel pratique de vinification et de conservation de vins*, de Paul Francot i Edouard Negre; *Le vin*, de Philippe Malvezin; *Cent façons d'accommoder les volailles*, *Cent façons d'accommoder les plats froids*, i *Cent façons de préparer un plat en quelques minutes*, tots tres editats per Flammarion a París el 1925; *Le Trésor gastronomique de France*; i el catàleg de la casa Christofle, el llegendari fabricant de parament de la llar i coberteries

de plata fina.³⁷⁶ Les altres peticions que rebia en Tarradellas eren llibres escollits que un Dalmau bibliòfil anava col·leccionant, com per exemple *L'art de la Catalogne*, de Josep Gudiol i Christian Zervos, publicat el 1937;³⁷⁷ els volums *Fleurs* i *La dolorosa*, de Ventura Gassol; *Vida*, de Benvenuto Cellini; *Lluís Companys, la seva vida, la seva obra, la seva mort gloriosa*, la biografia del president màrtir escrita per Domènec de Bellmunt; *Léon Blum devant la cour de Riom*, del mateix Blum; *L'Histoire jugera*, també de Blum; *Le destin hésite*, de Paul Reynaud; i l'obra de teatre *L'Aiglon*, d'Edmond Rostand, per citar algunes de les obres que s'esmenten específicament al seu epistolari.

A la seva casa de les Lomas de Chapultepec va reservar una habitació no gaire gran per tenir-hi un despatx. Segons la descripció de la seva neboda, Elena Carramiñana, les finestres de l'estança s'obrien al jardí i tenien persianes de fusta.³⁷⁸ A les parets hi havia llibreries de color banús plenes de llibres; en un dels prestatges, centrada, una fotografia que li va dedicar Manuel Azaña presidia l'espai. El mobiliari consistia en un silló reclinable, una taula petita, un llum de peu a un costat de la porta i, a la paret oposada, hi havia una taula d'escriptori amb una cadira gran, folrada de vellut vermell. Feia olor a fusta. Sempre que hi era, en Dalmau llegia o escrivia. El 1963, quan el seu fill es va casar, va convertir la seva habitació en una altra biblioteca que, a la vegada, serviria d'estança per atendre les visites. Era una sala de bona mida i tres de les parets tenien llibreries, però no totes estaven plenes. En total, en Dalmau tindria uns cinc o sis mil volums en català, castellà i francès, molts d'ells enquadrats en pell amb les seves inicials. La col·lecció comprenia obres clàssiques de la literatura universal, assajos històrics, textos filosòfics, obres de teatre, llibres de gastronomia, enciclopèdies i desenes de llibres d'art de

372 «Un esdeveniment nacional a Mèxic. Els Jocs Florals de la Llengua Catalana. Una gran manifestació patriòtica i cultural», *El Poble Català* [Ciutat de Mèxic], maig de 1942, p. 4 i 5.

373 Vicenç RIERA LLORCA. «Un altre que ens deixa», *Xaloc*, maig-juny de 1974, p. 42.

374 IT-MAE. Fons Joan Tomàs i Rosich, UI 107.

375 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 3 de gener de 1947.

376 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 20 de febrer 1947.

377 AMTM. Carta de Josep Tarradellas a Dalmau Costa, 25 de gener de 1947.

378 Correu electrònic d'Elena Carramiñana del 16 de desembre de 2019.

Teotihuacan, circa 1973

Dalmau Costa i Emma Alonso de visita al complex arqueològic precolombí més gran de tot Amèrica.

LBT

gran format en edicions de luxe aparegudes a França i a Itàlia, principalment.

En Dalmau tenia el costum de marcar tots aquests llibres amb el seu ex-libris, un segell que va crear en dues ocasions: l'un, el va dissenyar el gravador catalano-argentí Pompeu Audivert i Mir, col·laborador habitual de la revista *Ressorgiment*. Era una composició al·legòrica de la bandera estelada, l'estrella de la qual era guiada per una dona amb un nen. A l'horitzó hi havia una església i a l'angle inferior esquerre un nen sàtir al costat d'un porró i un gerro amb fruita. A sota, una filactèria amb el nom de Dalmau Costa en majúscules. L'altre ex-libris el va encarregar a la històrica Casa Mosser, de Ciutat de Mèxic, especialitzada en segells de goma, i mostra un vaixell de vela prop de la costa on hi neix una atzavara, el maguey o agave mexicà, una referència clara a l'exili americà. Al costat, un llibre que duu per títol «Brillat-Savarin». Emmarca el dibuix el nom Dalmau i el cognom Costa escrits en angle recte amb caràcters d'estil déco. Reproduïm aquest timbre a la guarda de la contracoberta del present llibre. Com ja hem comentat en capítols anteriors, Jean Anthelme Brillat-Savarin fou l'autor del primer tractat de gastronomia de la història: *Fisiologia del gust* (una obra que en Dalmau tenia a la seva biblioteca en la seva versió en castellà del 1852) i la inclusió d'aquest autor en el segell era tota una declaració d'intencions. La major part de la col·lecció bibliogràfica d'en Dalmau es va anar desmembrant i perdent des del mateix moment de la seva mort, el 1974.

A mesura que la posició econòmica d'en Costa era més sòlida i les perspectives de retorn a Catalunya s'anaven refredant, l'home del Port de la Selva va començar a demanar al seu amic Tarradellas que li fes arribar obra pictòrica del seu gust per decorar casa seva o el restaurant. La primera que se li va acudir fou la del pintor Rafael Martínez Padilla, el paisatgista que a les primeres dècades del segle ja transitava l'entorn del Port de la Selva a la recerca de les millors estampes d'aquell racó de món.³⁷⁹ De ben segur que l'enyor que els Costa-Alonso sentien per la seva terra i la ne-

cessitat d'abellir la casa del veïnat exclusiu de les Lomas de Chapultepec justificaven l'adquisició d'aquest tipus de pintures. En tot cas, la demanda d'obres d'art per part d'en Costa a en Tarradellas es repetiria un any més tard. A mitjans de novembre de 1948 el del Port de la Selva va escriure el següent: «*Encara no he acabat de demanar-te coses. Aquesta és d'ordre sentimental. Perdona la franquesa. En el meu últim viatge a París em vas prometre una "cosa" de [Eliseu] Meifrén. T'ho vaig acceptar i agrair. Jo hi tinc una admiració gran, per aquest artista, que realitzà coses tan ben reeixides de la meua Costa Brava (encara que sigui de Cadaqués, l'obra)*». I rematava el comentari amb la següent anècdota: «*Vull dir que és un pintor que mereixia haver pintat en el Port de la Selva. I encara que ell ho volia fer, no ho va aconseguir perquè el meu pare el va tirar a empentes fora de casa meua. Irrat i indignat, llavors, va agafar la tartana i va anar a Cadaqués*».

Quan, finalment, en Josep Tarradellas va decidir viatjar a Mèxic, el maig de 1952, en Dalmau li va tornar a encarregar-li obres pictòriques, però sense massa criteri, més enllà de les dimensions: «*Tinc interès en posseir un Picasso. No un Picasso qualsevol, tampoc. El teu gust serà el meu també. Ara bé, voldria no obstant no pagar-ne les ganes. Una tela de 50 x 60, més o menys, quant em podria costar? No es podria trobar un Mir o un lu Pasqual, també? Podries enviar-me fotografia, mides i preu? Eh, que em diràs alguna cosa? Moltes gràcies*».³⁸⁰ Unes setmanes més tard, en Dalmau afegia: «*no voldria un Picasso per tenir una firma més. Em plauria més tenir un Picasso de fa vint anys. Entesos?*».³⁸¹ No hem trobat cap constància documental que aquests encàrrecs s'acabessin consumant. Sabem, però, que en el viatge a Europa que en Dalmau va fer aquell mateix 1952, en Tarradellas li va regalar tres quadres.³⁸²

380 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 26 de febrer de 1952.

381 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 4 d'abril de 1952.

382 Per a més informació, vegeu l'article: Joan ESCULIES. «L'altre 'Dalí' de Tarradellas», *El País [Quadern]*, 20 de juny de 2019, p. 1-3.

379 AMTM. Carta de Dalmau Costa a Josep Tarradellas, 28 d'octubre de 1947.

Cuernavaca, 17 de febrer de 1974

Darrera fotografia de Dalmau Costa, presa al jardí de la seva casa d'estiueig mexicana.

Al seu costat la seva cunyada Maria Costa, el seu germà Antoni i Emma Alonso.

ALG

Al setembre de 1957 es van celebrar els Jocs Florals de la Llengua Catalana a Mèxic. Des de la fi de la Guerra Civil l'esdeveniment itinerava per diferents països i aquell any el destí escollit fou Ciutat de Mèxic. Com era habitual, el certamen tenia una «Reina», que no era res més que una dama d'honor que presidia la festa; aquell any, l'escollida va ser la Glòria Costa, filla d'en Dalmau i l'Emma, que aleshores acabava de fer els vint-i-un anys i estava a punt de casar-se. La festa va ser multitudinària i es va celebrar a l'imponent Palacio de Bellas Artes, el coliseu artístic més important de Mèxic. Riera Llorca va escriure que *«probablement [els Jocs Florals] no s'han celebrat enlloc d'una manera tan solemne, en un marc tan impressionant com la gran sala d'actes del Palau de Belles Arts»*.³⁸³ En Dalmau havia estat durant anys membre del patronat dels Jocs Florals al país centreamericà —que es va crear seguint el model del d'Argentina per tal d'organitzar el certamen literari a l'exili— i el dia de la celebració va fer entrada al palau, pletòric, amb la seva filla Glòria del braç; la noia lluia un vestit blanc espectacular, mantell de puntes al cap, camafeu al coll, guants blancs i ram de roses grogues encintades amb la senyera. Al cap d'uns dies, la reina de la festa va organitzar un àpat commemoratiu al restaurant del seu pare on hi van ser convidats els guanyadors dels Jocs Florals i els membres de la comissió organitzadora, entre d'altres personalitats rellevants de la cultura catalana a l'exili.

Durant els anys cinquanta i seixanta en Dalmau va dur a terme una tasca intensiva de suport a diverses publicacions periòdiques de l'exili escrites en català que cercaven difondre la cultura del país a través d'articles sobre llengua, literatura, art, història i altres àrees de coneixement. L'empresari de la restauració hi col·laborava posant anuncis, pagant números sencers o fent aportacions puntuals, però sempre de manera discreta. Segons Albert Manent, *«El mecenatge a l'exili s'ha exercit d'una manera esporàdica i insuficient. [...] Dalmau Costa [...] n'era una de les excepcions més senyorívoles: preferia l'anonimat. Subvenci-*

onà algunes edicions d'Avel·lí Artís, "Ressorgiment", "Veü Catalana",³⁸⁴ el darrer número (106) de la "Revista de Catalunya"».³⁸⁵ Una de les revistes de trajectòria més llarga, *Pont Blau*, va néixer el setembre de 1952 de la mà, entre d'altres, de Vicenç Riera Llorca i va acabar el seu recorregut després de cent vint-i-sis números, el desembre de 1963. Manent explica que *«"Pont Blau" vivia de les subscripcions, d'un bon nombre d'anuncis i dels ajuts de Dalmau Costa, que cuidà a socórrer-lo en tres o quatre ensopegades»*.³⁸⁶ Com ha assenyalat Teresa Fèrriz, les dificultats amb què es trobaven els promotors d'aquestes publicacions tenien a veure amb molts factors, els més determinants foren la dispersió de l'exili català, la dificultat de distribuir-les en diversos països simultàniament, la impossibilitat de poder-les vendre a Catalunya pel bloqueig que imposava la censura franquista, i altres impediments d'ordre logístic.³⁸⁷

A finals de setembre del 1961 va morir el poeta, escriptor i dramaturg Josep Maria de Sagarra, a Barcelona. Amb en Dalmau els unia una amistat de llarga durada, per bé que gairebé no tenim notícia de les seves relacions durant el període de la dictadura franquista. Sabem, però, que la nova del traspàs del literat va causar una impressió profunda en l'home del Port de la Selva, tal com va dir a l'amic comú Joaquim Ventalló: *«Com pots pensar, m'ha afectat moltíssim la mort de Sagarra. Són moltes les raons per les quals fa que m'hagi colpit més. Tu, millor que ningú, ho saps. Cap vegada de les que he vingut a Barcelona no he volgut deixar de veure'l. I, gràcies a tu, hem pogut passar una estona agradable amb l'amic. Jo era amic de l'amic; admirador del poeta i escriptor en totes les seves formes literàries»*. Després, en Dalmau treia ferro a la convivència d'en Sagarra amb el franquisme, una circumstància que li havia valgut nombroses crí-

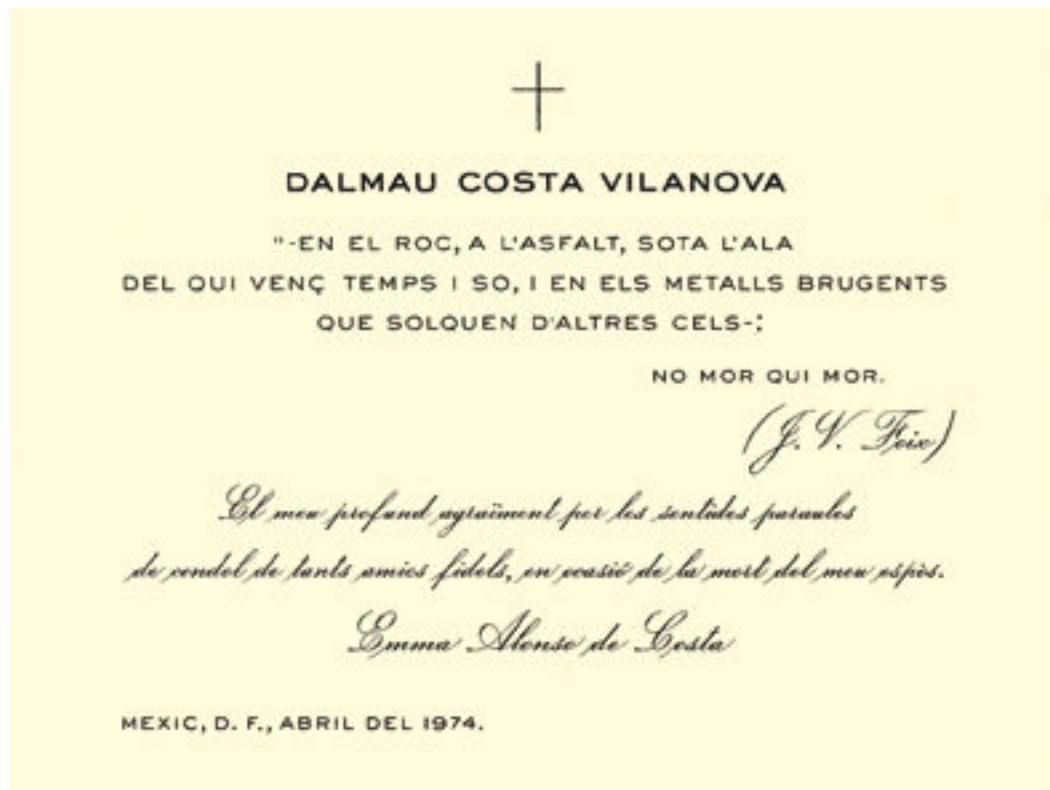
384 Hi va col·laborar des del primer número, aparegut el 1958, fins el 18, quan fou traspassada al Consell Nacional Català. A: VICENÇ RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 92-93.

385 ALBERT MANENT. *La literatura catalana a l'exili*, p. 61.

386 Ibídem, p. 81.

387 TERESA FÈRRIZ. *La edición catalana en México*, p. 33.

383 VICENÇ RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 140.

Abril de 1974

Recordatori del traspàs de Dalmau Costa.

ALG

tiques de l'exili exterior: «*El que val, el que compta, és la selecció de la seva producció. La resta són impureses de la realitat, que no compten ni comptaran per a res a través del temps*».³⁸⁸ En aquell moment en Costa no va participar de cap acte de record, però deu anys més tard sí que tindria un paper actiu en l'homenatge al poeta que es va organitzar al Port de la Selva, com veurem més endavant.

En el darrer període de la seva vida, les estades de Dalmau Costa a Catalunya sovintejaven. En la majoria d'ocasions feia una parada tècnica a Barcelona i una

de més llarga a l'Empordà. A la capital aprofitava per fer-se noves camises a mida —a la Sastreria Bel del passeig de Gràcia— i altres encàrrecs i, també, per reprendre la relació amb els seus antics amics. El 1967, però, va demanar a Vicenç Riera Llorca, amb qui es coneixien del temps de *L'Opinió* i de l'exili mexicà, que li presentés gent jove del món de la cultura catalana de l'interior amb qui poder xerrar una estona. En Riera va arranjar un dinar amb Albert Manent, Joaquim Molas i Max Cahner a l'hotel Avenida Palace, on s'hostatjava en Costa.³⁸⁹

³⁸⁸ ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 20 de novembre de 1961.

³⁸⁹ Joan PUJADAS. *Op. cit.*, p. 54.

Després de la trobada, Manent va escriure a Riera Llorca: «*Vam dinar i fer una llarga sobretaula amb el vostre amic Dalmau Costa, persona reposada, exquisida i que encara viu els problemes de la darrera hora de la nostra cultura, sobretot del teatre. Ell i en Molas van dur el pes de la conversa que se centrà en bona part en la figura i el teatre de Sagarra. [...] En Costa va explicar, per exemple, detalls del Port de la Selva que són la pregestació d'algunes obres de Sagarra, com per exemple All i salobre*».³⁹⁰ De retorn a Mèxic, en Dalmau i en Riera Llorca van comentar la jugada i el segon ho va explicar així a en Manent: «*En Dalmau ha tornat i m'ha parlat del dinar amb vós, en Molas i en Cahner. Està molt content d'haver fet la vostra coneixença. N'està agradablement impressionat. Tenia l'hàbit, en els seus viatges a Catalunya, de reunir-se amb amics de la seva època perquè aquests viatges són sempre precipitats i no disposa de gaire temps, però aquesta vegada va decidir que ja era hora de fer contacte amb els joves i està satisfet d'haver-ho fet. En tots tres veu els successors dels vostres equivalents en la nostra generació i veu que els milloreu*».³⁹¹

El 1971 en Dalmau va formar part de la comissió organitzadora dels actes d'homenatge a Josep Maria de Sagarra en el desè aniversari de la seva mort que es van celebrar al Port de la Selva. Els diversos esdeveniments programats van comptar amb l'assistència de bona part dels integrants del grup d'intel·lectuals que als anys vint van «descobrir» el Port de la Selva: en Foix, en Ventalló, en Regàs, entre d'altres. Fins i tot, la dona d'en Dalmau, l'actriu Emma Alonso, va escenificar un fragment de *L'hostal de la Glòria* en companyia de Montserrat Carulla. Aquella va ser la darrera vegada que el matrimoni Costa-Alonso formava part d'un esdeveniment cultural públic. En Dalmau moriria tres anys després a la capital de Mèxic.

390 Ibidem, p. 58-59.

391 Ibidem, p. 61.

Circa 1920

Una imatge promocional
dels actors

Joaquín Alonso
i Pilar Fernández,
parets d'Emma Alonso.

ALG

Emma Alonso, actriu

4

4.1. Una família d'artistes

Emma Alonso i Fernández va néixer el 29 de juny de 1912 al carrer de Sant Jeroni, al Raval de Barcelona. La seva casa natal formava part del conjunt d'habitatges que foren enderrocats en temps moderns per obrir l'actual Rambla del Raval. Els pares de l'Emma, en Joaquim Alonso i Fernández, nascut a Barcelona el 1889, i la Pilar Fernández Martínez, nascuda a Madrid cap el 1891, eren actors professionals. La mare, a més, es guanyava la vida com a llevadora al mateix barri. La naturalesa temporal de la feina d'actor obligava a tenir altres ocupacions quan els contractes disminuïen. Es conserven algunes fotografies del matrimoni preses a principis del segle XX com a material publicitari per oferir-se als promotors teatrals de la capital catalana; a les imatges se'ls veu com un duet professional amb posat còmic del qual no n'ha transcendit pràcticament cap informació, tan sols sabem que el pare s'havia iniciat en la francmaçoneria a la Ciutat Comtal.

L'Emma va créixer entre bastidors, com explicaria molts anys després³⁹² i, segons la seva neboda, va aprendre a llegir i a escriure tot memoritzant les obres de teatre que li queien a les mans.³⁹³ Els pares solien endur-se la nena en els seus periples per Catalunya com a actors ambulants. Quan acabaven, tornaven a Barcelona amb els guanys. Als anys vint, el Raval va iniciar un període de forta degradació i d'aquesta època prové l'apel·latiu de «barri xino», popularitzat per una sèrie de periodistes i literats que van descriure la marginalitat, la pobresa, la delinqüència i la prostitució que caracteritzava el triangle comprès entre el carrer de l'Hospital, l'avinguda del Paral·lel i la Rambla. El 1929, quan l'Emma tenia disset anys, va néixer la seva única germana, Rosa Maria.

En algun moment de la seva joventut l'Emma va començar a treballar a diverses companyies teatrals de Barcelona. La primera aparició a la premsa de la ciu-

392 «Port de la Selva: Las fiestas de homenaje a Josep Maria de Sagarra. Participación de la actriz Emma Alonso en la representación del segundo acto de "L'hostal de la Glòria"», *La Vanguardia*, 11 d'agost de 1971, p. 29.

393 Entrevista a Elena Carramiñana, a Ciutat de Mèxic, el 9 d'agost de 2019.

Circa 1930

Una imatge promocional
de l'actriu Emma Alonso
presa a l'estudi
de Ricard Carreras.

ALG

tat és del juny de 1930, quan és contractada pel Teatre Tívoli per formar part d'un programa de sarsuela;³⁹⁴ simultàniament, aquell estiu també és mencionada com a actriu a la companyia del petit Teatre Talia, de l'avinguda del Paral·lel,³⁹⁵ on actuarà en diversos vodevils³⁹⁶ i astracanades.³⁹⁷ El 1931, juntament amb l'actor còmic Manuel Giménez-Sales, del mateix Talia, van formar una companyia «*de teatre alegre*» amb l'objectiu de recórrer els diferents escenaris de Catalunya.³⁹⁸ D'aquesta associació no se'n tornaria a saber res més.

Cal tenir en compte que la irrupció d'Emma Alonso a l'escena teatral catalana es produeix just amb l'adveniment de la República, un període en el qual la crisi estructural que viu el teatre català s'agreuja i, fins i tot, esclata de la manera més espectacular: «*És un moment en què vénen a coincidir diverses circumstàncies negatives: crisi d'empresaris, d'autors i d'actors; la progressiva deserció del públic, que marxa cap al cinema; i la presència cada cop més intensa del teatre espanyol. Això es produeix en un marc de canvi de règim polític que incideix en l'actitud dels rectors del teatre català, no interessats precisament pel mateix projecte cultural que les noves instàncies oficials*».³⁹⁹

Malgrat aquest context desfavorable, la consagració de l'Emma va arribar a la tardor d'aquell any quan va compaginar múltiples projectes teatrals alhora: d'una banda, al setembre treballava al drama *El abuelo*, de Benito Pérez Galdós, que la companyia d'Enric Borràs va presentar al Teatre Apolo; d'altra banda s'incorporava a la plantilla del Teatre Victòria com a tiple segona;⁴⁰⁰ finalment, la premsa explicava que «*la*

companyia Vila-Daví, radicada al Teatre Romea, ha sofert modificacions d'importància i ha aportat l'ingrés d'elements de vàlua dintre el teatre català», en referència a la contractació d'Emma Alonso,⁴⁰¹ «*tan coneguda i aplaudida pel nostre públic*».⁴⁰² Segons l'actriu, foren els germans Burgas els promotors que l'havien vista treballar i la van voler portar al Romea.⁴⁰³ Aquest fitxatge permetria a l'artista barcelonina interpretar el paper de l'Angeleta de *L'hostal de la Glòria*, de Josep Maria de Sagarra, que tot just s'estrenava l'octubre d'aquell any⁴⁰⁴ i de la qual n'arribarien a fer dues-centes cinquanta funcions.⁴⁰⁵ Eren els temps en què Sagarra s'havia convertit, de forma gradual, «*en l'autor imprescindible, en el dramaturg que sense discussió possible des del punt de vista empresarial podia inaugurar qualsevol temporada de teatre català amb les mínimes, però suficients, garanties d'èxit*».⁴⁰⁶ En acabar aquell 1931, l'Emma participaria a la comèdia en tres actes *Ràdio Xicago W.P.H. 15*, dels nord-americans Ramsay MacLean i Eleanor Jeffery, i en el sàinet *La morena de Coll-Blanc*, de Gastó A. Màntua.⁴⁰⁷

La Companyia Catalana Vila-Daví es va crear el 1925 a iniciativa del matrimoni d'actors Maria Vila i Pius Daví. L'agrupació teatral va inaugurar la seva trajectòria professional «*tot fent un homenatge al patriarca de*

394 «Dietari escènic», *La Veu de Catalunya* (edició vespre), 11 de juny de 1930, p. 4.

395 «Espectaculos», *El Diluvio*, 15 d'agost de 1930, p. 17.

396 «Por esos teatros», *El Diluvio*, 5 de desembre de 1930, p. 37.

397 «Por esos teatros», *El Diluvio*, 13 de març de 1931, p. 32.

398 «Dietari escènic», *La Veu de Catalunya* (edició vespre), 29 de maig de 1931, p. 3.

399 Enric GALLÉN (Coord.). *Romea, 125 anys*. p. 91.

400 «Dietari escènic», *La Veu de Catalunya* (edició vespre), 1 de setembre de 1931, p. 5.

401 «Dietari escènic», *La Veu de Catalunya* (edició vespre), 16 de setembre de 1931, p. 5.

402 «Dietari escènic», *La Veu de Catalunya* (edició vespre), 23 de setembre de 1931, p. 7.

403 «Port de la Selva: Las fiestas de homenaje a Josep Maria de Sagarra. Participación de la actriz Emma Alonso en la representación del segundo acto de "L'Hostal de la Glòria"», *La Vanguardia*, 11 d'agost de 1971, p. 29.

404 «Música y teatros», *La Vanguardia*, 9 d'octubre de 1931, p. 7.

405 «Teló enlaire. Dimarts vinent, amb l'estrena de "L'Estrella dels Miracles", de Sagarra, s'inaugurarà la temporada al Teatre Català Romea», *La Humanitat*, 30 de setembre de 1933, p. 4.

406 GENERALITAT DE CATALUNYA. Josep Maria de Sagarra. *Home de teatre. 1894-1994*, p. 31.

407 Elvira PERMANYER. *Pius Daví (1891-1956): moianès, actor i director de teatre*. p. 77-78.

Circa 1930

Emma Alonso en una imatge promocional amb posat seductor retratada pel fotògraf Josep Masana.

ALG

les lletres catalanes, Àngel Guimerà, posant en escena dues de les seves grans obres, el drama en tres actes *Terra Baixa i el sàinet en un acte* La Baldirona» i l'èxit fou immediat.⁴⁰⁸ El 1927 van iniciar una residència al Teatre Romea que duraria sis anys,⁴⁰⁹ a la meitat dels quals s'incorporaria Emma Alonso amb tan sols dinou anys; la jove intèrpret ja no es desvincularia de la companyia fins l'esclat de la Guerra Civil.

Per la seva part, el Dalmau Costa periodista i amic de Sagarra, s'havia especialitzat en la crítica teatral, afeció que conreava amb un especial interès pel Teatre Romea i les produccions de la companyia Vila-Daví. Una crònica seva a *L'Opinió*, l'octubre de 1931, descriu la incursió que va fer a un dels assajos de l'agrupació teatral: «Fa dies que han començat els assaigs al teatre del carrer de l'Hospital, sota la bona direcció de Pius Daví. Fa temps que creiem que Pius Daví és un dels millors directors d'escena de Barcelona. Entrem al Teatre; està buit, no hi ha ningú, i sembla una gola de llop, de negre. Anem a l'escenari. Quiets en un racó, estem contemplant l'assaig. L'escenari completament despullat de bastidors i decoracions produeix un efecte tristíssim. Els actors vestits de carrer —sense caracteritzar— ens semblen gent que no ha fet mai teatre».⁴¹⁰ A banda de l'interès, legítim, que en Dalmau deuria tenir per la producció teatral en català i per l'obra del seu amic Sagarra, ara sabem que hi havia una altra motivació poderosa que l'empenyia a visitar periòdicament el Romea: «L'estimat amic Dalmau Costa, teatròfil empedreït, al qual veia sempre a primera fila de totes les estrenes, tant de comèdia com de "zarzuela" o revista, es convertí en client assidu del camerí de la parella Vila-Daví. Hom sospitava la causa: estaria enamorat! De quina artista? Arribava acompanyat del corpulent Salvador Bonavia, autor festiu que es complaïa a anar i treure les xafarderies de la companyia. A Bonavia, amb el seu deix especial en el parlar, li mancà temps per a contar que l'artista per la qual Dalmau Costa freqüen-

tava a diari el Romea era Emma Alonso. Fou molt celebrada la notícia i no trigà gaire a verificar-se la boda».⁴¹¹

Certament, el casori tindria lloc a finals de 1932, però abans, en començar aquell any, Alonso va actuar al gener a l'obra *El setè cel*, d'Austin Strong, al febrer a *El crit del carrer*, de Raymond Massey, i al març a la comèdia *Un pare de família*, de Carles Soldevila, amb la mateixa companyia del Teatre Romea, dirigida per Pius Daví. Al març va estrenar *L'alegria de Cervera*, de Josep Maria de Sagarra, en el paper de Margarida; segons l'actriu, el poeta va crear el personatge expressament per ser interpretat per ella mateixa⁴¹² i, de fet, així ho confirmava el propi Sagarra a la premsa de l'època: «Els personatges els he fet a la mesura dels actors que han de representar-los».⁴¹³

La promoció de l'obra va incloure una lectura dramatitzada a Ràdio Barcelona.⁴¹⁴ En pocs mesos, l'Emma havia passat d'actuar als petits teatres del Paral·lel a formar part d'una de les companyies de més prestigi de la ciutat i la crítica va dir d'ella que «en el quadre d'actrius catalanes, ha ingressat, amb intel·ligència i bones qualitats i disposicions, la senyoreta Emma Alonso».⁴¹⁵ Al maig, Alonso va participar a la farsa melodramàtica d'Enric Lluelles *Tres milions busquen hereu*.⁴¹⁶

Després de l'estiu, el teatre del carrer de l'Hospital va tornar a comptar amb Alonso per la nova tem-

408 Ibidem. p. 35.

409 Ibidem. p. 43.

410 Dalmau COSTA. «El teatre. "L'hostal de la Glòria" al vell Romea», *L'Opinió*, 9 d'octubre de 1931, p. 6.

411 Joan TOMÀS. «Pius Daví ha mort», *Pont Blau*, novembre de 1956, p. 362-366.

412 «Port de la Selva: Las fiestas de homenaje a Josep Maria de Sagarra. Participación de la actriz Emma Alonso en la representación del segundo acto de "L'Hostal de la Glòria"», *La Vanguardia*, 11 d'agost de 1971, p. 29.

413 «Teatres. Romea: "L'alegria de Cervera", comèdia en tres actes i en vers de Josep M. de Sagarra», *L'Opinió*, 30 de març de 1930, p. 6.

414 «Notes de la ràdio - Barcelona», *La Publicitat*, 26 de març de 1932, p. 12.

415 «Teatres. Romea: "L'alegria de Cervera" comèdia en tres actes i en vers de Josep M. de Sagarra», *L'Opinió*, 30 de març de 1932, p. 6.

416 «Teatres. Romea. 3.000.000 en busca d'hereu, d'Enric Lluelles». *L'Opinió*, 6 de maig de 1932, p. 5.

Circa 1930

Josep Masana Fargas.

Sense títol

[Nu femení

amb el braç alçat]

MNAC, DIPÒSIT

DE LA GENERALITAT

DE CATALUNYA.

COL·LECCIÓ NACIONAL

DE FOTOGRAFIA, 1999.

© HEREUS DE L'AUTOR

Emma Alonso

en un nu artístic

del fotògraf

Josep Masana.

porada 1932-1933, amb la intenció d'estrenar exclusivament obres dels millors autors catalans, com ara el mateix Sagarra, Carles Soldevila, Josep Maria Millàs-Raurell o Josep Maria Planes, entre d'altres,⁴¹⁷ bona part d'elles amb els decorats de Francesc Fontanals.⁴¹⁸

El Teatre Romea era l'únic de Barcelona que programava obres en català i en Dalmau feia aquesta reflexió al respecte des de les planes de *L'Opinió*: «*En aquest moment d'inici de les nostres llibertats —que indica una maduresa de la consciència catalana— és lògic que la inauguració de la temporada teatral no hauria d'anar precedida d'una crida als catalanistes perquè se suposa, naturalment, que tothom n'és. Però, tímida i tot, aquesta crida al nostre públic ha de precedir tota la literatura que s'escrigui al voltant del primer teatre català que obre les portes. [...] Davant l'experiència de l'any passat hom no pot defugir la pregunta: acabarà la temporada? Qui sap*».⁴¹⁹

En tot cas, en aquells mesos el ritme d'estrenes fou molt intens: a l'octubre obrien la temporada amb el poema dramàtic *Desitjada*, de Josep Maria de Sagarra; poc després representaven a Sabadell *La filla del mar*, d'Àngel Guimerà, amb motiu de la qual Emma Alonso va rebre l'elogi de la crítica per representar una molt estimable ingènua del teatre català contemporani;⁴²⁰ i al novembre, la companyia del Romea presentava la comèdia *Apta per a senyores*,⁴²¹ de Millàs-Raurell.⁴²²

417 «La propera campanya del Teatre Romea», *La Humanitat*, 16 de setembre de 1932, p. 5.

418 Es dona la circumstància que el matoroní Francesc Fontanals era germà del també escenògraf Manuel Fontanals, el qual hauria de decorar el restaurant Ambassadeurs de Dalmau Costa i Emma Alonso diverses vegades des del 1944.

419 «El teatre. Aquesta nit el Romea inaugura la temporada del teatre català amb un poema de J.M. de Segarra representat per un conjunt magnífic», *L'Opinió*, 7 d'octubre de 1932, p. 6.

420 Salvador BONAIVIA. «L'actualitat teatral catalana. Sabadell». *Teatre català*, 15 d'octubre de 1932, p. 41.

421 *Teatre Català*, 5 de novembre de 1932, anunci a l'interior de la coberta.

422 Justament, Josep Maria Millàs-Raurell era un alt funcionari del Parlament de Catalunya que, per tant, treballava amb en Dalmau Costa.

Aquest autor, juntament amb Soldevila, foren els renovadors de l'escena catalana. Formats en els rengles noucentistes i, a través de trajectòries molt diferents, van fer un pas endavant en la modernització del teatre local.⁴²³

La crítica va dir d'Emma Alonso que en la seva interpretació «*hem pogut corroborar una vegada més les possibilitats que hi ha en aquesta jove actriu*».⁴²⁴ Per la seva part, el crític Vicenç Caldés —pare de l'escriptor Pere Calders— va fer aquesta valoració de la interpretació de l'Emma: «*La senyoreta Alonso tingué l'avinentsa de fer-nos conèixer plenament les seves condicions més sobressortints. Es produí amb una sobrietat i elegància remarcables, amb una justesa i una continença mereixedores del més sincer elogi. En una actriu, de la seva joventut, que li cal sovint esdevenir estrident per a fer-se remarcar, la seva discreció es fa encara més meritòria*».⁴²⁵

A finals d'any, la companyia Vila-Daví va representar *Desitjada*, de Sagarra, a Sabadell⁴²⁶ i a Mataró,⁴²⁷ i estrenava una nova comèdia al Romea, *Un marquès i la seva filla*, del dramaturg autodidacte Bartomeu Soler.⁴²⁸ En aquell desembre, a més, l'Emma i en Dalmau van formalitzar la seva relació sentimental i es van casar el dia 17 al Port de la Selva —plovía a bots i a barrals— en una cerimònia oficiada pel jutge de pau i a la qual van assistir els amics Josep Maria de Sagarra, com a padrí del casori, l'escriptora Rosa Maria Arquimbau i la seva germana Concepció, actriu del Romea, Màrius Gifreda, crí-

423 Ramon BACARDIT. *Romea 125 anys*, p. 85.

424 «El teatre. Les estrenes. Millàs-Raurell, *Apta per a senyores* (Teatre Romea)», *Mirador*, 10 de novembre de 1932, p. 5.

425 Vicenç CALDÉS i ARÚS. «Teatre Romea. 4 de novembre. Estrena de la comèdia en tres actes "Apta per a senyores", de J. Millàs-Raurell», *Teatre Català*, 12 de novembre de 1932, p. 105.

426 «Teatre Euterpe, de Sabadell», *Teatre Català*, 26 de novembre de 1932, p. 140.

427 «Mataró. Associació d'Amics del Teatre», *Teatre Català*, 24 de desembre de 1932, p. 201.

428 Domènec GUANSÉ. «Romea. "Un marquès i la seva filla", comèdia en tres actes, de Bartomeu Soler», *La Publicitat*, 25 de desembre de 1932, p. 5.

Barcelona, 14 de febrer de 1933

Els dinou membres del repartiment de *El Cafè de la Marina*, estrenada amb gran èxit per la companyia Vila-Daví al Teatre Romea, posen amb l'autor Josep Maria de Sagarra.

D'esquerra a dreta: dempeus, Manuel Amorós, Antoni Estrems, Pere Ventayols, Antoni Gimbernat, Pius Daví, Gilberta Rougé, Manuel Giménez-Sales, Evelí Galceran i Ramon Bañeras;

asseguts a la fila del centre, Teresa Gay, Emma Alonso, Maria Vila, Josep Maria de Sagarra, Maria Morera, Àngels Guart i Concepció Arquimbau;

i asseguts al terra, Lluís Carratalà, Francesc Ferràndiz, Nicolau Barquet i Ciprià Arboix.

BRANGULÍ / ANC

tic teatral a *Mirador*, Alexandre Plana, del grup del Port, i els periodistes Andreu-Avel·lí Artís, Xavier Regàs i Josep Maria Planes.⁴²⁹ El matrimoni es va instal·lar a un pis del número 59 del carrer Viladomat, a un edifici de 1920 d'estil francès que es troba a un dels pocs xamfrans en corba de l'Eixample barceloní. Segons el testimoni dels nets del majordom del Parlament, la família del nuvi —de mentalitat antiga— no va veure amb bons ulls que es casés amb una actriu de Barcelona.⁴³⁰

Sense gairebé temps de descans, el 7 de gener de 1933 el Teatre Romea estrenava la comèdia en tres actes *Amor*, de Josep Maria Planes, amb Emma Alonso com a integrant del repartiment. Al cap de deu dies, es presentava una nova comèdia: en aquest cas una peça teatral de James Doyle, anomenada *El misteri de la QuartaAVINGUDA*, traduïda per Josep Carner-Ribalta.⁴³¹ L'obra va despertar molta expectació i la crítica va dir d'Emma Alonso que «*consiguió un éxito de los que "se apuntan" en el "haber" de una buena artista de las que progresan a pasos agigantados. ¡Muy a tono desde el principio al final!*».⁴³² Al febrer fou el torn del debut de *El Cafè de la Marina*, el poema en tres actes de Josep Maria de Sagarra que tornaria a rebre l'acclamació de públic i crítica i on la jove actriu feia el paper de Rosa, la germana de la protagonista Caterina, interpretada per l'estrella de la companyia Maria Vila.

La companyia del matrimoni format pels actors Maria Vila i Pius Daví tenia la responsabilitat d'encapçal ar el que els crítics anomenaven «el primer teatre català» i, per això, el ritme d'estrenes era altíssim, a banda de la programació infantil, que també era part de la seva feina. Al març de 1933, tot coincidint amb la Setmana Santa, els Vila-Daví van portar al Romea una de les Passions que se celebraven arreu de Catalunya.

429 «Port de la Selva. Un casament», *L'Opinió*, 20 de desembre de 1932, p. 16.

430 Entrevista per videoconferència a Alfredo Jaumà Costa i Lluís Jaumà Costa del 9 d'agost de 2016.

431 «El teatre. L'estrena d'"El misteri de la QuartaAVINGUDA"», *La Humanitat*, 17 de gener de 1933, p. 7.

432 «Por esos teatros. Romea. Estreno de "El misteri de la QuartaAVINGUDA"», *El Diluvio*, 18 de gener de 1933, p. 16.

Fou un muntatge de gran envergadura, però una vegada més van reeixir de l'esforç. L'Emma va rebre el paper de Maria Magdalena i, novament, la seva actuació fou apreciada per crítics com Domènec Guansé.⁴³³ Al març van estrenar *La més bonica del barri*, un sainet en tres actes de Gastó A. Màntua, i a l'abril fou el torn de *El petó davant del mirall*, de l'hongarès Ladislás Fodor;⁴³⁴ al maig *La dona que compra marit*, de Steve Passeur,⁴³⁵ *El carro de l'alegria*, de Víctor Mora i Marian Amat,⁴³⁶ i *Judes Iscariot*, de Nicolau Maria Rubió i Tudurí,⁴³⁷ amb la qual la companyia Vila-Daví va cloure una de les temporades més exitoses des que havia iniciat la seva residència al Teatre Romea. Algunes d'aquestes obres, les de Màntua especialment, pertanyien al gènere del teatre fàcil, unes produccions que només cercaven entretenir un públic d'extracció majoritàriament popular o pertanyent a la menestralia: «*obres barreja de vodevil, sainet i teatre de costum, hereves de les que els mateixos autors fan al Paral·lel encara que més suavitzades formalment*».⁴³⁸

Després d'uns dies de descans al Port de la Selva al setembre de 1933,⁴³⁹ l'Emma començava la tercera temporada com a actriu del Teatre Romea amb una novetat de luxe: el poema *L'estrella dels miracles*, de Sagarra, on Fontanals tornava a ser l'escenògraf elegit.⁴⁴⁰ De la interpretació que en va fer Emma Alonso

433 Domènec GUANSÉ. «La "Passió i Mort de Nostre Senyor Jesucrist", al Romea», *La Publicitat*, 5 de març de 1933, p. 9.

434 J.C. i V. «Les estrenes. L. Fodor, *El petó davant del mirall* (Teatre Romea)», *Mirador*, 20 d'abril de 1933, p. 8.

435 «Espectáculos. Romea. Hoy, noche, beneficio de Maria Vila y estreno de "La dona que compra marit"», *El Diluvio*, 5 de maig de 1933, p. 12.

436 «Teatros y conciertos. Información suplicada», *La Vanguardia*, 16 de maig de 1933, p. 14.

437 «Teatre i cinema. L'estrena de "Judas Iscariot" aquest nit a Romea», *La Humanitat*, 30 de maig de 1933, p. 4.

438 Ramon BACARDIT. *Op. cit.*, p. 87.

439 «Teatre i Music-Hall. Escenaris», *La Publicitat*, 14 de setembre de 1933, p. 8.

440 «El Teatre. La temporada del Romea», *La Veu de Catalunya*, 1 d'octubre de 1933, p. 19.

Circa 1940

Emma Alonso
en una imatge d'estudi
feta a l'exili.

FCG

en aquesta obra, el crític Julià Sorel va dir que era «una actriu de mèrit. Dóna al seu paper tota la tendresa i el lirisme que requereix»,⁴⁴¹ i a *El Diluvio* van escriure que havia estat «*ingenua, deliciosa y entonadísima*».⁴⁴² Al novembre es va estrenar el melodrama *El commendatore Campanelli*, d'Agatha Christie;⁴⁴³ i al desembre, els Vila-Daví es traslladaven al Teatre Apolo per representar-hi la comèdia dramàtica *Les dones han guanyat*, d'Alfons Roure.⁴⁴⁴ S'acabava, així, una residència que la companyia de Maria Vila i Pius Daví havia fet durar set temporades consecutives al Teatre Romea, de 1927 a 1933.

A partir del 1934, el Teatre Romea va començar a contractar produccions en castellà. Aleshores, la companyia Vila-Daví, amb l'Emma entre els seus actors, va iniciar un periple per diferents teatres catalans, tant de Barcelona com de comarques i, en tornar, el grup teatral va reestructurar-ne l'elenc i també va fer el pas al castellà. No consta que l'Emma intervingués en cap de les produccions en aquesta llengua ni que participés de l'estada a Madrid i a València que la companyia va fer entre març i setembre. Al novembre, sota la direcció de Carles Capdevila, l'actriu va tornar al Romea sense els Vila-Daví per participar de l'estrena de la comèdia en tres actes *La plaça de Sant Joan*, de Sagarra, de la qual es farien una trentena de funcions.⁴⁴⁵ Al desembre, integrada novament a la companyia Vila-Daví, van estrenar al Teatre Apolo el sànet *Les dones han guanyat*, d'Alfons Roure. Es donava la circumstància que en Dalmau havia passat prop d'un mes a la presó com a conseqüència de la repressió posterior

als Fets del Sis d'Octubre. Amb tot, la carrera professional d'Alonso seguia endavant i, en aquells darrers mesos de 1934, va fer algunes proves de càmera per a possibles produccions cinematogràfiques, per bé que no van tenir resultats concrets.⁴⁴⁶

En començar el 1935 trobem a l'Emma vinculada encara amb el matrimoni Vila-Daví en produccions en català al Teatre Coliseu Pompeia i al Teatre Principal Palace,⁴⁴⁷ amb obres de Lluís Elies i Josep Maria de Sagarra, respectivament. Amb la comèdia *Lilí vol viure*, de Lluís Elies, l'actriu del Raval va obtenir, com ja era habitual, bones crítiques: «*Emma Alonso sabé fer una "vamp" extraordinàriament suggestiva, per a la qual es prestava singularment la seva bella aparença teatral i la seva feminitat*».⁴⁴⁸ Al març, estrenaven *Miss Thery*, l'adaptació d'Enric Casanova d'una novel·la políciaca imaginària. A l'abril, el grup teatral estrenava al Principal Palace *El jutge està malalt*, peça en tres actes de Carles Fages de Climent.⁴⁴⁹ En acabar el mes, era el torn del poema en tres actes *Reina*, del mateix Sagarra, al Teatre Nou,⁴⁵⁰ i al maig iniciaven una gira per Catalunya.⁴⁵¹

La nova temporada de l'agrupació teatral dirigida per Pius Daví va comptar, per primera vegada, amb el suport de la Generalitat de Catalunya en forma d'una subvenció concedida pels serveis prestats a l'escena catalana durant més d'una dècada. Fou tal la força

441 Julià SOREL. «Teatre Romea. "L'Estrella dels Miracles". Poema en tres actes de Josep M. de Sagarra», *La Humanitat*, 5 d'octubre de 1933, p. 5.

442 «Cómicos, comedias, comiquerías...», *El Diluvio*, 5 d'octubre de 1933, p. 8.

443 «Teatros y conciertos. Romea. "El commendatore Campanelli", *La Vanguardia*, 12 de novembre de 1933, p. 11.

444 «Teatros y conciertos. Apolo. "Les dones han guanyat", *La Vanguardia*, 24 de desembre de 1933, p. 10.

445 «Teatre Romea», *La Veu de Catalunya*, 4 de novembre de 1934, p. 17.

446 «Mirador. El món del teatre. La temporada de Teatre Català a Romea. Ràpides siluetes i petites entrevistes amb les principals figures. La dama jove», *La Publicitat*, 7 de novembre de 1934, p. 8.

447 «Teatros y conciertos. Principal Palace», *La Vanguardia*, 10 de març de 1935, p. 12.

448 Ignasi AGUSTÍ. «"Lilí vol viure" obtingué molt bon acolliment, la nit d'ahir, al Coliseu Pompeia. El nom de l'autor, el nom de l'obra i el de la companyia feren que la sala Pompeia s'omplís del tot», *L'Instant*, 14 de febrer de 1935, p. 5.

449 Elvira PERMANYER. *Op. cit.*, p. 99.

450 «Guia del espectador. Los acontecimientos teatrales de hoy. Nuevos», *El Diluvio*, 20 d'abril de 1935, p. 10.

451 «Teatros y conciertos. La Compañía Vila-Daví», *La Vanguardia*, 26 de maig de 1935, p. 11.

1950

Emma Alonso
en una imatge d'estudi
feta a l'exili.

FOTO SEMO / INAH

amb què la companyia va tornar als escenaris barcelonins que entre el gener i el juny de 1936 farien més de cent seixanta funcions de diverses obres.⁴⁵² Així, al gener, sempre amb aquesta companyia, l'Emma Alonso estrenaria l'obra en tres actes *Bon cop de falç*, d'Enric Casanova, al Teatre Espanyol, en aquells moments el més popular del Paral·lel.⁴⁵³ Al febrer, al mateix teatre, van estrenar-hi *La Baldirona* d'Àngel Guimerà, i *Barris baixos* de Lluís Elias;⁴⁵⁴ al març fou el torn de *L'herbolària de la creu* de Joaquim Collado i Josep Roig i Guivernau, i de *Marieta cistellera* de Salvador Bonavia.⁴⁵⁵ L'èxit d'aquest darrer sàinet fou tal, que les funcions sobrepassaren el centenar i esdevingué una de les revelacions de la temporada teatral del 1936.⁴⁵⁶ Segons la premsa barcelonina de l'època, aquest fet demostrava la qualitat d'una obra que havia merescut l'aplaudiment unànime tant de la crítica com de tota mena de públic: «*Pel popular teatre del Paral·lel, on tan brillant temporada porta a terme la Companyia Vila-Daví, considerada com una de les més prestigioses que ha tingut l'escena catalana, ha passat gairebé tot Barcelona, i continuarà passant fins que tothom hagi vist aquesta formidable obra*».⁴⁵⁷ Per a ser exactes, *El Noticiero Universal* va xifrar en 120.000 el nombre d'espectadors totals d'aquesta producció.⁴⁵⁸ Tant és així, que fins i tot es feu una funció al Teatre Espanyol organitzada pel

452 Elvira PERMANYER. *Op. cit.*, p. 100.

453 «El teatre. La temporada de teatre català a l'Espanyol. Llista de la companyia Vila-Daví», *La Humanitat*, 10 de gener de 1936, p. 2.

454 «Cómicos, comedias y comiquerías. Dicen las empresas. Español», *El Diluvio*, 2 de febrer de 1936, p. 17.

455 «El teatre. Pels escenaris. Teatre Espanyol. Avui renovació del cartell amb l'estrena de "L'herbolària de la Creu", sàinet de Collado i J. Roig-Guivernau», *La Humanitat*, 11 de març de 1936, p. 2.

456 «Escenaris. Notes oficioses. "Marieta cistellera" serà aviat centenària», *La Publicitat*, 22 de maig de 1936, p. 9.

457 «El teatre. L'èxit de "Marieta cistellera" a l'Espanyol», *La Humanitat*, 14 de juny de 1936, p. 2.

458 «Lo que nos dicen. Del Español», *El Noticiero Universal*, 12 de juny de 1936, p. 7.

Centre d'Esquerrres del Districte Cinquè a benefici de les Comissions de Cultura i d'Assistència del propi centre. Hi assistiren les màximes autoritats del país: el president de la Generalitat, Lluís Companys, el president del Parlament, Joan Casanovas, i l'alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer.⁴⁵⁹

A tot això, l'Emma esperava el naixement del seu primer fill cap a començaments d'agost i no havia deixat de trepitjar els escenaris malgrat la proximitat de tan feliç esdeveniment. Al final, encara va tenir temps de fer un petit paper a *La cançó de la filla del marxant*, de Sagarra, obra amb la qual es va acomiadar per sempre més dels escenaris barcelonins. El darrer acte social d'Emma Alonso com a actriu fou l'homenatge multitudinari que el 9 de juny es va fer al Teatre Español en honor de Maria Vila. A banda de les nombroses autoritats del Govern de la Generalitat que hi participaren, l'Emma hi va acudir acompanyada del seu marit, Dalmau Costa, en qualitat de cap de protocol del Parlament de Catalunya. A l'acte hi van assistir noms tan propers al matrimoni Costa-Alonso com Josep Maria de Sagarra, Joan Casanovas o Ventura Gassol, entre moltíssims d'altres. De ben segur aquell fou un moment de gran il·lusió: a punt de ser mare, l'Emma devia ser objecte de tota mena d'atencions i felicitacions per part de tothom, tant del públic assistent a la vetllada com dels companys de professió o els correligionaris del seu marit al Govern de la Generalitat.

Poc es devia imaginar la jove actriu que l'esclat de la Guerra Civil, la maternitat i l'exili estroncarien definitivament una trajectòria meteòrica que havia començat només sis anys enrere. A partir d'aleshores, l'Emma abandonaria la carrera teatral tal com l'havia viscuda en els seus anys de joventut i només reprendria l'activitat de manera discontinua en els anys llargs de l'exili mexicà. El prestigi que havia assolit entre el públic barceloní fou tan gran que sempre més seria recordada com una de les grans dames del teatre català.

L'exili de l'Emma, però, va començar uns anys abans del final de la contesa perquè en néixer la seva filla Glòria i iniciar-se els combats de la guerra es van des-

459 «Teatre, Circ i Music-hall. Sí, senyor!», *La Rambla*, 18 de maig de 1936, p. 15.

1950

Emma Alonso
en una imatge d'estudi
feta a l'exili.

FOTO SEMO / INAH

plaçar les dues a Vernet, al peu del Canigó. Amb els primers bombardejos sobre la ciutat de Barcelona, se'ls va unir la germana de l'Emma, la Rosa Maria, que aleshores només tenia entre set i vuit anys. Aquells foren uns mesos de molta solitud per l'Emma perquè, malgrat que la seva cunyada Maria vivia a Perpinyà i l'assistia en el que calgués, en Dalmau va passar els tres anys de la guerra a Barcelona o viatjant. Finalment, acabat el conflicte, l'Emma es va retrobar amb en Dalmau i va enviar la seva germana de retorn amb els seus pares a Barcelona. En un moment indeterminat d'aquells mesos, l'Emma va donar a llum un infant setmesó que no va sobreviure. A aquest fatídic succés, s'hi afegien altres vivències dramàtiques de la postguerra, com ara el record dels camps de concentració que el govern francès va obrir a la Catalunya Nord i altres departaments occitans per a internar-hi l'allau de refugiats que fugien de la repressió franquista; segons explica la seva neboda, un dia l'Emma va haver d'anar a buscar el secretari del seu marit Dalmau a un d'aquests camps i va quedar profundament impactada per les súpliques de les persones confinades que li demanaven que les rescatés d'aquell indret.⁴⁶⁰

4.2. Teatre català a Mèxic

En arribar a Mèxic, l'Emma va intentar prosseguir amb la seva carrera teatral mentre el seu marit Dalmau s'incorporava als negocis del seu germà Tonet. L'Orfeó Català de Mèxic li va oferir un dels primers encàrrecs professionals: una locució radiofònica pel dia de Nadal de 1939, tan sols un mes després d'haver arribat al país. Entre d'altres textos, va llegir un escrit d'Avel·lí Artís i Balaguer sobre l'exili.⁴⁶¹ Ben aviat, l'Emma es va vincular a l'anomenada Agrupació Catalana d'Art Dramàtic (ACAD) de l'esmentat Orfeó i, novament, l'11 de setembre de 1941, va tornar a participar d'unes emissions en català durant les quals va llegir

diversos textos i poemes juntament amb altres actors exiliats.⁴⁶² Durant els anys quaranta, l'ACAD va desenvolupar una feina ingent de continuïtat del teatre català del període d'entreguerres sota la direcció d'Artís i Balaguer i amb la col·laboració d'una llarga llista de professionals de prestigi exiliats també al país mexicà.⁴⁶³ L'Emma Alonso fou un membre destacat de l'ACAD i, el 25 de juliol de 1942, va estrenar *L'hostal de la Glòria*, per primera vegada en el paper protagonista. Tant la crítica com el públic de l'exili van fer grans elogis de la interpretació de l'actriu barcelonina. El 20 de febrer de 1943, la mateixa ACAD va estrenar la comèdia *Laura*, de Josep Maria Poblet amb l'Emma com a actriu principal⁴⁶⁴ i amb un decorat pintat per Avel·lí Artís i Gener «Tísner».⁴⁶⁵

En els anys quaranta i cinquanta l'Orfeó Català va viure una gran embranzida gràcies als exiliats catalans, tot esdevenint el nucli vertebrador de l'activitat teatral dels catalans de Mèxic. En aquest context, la diada de Sant Jordi de 1950 es va inaugurar l'escenari de la sala d'actes de la nova seu de l'Orfeó del carrer Rosales de la Ciutat de Mèxic i l'acte es va celebrar amb la reposició de *La plaça de Sant Joan*, de Josep Maria de Sagarra. Altra vegada, la protagonista fou l'Emma i, novament, la funció va ser un èxit; tant és així, que al llarg d'aquell mateix any l'actriu va tornar a protagonitzar sengles funcions de *La plaça de Sant Joan*, de Sagarra, i de *Maria Rosa*, d'Àngel Guimerà. Per tot plegat, l'Orfeó va decidir organitzar un homenatge a l'actriu catalana que va consistir en una nova representació de *L'hostal de la Glòria* l'octubre de 1950.⁴⁶⁶ L'escriptor i periodista Agustí Cabruja en

460 Correu-e d'Elena Carramiñana a l'autor d'aquest llibre, 10 de novembre de 2019.

461 «Catalans pel món. A la memòria de Macià», *El Poble Català* [París], 19 de gener de 1940, p. 2.

462 «Finestrella. Un comentari eloqüent», *El Poble Català* [Ciutat de Mèxic], octubre de 1941, p. 11.

463 Francesc FOGUET. *El teatro catalán en el exilio republicano de 1939*, p. 106.

464 «Noticiari de Mèxic», *El Poble Català* [Ciutat de Mèxic], febrer de 1943, p. 2.

465 Artur BLADÉ. «En record de Josep Maria Poblet», *Avui*, 24 de novembre de 1994, p. C4.

466 OCM. Llibre d'actes de la junta directiva, 12 de setembre de 1950.

**Ciutat de Mèxic,
9 de desembre de 1950**

Emma Alonso
protagonitzant
L'hostal de l'amor
de Ferran Soldevila.
OCM

feu la crònica per a *La Humanitat*: «Entre el segon i tercer acte tingué lloc l'ofrena de l'homenatge. Flors i més flors, obsequis gentils i espontanis d'entitats i particulars, convertiren en un jardí l'escenari de la Sala Guimerà. Emma Alonso, al mig de l'escenari, voltada de tots els integrants de l'Agrupació d'Art Dramàtic, visiblement emocionada, escoltà l'oferiment de l'homenatge i la lectura de les adhesions, que sobrepassen d'un centenar, les unes arribades de Catalunya, les altres de França i les més d'aquest continent americà. [...] El públic, dempeus, va tributar a l'homenatjada una calorosa i perllongada ovació».⁴⁶⁷

En una carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, el marit de l'Emma va fer balanç de l'esdeveniment pel seu amic de joventut: «Efectivament, l'homenatge a la Manolita, ofert per l'Orfeó Català de Mèxic, fou d'un èxit grandios, car les nombroses adhesions que es reberen de catalans d'arreu del món, i el to en que foren escrites, convertiren l'homenatge en un acte nacional d'exaltació del Teatre Català. En realitat, així fou».⁴⁶⁸ Les adhesions vingueren de personalitats com Tomàs Garcés, Salvador Bonavia, Carles Soldevila, Ventura Gassol, Pau Casals, Lluís Nicolau d'Olwer, Artur Bladé, Conxita Badia, Rafael Tasis, Sebastià Gasch, Joan Alavedra, Xavier Regàs i el matrimoni Vila-Daví, entre molts d'altres. Tots els textos rememoraven, d'una manera o altra, els anys de joventut de l'actriu del Romea i l'empremta que havien deixat en els espectadors aquelles funcions teatrals en català. Dels escrits rebuts en ocasió del seu homenatge en destaca molt significativament, per la seva qualitat i pel contingut, el poema «A Emma Alonso» que Josep Maria de Sagarra li va dedicar:

«Emma, que avui no et manqui entre l'encens
que ha fet brotar les teves fines gràcies,
—ennoblint amb un plor de diamant
la múltiple careta de la farsa—,

467 «Les arts i les lletres. El teatre català a Mèxic. Homenatge a Emma Alonso», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], 1 de novembre de 1950, p. 2.

468 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 29 de novembre de 1950.

ni aquell afecte dels amics llunyans
que et tenen tan present al fons de l'ànima,
ni aquell record de veles i de remes
entre sospirs, besos i rialles.

Emma, que avui aguantin el teu cor
totes les mans perfectes dels teus àngels
i sentis en el gris del teu repòs
com una resplendor que et fa més clara,
totes les orenetes del teu cel,
totes les roses de la teva Rambla,
tota la sal humida del teu mar,
i la mel fonda de la teva Pàtria.»⁴⁶⁹

En la carta d'agraïment que l'Emma va enviar a Rafael Tasis es pot copsar la barreja d'emocions que representava rebre homenatges dels compatriotes lluny de la terra i desvinculada per sempre d'una escena teatral catalana que en aquell moment ja era història: «agraeixo de tot cor el seu homenatge de simpatia que m'ofereix, amb l'esperança, però, que algun dia em serà possible de retornar definitivament a casa nostra i renovar allà aquella activitat artística que ací procurem mantenir amb tota dignitat, gràcies a l'esforç d'aquest estol d'entusiastes que amb tanta bona fe col·laboren amb mi per a no deixar apagar la flama del nostre verb».⁴⁷⁰

El gran homenatge a Emma Alonso, més enllà de la glorificació personal, va significar un revulsiu per a la cultura catalana de l'exili. L'endemà de l'acte honorífic, va tenir lloc un dinar de reconeixement a la primera actriu, Emma Alonso, en qualitat de patrocinadora de la construcció del nou espai teatral de l'Orfeó; com a mostra d'agraïment, i per mitjà de Dalmau Costa, l'artista «va proposar al senyor Avel·lí Artís (director de La Nostra Revista i de les Edicions Catalònia) crear un premi per recompensar una obra teatral, el qual seria dotat de 300 dòlars. L'Artís acceptà el suggeriment i La Nostra Revista publicà la notícia del pre-

469 «A Emma Alonso», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], gener-febrer-març de 1951, p. 4.

470 UAB. Biblioteca d'Humanitats. Fons Rafael Tasis. Carta d'Emma Alonso a Rafael Tasis, 29 de novembre de 1950.

Ciutat de Mèxic, 26 d'abril de 1952

Estrena de *La Tramuntana*, poema dramàtic en tres actes de Rafael Folch i Capdevila, a la Sala Guimerà de l'Orfeó Català de Mèxic.

Emma Alonso entre els fills de l'autor, Jordi i Albert Folch i Pi i part del repartiment que va actuar aquell dia, compostat per: Rossend Boada, Llorenç Busquets, Joan Carreres, Rafael Castelltort, Ció Coscalla, Francesc Messeguer, Ventura Mestre, Ramon Palazon, Carme Puig, Valentí Puigdomènech, Martí Rouret, Pilar Sen i Josep Torres.

FBL

*mi Guimerà d'Edicions Catalònia dotat per la senyora Emma Alonso de Costa. El nom del premi (Guimerà) fou idea de l'Artís».*⁴⁷¹

Abans d'acabar aquell any 1950 l'Emma encara va escenificar una nova obra, *L'hostal de l'amor*, de Ferran Soldevila, estrenada a Barcelona la temporada teatral anterior i premiada uns mesos abans als Jocs Florals de Perpinyà. L'autor havia enviat el mecanoscrit a Alonso amb la dedicatòria següent: «A la senyora Emma Alonso de Costa, inoblidable actriu, amb la recança de no poder veure la seva creació d'aquesta obra i amb els millors vots pel seu èxit».⁴⁷² Juntament amb el text, també foren enviats la maqueta per a decorar i els figurins dels personatges que el pintor Grau Sala havia projectat per al Romea.⁴⁷³

Estrenada la peça teatral el 9 de desembre, sota la direcció d'Alonso, l'escriptor i polític Josep Roure-Torrent, va escriure: «L'afany de l'Agrupació Catalana d'Art Dramàtic d'oferir un teatre digne, presentat amb tota propietat, va aconseguir-se plenament. Emma Alonso, que ha posat tot l'esforç al servei d'aqueixa finalitat, pot sentir-se satisfeta».⁴⁷⁴ Unes pàgines més endavant, el cronista de *La Humanitat* afegia: «Emma Alonso de Costa posà la comèdia exactament i amb gran seguretat al bell mig de la concepció de l'autor. La seva direcció té dret a tots els elogis, tots són mereïdors i la interpretació de la seva Ernestina fou igual d'encertada. Enamorada, melangiosa, femenina, molt femenina, una bella nina vestida de Colombina, i tota la vivesa de Colombina vestida de nina. Emma Alonso de Costa, l'actriu i la directora, són dignes de les grans ovacions que escoltaren».⁴⁷⁵

En començar el 1951, l'ACAD va programar *L'hereu i la forastera*, un altre Sagarra protagonitzat també per

Emma Alonso al costat de l'actriu Pilar Sen⁴⁷⁶ i una sèrie d'obres d'autors catalans de preguerra que feien les delícies del públic assistent. A partir d'aquí, l'activitat de l'ACAD va decaure, tal com se'n lamentava el *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*: «No ens escau a nosaltres d'esbrinar, ni comentar els motius que han fet minvar les activitats de l'Agrupació Catalana d'Art Dramàtic, però sí que ens cal dir, perquè ho sentim, que ens planyem ben sincerament, i ens dol així mateix la llarga inactivitat de la primera actriu senyora Emma Alonso de Costa, puix que, com a directora i intèrpret, per les seves altes qualitats i entusiasme i conjuntament amb tots els altres integrants de l'Agrupació, ens havien ofert representacions que ens abellien unes hores i eren ben dignes del teatre d'un poble que, fins a l'exili, reivindica la seva personalitat nacional».⁴⁷⁷

En aquell any 1951, la primera edició del Premi Guimerà havia rebut una dotzena d'obres de diversos autors de Barcelona, Xile i Mèxic. El jurat, integrat per Avel·lí Artís i Gener, Artur Bladé, Josep Maria Francès, Josep Roure-Torrent i Joan Tomàs, va fallar en favor d'una obra que, després va resultar no ser inèdita; les bases del concurs prohibien obres publicades anteriorment i, en conseqüència, el jurat va anul·lar el guardó i va declarar deserta aquella convocatòria perquè, al capdavant, cap altra proposta els satisfia mínimament. El contratemps va desplaure al matrimoni Costa-Alonso: «El senyor Dalmau Costa parlà aleshores amb el senyor Artís planyent-se, en certa manera, de la decisió final. —La gent es pensarà que he volgut estalviar-me els 300 dòlars. —Això raí! —va dir l'Artís. Farem una nova convocatòria i doblarem el premi. —Molt bé —va dir el senyor Dalmau. Amb 600 dòlars (30.000 pessetes) es pot esperar un resultat millor».⁴⁷⁸

L'abril de 1952, l'Orfeó Català de Mèxic va organitzar la Quinzena Cultural Catalana, amb motiu de la qual Emma Alonso va assumir un dels darrers encàrrecs

471 Artur BLADÉ. *Op. cit.*, p. 457.

472 FCG. Mecanoscrit de *L'hostal de l'amor* de Ferran Soldevila.

473 IT-MAE. Fons Joan Tomàs i Rosich, UI 320.

474 Josep ROURE-TORENT. «El teatre. Presentació a Mèxic de "L'hostal de l'amor" de Ferran Soldevila», *La Nostra Revista*, novembre-desembre de 1950, p. 318 i 320.

475 «A Emma Alonso», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], gener-febrer-març de 1951, p. 5.

476 «Agrupació Catalana. "L'hereu i la forastera"», *La Humanitat* [Ciutat de Mèxic], abril-maig-juny de 1951, p. 3.

477 *Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mèxic*, 8 de juny de 1953, p. 4.

478 Artur BLADÉ. *Op. cit.*, p. 457-458.

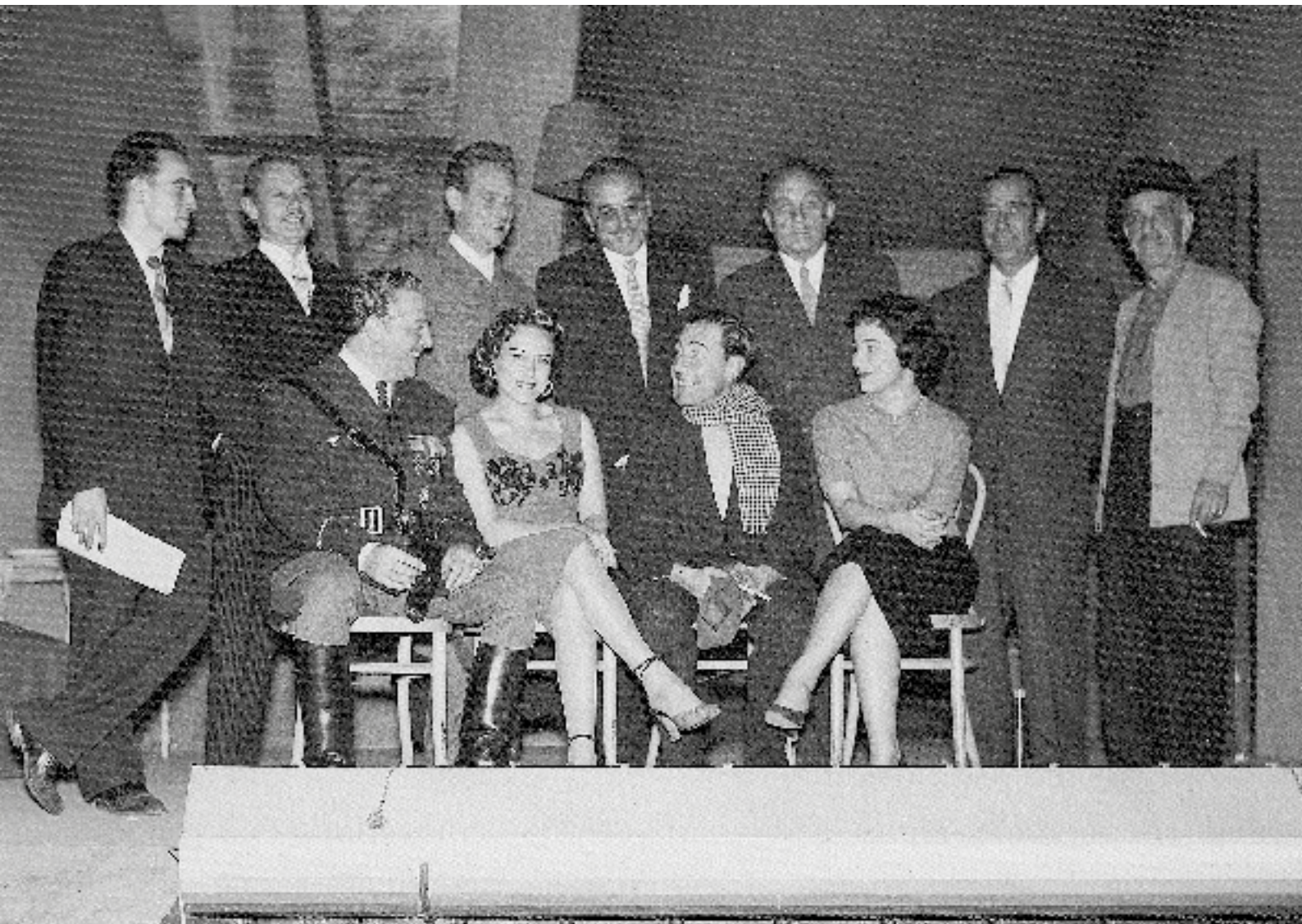
Ciutat de Mèxic, 25 de juliol de 1956

Intèrprets, veus en off, escenògrafs i apuntadors de l'obra teatral

Un home entre herois, de Rafael Tasis.

D'esquerra a dreta: dempeus, Martí Soler i Vinyes, Martí Rouret, Xavier Massé, Ramon Palazon, Manuel Fontanals, Rafael Castelltort i Llorenç Busquets; asseguts, Josep Baviera, Emma Alonso, Àngel Garasa i Hilda Vilalta.

UAB-BH-FONS RAFAEL TASIS I MARCA

com a directora d'una producció de l'ACAD. Es tractava de *La Tramuntana*, un poema dramàtic en tres actes i en vers, obra del polític i escriptor Rafael Folch i Capdevila. El crític teatral mexicà Armando de María y Campos va descriure la interpretació d'Emma Alonso amb les següents paraules: «*Emma Costa dijo su parte con claridad y emoción, tanto, que no fue nunca ella, sino Rosa María de Bahía de Rosas. Llenó la escena y desbordó su excepcional temperamento dramático, como si naciera en su pecho una tramontana que barrera tanto existencialismo, tanta mediocridad, tanto chabacanismo; expresivo y claro el gesto, sobrio y elocuente el ademán, entonada, cariciosa y profunda la dicción, punto de apoyo del verso en el teatro, dominó la escena e infundió contagioso calor humano a la protagonista, a toda la obra en general. Como directora movió sin trucos escenas y personajes, buscando la fidelidad del ambiente, la sencillez dramática de la acción, la verdad en la ficción*».⁴⁷⁹

Passats uns anys, al març de 1955, l'Orfeó Català de Mèxic va tornar a contactar amb Emma Alonso per reactivar l'ACAD⁴⁸⁰ i organitzar una funció teatral del darrer Premi Àngel Guimerà, el guardó promogut pel matrimoni Costa-Alonso que fou el que tingué una vida més llarga de tots els que es van convocar a l'exili.⁴⁸¹ L'obra a programar era *Un home entre herois* de Rafael Tasis, guanyadora de l'edició del premi de 1954. Alonso va accedir a participar-hi desinteressadament perquè «*estava entusiasmada*» amb el text,⁴⁸² però per una sèrie de contratemps no fou estrenada fins el 26 de juliol de 1956 al Teatro Nuevo Ideal de la Ciutat de Mèxic en el marc de les celebracions del cinquantenari de l'Orfeó Català. Va ser un esdeveniment multitudinari del qual també se'n feu ressò la premsa mexicana en llengua castellana.⁴⁸³

479 *Novedades*, 2 de maig de 1952.

480 OCM. Llibre d'actes de la junta directiva, 17 de març de 1955.

481 Albert MANENT. *La literatura catalana a l'exili*, p. 90.

482 UAB. Biblioteca d'Humanitats. Fons Rafael Tasis. Carta d'Agustí Cabruja a Rafael Tasis, 20 de febrer de 1956.

483 Francesc FOGUET. *Op. cit.*, p. 120.

Al cap de pocs dies Odó Hurtado escrivia a Rafael Tasis: «*L'obra agradà i els aplaudiments foren nutridíssims en cada final d'acte. [...] La interpretació va estar a l'alçada de l'esdeveniment. L'Emma, una mica afectada i poc situada en el primer acte, va entrar més en el paper en el segon per a trobar accents de sinceritat i d'emoció en les escenes finals*».⁴⁸⁴

Al maig de 1958 la gran actriu del teatre català establert a l'Uruguai, Margarida Xirgu, va visitar Mèxic, on va trobar-se amb la colònia catalana i va fer una estada de gairebé mig any. El periodista i escriptor Vicenç Riera Llorca va escriure la següent crònica: «*Seguint el seu costum de reunir uns quants amics al volt de les personalitats catalanes que passen per la ciutat, Dalmau Costa i Emma Alonso apleguen un diumenge, en un dinar ofert a la gran actriu i el seu marit, Miquel Ortín, uns pocs catalans que hi passaran unes hores deliciosos: la senyora Moles, el doctor Folch i Pi, Miquel i Vergés i la seva muller, i jo i la meva muller*».⁴⁸⁵ Riera Llorca va aprofitar l'ocasió per escoltar la conversa i gaudir de les personalitats que l'envoltaven. A la fi, va deixar escrit el següent paral·lisme entre les dues actrius: «*Cara a cara, les dues actrius, Margarida Xirgu i Emma Alonso, dues generacions del teatre català; les dues actrius amb la mateixa afició però amb una ambició diferent. Emma Alonso, joveníssima, va deixar l'escena, quan se la reconeixia com un dels valors més sòlids del teatre català, per fundar una família, una altra ambició en la qual ha reeixit feliçment. Margarida Xirgu res no l'ha desviada del teatre. És casada, també, però amb un excel·lent actor que comparteix les seves aventures. L'any 1939 intenta retirar-se, però no fa públic el seu propòsit, només el comunica a uns pocs amics, perquè no sap si podrà viure sense el teatre... La precaució va ser encertada, perquè el seu repòs no va durar més d'un any, a Santiago de Xile. I a Santiago mateix va reprendre la seva carrera gloriosa. I Emma, ha renunciat, efectivament, al teatre? No actua, és cert, però porta el teatre a la sang i el viu conti-*

484 Odó HURTADO i Rafael TASIS. *La magnitud de l'esforç: epistolari de la represa*, p. 43.

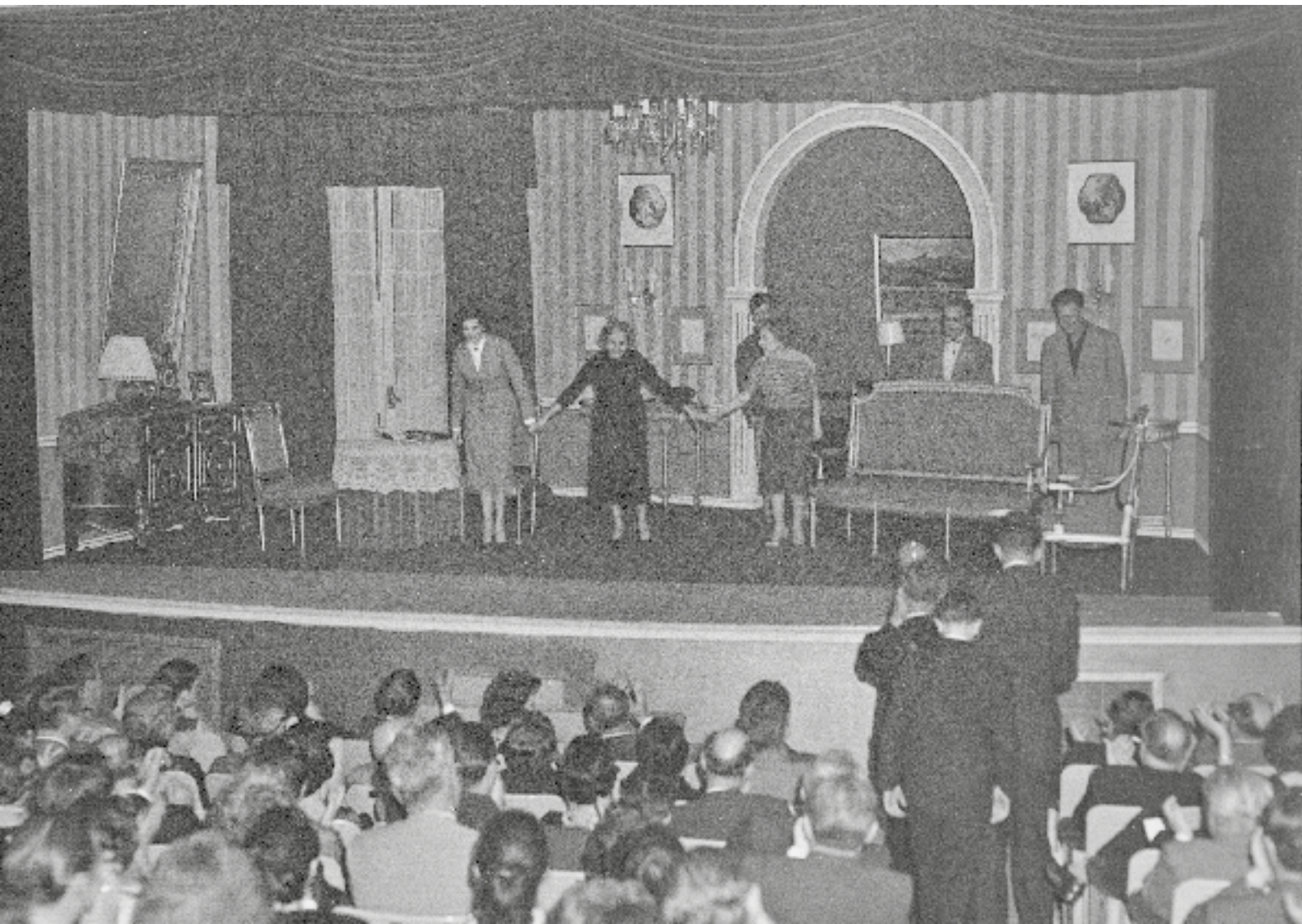
485 Vicenç RIERA LLORCA. *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili*, p. 199.

Ciutat de Mèxic, 4 de setembre de 1958

Estrena de *Vendaval*, d'Odó Hurtado, al Teatro Trianón.

D'esquerra a dreta: davant, Mercè Escofet, Emma Alonso i Rosa Maria Alonso;
darrere, Xavier Massé, Martí Rouret i Josep Ferrer.

FBL

nuament. *Li plau acompanyar, de tant en tant, els nostres aficionats de Mèxic, i manté tenaçment el Premi Guimerà que cada any convoca Pont Blau. El seu triomf com a dona en crear la família feliç que ha creat no ofega l'actriu...»*.⁴⁸⁶

A finals de la dècada dels cinquanta, l'ACAD va anar perdent impuls i alternava estrenes aïllades amb llargs períodes d'inactivitat. En un nou intent de revitalitzar la secció, el 4 de setembre de 1958 es va estrenar l'obra *Vendaval*, d'Odó Hurtado, amb Emma Alonso com a actriu principal al Teatro Trianón de la Ciutat de Mèxic.⁴⁸⁷ La sala fou cedida per Cèsar Balsa, un immigrant barceloní que es convertiria en un dels empresaris hotelers més importants de Mèxic. Aquesta obra fou la primera que abordava el tema de la Guerra Civil després d'anys de silenci i s'esmerçaren molts esforços per promocionar-la entre els socis de l'Orfeó i la comunitat catalana de Mèxic. Una vegada més, el muntatge teatral fou un èxit de públic i de crítica. Amb tot, el 1958 també fou el darrer de la convocatòria del Premi Àngel Guimerà perquè, després de sis edicions, els seus organitzadors consideraven que ja havia complert amb els seus objectius fundacionals. En aquesta última edició, el guardó es va concedir a l'escriptor de Sabadell Joan Oliver per l'obra *La gran pietat*.⁴⁸⁸

Als anys seixanta, la situació acomodada del matrimoni Costa-Alonso gràcies a la bona marxa dels seus negocis de la restauració i la possibilitat de tornar a Catalunya de vacances pel relaxament del règim franquista en la persecució dels exiliats republicans, els van permetre iniciar un cicle anual que es repetiria durant anys i que consistia en treballar tot l'hivern i passar els mesos d'estiu a Europa, Barcelona i el Port de la Selva. La represa de relacions amb la seva terra d'origen, el naixement dels seus nets i el pes dels anys dugueren a l'Emma a canviar de prioritats i a retirar-se gairebé definitivament del món de l'escena. La

486 Ibidem, p. 200.

487 ALG. Fulletó de l'estrena de *Vendaval*, setembre de 1958.

488 «Joan Oliver guanya el Premi Guimerà 1958», *Veu Catalana*, 15 de desembre de 1958, p. 10.

seva última participació en un muntatge teatral va tenir lloc, precisament, al Port de la Selva l'estiu de 1971. En aquella ocasió, durant una sèrie d'actes d'homenatge a Josep Maria de Sagarra en el desè aniversari del seu traspàs, va protagonitzar una representació del segon acte de *L'hostal de la Glòria* juntament amb Montserrat Carulla.⁴⁸⁹

Després de la mort d'en Dalmau, ocorreguda el març de 1974, l'Emma Alonso va viure un retir plàcid en companyia dels seus éssers estimats: així, al cap de poc temps, va deixar la casa familiar de Las Lomas de Chapultepec i es va mudar a un gran apartament al barri selecte de Polanco, a la mateixa capital mexicana; més tard, en començar la dècada dels anys vuitanta, va comprar un pis a Barcelona per passar temporades a prop de la seva filla Glòria i els seus néts, que s'havien traslladat a viure-hi; als estius va seguir visitant el Port de la Selva on coincidia amb familiars i amics i on els seus pares s'havien retirat; Joaquim, el pare hi va morir el 1970; Pilar, la mare, en enviudar va marxar a Mèxic amb la filla, on hi va romandre fins la seva mort, el 1980. La resta de l'any l'Emma l'aprofitava per fer vida social a Mèxic o viatjar per tot el món, una de les seves grans aficions. Malauradament, el 13 de juliol de 1990, la tragèdia es va abatre sobre la família: la seva filla Glòria va morir per causa d'una malaltia de la qual havia estat tractada infructuosament als Estats Units. Als cinquanta-tres anys la Glòria deixava una carrera a l'hosteleria i el turisme, com el seu pare, una família unida i un estol d'amics fidels a Europa i Amèrica.

Aquesta absència va marcar els darrers anys de la vida de l'Emma, ja octogenària. El 12 de gener del 2000, a la Ciutat de Mèxic, es produïa el traspàs de l'actriu, empresària i mecenes cultural nascuda a Barcelona. Els qui la van tractar la recorden com una dona d'empenta, optimista i molt generosa que va tenir sempre un carisma extraordinari i una capacitat innata de sobreposar-se als atzars de la vida.

489 «Port de la Selva: Las fiestas de homenaje a Josep Maria de Sagarra. Participación de la actriz Emma Alonso en la representación del segundo acto de "L'Hostal de la Glòria"», *La Vanguardia*, 11 d'agost de 1971, p. 29.

Ciutat de Mèxic, 8 de maig de 1980

Emma Alonso es convertí, en la seva viduïtat, en la matriarca de les celebracions familiars.

D'esquerra a dreta: Rosa Maria Alonso, Emma Alonso, Beatriz Gaspar, Silvia Carramiñana, Jaime Augusto Leguía, Estrella Rodríguez i Dalmau Costa Jr.

ALG

Al cap de pocs anys moria els seu fill petit, en Dalmau. Llicenciat en Física per la UNAM, el 1979 havia estat nomenat primer director de l'Instituto Nacional de Energía Nuclear de México, càrrec que va exercir fins el 1984. Uns anys més tard, el 1992, va ser designat gerent de l'aeroport internacional Benito Juárez de Ciutat de Mèxic. El seu traspàs es va produir el 29 de maig de 2003 a Puerto Vallarta, amb només 61 anys.

Avui, els vuit nets, els múltiples nebots i una família extensa són els qui serveixen la memòria de Dalmau Costa i Emma Alonso, tot recordant la seva intensa trajectòria vital, plena de vicissituds, d'èxits professionals i, com a totes les famílies, també d'alguns fracassos personals.

Barcelona, circa 1932

Dalmatí Costa

a l'exterior

del Parlament

de Catalunya.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

Llegat

5

En Dalmau Costa i Vilanova va morir la matinada del 16 de març de 1974 als setanta-un anys. Vivia retirat dels seus negocis i de la vida política a Cuernavaca, al sud de Ciutat de Mèxic, on passava el temps llegint, descansant o amb els nets a l'ombra de les buguenvíllies del seu jardí. Fins el darrer moment va poder complir amb les seves principals aficions i les dues incloïen viatjar: l'una, passar els estius al Port de la Selva, l'altra, conèixer món amb l'Emma, la seva dona. La personalitat reservada d'en Dalmau va evitar que els seus records fossin recollits i la majoria van desaparèixer a la seva mort. El seu primer biògraf, l'escriptor Vicenç Riera Llorca, fruïa amb deler cada vegada que podia compartir una estona amb ell i escoltava les seves múltiples històries i anècdotes dels temps de la Segona República que en Costa explicava. Tant és així que en més d'una ocasió li havia demanat que escrivís les seves memòries o, en el seu defecte, que es deixés enregistrar amb una gravadora portàtil com les que acabaven de sortir al mercat als anys seixanta. La idea la hi va donar l'Albert Manent quan el va conèixer, el 1967: «*Només em va doldre una cosa de la conversa: que havent viscut intensament dins els cercles literaris i polítics, encara no s'hagi decidit ni a esbossar ni unes notes de possibles memòries, almenys dels episodis rellevants. Crec que és un "pecat de lesa pàtria" no aprofitar un moment de lleure per fer aquestes notes o almenys per engegar una cinta magnetofònica i deixar que algú l'endemà la posi en solfa. Insistiu-li-ho*», va escriure a Riera Llorca.⁴⁹⁰ En Dalmau, però, mai en va voler saber res.

Aquell març de 1974, el de la seva mort, un bon nombre de mitjans de comunicació de Catalunya i de Mèxic es van fer ressò del traspàs de l'antic cap de protocol del Parlament de Catalunya i empresari de l'hostaleria a Mèxic. El diari *Excelsior* va titular la notícia: «*Murió ayer Dalmau Costa, toda una época social y gastronómica*».⁴⁹¹ A la informació, el redactor explicava que «*Don Dalmau fue figura institucional en nuestros medios sociales y gastronómicos y*

490 Joan PUJADAS. *Op. cit.*, p. 59.

491 OTRANTO. «Murió ayer Dalmau Costa, toda una época social y gastronómica», *Excelsior*, 17 de març de 1974, secció B, p. 1.

Barcelona, circa 1932

Els professionals del protocol es retraten a l'entrada del Parlament de Catalunya.

De dreta a esquerra: Antoni Rubí, cap de cerimonial de la Generalitat de Catalunya,

Carles Soldevila, oficial major del Parlament de Catalunya,

Dalmau Costa, cap de cerimonial del Parlament de Catalunya

i Manuel Ribé, cap de cerimonial de l'Ajuntament de Barcelona,

al costat de quatre personatges sense identificar.

PC

persona muy querida por su proverbial caballerosidad, don de gentes, hondo y sincero sentido de la amistad y sus conocimientos en su especialidad». A Barcelona, el periodista Josep Maria Cadena deia que la colònia catalana de Mèxic, i els mexicans mateixos, «*tenían en Dalmau Costa un formidable “relaciones públicas” por la vía gastronómica*». ⁴⁹²

El fet és que el llegat d'en Dalmau Costa es pot resumir amb poques paraules: fou un autèntic professional de les relacions públiques. En un temps en què ni tan sols es parlava del protocol, sinó de la majordomia i el cerimonial, i menys encara de les relacions públiques, en Dalmau va saber actuar amb eficàcia per complir amb les obligacions de la seva funció com a cap del cerimonial del Parlament de Catalunya. La doble condició de militant d'ERC i alt funcionari de la Generalitat republicana el va convertir en l'home de confiança de líders com Joan Casanovas o Lluís Companys; aquest darrer, explica Riera Llorca, «*li encarregà sovint gestions delicades en les relacions amb els alts càrrecs del govern espanyol quan aquest es va instal·lar a Barcelona, a la darrereria de la guerra*». ⁴⁹³ La seva discreció, mà esquerra i capacitat resolutiva el convertiren en un model del professional del protocol, tal com s'entén avui dia.

Després, a Mèxic, va integrar-se com ningú en la vida política del país malgrat que la llei no li permetia fer-ne i, per tant, des del seu restaurant va relacionar-se amb les principals personalitats del seu àmbit, des dels clients més selectes, als representants de l'administració pública, per assegurar la pervivència dels seus negocis, però també per difondre la seva passió per la gastronomia. Alhora, va lluitar per modernitzar i defensar els drets dels integrants del sector de l'hostaleria i la restauració, motiu pel qual va promoure el corporativisme entre competidors, la formació de professionals i, en termes actuals, el lobbisme polític. L'Asociación Mexicana de Restaurantes, l'Escuela Hotelera de México o la conselleria aconseguida a la Cámara de Comercio de la Ciudad de México eren iniciatives que no haguessin anat

enlloc si no hagués sabut persuadir els seus col·legues de professió per tal que donaren suport a tals projectes. I no només ho va fer sinó que va mantenir el lideratge fins al final, reconegut i admirat pels representants de la restauració i per una part important de la societat mexicana. En aquest sentit, aquesta dita d'un diari mexicà, recollida per l'esmentat Riera Llorca, és ben escassent: «*la ambición de todo mexicano que se precie de ser algo es tener casa en Lomas de Chapultepec, poseer un Cadillac i tutearse con Dalmau Costa*». ⁴⁹⁴

L'historiador Carlos Martínez, va dir en un dels primers llibres publicats sobre l'exili espanyol a Mèxic que «*Dalmau Costa fue y es el gran maestro de la gastronomía de la emigración. Si Cortés rindió a México con las armas y lo que con ellas traía, Dalmau Costa rindió a una selecta porción de la sociedad mexicana con las tentaciones al paladar. Con su mesura y amabilidad sin empalagos, Dalmau Costa me hizo pensar alguna vez, que veinte o treinta hombres de sus condiciones repartidos por el mundo le hubieran valido más a España que todo el personal que desde hace muchos años es dirigido desde el palacio de la Plaza de Santa Cruz. [...] Tuvo el Ambassadeurs desde el día mismo de su inauguración aire de establecimiento con tradición de viejo restaurante de cualquier gran ciudad europea. Sus maitres tienen riguroso aspecto de tales, los camareros sirven con ceremonia, sus cubiertos de plata pesan en la mano. Comer en el Ambassadeurs hace pensar un poco en la arteriosclerosis —por aquello de ser punto de reunión de grandes hombres de negocios, que por lo regular son entrados en años—; hace a uno sentirse, también un poco, miembro de algún importante Consejo de Administración*». ⁴⁹⁵

El seu paper de mestre de cerimònies va transcendir el context professional i polític i va estendre's, també, a l'esfera social. En Dalmau va ser extremadament popular entre la colònia catalana de l'exili mexicà: sempre participava de les trobades formals i informals de les principals famílies catalanes establertes a Ciut

492 Josep Maria CADENA. «En México. Falleció Dalmau Costa», *Diario de Barcelona*, 21 de març de 1974, p. 6.

493 Vicenç RIERA LLORCA. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 188.

494 Vicenç RIERA LLORCA. *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili*, p. 310.

495 Carlos MARTÍNEZ. *Crónica de una emigración: la de los Republicanos Españoles en 1939*, p. 35-36.

**Barcelona,
8 de març de 1936**

Joan Casanovas intervé
al miting d'homenatge
als amnistiats polítics pels
Fets d'Octubre de 1934,
a la Monumental,
sota l'atenta mirada
de Dalmau Costa.

JOSEP MARIA SAGARRA /
ANC

tat de Mèxic, ja fos com a amfitrió o com a convidat. El control social que aquestes famílies benestants exercien entre els seus compatriotes exigia una presència contínua a tots els esdeveniments que s'organitzaven i el matrimoni Costa-Alonso no se'n perdia cap. Mentre que en Dalmau parlava poc —però quan ho feia tothom callava—, l'Emma desplegava tot un repertori d'habilitats relacionals que la convertien en el centre de qualsevol festa. L'historiador Víctor Hurtado va viure la infantesa i la joventut en aquest ambient selectiu, resclosit i endogàmic, i el recorda perfectament; des de la perspectiva dels anys l'ha batejat com la *high life* catalana a Mèxic, més concretament, «com un col·lectiu d'expatriats que durant els anys 50 i 60 van actuar talment com una colònia sense metròpoli».⁴⁹⁶

En l'àmbit de la política, en Dalmau va ser un dels joves catalans que en el període dels anys 1920 va viure un procés ideològic profund que el va dur dels postulats de Prat de la Riba al nacionalisme de Macià, tot passant pel federalisme de Puig Pujades i per la francmaçoneria. L'efervescència juvenil d'aquest grup d'idealistes, convenientment canalitzada, es va materialitzar amb la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya el 1931, en la qual en Dalmau hi va prendre part colze amb colze amb Josep Tarradellas. El seu paper secundari durant la Segona República va transformar-se en un activisme madur a l'exili mexicà; allà, després d'un període d'adaptació, va reorganitzar la militància d'Esquerra Republicana de Catalunya i, altra vegada, va promoure les bones relacions entre els membres del partit per tal d'aconseguir la unitat tan anhelada. A base de generositat i paciència, va guanyar-se la confiança dels seus correligionaris. Al mateix temps, va actuar de lloctinent fidel i obediència de les instruccions polítiques que el seu amic Tarradellas li comunicava des de l'exili francès, en tant que secretari general d'ERC. Quan aquest va ser elegit president, però, les visions oposades que els dos amics tingueren sobre l'estratègia política a seguir en relació a l'exili republicà espanyol esdevingueren irreconciliables i, ni la mà esquerra d'en Dalmau, ni la capacitat de persua-

sí d'en Tarradellas van poder salvar-los del desastre. L'un es va apartar de la política i l'altre es va recloure en ella, però l'amistat va quedar tocada per sempre.

Fos com fos, en Dalmau va ser fidel a un catalanisme polític allunyat de patrimonialismes, com va expressar de manera eloqüent en el discurs de commemoració del 14 d'abril que va pronunciar a l'Orfeó Català de Mèxic: «*Sovint pequem de la presumpció de creure que el catalanisme som, exclusivament, nosaltres; la veritat és que només som instruments passatgers de la catalanitat perenne. I és una sort que sigui així; les persones som volubles i el sentiment de Pàtria, espiritualitat de l'instint, és immutable. S'hereda espontàniament i es posseeix encara que s'ignori*».⁴⁹⁷

A aquesta sentència sobre el destí de Catalunya, caldria afegir les paraules que en Dalmau va escriure en ocasió de l'obituari de Ramon Xuriguera, amb qui havia treballat al Parlament de Catalunya: «*Manuel de Pedrolo, en un petit volum que duu el títol de Violació de Límits, té una narració que és una invitació a seguir endavant, sense repòs ni defallences en la rehabilitació de Catalunya. Explica el cas de dos exploradors que avancen a través d'un desert. Tenen la missió de descobrir els rastres dels qui han estat allí abans que ells. Durant algun temps no troben petjades; després hi troben les d'una persona; més enllà, les de dues, de tres, de moltes persones; arriba el moment en què "centenars i centenars, milers de pistes es barrejaven, seguien l'una al costat de l'altra, l'una sobre l'altra". Després, a poc a poc, les pistes comencen a disminuir. Arriba un moment en què només en queda una, potser la primera que han trobat els dos exploradors. Les petjades semblen recents. De sobte, la pista s'interromp. Hi ha una darrera petjada i, després, no res, només la sorra. De tots els qui havien precedit els dos exploradors, el qui havia deixat aquella petjada era el qui havia arribat més lluny; aquella petjada era el límit. Els dos exploradors segueixen avançant, difícilment, perquè troben la resistència de l'aire, de sobte molt dens, i de la sorra que amenaça empassar-se'ls. "Cal anar fins al límit", diuen els dos companys. Un d'ells cau, a la fi,*

496 Entrevista a Víctor Hurtado i Cuevas, a Barcelona, el 23 de juliol de 2020.

497 Dalmau COSTA. «Som instruments passatgers de la catalanitat perenne». *Pont Blau*, abril de 1959, p. 122-129.

Ciutat de Mèxic, circa 1950

Dalmau Costa amb l'expresident mexicà Lázaro Cárdenas
qui va obrir les portes del seu país als republicans exiliats.

FCG

*vençut. I l'altre segueix la seva marxa, "tot ell projectat endavant, solcant la resistència, l'hostilitat d'aquelles forces que protegien el límit". Ramon Xuriguera va ser com aquests exploradors de Pedrolo: posà cada dia un xic més enllà el límit i això és un exemple a seguir. Tots nosaltres, individualment i junts, podem, si hi posem voluntat, dur més enllà la catalanització del nostre poble, avançar sempre. "Avançar sempre", heus ací la millor i la més justa llegenda que podríem posar damunt del recordatori d'aquell català que perdérem el 23 d'agost del 1966».*⁴⁹⁸

Pel que fa el llegat cultural d'en Dalmau Costa, hem de dir que, si bé ell mai es va dedicar a crear, sí que fou un consumidor compulsiu de cultura, sobretot literària. La seva biblioteca, en gran part perduda, acollia una col·lecció de milers de volums de llibres de la literatura catalana del segle XX, molts d'ells d'edicions numerades o dedicades pels seus autors. Aquesta passió per la literatura, juntament amb la seva formació com a llatí, el convertiren en un redactor d'una prosa apreciable que mai, però, va cultivar gaire. El seu epistolari està escrit en un català molt correcte, de sintaxi rica i cadència pausada que es reflecteix en una cal·ligrafia amable i equilibrada. De fet, els seus nets el recorden escrivint cartes sempre amb el diccionari català al costat, i un dels primers llibres que en Dalmau va adquirir —als quinze anys— fou, precisament, un diccionari castellà-català.⁴⁹⁹ En relació al seu patrimoni literari, podem dir que és molt escàs i està compost tan sols per un grapat d'articles de premsa, uns quants escrits polítics i alguns textos gastronòmics en castellà de poca extensió. La seva veritable aportació a la cultura catalana és d'un altre ordre: el de protector de projectes culturals encaminats a promocionar la literatura i el teatre en llengua catalana, el de patrocinador de publicacions en aquest idioma de l'exili interior i exterior, i el de mecenes de tot tipus d'iniciatives socioculturals, que anaren des d'inserir publicitat dels seus restaurants a determinades revistes fins a fer aportacions econòmiques

498 Dalmau COSTA. «Ramon Xuriguera». *Ressorgiment*, maig de 1968, p. 9.773-9.774.

499 Entrevista per videoconferència a Alfredo Jaumà Costa i Lluís Jaumà Costa del 9 d'agost de 2016.

per construir monuments commemoratius a Catalunya. La seva era una porta on tothom podia trucar perquè sempre es va obrir quan va caldre donar un cop de mà a alguna proposta de defensa de la cultura catalana. Alguna vegada, les sol·licituds s'acumulaven de tal manera que no les podia atendre totes. Més enllà, però, d'aquest mecenatge cultural, en Vicenç Riera Llorca va explicar que «poca gent deu saber [...] que en un hotel de Mèxic posava sovint una cambra a disposició de catalans que, sense gaire recursos, hi passaven per qüestions d'interès general».⁵⁰⁰ Després afegia que «el pas de qualsevol personalitat catalana per Mèxic o la tornada d'algú que havia fet una visita a Catalunya eren motiu perquè Dalmau Costa aplegués una cinquantena d'amics a casa seva, a compartir taula i conversa amb el passatger o el visitant tornat de l'exili, amb la qual cosa donava ocasió, senyorívolament, a l'un de saludar gent no vista de temps i a l'altre d'explicar les seves impressions, pessimistes o optimistes, segons la persona».

En Dalmau va fer sempre ostentació de la seva catalanitat arreu del món i per això, en arribar a Mèxic, va decidir que no es traduiria el nom, com sí que van fer molts dels seus compatriotes. A tot arreu es va presentar com a Dalmau i la societat mexicana, oberta i tolerant, li ho va respectar des del primer moment. Tant és així, que el seu fill, mexicà de naixement, també va dur tota la vida el mateix nom en català. I avui ho fan el net i el besnet, anomenats tots dos Dalmau Costa. L'exili va ser una experiència traumàtica per al matrimoni Costa-Vilanova, de la mateixa manera que ho fou per la major part dels refugiats catalans; en Dalmau no en va parlar gaire al seu epistolari, però sempre va enyorar la seva terra. L'Emma, de la seva part, fou més explícita i en una carta a l'Antònia Macià, la dona d'en Tarradellas, va explicar que estaven bé de salut i que l'únic mal que tenien era el de l'enyorança i «aquest per ara és molt difícil de poder curar».⁵⁰¹ Durant vint-i-un anys en Dalmau no va poder trepitjar Catalunya. Abans ho van fer la seva dona i els seus fills.

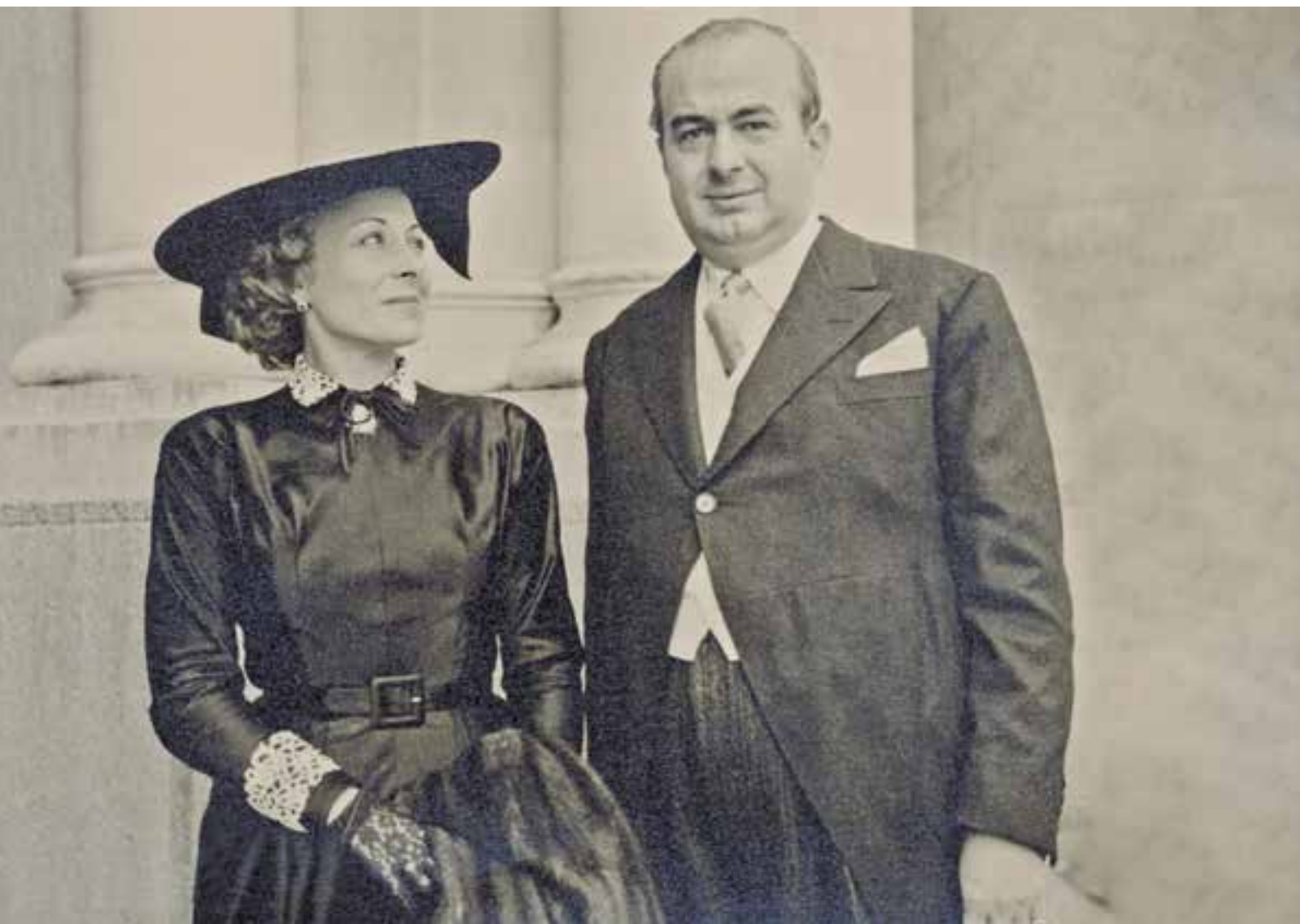
500 Vicenç RIERA LLORCA. *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili*, p. 311.

501 AMTM. Carta d'Emma Alonso a Antònia Macià, 8 de juliol de 1947.

Ciutat de Mèxic, 8 de desembre de 1948

Dalmau Costa i Emma Alonso mudats per assistir a una boda a l'exili mexicà.

AMTM

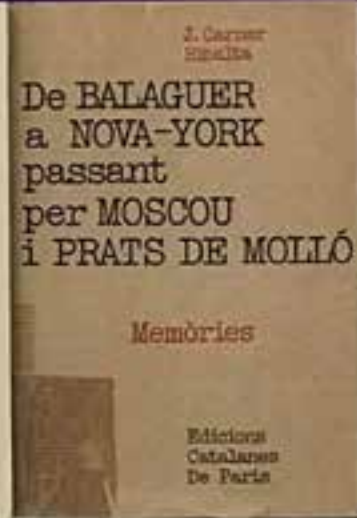
En els anhels d'en Costa estava poder retornar algun dia i quedar-s'hi per sempre però els negocis a Mèxic el van retenir més temps del que probablement hagués desitjat. En tot cas, la seva identitat estava profundament arrelada a Catalunya i, més concretament, al Port de la Selva. En una carta al seu amic Joaquim Ventalló escrita el 1948 li va dir: «*no em sento "català d'Amèrica". Em sento, encara, català de l'Empordà*».⁵⁰² Als darrers anys de la seva vida va mirar de trobar un cert equilibri geogràfic i, donat que la filla vivia a Catalunya i el fill a Mèxic, el matrimoni passava sis mesos a cada banda. La mort el va anar a trobar al país d'acollida i allà fou enterrat el març de 1974. Les seves despulles reposen a l'església de San Agustín del barri de Polanco, a Ciutat de Mèxic, juntament amb les de la seva esposa Emma i la seva filla Glòria. Per sempre més.

502 ANC. Fons Joaquim Ventalló. Carta de Dalmau Costa a Joaquim Ventalló, 20 d'agost de 1948.

Fons documentals i gràfics

ACAE	Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà	FJC	Família Jaumà-Costa, Ciutat de Mèxic i Mérida
ADG	Arxiu Diocesà de Girona	FJI	Fundació Josep Irla
AFB	Arxiu fotogràfic de Barcelona	FUE	Fundación Universitaria Española
AGA	Archivo General de la Administración, Alcalá de Henares	IEC	Institut d'Estudis Catalans
AGDB	Arxiu General de la Diputació de Barcelona	IEFC	Institut d'Estudis fotogràfics de Catalunya
AGN	Archivo General de la Nación, Ciutat de Mèxic	INAH	Instituto Nacional de Antropología e Historia, Ciutat de Mèxic
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona	INS	Immigration and Nationalization Service Archive, Estats Units d'Amèrica
AHE	Arxiu Històric de l'Escala	INSPAI	Centre de la Imatge de la Diputació de Girona
AHG	Arxiu Històric de Girona	JFKPLM	John F. Kennedy Presidential Library and Museum
AHN	Archivo Histórico Nacional, Madrid	JGM	Julià Guillamon i Mota, Barcelona
ALG	Augusto Leguía Gaspar, Barcelona	JPM	Joan Pujadas i Marquès, Pineda de Mar
AMR	Asociación Mexicana de Restaurantes	LBT	Lluís Burillo i Toledano, Mataró
AMTM	Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià	MAE	Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques de l'Institut del Teatre
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya	OCM	Orfeó Català de Mèxic
ATMT3	Archivo del Tribunal Militar Territorial Tercero, Barcelona	PC	Parlament de Catalunya
BC	Biblioteca de Catalunya	RNPLM	Richard Nixon Presidential Library and Museum
BNAH	Biblioteca Nacional de Antropología e Historia, Ciutat de Mèxic	UAB-BH	Universitat Autònoma de Barcelona Biblioteca d'Humanitats
BPA	Biblioteca Pública Arús		
CDMH	Centro Documental de la Memoria Histórica, Salamanca		
FBL	Família Boronat-López, Ciutat de Mèxic		
FBN	Família Bordas-Noguera, Girona		
FCA	Família Carramiñana-Alonso, Ciutat de Mèxic		
FCAr	Família Costa-Artigas, Monterrey		
FCC	Família Costa-Costa, Perpinyà		
FCG	Família Costa-González, Barcelona i Ciutat de Mèxic		
FCV	Família Costa-Vilanova, El Port de la Selva		

Bibliografia

A. MONOGRAFIES

- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *L'exili espanyol a Mèxic. L'aportació catalana*. Barcelona: Ministeri de Cultura, Ajuntament de Barcelona, 1984.
- ALQUÉZAR I ALIANA, Ramon; MARÍN I OTTO, Enric; MORALES I MONTOLYA, Mercè. (coord.). *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història (1931-2001)*. Barcelona: Columna, 2002.
- AMAT I FUSTÉ, Jordi; GARCÍA ÁLVAREZ, Betsabé. *Roc Boronat. El republicà que va fundar el Sindicat de Cecs de Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, 2007.
- ANDREU, Esteve; (et al.). *Dominus Vobiscum. Història i vida del Seminari de Girona (del 1563 al 2003)*. Girona: JJ Comunicació: Grup d'Exalumnes del Seminari de Girona, 2003.
- ASENSIO ORTEGA, Enrique. *La cocina mexicana a través de los siglos. Vol. X: La alta cocina*. México: Clio, 1997.
- BACARDIT, Ramon (et al.). *Romea 125 anys*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1989.
- BARONA VILAR, José Luis; MANCEBO, María Fernanda. *José Puche Álvarez, 1896-1979. Historia de un compromiso. Estudio biográfico y científico de un republicano español*. València: Generalitat Valenciana, 1989.
- BARRERA I COSTA, Heribert; (et al.). *Lluís Companys. Trajectòria d'un president*. Barcelona: L'Avenç, 1990.
- BATALLA I GALIMANY, Ramon. *Jaume Miravittles i Navarra. Els anys de joventut (1906-1939)*. Figueres: Ajuntament de Figueres, Diputació de Girona, 2016.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur. *Obra Completa. Vol. 13. Memòries de l'exili mexicà (1943-1956)*. Valls: Cossetània Edicions, 2017.
- BOHIGAS I MAYNEGRE, Jordi. «Ciència i cultura en el Seminari Diocesà: 1900-1936», p. 181-212. A: AADD. *Església, societat i poder a Girona. Segles XVI-XX*. Girona: Ajuntament, 2007. [Conferències a l'Arxiu Municipal; 2].
- CABRUJA I AUGUET, Agustí. *Homes de la meva terra*. Girona: Diputació de Girona, 2002. [Col·lecció Josep Pla: 11].
- CARNER-RIBALTA, Josep. *De Balaguer a Nova-York passant per Moscou i Prats de Molló*. Memòries. París: Editions Catalanes de Paris, 1972.

- Macià. *La seva actuació a l'estranger. Vol. I i II*. Barcelona: Lletra Viva Llibres, 1978.
- *El complot de Prats de Molló*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1987. [Episodis de la història: 266].
- CATTINI, Giovanni C. *Joaquim de Camps i Arboix. Un intel·lectual en temps convulsos*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2015.
- CHAO EBERGENYI, Guillermo. *Sirviendo a México*. México: Editorial Ámbar, 2018.
- CLARA I RESPLANDIS, Josep. «Masonería y Segunda República. El caso de Girona», a: FERRER BENIMELI, José Antonio (coord.). *Masonería, política y sociedad*. Vol. I. Córdoba: Centro de Estudios Históricos de la Masonería Española, 1989.
- CORDERO OLIVERO, Inmaculada. *Los transterrados y España: un exilio sin fin*. Huelva: Universidad de Huelva, 1997.
- COROMINAS I ZARAGOZA, Isidre. *La mar d'amunt. El Port de la Selva. Un caràcter comú, un tarannà i una forma de fer de tot un poble*. El Port de la Selva: Isidre Corominas, 2015.
- CULLA I CLARÀ, Joan Baptista. *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial, 1977.
- *Joan Casanelles i Ibarz (1904-1986). Memòries i biografia*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1991. [Gent de la Casa Gran: 5].
- DALLA-CORTE, Gabriela; GARZA, Gustavo; PIQUERAS, Ricardo. (coord.). *Iberoamérica, España, Cataluña. Intercambios desde la Geografía y la Historia*. Barcelona: Km 13.774, Fundació Casa Amèrica Catalunya, 2016.
- ESCANDELL I MAESTRE, Dari. «L'exili de Puig i Ferrater a ulls de la revista Pont Blau». A: CORTÉS I ORTS, Carles; MARCILLAS I PIQUER, Isabel. (coord.). *Visions de l'exili: literatura, pintura i gènere*. València: Bròsquil, 2011.
- ESCULIES I SERRAT, Joan. *Josep Fontbernat. Conseller de Tarradellas*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2017.
- ESTAT CATALÀ. *La Catalogne Rebelle*. París: Agence Mondiale de Librairie, 1927.
- EXCELSIOR. *Los 75 años de Excelsior. Vertientes de la historia. 1917-1992*. México DF: Excelsior, 1992.
- FERRET I PUJOL, Joan Lluís. *Joan Lluís Pujol i Font. Biografia d'un republicà 1901-1963. Advocat, polític i primer secretari general d'ERC*. El Prat de Llobregat, 2012.
- FÉRRIZ I ROURE, Teresa. *La edición catalana en México*. Jalisco: El Colegio de Jalisco, 1998.
- FIGUERES I ARTIGUES, Josep Maria; MURIÀ I ROURET, José Maria. (ed.). *Cataluña en México*. Mèxic DF: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2010.
- FOGUET I BOREU, Francesc. (ed.). *Estrictament confidencial. Josep Tarradellas i Rafael Tasis*. Barcelona: Viena, 2014.
- *El teatro catalán en el exilio republicano de 1939*. Sevilla: Renacimiento, 2016. [Biblioteca del exilio: 28].
- GALÍ I FARRÉS, Jordi. *Pere Cerezo, entre Girona i Argentina*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2017.
- GALLÉN I MIRET, Enric (Coord.). *Romea, 125 anys*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989.
- GARCÍA GARCÍA, Manuel. *Memorias de posguerra: Diálogos con la cultura del exilio (1939-1975)*. València: Universitat de València, 2014.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. *Josep Maria de Sagarra. Home de teatre. 1894-1994*. Barcelona: Centre Dramàtic de la Generalitat de Catalunya, 1994.
- GERHARD I OTTENWÄLDER, Carles. *Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982.
- GUILLAMON I MOTA, Julià. *El dia revolt: literatura catalana de l'exili*. Barcelona: Empúries, 2008.
- GUZMÁN MONCADA, Carlos. *Una geografía imaginària: Mèxic i la narrativa catalana de l'exili*. València: Tres i quatre, 2008.
- HERRERÍN LÓPEZ, Àngel. *El dinero del exilio: Indalecio Prieto y las pugnas de posguerra (1939-1947)*. Madrid: Siglo XXI, 2009.
- HURTADO I MARTÍ, Odó. *Vendaval*. Lleida: Punctum, 2014.
- HURTADO I MARTÍ, Odó; TASIS I MARCA, Rafael. *La magnitud de l'esforç: epistolari de la represa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019.
- IVERN I SALVÀ, Maria Dolors. *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936). Vol. I i II*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. [Biblioteca Abat Oliba: 61].

- LADENER, André. *Route panaméricaine*. Paris: Flammarion, 1962.
- LÓPEZ I ESTEVE, Manel. *Els Fets del 6 d'octubre de 1934*. Barcelona: Base, 2013.
- LUJÁN FERNÁNDEZ, Nèstor. *El pont dels anys 50. Memòria personal*. Barcelona: La Campana, 1995.
- MANENT I SEGIMON, Albert. (dir.). *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial, 1976. [Biblioteca de cultura catalana: 24].
- *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Vol. II. Cl-Li. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*. Barcelona: Comissió Amèrica i Catalunya, Generalitat de Catalunya, 1992.
- MARÈS I DEULOVOL, Frederic. *Port de la Selva. Notes històriques*. Figueres: Instituto de Estudios Ampurdaneses, 1971.
- MARTÍNEZ, Carlos. *Crónica de una emigración: la de los Republicanos Españoles en 1939*. México: Libro Mex, 1959.
- MIRAVITLLES I NAVARRA, Jaume. *Gent que he conegut*. Barcelona: Destino, 1980.
- MORA, Pablo; MIQUEL, Àngel. *Barco en tierra: España en México. Imágenes, reflexiones y testimonios de vida en el siglo XX*. México: UNAM, 2006.
- MUÑOZ I PUJOL, Josep Maria. *Lluís Nicolau d'Olwer. Un àcid gentilhome*. Barcelona: Edicions 62, 2007.
- MURIÀ I ROMANÍ, Josep Maria (dir.). *Diccionario de los catalanes de México*. Zapopán: El Colegio de Jalisco. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Comissionat per a Actuacions Exteriors, 1996.
- *L'amargor de l'exili*. Valls: Cossetània, 2012.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís. *Epistolari de l'exili francès. Lluís Nicolau d'Olwer i Ferran Cuito Canals*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- NOVO, Salvador. *Nueva grandeza mexicana*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1947.
- *Cocina mexicana o Historia gastronómica de la ciudad de México*. México: Porrúa, 1967.
- ORDÓÑEZ ALONSO, Maria Magdalena. *El Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles: historia y documentos (1939-1940)*. México: INAH, 1997.
- PASCUET, Rafael; PUJOL I CASADEMONT, Enric. (dir.). *La revolució del bon gust. Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Ajuntament de Figueres, Arxiu Nacional de Catalunya, Viena Edicions, 2006.
- PELLET, Julien. «Le port de Bordeaux durant la Seconde Guerre mondiale». A: BOUNEAU, Christophe. (dir.) *Nouveaux regards sur l'histoire économique de l'Aquitaine. L'entreprise au coeur du développement régional*. Pessac: Publications de la MSHA, 2003.
- PERALTA I GILABERT, Rosa. *Manuel Fontanals, escenógrafo: teatro, cine y exilio*. Madrid: Editorial Fundamentos, 2007.
- PEREGRINA VÁZQUEZ, Angélica; DUCH I PLANA, Montserrat (coords.). *Exilio catalán en México: dos miradas*. Guadalajara, Jalisco: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2017.
- PÉREZ I NESPEREIRA, Manuel. *Jaume Aiguader, la nació popular*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2018.
- PERMANYER I SERT, Elvira. *Pius Daví i Segalés (1891-1956): moianès, actor i director de teatre*. Moià: Associació Cultural Modilium, 2018.
- PITARCH I SEGURA, Ismael. *El president Macià i el Parlament de Catalunya*. Barcelona: Parlament de Catalunya, 2009.
- PLA BRUGAT, Dolores.; ORDÓÑEZ ALONSO, Maria Magdalena; FÉRRIZ ROURE, Teresa. *El exilio catalán en México. Notas para su estudio*. Zapopán: El Colegio de Jalisco, 1997.
- POBLET I GUARRO, Josep Maria. *Història de l'Esquerra Republicana a Catalunya*. Barcelona: Dopesa, 1976.
- PUJADAS I MARQUÈS, Joan. *Epistolari Albert Manent & Vicenç Riera Llorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Ajuntament de Barcelona, 2015.
- PUJOL I CASADEMONT, Enric. (dir.). *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines 1900-1936*. Barcelona: Viena Edicions, 2009.
- PUY I JUANICO, Josep. *Samuel Morera, alcalde republicà de Terrassa*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2019.
- REGÀS I CASTELLS, Xavier. *Aquel tiempo perdido*. Barcelona: Plancton, 1973.
- RELATS I CASAS, Vicenç. *El Port de la Selva després de les bombes*. Santa Eulàlia de Ronçana: Gent i Terra, 2016.

- RIBÉ I LABARTA, Manuel. *Memorias de un funcionario*. Barcelona: Ediciones Marte, 1963.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *El meu pas pel temps (1903-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1979.
- *Els exiliats catalans a Mèxic*. Barcelona: Curial, 1994.
- *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili*. Barcelona: Fundació Pere Corominas, 2003. [Biblioteca de ciències humanes: 2].
- SAGARRA I CASTELLARNAU, Josep Maria de. *Cafè, copa i puro*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- *All i salobre*. Barcelona: Cercle de Lectors, 1994.
- *L'ànima de les coses*. Barcelona: Quaderns Crema, 2001.
- SARDÀ, Zeneida. *Francesc Macià vist per la seva filla Maria*. Barcelona: Edicions Destino, 1989.
- SAURET I GARCIA, Joan. *L'exili polític català*. Barcelona: Aymà, 1979.
- SEMPRONIO. *Barcelona pel forat del pany*. Barcelona: Editorial Selecta, 1985.
- UCELAY-DA CAL, Enric. *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Barcelona: La Magrana, 1982. [Els Orígens: 8].
- VALL I SEGURA, Josep. (coord.). *Esquerra a Mèxic. 1941-1980*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2012.
- VELÁZQUEZ HERNÁNDEZ, Aurelio. «El exilio español en México. Integración económica y mecanismos de ayuda». A: IBARRA AGUIRREGABIRIA, Alejandra. (coord.). *Encuentro de jóvenes investigadores en historia contemporánea*. Granada: Instituto Valentín Foronda, 2012.
- VINYES I ROIG, Pau. *Hilari Salvadó. Alcalde de Barcelona quan ploviem bombes*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2016.
- XAMMAR I PUIGVENTÓS, Eugeni. *Seixanta anys d'anar pel món*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 1975.
- *Cartes d'un polemista*. Barcelona: Quaderns Crema, 2019.
- XURIGUERA I PARRAMONA, Ramon. *Els exiliats acusen*. Badalona: Edicions Proa, 1930.

B. TESIS DOCTORALS

- BATALLA I GALIMANY, Ramon. *Jaume Miravittles i Navarra. Intel·lectual, revolucionari i home de govern. Els anys joves: 1906-1939*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.
- BURILLO I TOLEDANO, Lluís. *Protocol i cerimonia oficial de la Generalitat de Catalunya 1931-1981: continuïtats i provisionalitats*. Universitat Pompeu Fabra, 2017.
- CAMPS I ARBÓS, Josep. *Ramon Xuriguera (1901-1966): ideologia, activitat cultural i literatura*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2005.
- CANOSA I FARRAN, Francesc. *El somni d'una societat i d'un periodisme. La televisió de paper (1931-1936)*. Universitat Ramon Llull, 2005.
- GALÍ FLORES, Maria Núria. *Historia, vida, literatura y revistas. El caso del exilio catalán en México (1939-1970)*. Universidad Nacional Autónoma de México, 2018.
- LUCCI, Marcela. *El activismo patriótico de los "catalanes de América" de Buenos Aires: desde 1916 hasta el final del Casal Català*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.
- NOGUER I FERRER, Marta. *Estudi de Pont Blau (1952-1963). Una revista cultural i literària entre l'exili a Mèxic i els Països Catalans*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2007.
- TEIXIDOR I COLOMER, Anna. *Josep Puig Pujades (1883-1949). Cultura, periodisme i pensament polític en el catalanisme republicà*. Universitat Pompeu Fabra, 2012.
- VELÁZQUEZ HERNÁNDEZ, Aurelio. *La otra cara del exilio. Los organismos de ayuda a los republicanos españoles en México (1939-1949)*. Universidad de Salamanca, 2012.

C. ARTICLES

- ASCENCIO TIJERINA, Lourdes. «Dalmau Costa: una leyenda, un legado». *Revista Comensales*, núm. 28 (2016), p. 18-21.
- CABALLÉ I MASFORROLL, Anna. «¿Cómo se escribe una biografía?». *Rúbrica Contemporánea*, vol. 1, núm. 2 (2012), p. 39-45.
- CASSOU-MOUNAT, Micheline. «Une région du Bordelais dévastée par la guerre: le Bas-Médoc». *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, tome 23, fascicule 3 (1952), p. 163-188.
- DISPA, Genaro Jr. «Hace 37 años». *Restaurante. Asociación Mexicana de Restaurantes A.C. Órgano oficial de comunicación*, núm. 16 (1985), p. 27-28.
- ESCULES I SERRAT, Joan. «La Falç (1918-1934). Història d'una joventut del nacionalisme radical català». *Afers*, núm. 78 (2014), p. 495-523.
- GIDE, Àngel. «Ambassadeurs. Un restaurant de periodistas y presidentes». *Club de gourmets. Cocina y turismo*, núm. 7 (1981), p. 42-48.
- GRAU I PUJOL, Josep Maria-Tomàs; PUIG I TÀRRECH, Roser. «Migració gironina a la ciutat de Reus (1820-1930)». *Quaderns de la Selva*, núm. 17 (2005), p. 127-146.
- LOAEZA TOVAR, Maria Soledad. «La visita del general De Gaulle a México: el desencuentro francomexicano». *Foro Internacional*, núm. 2 (octubre-diciembre 1990), p. 294-313.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria. «Els estudis al Seminari (1826-1948)». *Anuari de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXV-II (1981), p. 255-267.
- MORALES, Francisco. «La industria turística en México 1950-1975». *Archipiélago. Revista cultural de nuestra América*, núm. 45 (2005), p. 60-64.
- PELL, Herbert C. «England and France in Wartime». *The American Foreign Service Journal*, núm. 6 (1940), p. 315-349.
- SALDÍVAR FERNÁNDEZ DEL VALLE, Jaime. «La tournée gastronomica». *Artes de México*, núm. 108 (1968), p. 58-63.
- VINYES I ROIG, Pau. «Joaquim Ventalló i Vergés en la seva etapa com a director de L'Opinió». *Gazeta*, núm. 2 (2010), p. 211-216.
- WINCHESTER, Clarence. (ed.). «The Manhattan and the Washington». *Shipping Wonders Of The World*, part 22 (1936), p. 679-682.

D. PREMSA

Alacant

Luchador, El

Barcelona

Ací i d'allà, D'

Ara!!

Avui

Destino

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya

Diario de Barcelona

Esport Català, L'

Esquerra Nacional

Full Oficial dels Dilluns de Barcelona

Humanitat, La

Mirador

Noticiero Universal, El

Opinió, L'

Publicitat, La

Serra d'Or

Teatre Català

Última Hora

Vanguardia, La

Veu de Catalunya, La

Buenos Aires

Ressorgiment

Ciutat de Mèxic

Actualidades México

Artes de México

*Butlletí d'Esquerra Republicana de Catalunya
a Mèxic*

Club de Gourmets

Comensales

Excelsior

Humanitat, La

Libertad, La

Nacional, El

News, The

Poble Català, El

Pont Blau

Prensa, La

Región, La

Relatos e historias en México

Restaurante

Revista dels Catalans d'Amèrica, La

Revista de revistas

Sol de México, El

Universal, El

Veu Catalana

Weg, Der (Camino, El)

Xaloc

Girona

Autonomista, L'

Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona

Gerona CNT

Guadalajara

Informador, El

Madrid

Boletín Oficial del Estado

Libertad, La

Monterrey

Porvenir, El

Montpeller

Humanitat, La

París

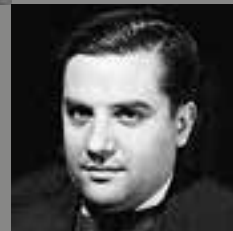
Humanitat, La

Poble Català, El

Tribuna

Santiago de Xile

Emigrant, L'

Índex onomàstic

- Abadal i Calderó, Raimon d' 68
Abrás, Teresa 29
Aguirre i Torres, Francesc 126, 169
Aguirre y Lecube, José Antonio 180
Aiguader i Miró, Jaume 56, 72, 74, 79, 113
Alavedra i Segurañas, Joan 60, 74, 239
Alba, Víctor.
 Veure: Pagès i Elias, Pere
Albornoz Liminiana, Álvaro de 122, 126, 181
Alcàntara i Gusart, Manuel 160, 206
Alemán Valdés, Miguel 133
Alfaro Siqueiros, David 133
Algué i Sala, Jordi 27
Alonso i Fernàndez, Emma 13, 25, 26, 27, 46,
 48, 73, 75, 85, 89, 98, 101, 104, 105, 107,
 108, 111, 112, 115, 118, 121, 125, 126, 129, 130,
 132, 136, 143, 145, 147, 148, 159, 160, 161,
 162, 167, 174, 177, 178, 183, 188, 191, 201,
 203, 204, 212, 213, 216, 218, 219, 220, 221,
 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230,
 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238,
 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
 247, 253, 255, 256, 257
Alonso i Fernàndez, Joaquim 222, 223, 245
Alonso i Fernàndez, Rosa Maria 129, 143, 174,
 223, 237, 244, 246
Alonso i Manaut, Gastó 225, 231
Altaba i Planuch, Ricard 86
Alvarado Santos, José 133
Amat i Carbó, Marian 231
Amat i Fusté, Jordi 197
Ametlla i Coll, Claudi 72
Amorós, Manuel 230
Andrade, Alfonso 149
Andreu i Abelló, Josep 20, 68, 70, 77, 106,
 109, 145, 163, 171, 213
Antónov-Ovséienko, Vladímir 20
Arbellot de Vacqueur, Simon 139
Arboix, Ciprià 230
Armendares i Torrent, Salvador 109, 132, 150,
 163, 213
Armengol i Taló, Gaspar 68
Arnoldi, Nag 157
Arquimbau i Cardil, Concepció 229, 230
Arquimbau i Cardil, Rosa Maria 50, 229
Artís i Balaguer, Avel·lí «Tísner» 113, 158, 219,
 237, 241
Artís i Tomàs, Andreu-Avel·lí «Sempronio»
 43, 47, 48, 57, 61, 84, 210, 213, 231
Audivert i Mir, Pompeu 217
Ávila Camacho, Manuel 133
Azaña Díaz, Manuel 75, 77, 79, 87, 131, 215
Azua, Alberto 180
Badia i Capell, Miquel 64
Badia i Millàs, Concepció 239
Balada i Fouces, Joan 73, 79, 81
Balart i Armengol, Joan 68
Balcells i González, Albert 73
Ballester i Llasat, Carme 14
Balsa Carralero, César 149, 151, 245
Balsinde Rodríguez, Isabel 27
Bañeras, Ramon 230
Bargalló i Serra, Maria Dolors 148

Barquet, Nicolau 230
 Barrera i Maresma, Martí 68
 Barrio, Adolfo 27
 Batalla i Galimany, Ramon 37
 Batet i Mestres, Domènec 65, 67, 70
 Battestini i Galup, Nicolau 64, 68
 Baviera i Navarro, Josep Lluís 242
 Benet i Massanés, Enric 119, 175
 Bernades i Viusà, Vicenç 80
 Bertran i Cusiné, Jeroni 112, 137, 167, 201, 209
 Bertran i Cusiné, Josep 89, 201, 209
 Bilbeny i Bosch, Joaquim 68, 169
 Bladé i Desumvila, Artur 117, 239, 241
 Blum, Léon 215
 Boada, Rossend 240
 Boix i Vallicrosa, Alfons 132, 173
 Bolívar Pieltáin, Cándido 87
 Bonavia i Panyella, Salvador 235, 239
 Borau, Sílvia 27
 Bordas i Costa, Eulogi 89, 93, 101, 105, 107, 111, 118
 Bordas i Costa, Salvador 101
 Bordas i Vilanova, Eulogi 118
 Bordas, Gemma 27
 Boronat i Font, Roc 27, 60, 64, 119, 128, 159, 161, 172, 175, 193, 195, 197
 Boronat López, Magdalena 27, 68, 161
 Borralleras i Grau, Joaquim 43
 Borràs i Oriol, Enric 225
 Bosch i Gimpera, Pere 78, 180
 Bosch, Joaquim 90
 Brillat-Savarin, Jean-Anthelme 137, 217
 Broz, Josip «Tito» 133
 Bru i Jardí, Lluís 64, 68, 82
 Brull, Rosa Maria 27
 Burgas, germans 225
 Busquets i Fornells, Antònia 119
 Busquets i Ventura, Llorenç 119, 240, 242
 Caballé i Folch, Montserrat 210
 Caballé i Masforroll, Anna 25
 Cabot i Ribot, Just 45, 59, 84
 Cabré i Llistosella, Miquel 44, 84
 Cabruja i Auguet, Agustí 37, 132, 181, 191,

237
 Cadena i Catalán, Josep Maria 27, 73, 214
 Cahner i Garcia, Max 220, 221
 Calders i Rossinyol, Pere 229
 Caldés i Arús, Vicenç 229
 Callao Mínguez, Josefina 126
 Calvet de Arce, Màrius 128, 130, 169
 Candela Outeriño, Félix 155, 194
 Canosa i Farran, Francesc 27
 Cantú Garza, Federico 113
 Canturri i Ramonet, Enric 126, 128, 150, 173, 179
 Capdevila i Recasens, Carles 233
 Capella, Fèlix 59, 84
 Cárdenas del Río, Lázaro 105, 133, 254
 Carner i Puig-oriol, Josep 106
 Carner-Ribalta, Josep 51, 58, 231
 Carol I (rei de Romania) 121
 Carramiñana Alonso, Elena 27
 Carramiñana Alonso, Sílvia 246
 Carramiñana, Albert 143, 159, 161
 Carrasco i Formiguera, Manuel 39
 Carratalà i Vila, Lluís 230
 Carreras i Artau, Tomàs 68
 Carreras, Ricard 224
 Carreres, Joan 240
 Carulla i Ventura, Montserrat 27, 221, 245
 Casabò i Torras, Josep Maria 12
 Casals 37
 Casals i Delfilló, Pau 24, 164, 185, 191, 239
 Casals i Vidal, Francesc Xavier 58
 Casanelles i Ibarz, Joan 59, 64, 68, 90, 112, 120, 122, 150, 171, 183, 201, 209, 211
 Casanova, Enric 233, 235
 Casanovas i Maristany, Joan 13, 43, 62, 63, 68, 69, 73, 74, 76, 77, 79, 81, 82, 88, 94, 175, 185, 235, 251, 252
 Casares Quiroga, Santiago 72
 Castelltort i Vila, Rafael 240, 242
 Castillo Rosas, Rosa 132
 Cellini, Benvenuto 215
 Cenicerós Andonegui, José Ángel 168
 Cerezo i Hernàez, Pere 88
 Cerón, Guillermo 27

Cervera i Abras, Pere 101
 Cervera i Cané, Joan 101
 Cervera, Antoni 87
 Chávez, Manuel 129
 Child, Julia 149
 Chirico, Giorgio de 141
 Christian, Linda 133, 144
 Christie, Agatha 233
 Clos-Jouve, Henry 139
 Closas i Cendra, Rafael 90
 Collado, Joaquim 235
 Colldeforns i Margalló, Amadeu 68
 Collell i Riera, Maria Rosa 27
 Comas i Calvet, Pere 12, 43, 59, 62
 Comorera i Soler, Joan 20, 80
 Companys i Jover, Josep 68
 Companys i Jover, Lluís 12, 13, 14, 20, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 77, 79, 83, 86, 175, 185, 215, 235, 251
 Corberó i Trepà, Valeri 66
 Corberó i Trepà, Xavier 66
 Corominas i Zaragoza, Isidre 25, 27, 31
 Coromines i Macià, Artur 71
 Coromines i Montanya, Pere 72
 Cortada i Dolcet, Roldan 20
 Cortés i Lladó, Carme 113
 Cortés i Lladó, Cristià 120
 Cortés, Joan 84
 Corti, Annalisa 27
 Coscalla, Ció 240
 Costa González, Carlos 27
 Costa González, Dalmau 27, 255
 Costa González, Maria Carmen 27
 Costa i Abras, Salvador 28, 29, 42, 55
 Costa i Alonso, Dalmau 25, 108, 118, 125, 129, 136, 159, 174, 188, 197, 199, 204, 246, 247
 Costa i Alonso, Glòria 25, 75, 85, 89, 101, 105, 108, 111, 118, 125, 129, 136, 137, 143, 145, 147, 149, 153, 159, 168, 170, 174, 204, 219, 235, 245, 257
 Costa i Artigas, Salvador 27
 Costa i Costa, Jordi Joaquim «Jojo» 142
 Costa i Costa, Maria Dolors 85, 115

Costa i Costa, Richard 142
 Costa i Costa, Salvador 85, 115
 Costa González, Maria del Carmen 190
 Costa i Pagès, Maria 75, 85, 115, 218
 Costa i Vilanova, Antoni 29, 35, 43, 54, 75, 83, 85, 87, 89, 91, 97, 99, 103, 105, 111, 113, 115, 143, 167, 202, 213, 218, 237
 Costa i Vilanova, Consol 29, 85, 102, 103, 167, 202, 203, 204
 Costa i Vilanova, Maria 29, 42, 97, 167, 202, 203, 237
 Costa i Vilanova, Teresa 29, 41, 83, 89, 101, 167, 202
 Costa Villegas, Dalmau 27, 255
 Costa, Mar 27
 Costa, Marie-Noëlle 27
 Courtine, Robert 139
 Daban i Hurtós, Lleir 27
 Dalí i Domènech, Salvador 49
 Daltabuit, Enric 129, 149
 Daví i Segalés, Pius 121, 225, 227, 230, 231, 233, 239
 Decure, Madeleine 138
 Delclòs i Sagner, Rafael 48
 Dencàs i Puigdollers, Josep 74
 Deulofeu i Torres, Alexandre 37
 Devesa i Rossell, Mercè 44
 Díaz i Sandino, Felip 20
 Díaz Mori, Porfirio 117
 Díaz Ordaz, Gustavo 200
 Díaz-Plaja i Contestí, Guillem 157
 Domènec de Bellmunt.
 Veure: Pallerola i Munné, Domènec
 Domingo i Pàmies, Oriol 27, 214
 Dot i Arxer, Antoni 12, 126, 132, 150, 169, 181
 Doyle, James 231
 Dumaine, Alexandre 139
 Dupont, Émile 139
 Duran d'Ocon, Ot 55, 119, 120, 122, 127, 150, 158, 160, 169, 171, 172, 173, 180, 193, 197
 Duran i Bach, Joaquim 128
 Duran i Ventosa, Lluís 68
 Eduard VIII (duc de Windsor) 121

Elias i Bracons, Lluís 233, 235
 Ensesa i Gubert, Josep 210
 Erhard, Ludwig 121
 Escofet i Andreu, Josep 74, 119, 123, 145, 159
 Escofet i Artigas, Jordi 119, 145, 157, 159, 161, 204
 Escofet i Mercè, Mercè 244
 Escofet, Josep Maria 90
 Esculies i Serrat, Joan 27, 51
 Esparoner i Puignau, Joan 101
 Esplà i Rizo, Carles 120, 135, 155, 181
 Estelrich i Artigues, Joan 49
 Esteve i Guau, Martí 80
 Estrems, Antoni 230
 Fabregat i Arrufat, Ramon 172
 Fages de Climent, Carles 233
 Farga, Armando 149
 Farreras i Duran, Francesc 43, 49, 67, 68, 126, 130, 150, 197
 Félix Güereña, María de los Ángeles 133
 Fernández de Soto i Llasat, Àngel 45
 Fernández de Soto i Llasat, Mateu 45
 Fernández de Soto i Llasat, Wenceslau 45
 Fernández i Puig, Josep 145
 Fernández Martínez, Pilar 222, 223, 245
 Fernández Sánchez, Aurelio 20
 Ferràndiz, Francesc 230
 Ferrer i Aymar, Francesc 44, 84
 Ferrer i Batlle, Pere 150
 Ferrer i Sanxis, Miquel 106
 Ferrer, Josep 244
 Ferrer, Lluís 119, 137
 Ferret i Socias, Salvador 172
 Fèrriz i Roure, Teresa 219
 Fleming, Susan 156
 Fodor, Ladislav 231
 Foix i Mas, Josep Vicenç 33, 35, 45, 47, 221
 Folch i Capdevila, Rafael 240, 243
 Folch i Folch, Josep 150
 Folch i Pi, Albert 125, 240, 243
 Folch i Pi, Jordi 240
 Font i Farran, Rafael 59

Font i Oorbitg, Marian 128
 Fontanals i Mateu, Francesc 121, 184, 229
 Fontanals i Mateu, Manuel 27, 110, 121, 123, 127, 131, 133, 141, 147, 149, 231, 242
 Fontanals, Leticia 27, 121
 Fontbernà i Verdaguer, Enric 66, 82
 Fontbernà i Verdaguer, Josep 56, 183
 Francès i Ladrón de Cegama,
 Josep Maria 241
 Franco Bahamonde, Francisco 193
 Francot, Paul 215
 Frontera i Bosch, Ramon 163, 169
 Galceran, Evelí 230
 Galés i Martínez, Manuel 62, 128, 130, 150, 172, 185
 Gally i Grivé, Hèctor 132
 Galofré i Pujol, Esperança 125
 Garasa Bergés, Àngel 242
 Gárate, Pedro Maria de 180
 Garcés i Miravet, Tomàs 43, 45, 239
 García Álvarez, Betsabé 27, 197
 Garcia, Consol 44
 García, Héctor 145
 Gardner, Ava 133
 Gasch i Carreras, Sebastià 239
 Gaspar, Beatriz 246
 Gassol i Galofré, Abel 125, 174
 Gassol i Galofré, Albert 125
 Gassol i Rovira, Ventura 7, 51, 58, 60, 62, 67, 69, 80, 81, 125, 177, 215, 235, 239
 Gaulle, Charles de 16, 155, 163
 Gavarró i Rodríguez, Núria 27
 Gay, Teresa 230
 Gerhard i Ottenwaelder, Carles 75
 Giardello, Àngel 129
 Gibert i Perotti, Maria Teresa 56
 Gifreda i Morros, Màrius 45, 229
 Gimbernà, Antoni 230
 Giménez-Sales, Manuel 225, 230
 Giner de los Ríos García, Bernardo 122
 González, Maria del Carmen 27, 188, 204
 Gordón Ordás, Félix 122
 Gorostiza Alcalá, José 133
 Grant i Sala, Josep 58

Grau i Sala, Emili 96
 Grossman, Maryrose 27
 Guansé i Salesas, Domènec 33, 231
 Guarner i Vivanco, Vicenç 130
 Guart, Àngels 230
 Guasp i Garcia, Ernest 44, 50, 59, 84
 Gudiol i Ricart, Josep 215
 Guillamet 37
 Guillamon i Mota, Julià 27
 Guimerà i Jorge, Àngel 227, 229, 235, 237
 Guix, Carme 174
 Guzmán Neyra, Alfonso 186
 Haile Selassie I (rei d'Etiòpia) 133
 Hay Fortuño, Eduardo 111
 Hernández Saravia, Juan 83
 Herrera Dublán, Juventina 27
 Hurtado i Cuevas, Víctor 27, 59, 253
 Hurtado i Martí, Odó 127, 244, 245
 Ibàñez i Sanagustín, Delmir 183
 Iduarte i Aragonès, Tomàs 58
 Inés Loredó, José 129, 149
 Irisarri Larrea, José Luis de 180
 Irla i Bosch, Josep 83, 90, 175, 187, 189
 Jaumà Costa, Alfredo 21, 27, 208
 Jaumà Costa, Diana 21, 27, 208
 Jaumà Costa, Emma 21, 27
 Jaumà Costa, Lluís 21, 27
 Jaumà i Guix, Alfred 147, 149, 153, 174
 Jeffery, Eleanor 225
 Jiménez-Morales, Mònika 27
 Jové i Sarroca, Josep 72, 74
 Kennedy, Jacqueline 186
 Kennedy, John F. 153, 155, 186
 Kent Siano, Victoria 181
 Lalueza i Bosch, Ferran 27
 Layret i Foix, Francesc 86
 Lazzarini, Aldo 95
 Leguía, Augusto 25, 27
 Leguía, Jaime Augusto 246
 Lemmens, Elena 129
 Lladó i Figueras, Josep Maria 59, 61, 68,
 84
 Llardent i Comas, Enric 66
 Llardent i Comas, Ferran 26

Llobet, Dolors 112, 201, 209
 Llor i Forcada, Miquel 84
 Lloret i Ordeix, Pere 68
 Lluelles i Carreté, Enric 227
 Lluhi i Sterna, Joaquim 128
 Lluhi i Vallescà, Joan 59, 62, 112
 Loperena i Romà, Joan 163
 López Font, Diana 27
 López i García, Victòria dels Àngels 162
 López Mateos, Adolfo 16, 155, 186
 Lozano, Elisa 27
 Luján i Fernández, Nèstor 49, 135, 153, 159
 Macià i Gómez, Antònia 98, 126, 136, 140,
 213, 255
 Macià i Lamarca, Joan 127, 131
 Macià i Lamarca, Maria 39, 53
 Macià i Llussà, Francesc 12, 39, 51, 53, 56,
 58, 60, 61, 65, 67, 69, 70, 73, 74, 83,
 85, 253
 MacLean, Ramsay 225
 Magrinyà i Mir, Enric 162
 Malraux, André 133
 Malvezin, Philippe 215
 Manén i Maiol, Pere 58
 Manent i Segimon, Albert 219, 220, 221,
 249
 Manolete.
 Veure: Rodríguez Sánchez, Manuel
 Màntua, Gastó A.
 Veure: Alonso i Manaut, Gastó
 Manyà i Paixà, Alexandre 171, 173
 Manyé, Josep 44
 Marcé, Teresa 112
 Marco i Cortina, Esteve 145
 Marco i Urrútia, Santiago 66
 Marès i Deulovol, Frederic 29, 49
 María y Campos, Armando de 243
 Marsal i Carbonell, Elisenda 27
 Martí 84
 Martí i Feced, Carles 87, 90
 Martínez Padilla, Rafael 45, 217
 Martínez, Carlos 113, 251
 Marx, Adolph «Harpo» 156
 Marx, Julius Henry «Groucho» 133, 156

Mas i Parera, Pere 90
 Masana i Fargas, Josep 226, 228
 Masgrau i Butinyà, Jacint 88
 Massé, Xavier 242, 244
 Massey, Raymond 227
 Massip i Izàbal, Josep Maria 80
 Massip i Roca, Paulí 160
 Mayora, Pepe 27
 Melo, Vicente F. 191
 Messeguer i Villoro, Francesc 240
 Mestre, Ventura 240
 Mestres i Albet, Pere 68
 Miaja Menant, José 24, 164, 191
 Millàs-Raurell, Josep Maria 90, 229
 Mínguez, Joan 31
 Miquel i Vergés, Josep Maria 243
 Mir i Trinxet, Joaquim 217
 Miracle i Mercader, Antoni 68
 Miranda, Vicente 129, 137
 Miravittles i Navarra, Jaume 37, 39, 41, 51,
 59, 60, 77, 163, 181, 183, 185
 Molas i Batllori, Joaquim 220, 221
 Moles i Marquina, Joan 126, 128, 173, 177,
 179, 205
 Moles i Marquina, Lluís 84, 148
 Molina, Honorio 27
 Montagut 84
 Montenegro Nervo, Roberto 113
 Montsalvatge i Bassols, Xavier 210
 Montserrat, Judith 27
 Mora i Adserà, Joan 68
 Mora i Alsinella, Víctor 109, 231
 Mora, Pere 71
 Moragas i Maseras, Rafael 45
 Moreno, Marian 27
 Moreno, Mario «Cantinflas» 133, 146
 Morera, Maria 230
 Muntanyà i Guasch, Francesc 56
 Murià i Romaní, Josep Maria 97
 Murià i Rouret, Josep Maria 27
 Nadal i Farreras, Joaquim 21, 27
 Nadal i Mallol, Hipòlit 37, 41, 58, 61, 87, 91
 Navarro, Imma 27
 Negre, Edouard 215

- Negrín López, Juan 79, 107
 Nicolau d'Olwer, Lluís 79, 120, 122, 127, 160, 164, 239
 Nixon, Pat 198
 Nixon, Richard 198
 Novo López, Salvador 133, 153
 Nubiola, Joaquim 59
 Oliva i Ayats, Amadeu 132, 181
 Oliver i Sallarès, Joan «Pere Quart» 245
 Oliver, Raymond 139, 149, 153, 166
 Orbe, Antonio 180
 Orozco Flores, José Clemente 133
 Ortín i Paesa, Miquel 243
 Osio y Torres Rivas, Luis 116
 Ossorio 84
 Ossorio y Gallardo, Ángel 81, 84
 Otero i Vigo, Armand 43, 59, 66
 Pagès i Elias, Pere 158
 Palacín i Soldevila, Ricard 62
 Palacio y Magarola, Lucas de 116, 131
 Palazon i Bertran, Ramon 240, 242
 Pallerola i Munné, Domènec 59, 61, 215
 Paluzie i Talle, Faustí 61
 Pascual i Rodés, Iu 217
 Passeur, Steve 231
 Pecanins, Montserrat 27
 Pedrolo i Sánchez de Molina, Manuel de 253, 255
 Pei 37
 Pelegero i Sanchis, Ramon 27, 206
 Peñarroya, Pol 27
 Penelo Werner, Susana 27
 Peralta i Gilabert, Rosa 27, 121
 Pérez Galdós, Benito 225
 Pérez, Nacho 27
 Pérez, Tony 116, 131
 Pettigrew, Ryan 27
 Pi i Sunyer, August 37, 148
 Pi i Sunyer, Carles 12, 20, 72, 175, 177, 181, 235
 Pi-Sunyer i Bayo, Cèsar 47, 49, 197
 Pla i Blanc, Domènec 58
 Pla i Casadevall, Josep 47
 Plana i Santaló, Alexandre 45, 47, 48, 50, 127, 231
 Planes i Martí, Josep Maria 43, 44, 45, 47, 48, 79, 229, 231
 Poblet i Guarro, Josep Maria 237
 Polo i Roig, Irene 66
 Ponce, Bernardo 119, 185
 Portes Gil, Emilio 133
 Power, Tyrone 133, 144
 Prades i Artigas, Lourdes 27
 Prado, Eduardo 129
 Prat de la Riba i Sarrà, Enric 41, 61, 253
 Prendes, Amador 149
 Prieto Tuero, Indalecio 24, 122, 164, 169, 191
 Primo de Rivera y Orbaneja, Miguel 37, 45, 51, 53, 73
 Pruna i Ozerans, Domènec 49
 Puche i Álvarez, Josep 107
 Puig i Munné, Lluís 64
 Puig Pujades, Joan 37, 41, 61, 62, 78, 253
 Puig, Carme 240
 Puigdomènech i Bosoms, Valentí 240
 Pujadas i Marquès, Joan 27
 Pujol i Font, Joan Lluís 62
 Pujulà i Vidal, Marià 37
 Purcallas i Salvà, Pere 132, 181
 Quero i Molares, Josep 158
 Ragasol i Sarrà, Eduard 47
 Rahola d'Espona, Frederic 90
 Raimon.
 Veure: Pelegero i Sanchis, Ramon
 Rebozo, Charles «Bebe» 198
 Regàs i Castells, Xavier 45, 47, 49, 59, 84, 221, 231, 239
 Relats i Casas, Vicenç 27
 Resendiz, Maria 126
 Reynoso, Miguel Ángel 153
 Ribas i Soberano, Francesc 68
 Ribé i Labarta, Manuel 65, 73, 250
 Ribera, Eulàlia 27
 Riera i Claramunt, Francesc 68, 150
 Riera i Puntí, Josep 78
 Riera Llorca, Vicenç 33, 35, 79, 121, 158, 160, 161, 172, 179, 195, 206, 219, 220, 221, 243, 249, 251, 255
 Río, Dolores del 133
 Ritz, Cesar 149
 Ritz, Charles 149
 Rivas Cherif, Cipriano 75
 Rivas Cherif, Dolores 75
 Rivera, Diego 133
 Riveroll, Adolfo 185
 Rivet, Paul 122, 127
 Roca i Junyent, Miquel 101
 Roca i Maristany, Antoni 84
 Rodrigo del Llano 185
 Rodríguez Sánchez, Manuel 114
 Rodríguez, Abelardo 133
 Rodríguez, Estrella 246
 Rodríguez, Juan 131
 Rodríguez, Sílvia 27
 Roger 139
 Roig i Guivernau, Josep 235
 Roig i Pruna, Daniel 58
 Romagosa, Mercè 27
 Romero, Evangelina 204
 Roosevelt, Franklin Delano 93
 Rosenzweig, Jacqueline 27
 Rostand, Edmond 215
 Rougé, Gilberta 230
 Roure i Brugulat, Alfons 233
 Roure-Torent, Josep 241
 Rouret i Callol, Martí 12, 68, 130, 132, 150, 169, 240, 242, 244
 Rovira i Roure, Joan 68
 Rovira i Utesà, Joan 109, 178
 Rovira i Virgili, Antoni 171
 Rubí i Sureda, Antoni 65, 69, 71, 73, 79, 250
 Rubí, Matilde 71
 Rubió i Tudurí, Nicolau Maria 231
 Ruiz Galindo, Antonio 141
 Ruiz i Ponseti, Estanislau 106
 Ruiz Picasso, Pablo 45, 217
 Sabaté 66
 Sáez, Carme 27
 Safont i Plumed, Joan 27
 Sagarra de Castellarnau, Josep Maria de

33, 35, 43, 44, 45, 47, 49, 61, 81, 127,
184, 219, 221, 225, 227, 229, 230, 231,
233, 235, 237, 239, 241, 245

Sagarra i Zacarini, Josep Lluís 101

Sailland, Maurice Edmond «Curnonsky»
138, 139, 147

Salvat, Francesc 109, 206

Sámano Bishop, Eva 16, 186

Sánchez, Francesc 27

Sangenís, Pau 137

Sans i Arrufat, Josep 183, 195

Santaló i Parvorell, Miquel 62, 127, 163,
169, 173

Santaló i Sors, Marcel 181, 183

Santamaria, Joan 43

Santamaría, Policarpo 129

Sarrailh, Jean 122, 127

Sauret i Garcia, Joan 85, 140, 183, 185,
193, 195

Sbert i Massanet, Antoni Maria 85, 122,
126, 127, 150, 163, 169, 171, 172, 173, 180,
181

Segarra, Enrique 99

Sellés i Figueres, Jaume 68

Selva, Josep Maria 49

Selves i Carner, Joan 68, 76

Sempronio.

Veure: Artís i Tomàs, Andreu-Avel·lí

Sen i Torrijos, Pilar 240, 241

Sentís i Anfruns, Carles 44, 47, 59

Senyal i Ferrer, Francesc 130, 150

Serna, Èrika 27

Serra i Bassas, Dolors 148

Serra i Hünter, Jaume 68

Simpson, Wallis (duquesa de Windsor) 121

Soldevila i Zubiburu, Carles 12, 63, 81, 227,
229, 239, 250

Soldevila i Zubiburu, Ferran 238, 241

Solé de Sojo, Vicenç 49

Solé i Pla, Joan 58

Soler 37

Soler i Bru, Joan Baptista 68

Soler i Vinyes, Martí 242

Soler, Bartomeu 229

Sorel, Julià 233

Sterna i Marín, Rosa 112

Stewart, Walter E. 129

Strong, Austin 227

Suárez, Serafín 129

Sucre de Grau, Josep Maria de 60

Tàpies, Joan 90

Tarradellas i Joan, Josep 12, 13, 20, 22, 23,
27, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 70, 75,
77, 79, 83, 85, 90, 109, 119, 121, 123, 124,
125, 126, 128, 130, 131, 132, 134, 135, 136,
140, 141, 145, 147, 150, 151, 163, 165, 171,
173, 175, 179, 181, 183, 185, 187, 189, 191,
193, 195, 197, 199, 203, 205, 207, 209,
211, 213, 215, 217, 253, 255

Tarradellas i Macià, Josep 197

Tarradellas i Rovira, Salvador 98, 147, 207

Tasis i Marca, Rafael 183, 239, 242, 243

Tauler i Palomares, Joan 68, 74

Teixidor i Colomer, Anna 27

Terrail, Claude 137

Tissot, Léon 111, 113, 115

Tomàs i Piera, Josep 163, 169

Tomàs i Rossich, Joan 59, 120, 158, 241

Topolinski, Roger 139

Torres Bodet, Jaime 133

Torres i Perenya, Víctor 183

Torres Vivanco, Fernando 91

Torres, Josep 240

Tournebize, Robert 139

Trabal i Sans, Josep Antoni 64

Triay i Moll, Eduard 27

Uruchurtu Peralta, Ernesto 155

Utrillo i Morlius, Miquel 59

Vall i Segura, Josep 27

Vallès i Pujals, Joan 68

Vega, Paco 27

Vélez, Enrique 129

Vendroux, Yvonne 16

Ventalló i Givanel, Eulàlia 27, 45

Ventalló i Vergés, Joaquim 27, 44, 45, 47,
49, 59, 72, 81, 84, 127, 143, 147, 153, 159,
184, 219, 221, 239, 257

Ventayols, Pere 230

Ventós i Casadevall, Ernest 80

Ventosa i Calvell, Joan 68

Ventura, Aaron 27

Verdaguer i Santaló, Jacint 55

Vidal, Lluís 44

Vidiella i Franch, Rafael 20

Vilà i Bisa, Joaquim 60

Vila i Panadès, Maria 121, 225, 230, 231,
233, 235, 239

Vilalta, Hilda 242

Vilanova i Bosch, Remei 28, 29, 35, 49, 55,
83, 85, 95, 101, 102, 103, 151, 167

Vilanova i Purcallas, Martí 36, 37, 39, 41,
51, 53

Viñas, Ramón 129

Vinyes i Roig, Pau 27

Vives 44

Vrinat, André 139

Wayne, John 133

Welles, Orson 133

Xammar i Puigventós, Eugeni 81, 94, 120,
135, 157, 158, 159, 181, 183

Xifra i Triadú, Jordi 27

Xirau i Palau, Antoni 59, 183

Xirau i Palau, Joaquim 87, 106

Xirgu i Subirà, Margarida 243

Xuriguera i Parramona, Joan Baptista 81

Xuriguera i Parramona, Ramon 253, 255

Zárate, Marcela 27

Zervos, Christian 215

Zugadi, Antón de 180

Circa 1930

Segell ex-libris de Dalmau Costa
reproduït a mida real.

LBT

Dalmau Costa i Villanova (El Port de la Selva, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1974)
inicia des de ben jove un intens compromís cívic, polític i cultural
amb el catalanisme republicà que el porta a participar, el 1931, en la fundació
d'Esquerra Republicana de Catalunya.

El 1932 esdevé el primer cap de ceremonial del Parlament de Catalunya,
i durant la Guerra Civil, també de la Generalitat.
Amb la derrota del 1939, aquestes responsabilitats el duren a l'exili.

A partir de 1944 prospera socialment i econòmicament a Mèxic, on esdevé
tot un referent del món de la restauració i un relacions públiques excel·lent.
Gràcies a aquesta nova posició i un compromís intacte amb el país,
arriba a ser un dels principals mecenes culturals de l'exili català,
—en complicitat amb la seva esposa, l'actriu Emma Alonso—
sense abandonar mai, ni la militància al seu partit de tota la vida,
ni la lleialtat a les institucions nacionals catalanes.

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Lluís Burillo i Toledano (Barcelona, 1975)

Doctor en Comunicació Social per la UPF. Llicenciat en Història de l'Art per la UAB
i en Periodisme per la UPF. Actualment és tècnic del Departament d'Educació i professor de grau
i màster a la UPF i la UOC. És autor, entre d'altres, de les monografies històriques *Serrallonga*.

*El bandoler, les seves dones i la justícia; Flor de Maig; del cooperativisme al servei als municipis;
Històries de vida. Fonts orals de la lluita obrera i l'antifranquisme al Baix Llobregat;
i La fusta, el ferro i la fibra. Memòria oral de les darreres drassanes de Barcelona (1939-1992).*